

T.C.
MİMAR SİNAN GÜZEL SANATLAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI
GENEL SOSYOLOJİ VE METODOLOJİ PROGRAMI

TÜRKİYE’DE 2000 YILINDAN SONRA TAHLİYE OLMUŞ POLİTİK
KADINLARIN HAPİSHANE VE SONRASI DENEYİMLERİ

(Yüksek Lisans Tezi)

Hazırlayan:
20152203010 – Hatice Bozkurt Fırat

Danışman:

Doç. Dr. Şükrü Aslan

İstanbul – 2017

T.C.
MİMAR SİNAN GÜZEL SANATLAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI
GENEL SOSYOLOJİ VE METODOLOJİ PROGRAMI

TÜRKİYE’DE 2000 YILINDAN SONRA TAHLİYE OLMUŞ POLİTİK
KADINLARIN HAPİSHANE VE SONRASI DENEYİMLERİ

(Yüksek Lisans Tezi)

Hazırlayan:
20152203010 – Hatice Bozkurt Fırat

Danışman:

Doç. Dr. Şükrü Aslan

İstanbul – 2017

Hatice BOZKURT FIRAT tarafından hazırlanan **Türkiye’de 2000 Yılından Sonra Tahliye Olmuş Politik Kadınların Hapishane ve Sonrası Deneyimleri** adlı bu çalışma aşağıda adları yazılı jüri üyelerince Oybirliğiyle / ~~Oyçokluğuyla~~ Yüksek Lisans Tezi olarak Kabul Edilmiştir.

Kabul (Sınav) Tarihi : 16 / 05 / 2017

(Jüri Üyesinin Ünvanı , Adı , Soyadı ve Kurumu) :

İmzası :

Jüri Üyesi : Doç.Dr. Şükrü ASLAN (Danışman)

Jüri Üyesi : Prof.Dr. Mesut YEĞEN (İşÜ. Öğr.Üy.)

Jüri Üyesi : Doç.Dr. Begüm Özden FIRAT

Yedek Jüri Üyesi : Doç.Dr. Çağlayan KOVANLIKAYA

Yedek Jüri Üyesi : Yrd.Doç.Dr. Seda ALTUĞ (Boğaziçi Ü. Öğr.Üy.)

The image shows three handwritten signatures in black ink. The first signature is a stylized, somewhat abstract scribble. The second signature is more legible, appearing to be 'Şükrü'. The third signature is also stylized, appearing to be 'Mesut'.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	I
ABSTRACT	II
GİRİŞ	
“HAPİS ÇIKIŞLI” KADINLAR	1
1. KURAMSAL ÇERÇEVE	10
1.1. Milliyetçilik, Etnisite - Toplumsal Cinsiyet	10
1.2. Hapishane - Toplumsal Cinsiyet	17
1.3. Gündelik Hayat - Toplumsal Cinsiyet	23
BİRİNCİ BÖLÜM	
MODERN KÜRT HAREKETİ VE HAPİSHANE DENEYİMLERİ	10
1. MODERN KÜRT HAREKETLERİ VE “KÜRT KADINI”	29
1.1. Modern Kürt Hareketleri	29
1.2. Kürt Hareketlerinin Niteliği	33
1.3. Kürt Kadın Hareketi	36
1.4. 1980 Öncesi Kürt Hareketlerinde Kadın	37
1.5. 1980 Sonrası Kürt Hareketinde Kadın	43
1.6. 1980 Sonrası Kürt Hareketinin Kadın Söylemi	48
2. KÜRT HAREKETİNİN HAPİSHANE DENEYİMİ	57
2.1. Türkiye’de Hapishanenin Geçmişi	57
2.2. Kürt Hareketi ve 12 Eylül Hapishaneleri	61
2.3. Kürt Hareketi ve 1990’ların Hapishaneleri	69
2.4. Kürt Hareketi ve 2000’lerin Hapishaneleri	72
2.5. Politik Kürt Kadın Mahkûmlar	77
2.6. Politik Kürt Mahkûmların “Direnişi”	83
İKİNCİ BÖLÜM	
KADINLARIN DİLİNDEN KENDİ DENEYİMLERİ	90
1. HAPİSHANEDEN ÖNCE	91
1.1. “Kız Çocuğu” Olmak	94
1.2. Kızların Okutulması	98
1.3. Çocukluk – Gençlik Hayalleri	100
1.4. Evliliğe Bakışları	102
1.5. Enformel Ağlar	104
1.6. Aile, Çevre ve Okumanın Etkisi	106
1.7. Kürt Hareketiyle Temas	108
1.8. Katılım Gerekçeleri	110
1.9. Katılım Kararına Ailenin Tepkisi	115

2. HAPİSHANE DÖNEMİ	118
2.1. Gözaltı Dönemi.....	121
2.2. Hapiste İlk Gün.....	125
2.3. İktidarın Cinsiyetçi Yüzü.....	131
2.4. Alternatif “İç Sistem”	134
2.4.2. “Kadro”, “Yurtsever”, “Bağımsız” ve “İtirafçı”	136
2.4.3. “İç Sistem”e Dahil Olmak	137
2.4.4. “İç Sistem”in Hiyerarşisi	139
2.4.5. “Komün Hayatı”	140
2.4.6. “İç Sistem”in İlişki Kalıpları	140
2.4.7. “Eylem” ve “Direniş”	141
2.4.8. Dışarıyla Bağlantılar	142
2.5. Eğitim Sistemi	142
2.6. “Kadın Kadına Yaşam”	146
2.7. Aile İle Kurulan Bağ	150
2.8. Hapishane Yaşamının Zorlukları	154
2.9. Hapis Deneyiminin Kazandırdıkları	162
2.10. “Çıkarsam” Hayalleri Ve Çıkış Zamanı.....	164
3. HAPİSHANEDEN SONRA	169
3.1. İlk Şoklar	170
3.2. Politik Tercihler	172
3.3. Aileyle Buluşma	175
3.4. Yeniden Yaşamı Kurmak.....	177
3.4.1. Sosyal Bağlar.....	180
3.4.2. Ekonomik Şartlar	181
3.4.3. Okul Okumak	182
3.4.4. Evlilik	182
3.4.5. Psikolojik Etkenler	184
3.5. Dışarıya Taşınan Hapis	185
3.5.1. Devletin Gözetimi	185
3.5.2. Toplumsal Gözetim	187
3.5.3. Hapisten Kalan Bağlar.....	191
SONUÇ	193
EK / GÖRÜŞÜLEN KADINLARA İLİŞKİN BİLGİ.....	202
KAYNAKÇA.....	205
ÖZGEÇMİŞ	216

ÖZET

Literatürde öteden beri önemli bir araştırma alanını oluşturan hapishane, genelde bir iktidar alanı olarak tanımlanmıştır. İktidarın çeşitli nüfuz ve ıslah etme stratejilerinin en net görüldüğü yerlerden biri olduğuna göre hapishane, aynı zamanda iktidarın erkek egemen niteliğinin kristalize olduğu yerlerden biri olarak ele alınabilir. Dolayısıyla hapishane deneyiminde kadın mahkûmlar ile erkek mahkûmların maruz kaldığı iktidar uygulamalarının özelliklerinin, biçimlerinin ve düzeylerinin farklılık arz ettiği ileri sürülebilir. Kadınlar ayrıca kadın olmaktan kaynaklı nedenlerle farklı tahakküm mekanizmalarına maruz kalırlar.

Hapishane sonrası da zor bir deneyime işaret etmektedir. Kadınlar da diğer bütün hapishane deneyimine sahip kişiler gibi “mahkûm” kimliğine ya da damgasına sahip olarak dışarı çıkmaktadır ve bu durum, “normal” toplumsal ilişkiler ve süreçler açısından farklı bakış açılarına, değerlendirmelere, yargılamalara, denetime ve dolayısıyla dışlanmaya maruz kalmak ve zaten “normdışı” kabul edilmek anlamına gelmektedir. Erkek egemen sisteminin çoklu yapıları da hesaba katıldığında kadın mahkûmlar açısından dışarıdaki hayata dâhil olmak, çoğu kez eksiden başlamak demektir. Bu süreçte hapishaneye konulma gerekçesi yapılan etno-politik aidiyetlerin zorlukları da dâhil edildiğinde kadınların katmanlı biçimde mağduriyetlerle karşılaştıkları söylenebilir.

Kürt hareketleri, Türkiye’nin kuruluşundan beri etno-milliyetçi iddialarla gündemde olmuştur. 1980 sonrası Kürt hareketi ise, bugüne kadar sürekliliğini koruyabilmiştir. Bu hareketin en önemli bileşenlerinden biri de kadınlardır. Dolayısıyla Kürt hareketinde kadınların aktif katılımı incelendiğinde hapishaneler de ele alınmayı gerektiren alanlar arasına girmektedir. Zira Kürt hareketinin ve Kürt kadın hareketinin önemli bileşenlerinden biri, hapis deneyimi yaşamış veya yaşamakta olan kadınlardır. Hapishanelerde politik Kürt kadınları erkek mahkûmlarla kimi benzer uygulamalara maruz kalsalar da cinsiyet kimliklerinden dolayı iktidarın özgül olarak da hedefi olmuşlardır. Bu durum politik Kürt kadınları açısından hem etnik kimlikleri hem de cinsiyetleri nedeniyle daha farklı bir deneyim oluşturmuştur. Aynı şekilde kadınların hapishane sonrası deneyimlerinin şekillenmesinde de cinsiyet ve etnik kimlikleri etkili olmaya devam etmiştir.

Anahtar kavramlar: Toplumsal Cinsiyet, Milliyetçilik, Etnisite, Hapishane, Kürt hareketleri, Kürt Kadın Hareketi

ABSTRACT

It has long been a research topic that the prisons being established as power place and attributed institutional functions. This study follows the argument that the prison is a place, where power is manifested. As a place, where power is manifested through its strategies of diffusion, reforming and making submissive; Prison is also a place manifesting its power in a male-dominated form. Thus, the power practices that male and female prisoners are being exposed to varies in their characteristics, forms and degrees. Female prisoners are being exposed to different domination mechanisms not only because they are prisoners but also because they are woman.

Life after prison is a tough experience in itself. Like all the others with the experience of staying in a prison, women start their 'new life' with an identity or rather a mark of being a prisoner. This means being exposed to different assessments, judgments, controlling and hence exclusion from 'normal' social relations and thus would cause being acknowledged as 'abnormal'. When all these multiple structures of male-dominated system are taken into consideration, women are starting their life after prison at a disadvantaged position. Together with the disadvantages deriving from their etno-political identities, women are experiencing various victimizations.

Kurdish movements are etno-nationalist movements since the establishment of Turkish Republic. Kurdish movement after 1980 can continue its existence until now and women are holding a powerful position within the movement. Women's active involvement in Kurdish movement should also be analyzed as a factor in analyzing the their experience in prisons. Women who had and is having an experience to stay in a prison, are active in Kurdish movement and Kurdish women's movement. Although Kurdish women have similar experiences with Kurdish men in prisons in some senses, women are at the target of power structures because of their gender identity. Being a woman and being Kurdish are two important factors defining the experiences of Kurdish women, who are politically active. Besides, their gender and ethnic identity are shaping the experiences of women after prison.

Key words: Gender, Nationalism, Ethnicity, Prison, Kurdish movement, Kurdish women's movement

GİRİŞ

“HAPİS ÇIKIŞLI” KADINLAR

Kürt hareketine¹ mensup kişilerden veya müzahir kitleden sık sık “Hapis çıkışlılar”, “Zindan Çıkışlılar” ya da “Cezaevi Çıkışlılar” sözlerini duymak mümkündür. Bu sözler politik hareketin parçası olan bir kesimi kategorize etmek ve bununla bağlantılı olarak bu kesime dâhil kişilerin politik geçmişlerini belirtmek anlamında kullanılmaktadır. Dikkat çeken husus ise bu adlandırmanın bazı kişilerden ziyade oldukça geniş bir nüfus kitlesini kapsamasıdır.

Kürt hareketi ve aynı zamanda Kürt kadın hareketinin önemli bileşenlerinden biri hapisteki kadınlardır. Farklı toplum katmanlarından gelen, bir süre Kürt hareketiyle bağlantılı faaliyet yürüten, bundan dolayı hapse giren ve daha sonra tahliye olan bu kadınların sayısı azımsanmayacak kadar çoktur. Kürt hareketine mensup hapis deneyimi yaşamış kadınlar olarak nitelenebilecek bu nüfus, 1980’den beri hapisteki mevcudiyetini korumakta ve üstelik zamanla sayısı artış göstermektedir. Bu nüfus sadece hapisteki kadınları değil, aynı zamanda hapse girip çıkanları da kapsamaktadır. Çünkü 1980’den bu yana istikrarlı biçimde hapse girenler ve çıkanlar söz konusudur. Hapse konulan kadınlardan bazıları kısa süre sonra tahliye edilmiş, bazıları da işledikleri iddia edilen suça binaen çeşitli sürelerle hüküm giymiş ve hükmün infazından sonra dışarı çıkabilmiştir. 1991’den sonra hapse girip de müebbet hapis cezasına çarptırılan bazı kadınlar ise otuz yıla yaklaşan süredir hala hapistedir. Kürt meselesinden kaynaklı şiddet ortamının ve siyasi çözümsüzlüğün devam etmesine bağlı olarak Kürt hareketine mensup çok sayıda kadın için, mücadele arkadaşları erkekler gibi, hapishane kaçınılmaz durak olmuştur. Her ne kadar net bir sayıya ulaşılamamışsa da, en azından bu çalışma için görüşülen kadınların ifadelerinden hareketle, 1980 ila 2015 arasında yolu hapisten geçen Kürt hareketine mensup kadınların sayısını binlerle ifade etmek mümkündür.

Kürt hareketine mensup hapis yatmış veya yatmakta olan kadınlardan birkaçının, deneyimlerini konu alan ve çoğunlukla otobiyografi ya da edebi, istisna olarak da akademik nitelikte bazı metinleri yazdıkları görülmektedir (Örneğin Selek 2004; Ersanlı 2014; Cansız

¹ Tez çalışmasında 1980 sonrası Kürt hareketinden kastedilen PKK, HDP ve siyasi ve ideolojik kabuller dolayısıyla bunlara yakın duran sivil toplum kuruluşlarıdır.

2014; Öz 2015; Akın 2016). Bununla birlikte hapis deneyimi yaşamış kadınlara yönelik şimdiye kadar kayda değer bir ilginin oluştuğundan söz etmek zordur. Elbette bu sadece Kürt hareketine mensup kadınlara özgü değildir.

Kadın ve hapishane olgusu başlı başına bir konudur. Angela Davis (2012), Sema Suruç (2013) ve Begona Aratraxe'nin (2013) haklı olarak belirttikleri gibi bu konu akademik dünyada ciddi karşılık bulmuş değildir. Kadının hayatın birçok alanında maruz kaldığı iktidar ilişkileri ve uygulamaları konusunda kayda değer bir külliyat oluşmasına rağmen, kadının doğrudan ve çıplak biçimde iktidarla yüz yüze geldiği hapishane konusundaki çalışmalar oldukça yetersizdir. Dünyadaki mahkûm kadın nüfusunun az olması bu ilgisizliğin nedenini açıklayabilir; ancak en azından Türkiye'deki Kürt hareketine mensup kadınların sayısı dikkate alındığında bu açıklama da çok tatmin edici görünmemektedir.

“Kürt kadını” kimliği ve Kürt hareketinde kadınların yerinin de önemli konu başlıkları arasında yer aldığı söylenebilir. Son yıllarda bu konuyla ilgili önemli çalışmalar yapıldığı görülmektedir (Örneğin Çağlayan 2013; 2014 ve Demir 2015). Ancak bu çalışmaların hemen hepsinde Kürt hareketinin bir bileşenini oluşturmaya ve bu hareketin gelişim seyrine farklı bir deneyimle katkıda bulunmasına rağmen hapis yatmış kadınların konu edinilmediği veya görmezden gelindiği ileri sürülebilir.

Politik kadın mahkûmların hapishane deneyimlerinin önemli bir parçası da direniş enerjileridir. Nitekim Kürt hareketine mensup politik kadın mahkûmlarla bu çalışma için yapılan görüşmelerin ayrılmaz bir parçasını bu konu oluşturmuştur. Hem etnik hem kadın hem de mahkûm kimlikleri dolayısıyla karşı karşıya geldikleri iktidar yapılarına karşı bu kadınlar, sürekli bir direniş içinde olmuştur. Kürt hareketine dahil olmadan önce, dahil olduktan sonra, hapis süresince ve hapisten sonra kadınlar çoklu iktidar yapılarına karşı adeta sürekli bir savunma ve var olma direnişinin içinde yer almıştır. Zaman zaman üstlendikleri kimliklerden biri maruz kaldıkları iktidar uygulamasına göre ön plana çıkmışsa da, genellikle toplumsal cinsiyet rollerinin her alanda karşılarına çıkmasından dolayı kadın kimlikleri direnişlerinin temel gerekçesi olmaya devam etmiştir. Kadınların bu direniş enerjileri de yeterli düzeyde ilgi görmemiştir.

Hapis deneyimine sahip kadınlara yönelik bütün bu ilgisizlik halleri Meral Akbaş'ın (2011) dikkat çektiği üzere pasif unsurlar olarak görülmelerinden kaynaklanmış olabileceği değerlendirilebilir. Her ne saikle olursa olsun bu ilgisizlik kadınlar dışarı çıktıktan sonra da sürmüştür. Hapis yatan kadınların ister politik ister adli olsun erkek egemen toplumda pek de

hoş karşılanmadığı açıktır. Erkek mahkûmların bile eril düzende kuşkuyla karşılandığı, damgalandığı ve hatta dışlandığı göz önüne getirildiğinde kadınların durumunun çok daha ağır şartları içerdiği söylenebilir. Hem beraberinde getirdiği mağduriyetler ve hak ihlalleri hem de yeniden üretilen toplumsal cinsiyet rolleri nedeniyle sorgulanması ve üzerinde durulması önemli olan bu konu hakkında da, istisna bazı çalışmalar (örneğin Suruç 2013; Duman 2016; Algan (der.) 2016) dışında, dikkate değer akademik araştırmalara ya da sosyo-politik çalışmalara rastlanmamaktadır.

Bu çalışmaya başlandığında bütün bu ilgisiz kalınan konuların kesiştiği öngörülmekteydi. Saha çalışması sırasında kadınlarla görüşmeler yapıldıktan sonra ise bu kesişimlerin çok daha belirgin ve kaçınılmaz olduğu; Kürt hareketine mensup politik kadınların deneyimlerinin adeta bu kesişimlerle örüldüğü görülmüştür. Çalışmanın kapsamını daraltıp belli bir noktaya odaklanmak mümkündü; ancak böyle bir durum söz konusu kadınların deneyimlerinin anlaşılması açısından yeterli olmayacaktı. Bu nedenle, çalışmaya daha ağır bir yük bindirme pahasına, kadınların deneyimlerine etkiye bulunan kesişimlerin bütünü parçaları olarak ele alınması tercih edilmiştir. Bu çalışmanın ilk olabilme niteliğinden cesaret alınarak kadınların deneyimlerinin mümkün olabildiğince bütünlüklü görülmesinin doğru olacağı sonucuna varılmıştır. Görüşülen kadınların bütün bu kesişimlerin gayet iyi farkında olarak deneyimlerini anlatmaları da ayrıca cesaret verici olmuştur.

Bu çalışma kapsamında saha çalışmasında yapılan görüşmelerle birlikte ortaya çıkan bazı sonuçlara da şimdiden değinmekte fayda vardır. Bu çalışmada görüşülen kadınların hayat deneyimlerinin, bazen keskin çizgilerle ayrıştırılabilecek biçimde, ayrı dönemlerden oluştuğu görülebilecektir. Görüşmelere başlanmadan önce kadınların Kürt hareketinden önce, Kürt hareketiyle ve hapis öncesi, hapis dönemi ve hapis sonrası olmak üzere dört farklı hayat deneyimine sahip oldukları ön kabulünden hareket edilmişti. Kadınların anlattıkları bu genel çerçeveyi doğruladığı gibi daha içerikli hale de getirmiştir. Toplumsal, politik, kültürel, psikolojik etmenlerin yanı sıra aile, hapishane, örgütlü yapılar gibi farklı iktidar yapıları veya ilişki ağları bu dört dönemde değişik etkilerde bulunmuştur. Hatta bu dönemlerin kendisini de çeşitli aralıklara bölmek mümkündür. Kadınların kimlik ve kişilik deneyimlerinin şekillenmesinde bu ayırt edici dönemseller bağlamları görmek gerekmektedir.

Hapis yatan kadınlar, elbette Kürt hareketine veya Kürt kadın hareketine mensup diğer kadınlardan da ayrılmaktadır. Bu ayrışma bizzat yaşadıkları hapis deneyiminden kaynaklanmaktadır. Mekân olarak hapisyanenin ve burada vücut bulan iktidar

mekanizmasının, kurulan dayanışma ağlarının ve ilişki biçimlerinin belirleyici olduğu söylenebilir. Bizzat bu kadınların hapis öncesi ile hapis zamanı ve sonrası yaşamlarında oluşan farklılıklar da zaten bu deneyimlerin aynı olmayacağını göstermektedir.

Çalışma “Kürt hareketine mensup politik kadınların hapishane deneyimleri” üst başlığından hareket etmişse de bununla yekpare bir deneyimden söz etmemektedir. Zaten kadınlarla yapılan görüşmeler de bunu mümkün kılmamaktadır. Her ne kadar genel olarak bu kadınların deneyimlerinden hareketle Kürt kadınının politik mücadelede özne haline gelme süreci analiz edilebilirse de, bunun tek başına yeterli sonuç verebileceği iddiası doğru olmayacaktır. Çünkü öncelikle Handan Çağlayan’ın (2014) da dikkat çektiği üzere “Kürt kadını” kimliği yekpare bir yapı değildir; bu çalışmada ileri sürüldüğü şekliyle hapis yatmış kadınlar bu kimliği oluşturan bileşenlerden sadece biridir ve dolayısıyla aynı yöntemle yaklaşıldığında hapis yatmış kadınlar kategorisinin de tek bir bileşenden oluşmadığı kabul edilmelidir. Öncelikle hapis yatmış kadınlar farklı aidiyet önceliklerine ve politik deneyim süreçlerine sahiptir. Hapisteki kadınlar arasında annelik rolüyle politikleşenler olduğu gibi feminist bakışa sahip olanlar da bulunmaktadır. Sadece etnik aidiyetlerinin harekete geçirdiği kadınların yanı sıra süreç içinde birçok aidiyeti benimsemiş olanlar da hapis deneyimi yaşamıştır. Ayrıca genç, yaşlı, eğitilmiş, okumamış, işçi, köylü, meslek sahibi, yasadışı örgüt militanı olmaları gibi farklı faktörler de hapis yatmış kadınların deneyimlerini etkilemektedir. Dolayısıyla Kürt kadını ve aynı şekilde hapis yatmış kadınlar derken bütün bu dinamiklerin belirlediği karmaşık kimlik süreçlerini göz önünde bulundurmak gerekecektir.

Çalışmanın “Kürt kadını” kimliği konusundaki başlıca referanslarından biri olan Handan Çağlayan’ın bulguları görüşülen kadınların deneyimlerinin analizine de katkı yapmıştır. Çağlayan’ın Kürt kadınının politik özne haline gelmesinde kolektif eylem, aktör ve kolektif kimlik süreçlerinin önemli etki yaptığına ilişkin analizini, görüşülen kadınların deneyimleri de teyit etmiştir. Ayrıca Çağlayan Kürt hareketiyle birlikte özne haline gelen kadınların üç kimlik biçiminden söz etmektedir: “‘Ana’, ‘eylemci’, ‘savaşçı’ ya da ‘politikacı’ kadın kimliğine dair farklı kadın portreleri, bazen biri bazen diğerleri ön plana çıkmakla birlikte kamusal alanın süreklileşen kadın imgelerini oluşturdu.” (2014:167) Çağlayan’a göre, kadınlar bu kimliklerle Kürt hareketinde varlık göstermişlerdir. Bu üç kimliğin etkinlik alanı ve oluşum süreçleri ise farklıdır. Ancak Çağlayan’ın söylediklerine hapisteki kadınlar kategorisini eklemek gerekecektir.

Çağlayan'ın belirttiği üç kategoriye, hatta daha fazlasına mensup kadınların (mesela aydın, düşünür, gazeteci, meslek sahibi kadınların) kesiştiği ve hem birbirleriyle hem de iktidar ve toplum yapılarıyla etkileşime girdikleri ortak bir mekân vardır ve bu hapishanedir. Kadınlar hapishanede hem farklı aidiyet ve sosyo-kültürel yapılardan geldikleri için gerilimli-etkileşimli bir süreç yaşamaktadır ve bu sürecin içinde yeni aidiyet biçimlerini oluşturmaktadır; hem de sonuç itibarıyla hapishane aslında (çok çeşitli deneyim ve aidiyetlere sahip olsalar da) hepsine ortak bir aidiyet biçimini ya da üst kimliği kazandırmaktadır: Hapisteki kadınlar...

Hapisteki kadınların toplum nazarındaki konumları da önemlidir. Geleneksel Kürt toplumunda bir kadının politik harekete dâhil olması bile uzun süre ve çaba sonucunda makul kabul edilebilmişken (Çağlayan 2014; Demir 2015, Yalçın-Heckmann, Gelder 2011), “düşman” alanı olarak kodlanan bir mekâna kadınların düşmesi ise kabullenilmesi çok daha zor bir çaba ve süreci gerektirmiştir. Sadece “namus” olgusu üzerinden bakıldığında bile kadınlara yönelik taciz ve tecavüz korkusu “düşman” alanında çok daha mümkün görülmekte ve dolayısıyla erkeklere göre kadınların hapse girmesi daha istenmeyen ve yadırganan bir durum olmaktadır (Keskin, Yurtsever 2006; Suruç 2013; Halavut 2013). Ancak bu toplumsal algı biçimi, kadınların zamanla aileleriyle yeniden kurdukları bağlar, politik mücadelenin önemli aktörleri olarak hapiste varlıklarını korumaları, özgün politik sistemle kadın kimliklerini koruyup geliştirmeleri gibi birçok çabanın sonucunda değişmiş ve dönüşmüştür. Özellikle kadın oldukları göz önüne getirildiğinde bu durum muazzam bir çabayı ifade etmektedir.

Hapisteki kadınlar gerek Kürt hareketinin gerekse de Kürt kadın hareketinin düşünsel ve politik olarak üreten ve iddia sahibi olan, direniş biçimleriyle eylemci kimliklerini koruyan ve hatta içeriyle sınırlı kalmayıp aileleri başta olmak üzere çeşitli araçlar vasıtasıyla toplumsal ve politik dünya üzerinde değiştirici ve dönüştürücü etkide bulunabilen önemli bileşenlerindendir. Ancak bu kadınlar hapisten çıktıktan, “hapis çıkışlı” kimliğini isteyerek ya da istemeyerek yüklendikten sonra bambaşka bir dünyayla karşı karşıya kalmaktadır. Görüşülen kadınların hemfikir olduğu üzere hapisten çıkmak her zaman “mutlu son” anlamına gelmemekte, kadınlar için yeniden mücadeleye girişmeleri gereken yeni bir yaşam deneyiminin kapıları açılmaktadır. Bu aşama çoğunlukla kadınlar için görülmedikleri ya da görmezden gelindikleri bir dönemi ifade etmektedir. Bazıları her şeye rağmen başarılı olabilirken, bazıları için ise şartlar çok daha zor olabilmekte, hatta önceki yaşam ve

iddialarının gerisine savrulabilmektedir. Her halükarda bütün kadınlar için yeniden ve yine ciddi insan hakları ihlalleri söz konusu olmaktadır.

Bu çalışma yapılırken öncelikle toplumsal cinsiyet, etno-politik hareketler, Kürt hareketi ve hapishane konularında kapsamlı bir literatür taraması yapılmıştır. Aynı zamanda özellikle Kürt hareketine mensup kişilerin hapishane deneyimine dair tanıklıklarını içeren anı, biyografi, roman gibi edebi metinlere de bakılmıştır.

Literatür taraması neticesinde milliyetçilik, etnisite, hapishane ve gündelik hayat kavramları toplumsal cinsiyet rollerini yeniden üretme özelliklerinden ve elbette bu çalışmada konu edinen kadınların kimliklerine etki etmelerinden dolayı kuramsal çerçevede incelenmiştir.

Tez çalışması kuramsal çerçevenin yanı sıra iki esas bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, Kürt hareketleri ve nitelikleri, Kürt hareketlerinin kadın söylemleri ile “Kürt kadını” kimliğinin oluşum seyri ve özellikleri tarihsel arka plan araştırmasıyla değerlendirilmiştir. Aynı zamanda bu bölümde 1980 sonrası Kürt hareketinin ve onunla ilişkili politik kadın mahkûmların hapis deneyimlerine ilişkin araştırma bulgularına da yer verilmiştir.

İkinci bölüm ise, hapishane deneyimini yaşamış ve sonrasında dışarı çıkmış kadınlarla yapılan yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşmelerin analizinden oluşmuştur. Bu görüşmelerde kadınlar arası farklılıkların yaşanan deneyimlere etkisinin ne olduğunu anlamak önemli görüldüğünden görüşmecilerin eğitim durumları, sınıfsal konumları, kültürleri, yaşları, toplumsal statüleri, meslekleri, hapishanede kaldıkları süre, hapishane öncesi ve sonrasındaki politik aktivite düzeyleri vb. hususlar dikkate alınmış ve böylece karşılaştırma yapılmasına olanak sağlayacak veriler toplanmıştır.

Saha çalışması kapsamında 20 kadınla yarı yapılandırılmış derinlemesine mülakatlar yapılmıştır. Görüşmecilerin bazılarını kartopu yöntemiyle ulaşılmıştır. Görüşmecilerin yarısıyla İstanbul’da, diğer yarısıyla da Ankara, Bursa, Mersin, Adana ve Antalya’da bulunulmuştur. Görüşmelerin 8’i kadınların anadillerinde kendilerini daha rahat ifade edeceklerini bildirmeleri üzerine Kürtçe, diğerleri Türkçe gerçekleşmiştir.

Kadınlarla görüşme yapılırken “araştıran özne-araştırılan nesne” şeklinde bir egemenlik ilişkisinin ortaya çıkma ihtimali her zaman mevcuttu. Bu durumun derinlemesine görüşmenin niteliğine etki edeceği açıktı. Bu etkiyi en aza indirmek için önceden

görüşmecilere araştırma konusu hakkında mümkün olduğunca geniş bilgi verilmiştir. Görüşmeciyile güven ilişkisinin kurulması için de bunun gerekli olduğu görülmüştür. Görüşmeler yapıldığında belli bir çerçeveden hareket edilmekle birlikte genellikle anlatıcının konuşmasına müdahale edilmemeye çalışılmıştır. Bununla birlikte zaman zaman kadınların Kürt hareketine özgü olduğu anlaşılan “iç dilin” jargonuyla konuşmalarından dolayı araya girme gereği duyulmuş ve tam olarak neyi kastettiklerinin anlaşılması sağlanmaya çalışılmıştır. “Önderlik”, “kadro”, “yurtsever”, “cins kimliği”, “hareket”, “oturanlar”, “bağımsızlar”, “düşman” gibi kavramların sık sık açıklanması istenmiştir. Ayrıca görüşmenin hem başında hem de sonunda özel olarak görüşme içinde belirttikleri ve kullanılmasını, yazılmasını istemedikleri konu başlıkları kendilerine sorulmuştur. Böylece görüşmenin sınırlarını kadınların kendisi belirlemiş, ne kadarının kullanılacağına onlar karar vermiştir.

Hapishane deneyimini yaşamış olmak, gerek iktidar mekanizmaları açısından gerekse de toplumsal boyutta öncelikle suç-ceza ikiliğiyle açıklanıp meşrulaştırılmakta, bu da hapishane deneyimini yaşamış kişiler açısından bir damgalanma ve dışlanmayı ifade etmektedir. Bu çalışmada ise özellikle bu yaklaşımın dışında bir yöntem ve analiz çerçevesi esas alınmaya çalışılmış ve hapsedilmeye neden olanın “toplumsal eşitsizliğin, yoksulluğun ve siyasi tahakküm ilişkilerinin sonuçları” (Kolektif 2013) olduğu kabulünden hareket edilmiştir. Bununla birlikte görüşülecek kişilerin iktidar kurumları ve toplumun kimi kesimleri tarafından “suçlu”, kimi eylemlerinin ise “suç” olarak değerlendirilebileceği göz önünde bulundurulmuştur. Bundan hareketle görüşmelerin mahremiyetine daha fazla özen gösterilmiştir. Çalışmada bazı kadınlar anlattıklarının açık kimlikleriyle paylaşılmasında bir sakınca görmemiş olsa da, bunu istemeyen kadınlar olduğu için, ortak bir payda olarak görüşmecilerin açık isimleri kullanılmamış, takma isimlerle anlatılanların aktarılması tercih edilmiştir.

Bu arada tez çalışması için mümkün olduğunca hapisteki kadın yapısını oluşturan çeşitliliği yansıtacak görüşmelerin yapılmasına dikkat edilmiştir. Siyasetçi, kadın hareketi aktivisti, avukat, gazeteci, işçi, sivil toplum aktivisti, öğrenci, anne, ev kadını, bekâr, genç, yaşlı gibi çeşitli toplumsal kategorilere dâhil edilebilecek kadınlarla görüşmeler yapılmıştır.

Görüşülen 20 kadından 3’ü Türk, 15’i Kürt olduğunu söylemiş; 2 kadın ise annelerinin Türk, babalarının Kürt olduğunu, dolayısıyla her iki etnik kimliğin aidiyetini hissettiklerini belirtmiştir. Kadınlar 6’sı Alevi, 14’ü ise Sünni inanca mensup ailelerden gelmiştir. 3 kadın Batı, 17’si ise Doğu ve Güneydoğu kökenli olarak kendisini tanıtmıştır. Doğu ve Güneydoğu

kökenlilerden 15'inin aileleri, farklı politik, ekonomik ve sosyal nedenlerden ötürü zamanla Batı'ya göç etmiştir.

Kadınlardan 8'i üniversitede okudukları sırada, 3'ü üniversiteden mezun olduktan sonra, 3'ü liseden mezun olduktan sonra, 1'i lisede okuduğu sırada, 2'si ortaokul mezunu iken, 3'ü ise okuma yazması olmadan Kürt hareketiyle ilişkilendirilmiştir. Bu sırada kadınlardan 2'si evli, 3'ü boşanmış, diğerleri ise bekârdır. Görüşülen kadınlardan 10'u Kürt hareketiyle tanışmalarında ve tercihlerinde aile bireylerinin etkili olduğunu söylemiştir. 5 kadın çevrelerindeki olay veya kişilerin, 5'i de sadece yaptıkları okumaların etkisini dile getirmiştir. Kadınların Kürt hareketini tercih etmesinde etnik kimlik kadar, kadın kimliği, sınıfsal konumları, sol ideolojiye duydukları ilgi ve hatta Alevilik inancı da etkili olmuştur. Görüşülen kadınların Kürt hareketiyle ilişkilendikleri sırada yaş aralığı 15 ila 46; hapis haneye girdiklerindeki yaş aralıkları ise 16 ila 64 arasındadır. Kadınların hapiste kaldıkları süreler de farklıdır. Kadınların hapiste kaldıkları süre aralığı 9 ay ila 10 yıl arasındadır.

Öte yandan ulaşılan kadınlardan bazıları tez çalışması hakkında bilgilendirildikten sonra görüşmeyi kabul etmemiştir. Kabul etmemelerinin nedenleri de oldukça dikkate değerdir. Konuşmak istemeyenler arasında hapisten çıktıktan sonra hem Kürt hareketiyle birlikte politika yapmaya devam edenler hem de ayrılanlar bulunmaktadır. Kürt hareketinden ayrılanlardan bazıları aile ya da eşlerinin tepkilerini, bazıları bir daha geçmiş hakkında konuşmak istememelerini, bazıları anlatacaklarının hem devlet hem Kürt hareketi nezdinde başlarına dert açabileceği kaygısını, bazıları yaşadıklarının iyi bir deneyim olmamasını gerekçe göstermiştir; bazıları da hiçbir gerekçe sunmadan reddetmiştir. Kürt hareketiyle devam edenler ise çoğunlukla çalışmanın mahiyeti hakkında bilgilendirildikten sonra bir daha geri dönüş yapmamayı tercih etmiştir.

Dikkat çekilmesi gereken bir diğer husus da tez çalışmasının sınırlamalarıyla ilgilidir. Öncelikle çalışma Kürt hareketine mensup kadınların 2000 sonrası hapis deneyimlerine odaklanmaktadır. Ancak görüşülen kadınlardan üçü 1990'lı yıllarda hapse girmiş, 2000'li yıllarda hapisten çıkmıştır. Bir kadın ise 1980'li, 1990'lı ve 2000'li yıllarda olmak üzere üç kez hapse girip çıkmıştır. Bu kadınların 1990'lı yıllara dair anlattıkları çalışmanın kapsamının dışında görünebilir. Ancak bu kadınların anlattıkları korunmuştur; çünkü çalışmaya ekstra katkı sundukları, özellikle de 1990'lı ve 2000'li yıllar arasında birçok hususta kıyaslama yapmayı olanaklı kıldığı düşünülmektedir.

Tez çalışması için belli bir hapishane deneyimi seçilmemiştir. Görüşme yapılan kadınlar; Bakırköy, Gebze, Kırıkkale, Sivas, Buca, Erzurum, Malatya, Artvin, Konya, Muş, Mersin, Kürkcüler, Karataş, Elbistan, Nevşehir ve Uşak hapishanelerinde kaldıklarını belirtmiştir. Bazı kadınlar tek bir hapishane deneyimine sahipken, bazıları birden çok hapishane deneyimi yaşamıştır. Kadınların farklı hapishanelerde kalmaları daha fazla veri ve kıyaslama olanağı anlamına gelmektedir. Özellikle bir kadının farklı hapishane deneyimlerine sahip olması iktidar uygulamaları, Kürt hareketiyle kurulan bağlar, kadınlar arası ilişkiler ve bütün bu faktörlerle şekillenen kimlik süreçlerinin kıyaslanması için daha çok olanaklar sunmaktadır. Ayrıca zaten görüşülen kadınlar bizzat kendileri bu farklı deneyimlerin hayatlarına etkilerini değerlendirmektedir. Öte yandan hapishanelerin hükümlü ya da tutukevi, erkeklerin de bulunduğu karma ya da sadece kadınların bulunduğu kadın hapishaneleri olması da deneyimlerin şekillenmesinde etkili olmuştur. Aynı şekilde 1990'lı yıllar ile 2000'li yıllarda hapis yatmak arasında da farklar olduğu kadınların anlattıklarından anlaşılmaktadır. Ayrıca kadınlar sık sık hapishanede birlikte kaldıkları arkadaşlarının farklı hapis deneyimlerine de değinerek bulundukları hapishaneleri ve deneyimlerinin oluşum süreçlerini anlatmıştır.

1. KURAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Milliyetçilik, Etnisite - Toplumsal Cinsiyet

19. yüzyıldan bu yana ideolojik, politik, ekonomik, toplumsal ve kültürel hayatta önemli yer edinen kavramlardan biri milliyetçiliktir. Farklı kesimlerin bazen benzer bazen de farklı söylem biçimleriyle sahiplendiği bir kavram olan milliyetçilik, birçok dinamikten etkilenmiştir. Milliyetçiliği dinamik tutan referanslar bazen geleneksel veya dini unsurlardan oluştuğu gibi bazen de seküler unsurlara dayanmıştır; bazen yerel motifler ve bunların canlandığı duygular milliyetçiliğin kaynağını oluştururken bazen de daha evrensel olduğu düşünülen değerlerle milliyetçi iddia ortaya atılabilmektedir. Bu durum, milliyetçiliğe ilişkin oldukça karmaşık ve çelişkili anlam dünyalarının üretildiğini ve aslında kavramın kendisinin dinamik özelliğe sahip olduğunu göstermektedir (Kentel ve diğerleri 2007).

Karmaşık ve çelişik anlam yüklenimleri dolayısıyla sorunlu bir kavram olarak değerlendirilse de milliyetçiliğin, tam da bu “kasıtlı olmayan esnekliği” sayesinde, aslında uyumlu bir yapıya sahip olduğu da değerlendirilmiştir. Literatürde bir milleti neyin oluşturduğu ya da milliyetçiliği tanımlayanın ne olduğu konularında bile hala ortak bir kanıya varılamamışken ve bu durum milliyetçilik kavramını ihtilaflı bir yapıda tutmaya devam ederken, buna rağmen yüklenen anlamlar dolayısıyla kavramın sık sık birbirlerine son derece zıt yerlerde duran faşist, sosyalist ya da dini ideolojilerle anıldığı da olmuştur (Özoğlu 2005).

Ancak buna rağmen milliyetçilik genel başlığı altında sabitleştirici ve verili anlamların üretilmesinde ısrar edildiğini görmek mümkündür. Çoğunlukla geçerli olan da milliyetçiliğin verili anlamlara sahip olduğu kanısıdır. Kentel, Ahıska ve Genç’e göre, yüklenen anlamlar dolayısıyla ortaya çıkan “karmaşıklık ve düzensizlik hali milliyetçilik ideolojisi adı altında oldukça basitleştirici bir biçimde tanımlanıyor.” (2007:9) Ancak bu durum, milliyetçiliğin “tarihsel dinamiklerle şekillendiğinden her tarihsel-coğrafyada farklı bir yapı kazabileceği” gerçeğini ortadan kaldırmamaktadır. Kentel, Ahıska ve Genç’e göre “modern bir strateji olarak milliyetçilik” ile ilgili şu durum geçerlidir:

“Ancak her durumda milliyetçilik, sınıflararası güç ilişkileri ya da devlet ve toplum ilişkileri içinde, hegemonik yapıyı, egemen ideolojiyi yansıtırken, aynı zamanda o toplum

içindeki kültürel ve tarihsel bağlarla, bireyler arasındaki ilişkilerle şekillenen ortak kodlarla, mitler ve duygularla beslenerek evrilen bir ideolojidir. Başka bir ifadeyle, hiçbir ülkede, milliyetçiliğin mutlak olarak birinci veya ikinci yorumunun tek başına geçerli olduğunu söylemek mümkün değildir.” (2007:16)

Karmaşık yapısına rağmen literatürde genel olarak milliyetçiliğin iki kategoride ele alındığı söylenebilir. Birincisi Alman modeli milliyetçilik iken, ikincisi Fransız modeli milliyetçiliktir (Aslan ve diğerleri 2013; Kentel ve diğerleri 2007; Özoğlu 2005; Vali 2004).

Romantik bir anlatı olarak Alman tipi milliyetçiliğin erken dönem modern araştırmacılarından Johann Gottfried von Herder ve Johann G. Ficht ile ortaya çıktığı kabul edilmektedir. Bu anlatıya göre, ulus ortak bir etnik kökene, akrabalık ilişkisine, dolayısıyla ırka ve kültüre dayanmaktadır ve tarihsel sürekliliğe sahiptir. Dil konusu, özellikle ulusun tarihsel kimliğinin vurgulanmasında ve farklılaştırılmasında önemli bir unsur olarak değerli görülmüştür. Romantik milliyetçi anlatıda ulusun modern dönem öncesi kökenlere sahip ve dolayısıyla ezel-ebed olduğuna inanılmıştır.

Fransız tipi milliyetçilik ise, vatandaşlık kavramı etrafında örülmüştür. Ulus, herhangi bir etnik, ırksal, dinsel ya da kültürel kökene dayandırılmaksızın, bu aidiyetlerin üzerinde, bir üst kimlik olarak kurulmaktadır. Ortak pazar, ortak devlet, ortak toprak parçası gibi kapitalist düzenin ekonomik, toplumsal, politik kuruluş değerlerini ön planda tutan bu anlatıda esasen yine de bir merkeziyetçilik söz konusudur ve haliyle bu tip milliyetçiliklerin kuruluşunda homojenlik stratejisi belirleyici olmuştur. Ortak değerlerin yaratılması için ortak kültürel ve politik kodların belirlenmesi gerekli görüldüğünden, bu süreç sınırları belirlenen ortak toprak parçası üzerinde yaşayan birçok farklı kültürel, dilsel, etnik, dini aidiyetler pahasına işlemiştir.

Milliyetçiliğin temel gündemini oluşturan ulusların nasıl ortaya çıktığı konusunda da farklı eğilimler görülmüştür. Literatürde bu konuda belli bazı isimlerin ortaya attığı tezlerden hareketle iki düşünce yapısının varlığına dikkat çekilmiştir: Özcüler ve inşacılar (Aslan ve diğerleri 2013; Kentel ve diğerleri 2007; Özoğlu 2005; Vali 2004)...

Alman romantik anlatısının tezahürü olarak değerlendirilen özcü milliyetçi anlayış, ulusların tarihsel kökenlerine önem vermektedir. Ulusların modern zamanlarda değil, tarihin herhangi bir aşamasında ortaya çıktığını ve çeşitli unsurlarıyla günümüze ulaştığı iddiasını savunan özcü milliyetçi yaklaşım, tarihsel bir süreklilik kurmaktadır. Ulusların tarihsel süreç içinde ortak etnik kökenlere, kan bağına, mitlere, töre ve geleneklere, dillere sahip olduğu

iddiasına dayanan özcü milliyetçi yaklaşım, dolayısıyla söykütükseldir. Söykütüksel tarihselleştirmeyeyle ezel-ebed kimlik değerleri etrafından sabitleştirilen uluslar, biricikleştirilmekte, benzersiz kılınmakta ve böylece dışarıda bırakılan diğer bütün uluslardan ayırt edici özelliklere büründürülmektedir.

Özcü milliyetçi yaklaşımın güçlü bir eleştirisini de barındıran inşacı milliyetçi yaklaşım, aksi iddiadadır. İnşacı okuma, her şeyden önce milliyetçiliğin tarihsel kökenini reddetmektedir. Milliyetçiliğin modern bir strateji ya da ideoloji olduğu görüşünden hareket eden inşacı eğilim, ulusların kurgusal yönüne dikkatleri çekmektedir. Özcü milliyetçi yorumların tamamen tarih dışı olduğunu savunan inşacılar, milliyetçiliğin geçmişle bağlantısının ise bir icat ürünü olduğunu savunmaktadır. Ancak bu durumun izahı konusunda da iki ayrı grubun varlığından söz edilebilir: Milliyetçiliğin ulusların kapitalist gelişmesinin sonucu olarak ortaya çıktığını savunan materyalistler ile milliyetçiliğin aynı zamanda materyalist olmayan inşalarına dikkatleri çeken kültürcüler... Bu iki eğilimin önde gelen bazı temsilcileri literatürde sıklıkla başvuru alan isimler olmuştur.

Eric Hobsbawm (2014), milliyetçiliğin kapitalizmin gereklerini yerine getirmek amacıyla devlet tarafından icat edildiğini ve toplumsal mühendislik sürecinin ürünü olduğunu savunmaktadır. Milliyetçiliğin icat edilmiş gelenekler üzerinden ulus yaratma sürecine soyunduğunu belirten Hobsbawm, milliyetçiliğin öyle olmadığı bilinen bir şeye sıkı sıkıya bağlanmayı gerektirdiğini vurgulamaktadır. Bu nedenle Hobsbawm, ulusların devletleri ve milliyetçiliği yaratmadığını, doğrusunun bunun tersi olduğunu söylemiştir.

Ernest Gellner (2013) de milliyetçiliği modern dönemin ürünü olarak değerlendirmektedir. Milliyetçiliği kapitalist süreçte (ya da sanayi çağında) ortaya çıkan bir olgu olarak değerlendiren Gellner, Hobsbawm'un ulusların kurgusal öznelere olduğu yönündeki görüşlerini paylaşmaktadır. Milliyetçilikte devlet ve ulus çakışmasının önemli bir yer tuttuğuna dikkat çeken Gellner'e göre, ulusların doğal kökenleri iddiası efsaneden ibarettir ve esasında milliyetçilik bazen önceden var olan kültürleri alarak onları uluslara dönüştürmekte, bazen de ulusları kendisi yaratmakta ve çoğu kez de önceden var olan kültürleri yok etmektedir.

Kültürel inşacıların en önemli isimlerinden biri ise Benedict Anderson'dur (2014). Ulusu hayal edilmiş bir topluluk olarak değerlendiren Anderson'a göre, bir ulus değişen ihtiyaçlara göre tahayyül edilmektedir. Milliyetçiliğin kurgusal yönüne dikkat çekmekle birlikte Anderson, hayali cemaatin sadece hayalden ibaret olmadığını, tam da hayal edildikleri

için gerçek olduğunu da vurgulamaktadır. Özellikle dille ilgili gelişmelerin hayali cemaat diye nitelendirdiği ulusun inşa edilmesi ya da “ulus-olmaklık” sürecinde belirleyici olduğunu belirten Anderson, 16. yüzyıldan itibaren devrim etkisi yaratan matbaayla birlikte ortak yazı dilinin geliştiğini, yayıncılık alanındaki gelişmelerin dile sabitlik kazandırdığını, zamanla çok lehçeli ve sesli halk dillerinden farklı olarak ortak iktidar dilinin oluştuğunu ve bu sürecin siyasal – kültürel sonuçlarının cemaat olarak ulusun hayal edilmesini olanaklı kıldığını kaydetmektedir.

Milliyetçilikten farklı olarak daha geç tarihlerde literatürde ele alınmaya başlanan etnisitenin, yine milliyetçilikten farklı olarak, daha dar grup tanımı ve modern öncesi bir toplumsal kategori olarak ele alındığı görülmektedir. Etnisite, kan-soy bağı ya da akrabalık ilişkisi çerçevesinde gerçek veya kurgusal grup veya topluluk tanımı olarak ileri sürülmektedir (Aslan ve diğerleri 2013; Özoğlu 2005).

Etnisite konusunda literatürde önemli yer edinen isimlerden biri Anthony Smith’tir (2002). Smith, etnisiteyi modern dönem öncesine dayanan ve milliyetçiliği önceleyen bir toplumsal kimlik kategorisi olarak değerlendirmektedir. Etnisitenin oluşumunda mit, soy, bellek, teritoryal özdeşleşme ve kültür gibi unsurların gerekli olduğunu kaydeden Smith, etnik kimliğin ayırt edilmesinde bazen bu unsurlardan birinin daha ön planda olabileceğine de dikkat çekmektedir.

Etnisite konusunda görüşleri dikkate alınan bir diğer isim ise Steve Fenton’dur (2001). Biyolojik veya fiziksel özelliklerle toplulukları ayırıştırarak kötü bir şöhrete ve geçmişe sahip olan “ırk” teriminin yerine literatürde etnisitenin tercih edildiğini belirten Fenton, etnisite ile gerçek hayatta karşılığı bulunan kültürel farklılıkların vurgulandığını söylemektedir. Fenton da etnisitenin oluşumunda dil, gelenek, mit gibi birçok kültürel unsurun belirleyici olduğunu kaydetmektedir. Etnisiteyi sosyal açıdan bir dizi değişken tarafından, ilişkiler içinde ve ihtiyaçlar doğrultusunda inşa edildiğini değerlendiren Fenton, bunun yükümlülükler ve sosyal bağlar içeren kolektif bir kimlik olduğunu kaydetmektedir. Fenton’a göre, etnisite tarihsel ve sosyal olduğu kadar, ilişkisel bir olgudur ve dolayısıyla içinde şekillendiği koşullara göre çeşitlilik kazanabilmektedir. Örneğin dil bazı etnik gruplarda esas kimlik göstereni olarak ön plana çıkarken, bazılarında din ya da başka bir etnik unsur daha öncelikli konumdadır.

Etnisiteyle ilgili tartışmalar esasında milliyetçilikle ilişkisi çerçevesinde önem kazanmaktadır. Sık sık birlikte ele alınmışsa da esasen bu iki kavramın ilişkili olup olmadığına dair iki görüş vardır. Etnisite ile milliyetçiliğin ilişkisi hem politik iddia düzeyleri hem de

birbirlerini tamamlayıcı özellikler barındırıp barındırmadıkları konularında tartışma konusu edilmiştir.

Anthony Smith (2002), milliyetçiliğin ortaya çıkması için bir ön aşama olarak etnisitenin var olması gerektiğini savunmaktadır. Çünkü belirli bir grup etnik olarak farklı olduklarına inandıklarında ve buna dayanarak bağımsızlık veya özerkliğe sahip olmaya çalıştıklarında milliyetçilik ortaya çıkmaktadır. Smith, modern dönem öncesi nadiren siyasallaşan etnisitenin milliyetçilikle siyasallaştığını belirtmektedir. Steve Fenton’a (2001) göre de milliyetçilikle etnisite ilişkilidir; milliyetçiliğin ürünü olarak ulusun simgeleri baskın etnik grubun karakteristik özelliklerini taşımaktadır.

Gellner (2013), Anderson (2014) ve Hobsbawm (2014) gibi isimler de milliyetçiliğin kurgulanması sürecinde etnik kategorinin işlevsel olduğuna dikkatleri çekmişlerdir. Çünkü milliyetçilik etnik kategorinin devlet aygıtı kullanılarak toplumda hâkim ve merkezi bir unsur haline getirilmesi, dolayısıyla etnik sınırların siyasal sınırlarla çakışması ve iktidar sahiplerini belirlemesi demektir. Bu arada Hobsbawm ve Gellner, milliyetçilik ve etnisitenin ayrı kavramlar olduğunu ve karıştırılmaması gerektiğini de belirtmektedir. Bununla birlikte Hobsbawm milliyetçilikte etnisite bulunabileceğini, ancak ikisi arasında zorunlu bir ilişkinin olmadığını da kaydetmektedir. Immanuel Wallerstein ve Etienne Balibar (2007) da benzer görüşleri savunmaktadır. Balibar ulus kimliğini “kurgusal etniklik” olarak tarif etmektedir. Öte yandan Arrighi, Hopkins ve Wallerstein (2004:32) milliyetçi ideolojiye dayanan bir “statü grubu” olarak “ulusları” “etnik gruplar”dan ayırt etmenin çok yararlı olacağı kanaatinde değiller; çünkü “bir ‘ulus’, bir devletin sınırlarının verili bir ‘etnik grubun’ sınırlarıyla çakıştığına ilişkin politik bir iddiadan başka bir şey değilmiş gibi görünmektedir.”

Thomas Eriksen’i referans alan Handan Çağlayan’a (2014) göre ise, milliyetçilik ve etnisite arasında politik iddia düzeyi bakımından farklılık söz konusudur. Çünkü milliyetçilik devletle ilişkili politik iddiaya sahiptir ve bu onun ayırt edici özelliğidir; buna karşın etnisite daha çok tanınma ve temsil talepleriyle ilişkili politik iddiaya sahiptir ve aslında bu daha düşük düzeyli bir politik iddia anlamına gelmektedir.

Bütün bunlardan farklı olarak Walker Connor (1999) “etnomilliyetçilik” kavramını ortaya atmıştır. Connor’a göre, ister “hayali” ister “inşa edilmiş” olsun ulusun bütünleşeceği bir etnisiteye ihtiyaç vardır ve bu aynı soydan gelme inancı etnomilliyetçilik için geçerlidir. Bir bakıma Connor’ın etnik bağlılıkların ve etnisiteye ait unsurların belirleyici olduğu etnomilliyetçiliği ve milliyetçiliği aynı anlamlarda kullandığı görülmektedir.

Milliyetçilik, etnisite ve bu ikisinin birbirleriyle ilişkilerine dair oldukça farklı bir yaklaşım feminist kuramcılarca ortaya atılmıştır. Feminist okumalar, bu kavramlarla ilgili araştırmaların ve tartışmaların “cinsiyet körü” olduğunu tespit ettiği gibi, aynı zamanda bu kavramlarla toplumsal cinsiyet rollerinin ideolojik olarak yeniden üretildiğini ortaya koymuştur.

Feminist okumalarda “toplumsal cinsiyet” kavramı, genellikle “belirli bir zamanda belirli bir toplumda cinsler için uygun olduğu varsayılan davranışların kültürel tanımı” olarak değerlendirilmektedir (Berktaş 2015:29). Dolayısıyla feminist okumalarda milliyetçilik ve etnisite kavramları ele alınırken genellikle toplumsal cinsiyetin yeniden üretilmesi sürecine odaklanılmaktadır.

Feminist okumalarda genel kabul gördüğü üzere kadınların milliyetçi ya da etnik süreçlere nasıl dahil oldukları (ya da edildikleri) konusu, Nira Yuval-Davis ve Floya Anthias’ın ortaya koyduğu beş kategori çerçevesinde değerlendirilmiştir (Yuval-Davis 2010; Cockburn 2004; Çağlayan 2014; Nagel 2011; Yalçın-Heckmann, Gelder 2011; Walby 2011).

- Etnik toplulukların biyolojik üreticileri olarak...
- Etnik ve siyasal grupların sınırlarının yeniden üreticileri olarak...
- Topluluğun ideolojik yeniden üretiminde merkezi bir rol alarak ve kültürün aktarıcısı olarak...
- Etnik ve ulusal farklılıkların göstereni olarak – etnik ve ulusal kategorilerin dönüşümü, yeniden üretimi ve inşasında kullanılan ideolojik söylemlerin merkezinde yer alan semboller olarak...
- Ulusal, ekonomik, politik ve askeri mücadelelerde katılımcı olarak...

Milliyetçiliğin zaman ve koşullar çerçevesinde çeşitli dinamiklerce şekillendiği kabulünden hareketle iç gerilimlere sahip olduğunu savunan feminist okumalar, konuyla ilgili araştırmalarda yaygın görüldüğü üzere görmezden gelinse de, en önemli gerilim noktasının kadın-erkek ayrımı üzerinden temellendiğini savunmaktadır. Bu nedenle toplumsal cinsiyet milliyetçiliğin tali değil, kurucu ögesi olarak değerlendirilmektedir. Rubina Saigol’e (2011) göre, toplumsal cinsiyet ideolojisi milliyetçi düşünce üretiminin ayrılmaz bir parçasıdır.

Ulusların kurgusal olduğu görüşünü paylaşan Nira Yuval-Davis, ulusların yeniden üretiminde kadınların gizlendiğini, onun yerine eyleyici özneler olarak devlet bürokrasisinin ve entelijensiyanın esas alındığını kaydetmektedir. Ancak Yuval-Davis’e (2010:21) göre,

ulusların biyolojik, kültürel ve sembolik yeniden üretiminde sadece bürokrasi ve entelijensiya değil kadınların da önemli rolleri bulunmaktadır. Dolayısıyla “kadınlar milli sahaya yeni ‘girmemiş’ tir, bu alanın inşasında ve yeniden üretiminin merkezinde her zaman oradaydılar!”

Yuval-Davis, milliyetçi projelerin birbirinden ayrıştırılarak analiz edilmesi gereken üç temel boyutu olduğunu ve böylece toplumsal cinsiyet ilişkileri çerçevesinde ulusların cinsiyetlendirilmesi sürecinin anlaşılabilirliğini ileri sürmektedir. Milliyetçiliğin soykütüksel boyutunda, kadınlar özellikle doğurganlıklarıyla işlevseldir ve belirli bir milli topluluğun ferdi olmaları dolayısıyla topluluğun biyolojik üreticileri ve taşıyıcılarıdır. Milliyetçiliğin kültürel boyutunda, kadınlara ulusun kültürel yeniden üretiminde sembolik roller üstlenmektedir. Kadınlar topluluğun ve topluluk sınırının kültürel sembollerinin taşıyıcısıdır. Milliyetçiliğin vatandaşlık boyutunda, her ne kadar kadın-erkek eşitliğini belirten özellikler taşıdığı varsayılsa da, kadınlar özellikle kamusal ve özel alan ayrımı üzerinden toplumsal cinsiyet ilişkilerinin yeniden üretilmesi sürecine tabi tutulmaktadır. Ayrıca haklar düzeyinde kadın-erkek eşitliği vurgulansa da milliyetçiliğin vatandaşlık boyutunda görülmesi gereken bir diğer önemli husus olan sorumluluklar çerçevesinde kadınlar dışlanırlar. Militarist alanın erkeklerin sorumluluğuna terk edilmesi, kadınların korunması gereken, erkeklerin ise koruyan vatandaşlar olarak kodlandığının en önemli göstergesidir. Ayrıca Yuval-Davis, diğer birçok feminist yazar gibi milliyetçi ideolojide toplumsal cinsiyet rollerinin yeniden üretilmesi sürecinde annelik, aile, namus gibi kavramların önemli olduğuna da dikkatleri çekmektedir.

Milliyetçiliğin eşitsizliği üreten “biz” ve “öteki” arasındaki ayrıma dayandığını belirten Sylvia Walby (2011), “biz”in içinde de eşit bir dağılımın söz konusu olmadığını ve kadınların eşitsiz konumda tutulduğunu belirtmektedir. Büyük oranda Yuval-Davis ile benzer görüşleri savunan Walby’nin özellikle anti-empyralist mücadelelerde ve Üçüncü Dünya milliyetçiliklerinde kadınların konumuna ilişkin tespitleri dikkate değerdir. Walby, Üçüncü Dünya milliyetçiliğinin asli unsurlarından birinin feminizm olduğunu ve milliyetçi iddianın içinde kadın özgürlüğünün yer edindiğini kaydetmektedir. Ancak kadınları mücadeleye davet anlamını taşıyan bu durum, gerçekte kadınlar açısından toplumsal cinsiyet rolleri çerçevesinde sınırların çizilmediği anlamına gelmemektedir. Lale Yalçın-Heckmann ve Pauline Van Gelder (2011) ile Cynthia Cockburn (2004) da milliyetçi ya da etnik hareketlerin bir yandan kadını mücadeleye davet ettiğini ve kadın özgürlüğünü asli bileşeni haline getirir gibi görüldüğünü, ancak bu karşın toplumsal cinsiyet rollerini yeniden üreterek kadınların sınırlarını çizmekten de geri durmadığını belirtmektedirler.

Joane Nagel (2011) de Yuval-Davis ve Walby ile benzer görüşlerden hareket ederek, milliyetçi kültürde kadınların simgesel, kendilerine özgü bir rol oynadıklarını belirtmektedir. Nagel'e göre, kadınlar yurttaşlar, ulusun mensupları, eylemciler ve liderler olarak devletlerin inşasında veya yıkılmasında rol almaktadırlar, ancak bu rol erkeklerin yazdığı senaryoda kendilerine verilmektedir. Çünkü, birçok feminist yazarın da belirttiği gibi, aile metaforuyla tahayyül edilen modern uluslar, annelik ve babalık ilişkilerini yeniden üretmekte ve erkeği koruyucu olarak ulusla, kadını da korunması gereken olarak vatanla özdeşleştirmektedir. Partha Chatterjee'nin (2011) belirttiği gibi, erkek kamusal alanda konumlandırılarak dış dünya ilişkilerinden sorumlu tutulup koruyucu ilan edilirken, kadın özel alanda konumlandırılarak ev içinden, diğer bir ifadeyle ulusun özünü korumakla sorumlu tutulup korunması gereken kabul edilmektedir. Benzer görüşleri paylaşan Nagel'e göre, milliyetçi kültür, şeref, namus, vatanseverlik, korkaklık, cesaret, görev gibi erkeklik temalarını vurgulamak ve bunlarla uyumu sağlamak üzere yapılanmıştır. Walby, Yalçın-Heckmann, Gelder, Cockburn gibi Nagel de bu noktada ulusal bağımsızlık adına kadınları mücadeleye katılmaya davet etse de milliyetçiliğin en nihayetinde cinsiyet eşitliği konusunda feminist talepler karşısında genellikle reddedici tutum sergilediğini vurgulamaktadır.

1.2. Hapishane - Toplumsal Cinsiyet

Hapishanenin en önemli bileşenlerinden olduğu iktidarın fiziki kapatma mekânları üzerine literatürde üç önemli görüşün varlığından söz edilebilir. Erving Goffman'ın "total kurum", Giorgio Agamben'in "kamp" ve Michel Foucault'nun "disipliner kurum" teorileri bu üç görüşü şekillendirmektedir.

Goffman (2014), total kurumu, genellikle kapalı ve toplumdan tecrit edilmiş, resmi yönetimlerce sınırlandırılmış bir hayat süren çok sayıda bireyin kaldığı ve çalıştığı, yaşamın farklı faaliyet alanlarının aynı yerde gerçekleştirildiği mekân olarak tanımlamaktadır. Total kurumları kabaca beş gruba ayıran Goffman, yaşlılar, körler ve yoksullar için kurulmuş evleri, verem sanatoryumlarını, akıl hastanelerini, hapishaneleri, ıslahevlerini, savaş esirlerinin toplatıldığı kampları, kışlaları, yatılı okulları, çalışma kamplarını, koloni yerleşkelerini, hizmetçilerin çalıştığı malikâneleri ve manastırları totalite dereceleri değişen bu beş kategoride değerlendirmektedir.

Goffman, total kurumların belli başlı özelliklerini üç şekilde açıklamaktadır. “İlk olarak, yaşamın bütün veçheleri aynı yerde ve aynı tekil otorite altında yapılır. İkinci olarak, üyelerin gündelik faaliyetlerinin her bir evresi büyük bir insan kümesinin eşliğinde gerçekleşir; bu kümenin her bir elemanı aynı şekilde muamele görür ve aynı işleri birlikte yapmaları gerekir. Üçüncü olarak, günün bütün faaliyetlerinin evreleri sıkı sıkıya programlanmıştır, bir faaliyette diğerine daha önceden ayarlanmış zamanda geçilir, bütün faaliyetler açık formel kurallar ve kurum çalışanları tarafından yukarıdan dayatılır.” (2014:35) Goffman’a göre, total kurumların amacı dışarıdaki yaşamı sürdürmekten aciz bıraktıracak “tersine eğitim” yoluyla kapatılanın kimliğini yok etmektir.

Giorgio Agamben (2014), “dünya üzerinde görülmüş en mutlak insanlık dışı durumun gerçekleştiği yer” olarak tarif ettiği kampın olağan hukuktan doğmadığını, hapishane hukukunun dönüşümü veya gelişiminin bir sonucu da olmadığını, “bilakis istisna halinden ve askeri hukuktan ortaya çıktığını” kaydetmektedir. Kampın tanımlanmasında önemli bir ölçüt olan “istisna hali”nden kasıt, hukuk düzeninin askıya alınması ve kapatılana yönelik vahşetin sınırlarının hukuka değil, kampın egemeni olan anlayışa bağlı olmasıdır.

Bir istisna hali olarak belirtmesine rağmen Agamben, kampın modern siyasal uzamın gizli paradigması ve hala içinde yaşadığımız politikanın gizli matrisi, dolayısıyla varlığının daim olduğunu düşünmektedir. Agamben’e göre, kampın amacı hiçbir şekilde eğitim, yeni kimlik kazandırmak ya da ıslah etmek değildir; aksine ölüme terk etmeksizin ve yaşatmayı hedeflemeksizin kampta bulunanı yaşamda tutmaktır. Agamben’in bir biyo-iktidar uygulaması olarak ifade ettiği bu durumla bilinçli hayat hayattan ayırıştırılmaktadır.

Michel Foucault’ya (2015; 2015a; 2015b; 2005) göre ise, iktidarın denetim, gözetim ve ıslah işlevlerinin icra edildiği kapatma mekânları birer disipliner kurumdur. Hapishane, tımarhane, ıslahevleri, klinik gibi çok sayıda kapatma mekânı üzerine yaptığı çalışmalarda Foucault esasen bu görüşü savunmuştur. İktidarın terbiye etme amacını güttüğünü kaydeden Foucault, kapatma mekânlarında iktidarın disipline edici teknikleriyle ıslah edilmiş bireylerin ve itaatkâr bedenlerin üretiminin söz konusu olduğunu belirtmektedir.

Goffman’ın teorisiyle bazı noktalarda çakışsa da Foucault’nun teorisinde, bireylerin kimliklerinden soyundurulmasının yanı sıra yeniden kimliklendirme süreci önemli bir yer tutmaktadır. Foucault’ya göre, iktidarın öncelikli hedefi bedel ödetme ya da baskı değildir, anormal addedilen bireyin disiplin teknikleriyle normalleştirilmesidir. Foucault, normalleştirme sürecinin norm üretme süreci olduğuna dikkat çekmektedir.

Çeşitli disiplinsel, yönetsel veya hükümlanlık yöntemleriyle itaatkâr bireyler yaratmayı ve toplumun her yanına nüfuz etmeyi hedefleyen iktidarın hareket ettiğı ya da düzenlemek istediğı bir mekân söz konusudur. Bu nedenle Foucault'ya göre, mekân iktidar mücadelesinin alanıdır. Hapishane ise, iktidarın maskesiz ve en aşırı boyutlarıyla çırılçıplak ortaya çıkabildiğı bir mekândır.

“Adalet aygıtının içindeki en karanlık bölge” (Foucault 2015:371) olarak “cezalandırma iktidarının” mekânı ve dolayısıyla laboratuvarı işlevini gören hapishanelerde, “yönetim ve denetim politikalarının ilk hedefinde mahpusların hayatı bulunmaktadır.” (Topaloğlu, Muti 2014:69) Hayat, araçsallaştırılmış beden aracılığıyla kuşatılır. Bedeni fizyolojik süreçlerin yeri olarak ele almayı ve dolayısıyla tarihçilerin yaptığı gibi tarihsel bir patoloji alanında incelemeyi eksik bulan Foucault, iktidar ilişkileri çerçevesinde bedenin kuşatılmasının, azaba maruz bırakılmasının, damgalanmasının, terbiye edilmesinin, işe koşturulmasının, törenlere zorlanmasının söz konusu olduğunu söylemektedir.

Bedenin iktidar tarafından kuşatılmasının nedenlerinden birisi üretim gücü ya da iş gücü olarak ekonomik kullanımından kaynaklanmaktadır. Çünkü iş gücü olarak işlevli hale gelmesi ya da getirilmesi için bedenin ıslah edici süreçlerde bir bağımlılık ilişkisi içine alınması gerekmektedir. Bu durumda beden hem üretken hem de bağımlı kılınmış ve yeniden organize edilmiş olduğundan yararlı bir güç haline gelmektedir. Foucault'ya göre, iktidarın bedene yönelik bu ilgisi, modern hapishanenin önemli bir işlevine işaret etmektedir.

İktidarın arzusu kaba anlamıyla bedeni üretim gücü haline getirmekle sınırlı da değildir. Hayatın her alanına nüfuz etme arzusuna sahip iktidar, bedene yeni bir kimlik kazandırmayı da amaçlamaktadır. Bedenden daha önce sahip olduğu kimlikten soyunmasını dayatan iktidar, çerçevesini belirlediğı yeni bir hüviyet kazandırmak istemektedir. Bir bakıma bireylerin özerkliklerini ve öznelliklerini yitirmelerini ve böylece yeni bir iktidar evreninde işlevli hale gelmelerini ifade eden bu durum, kimlik bağlamında birçok anlam üretebilir. Esasında hangi kimliğe sahip olursa olsun bedenin iktidarın biçtiğı tek bir kimlik dahilinde işlevli hale getirilmesi söz konusudur. Bir kadın ya da erkeğin, bir işçi ya da bir etnik kökenlinin veya başka bir şeyin kimliği olabilir, toplumsal farklılıkların ifadesi olan kimliklerin tek iktidar kimliği dahilinde işlevli kılınması sürecinden söz edilmektedir.

Kontrol toplumunu betimlerlerken Hardt ve Negri (2004), iktidarın gündelik hayatın kontrolü ve yönetimiyle cisimleştiğini söylemektedir. Buna göre iktidarın en önemli işlevi hayatı her yönüyle kuşatmak ve esas görevi de hayatı yönetmektir. Hardt ve Negri, genel

olarak kabul gören doğrulardan birisinin “sadece bir’in yönetebileceğine” ilişkin olduğunu belirtmektedir. “Sadece bir’in yönetebileceğine” ilişkin tahayyülde iç farklılıkları ortadan kaldırılmış, farksızlaştırılmış, özdeşleştirilmiş ve böylece birliğe dahil edilmiş bir toplumsal yapı söz konusudur. “Dolayısıyla her egemen iktidar, zorunlu olarak, komuta veren bir baştan, itaat eden uzuvlardan ve yöneticiyi destekleyen organlardan oluşan bir *siyasal bedendir*.” (2004:114)

Farksızlaştırılmış ve özdeş bir bağlama kavuşturulmuş tek kimlikli siyasal bedenin üretiminin en olanaklı olduğu yerlerden biri, Foucault’nun işaret ettiği üzere iktidarın en yoğun kurumsallaştığı hapishanedir.

İktidarın kurguladığı bir mekân olarak hapishanenin toplumsal cinsiyet ilişkileri çerçevesinde değerlendirilmesi kaçınılmazdır. Ancak hapishanenin toplumsal cinsiyet rolleri hakkında bugüne değin yeterli düzeyde çalışmaların yapılmadığı belirtilmelidir. Bunun en önemli nedeninin hapishane popülasyonu içerisinde kadınların oranının erkeklere nazaran az olmasıyla açıklandığı görülmektedir (Suruç 2013). Dünyada hapishane nüfusu içerisinde kadın oranının genellikle yüzde beş civarında olduğu kabul edilmişse de, Angela Davis’in (2012) işaret ettiği üzere, özellikle 1970’lerden bu yana kadın mahkûmların oranı erkek mahkûmlara göre daha yüksek bir yüzdelik artış göstermektedir.² Dolayısıyla bu gerekçenin toplumsal cinsiyet çerçevesinde hapishaneye olan ilgisizliği açıklamaya yeterli olmadığı açıktır.

Feminist literatürde öteden beri tartışılan konulardan biri “kadın suçluluğu”dur. “Kadın suçluluğu ile ilgili literatürün çoğunluğu, kadın suçluluğunu, kadınların sapkın hareketlerine odaklanarak açıklamaya çalışmaktadır. Bu da kadın suçluluğunun ‘geleneksel kadın rollerine uygun davranmama’ şeklinde tanımlanmasına neden olmaktadır.” (Suruç 2013:20) Feminist teoriler ise “kadın suçluluğunu toplumsal cinsiyet bağlamında incelemeye” çalışmış, “bütün feminist teorisyenler arasındaki ortak görüş ise, geçerli olan bütün etiyolojik teorilerin -biyolojik, psikolojik, anomi, kontrol, farklılıkların birleştirilmesi, çatışma, damgalama, sosyal organizasyonsuzluk, sosyal öğrenme teorisi gibi- sadece erkek

² “Dünyadaki tüm ülkelerde kadın suçlu oranının erkeklere göre düşük olduğunu” belirtmekle birlikte Sema Suruç, şunları kaydetmektedir: “Kadın suçluluğunun ve kadının hapsedilme oranının en yüksek olduğu ülke Amerika’dır. 2004’te Amerika’da toplam hükümlülerin % 7’sini kadınlar oluşturmaktadır. Amerika’da 1990 yılından beri kadınların ceza infaz sistemindeki popülasyonu % 25 artış gösteren erkeklerle karşılaştırıldığında % 48 artmıştır. Dolayısıyla kadınların 1990’dan beri hapsedilme oranı erkeklere oranla iki katı artış göstermiştir.” (2013:11)

suçluluğunu açıklamak için geliştirilmiş oldukları ve sadece erkek suçlu nüfusu üzerinde denenmiş olduklarıdır.” (Suruç 2013:26)

“Kadın suçluluğu” ile ilgili feminist teoriler “suç ve ceza” meselesini de gündeme getirmektedir. Feminist literatürde genellikle “suç ve cezanın toplumsal olarak cinsiyetlendirilmiş ve eril bir olgu” (Duman 2016a:70) olduğu kabul edilmektedir. Çünkü suçluluk alanı da erkek alanı olarak kurgulanmakta ve dolayısıyla yasal çerçeve ile kurumsal pratikler buna göre düzenlenmektedir (Suruç 2013). Hapishanenin kurumsal varlığı, sınırlı da olsa, feminist literatürde tam da bu bağlamda tartışılmıştır. Ezgi Duman’a göre, “gerek kadın mahpus oranının az olmasının, gerek toplumsal cinsiyet kalıplarının yasalara ve politikalara yansımalarının bir sonucu olarak mahpuslara ilişkin düzenlemelerde ve uygulamalarda cinsiyet körlüğü egemendir.”

Angela Davis de, 18. yüzyıldan itibaren kapatma ve ıslah etme amacıyla kurumsallaşmaya ve yaygınlaşmaya başlayan hapishanelerin erkek mahkûmların denetim ve kontrol edilmesine uygun standartlarla devreye konulduğuna dikkat çekmektedir. Çünkü kadın ve erkek mahkûmların temsilinde farklılıklar söz konusudur. “Doğrusu, devlet tarafından cezalandırılmayı hak ettikleri varsayılan kural ihlallerine kalkışmış bu erkekler toplumsal sapkın olarak damgalanır. Yine de, eril suçluluk her zaman dişil suçluluktan daha ‘normal’ addedilir. Yanlış davranışlarından dolayı devlet tarafından kamusal olarak cezalandırılan kadınları sayısız erkek akranlarına kıyasla önemli ölçüde daha atipik ve toplum için çok daha tehdit edici olarak algılama eğilimi her zaman var olmuştur.” (Davis 2012:10)

Kapatılan kadın ve erkeklere ilişkin bu cinsiyetlenmiş farklılık, uzun süre boyunca “normal” olanın dışına çıkan erkeklerin suçlu, kadınların ise deli olarak kurgulanmasına dayanmaktadır. Bu nedenle kadınların akıl hastanelerine kapatılma veya hapishanelerde psikiyatrik ilaçlara maruz kalma oranları erkeklerinkinden fazla olmuştur. Ayrıca ataerkil hukuk da bu durumu tescil edencesine uzun süre kadınları çocuklar ve delilerle aynı kefeye koyarak “kısıtlı” değerlendirmekte herhangi bir sakınca görmemiştir (Davis 2012; Berktaş 2015; Federici 2014; Foucault 2015a; 2015b).

Suçlunun deliden ayırt edilmesi ve bu farklılığın hapsedme pratiklerinin temeline yerleştirilmesi, kadın ve erkeklere yönelik ıslah yöntemlerinde de farklılara yol açmıştır. Suçlu kabul edilen erkeklerin esasen ıslah olabileceklerine, disiplinler süreçlerin sonucunda itaatkâr bireyler haline gelebileceklerine ve yeniden kimliklendirilmiş olarak faydalı kılınabileceklerine olan inanç, deli kategorisinde değerlendirilen kadınlar için söz konusu

olmamıştır. “Hâkim görüşlere göre, kadın suçlular dönüşü olmayan bir biçimde düşmüş kadınlardır; iflah olmaları mümkün değildir. Eğer erkek suçlular toplumsal sözleşmeyi ihlal eden kamusal bireyler olarak görülmüşlerse kadın suçlular da kadınlığın temel ahlaki prensiplerini çiğnemiş olarak görülmekteydiler.” (Davis 2012:12)

Hapishanelerin tarihine bakıldığında feminist itirazların ilk olarak bu noktada belirdiği görülmektedir. Angela Davis’in aktardığına göre, 19. yüzyılın başlarından itibaren kadınların da ıslah olabileceklerine ilişkin itirazlar yükselmiş ve erkekler için uygun görülen hapsedme programının kadınlar için de geçerli sayılması için çabalar sergilenmiştir. Burada dikkat çekici olan, itirazın “kadınların konumu ile ilgili bu ideolojik kabullere” karşı olmamasıdır. “Başka bir deyişle, ‘düşmüş kadın’ mefhumunu sorgulamadılar. Daha ziyade, ‘düşmüş kadın’ın kurtarılamayacağı fikrine karşı çıktılar. Kurtarılabilirlerdi.” (Davis 2012:12)

Feminist itirazların bir diğer çıkış noktası ise, hapishanelerin fiziki yapılarına ilişkin olmuştur. Hapishanelerin yerleştirilmiş erkek mahkûmların kontrol ve denetimine uygun yapıldığı, kadınların da bu mekânlarda tutulduğu, dolayısıyla kadınların özgül ihtiyaçlarını karşılayamadığı dile getirilmiş ve çözüm istenmiştir (Suruç 2013; Duman 2016).

21. yüzyıla gelindiğinde, “düşmüş kadın”ın ıslah olabileceğine ilişkin itirazın ve kadınlara özgü hapishanelerin inşası talebinin epeydir karşılık bulduğu görülmektedir. Hemen her ülkede kadın hapishanelerinin varlığı ve kadınların ıslah edilmelerine yönelik programların uygulanması bunun göstergesidir.

Michel Foucault’nun çalışmalarında dikkat çekilen disiplin mekanizmalarıyla hapishanede imal edilmeye çalışılan itaatkâr bireylerin cinsiyetsiz olduğu görülmektedir. Ancak hapishanenin ideolojik kabullerinin toplumsal cinsiyet açısından sorgulanmadığı bu teoride cinsiyetsizlik “doğal” olarak erkeklik kabul edilmiştir. Meral Akbaş’ın (2011) Jill A. McCorkell’den aktardığı bu saptama, genellikle “edilgen tutuklular” olarak görülen kadınların ıslah edilme biçimlerini gündeme getirmektedir. Her ne kadar delilik kategorisi genel olarak artık geçerli değilse ve kadınların da ıslah edilebilecekleri kabul edilmişse de, eril iktidarın disipliner tekniklerinin “suçlu” kadınları ıslah etme ya da tek kimlikli siyasal beden yaratma amacı toplumsal cinsiyet rolleri çerçevesindedir. Bu nedenle ıslah programları kadınların “doğru” kadınsı davranışlarla ya da klasik ev içi hizmetleri yerine getirebilecekleri özelliklerle yeniden kimliklendirilmesi veya itaatkâr bireyler olarak yeniden üretilmesi sürecini ifade etmektedir. Düşmüş kadından yeniden iyi bir anne ya da eş yaratmak bu ıslah sürecinin en somut ifadesi olarak görülebilir (Davis 2012; Suruç 2013; Duman 2016).

Kadın ve erkeklerin hapishane deneyimlerinin bir diğer önemli ayırt edici özelliği de bedensel ve cinsel cezalandırma biçimlerinde açığa çıkmaktadır. Birçok araştırmanın gösterdiği üzere (Davis 2012; Duman 2016; Mojab, Abdo 2006; Keskin, Yurtsever 2006), her ne kadar ulusal ve uluslararası hukukta suç kapsamına alınmışsa da hapishanelerde kadınlara yönelik cinsel taciz ve tecavüz uygulamaları rutin ve sistematik biçimde devam etmektedir. Hatta “devlet ‘kanuni olmayan’ cinsel saldırılara yazıqlanırken” çıplak arama uygulamalarıyla “aynı zamanda cinsel saldırıyı bir kontrol aracı olarak bilfiil kullanmaktadır.” (Davis 2012:20)

Toplumsal cinsiyet açısından sorgulandığında kapatma mekânı olarak hapishanenin bütün kadınlar için belirtilen çerçevede sonuçlar doğurduğu genel olarak kabul edilebilir. Bununla birlikte kapatılan kadınların sadece kadınlık kimliğini taşımadıkları göz önüne alınarak, farklı sonuçların görülebileceği de kaydedilebilir. Toplumsal cinsiyet rollerinin yeniden üretildiği hapishanede kadınlık kimliklerinden dolayı zaten eşitsizliğe maruz kalan kadınlar, ayrıca ten renkleri, etnik aidiyetleri, politik tercihleri vesaire nedeniyle de çeşitli ve katmanlı ayrımcı uygulamaların hedefi haline gelmektedirler. Örneğin ıslah programlarının siyah ve beyaz kadınlar için benzer amacı gütmeyişi hapishanelerle ilgili yapılan araştırmalar ortaya koymuştur. Beyaz kadınların “makbul ev hanımı” olarak yeniden kazanılabileceği varsayılırken, çoğunlukla bunun dışında değerlendirilen siyah kadınlar ayrıyeten ırkçılığa maruz kalabilmektedirler. Aynı şey etnik aidiyetler için de geçerli kabul edilebilir. Etnik kimliğinden dolayı hapsedilen kadınlara yönelik muamele herhangi bir suçtan dolayı hapsedilenden farklılık oluşturabilmektedir. Etnik ve cinsel kimliğe yönelik cezalandırma pratiklerinin kesiştiği hapishanede katmanlı bir ayrımcılıktan söz edilebilir (Davis 2012; Mojab, Abdo 2006; Aretxaga 2013).

1.3. Gündelik Hayat - Toplumsal Cinsiyet

Kadın-erkek ilişkilerini, kadınlık ya da erkeklik kurgularının mahiyetini, toplumsal cinsiyet rollerinin yeniden üretimini, derecesi değişen iktidar ilişkilerini, bu ilişkilerin kamusal-özel alan kurumsallaşmalarını ve bütün bu süreçlerin yaşamda ürettiği eşitsizlikleri ve ayrımcılığı anlamak açısından gündelik hayat pratikleri önem kazanmaktadır.

Giorgio Agamben (2013), iktidarın hayatı denetime alma veya kontrol etme biçimlerini incelerken politik hayat ile gündelik hayat arasına sınır koymayı gerekli görmüştür. Agamben’e göre, politik hayatta iktidarın çeşitli denetim mekanizmaları etkinken, gündelik

hayat pratikleri daha bağımsız ilişkiler ağını üretebilme özelliklerine sahip olabilmıştır. Dolayısıyla gündelik hayatta iktidarın kuşatıcı niteliklerini aramak gerekmemektedir. Bununla birlikte Agamben, günümüz dünyasında gündelik hayat ile politik hayat arasındaki sınırların bulanıklaşmaya başladığını ve gündelik hayatın politik düzen içinde iktidarın kaçınılmaz nesnesi olduğunu da belirtmektedir.

Agamben'in aksine Michel Foucault (2015;2015a;2015b;2005) gündelik hayatın bizzat iktidar alanı olduğundan emindir. Foucault gündelik hayatın denetlenmesi ile öz-denetiminde iktidar söylemlerinin üreticiliğine dikkat çekmektedir. Hapishane konusunda iktidarın disiplin mekanizmalarına ve bunların politik beden teknolojileriyle imal edilmek istenen itaatkâr bedenlere dikkat çekerken Foucault, aslında belli bir kapatma alanıyla ilgilenmediğini de ortaya koymaktadır. Çünkü Foucault'nun teorisinde 19. yüzyıldan itibaren ıslah edici disiplin mekanizmalarının ön plana çıktığı ve yaygınlaşmaya başladığı, bunun da sadece hapishane kurumuyla sınırlı olmadığı savunulmaktadır.

Foucault, iktidarın bu tarihten itibaren çok daha belirgin kurumsal ve disiplinsel yollarla normalleştirici hükmünü icraya koyulduğuna ve neredeyse toplumun bütün gözeneklerine sızmaya başladığına dikkatleri çekmektedir. Bu nedenle Foucault “hapishane sistemi”nden söz etmektedir; hatta bir ağ, bir şebeke, bir takımada olarak iktidarın disiplin ve denetim mekanizmalarının yaygın işlevselliğini ortaya koymaktadır. Hapishane, manastır, kışla, alay, okul, aile gibi normalleştirici iktidarın çeşitli kurumsal kesişmelerini ifade etmeye başlamaktadır. Foucault'ya göre, hapishane kapatma mekanizmalarından sadece bir basamaktır ve normalleştirici iktidarı uygulamaya yönelen başka hapishane düzeneklerinden oluşan bir diziye bağlıdır. Bu durumda hapishanenin toplumsal olarak genelleştiği ileri sürülmektedir. Foucault en küçük baskıdan en büyük cezai tutuklamaya kadar kesintisiz bir şekilde yayılan büyük hapishane *continuum*'undan söz ederken de bu duruma dikkat çekmektedir.

Foucault “biyo-iktidar” kavramıyla da benzer tespitlerde bulunmuştur. Foucault, iktidarın anatomiden biyolojiye, bedenden nüfusa kadar hâkimiyetinden söz etmektedir. Bedene de bedenlerin toplamından oluşan nüfusa da hâkim olan iktidar, Foucault'ya göre, yaratıcıdır ve her yerdedir. Böylece hapishane veya kapatılma hali mekân aşırı hale gelmektedir. Okul, aile, ordu, kent gibi mekânlarda iktidarın gözü ve denetimi sürekli. Günümüz dünyasında umut kırıcı düzeyde, Foucault'nun dikkat çektiği üzere, iktidar ekonomisinin sürekli genişleme çabası, toplumsal bünyenin her yanına sirayet etme heves ve

hırsı ile toplumsal nüfusu kapatmaya yönelik ihtiyacının daim kılındığından söz etmek mümkündür.

Micheal Hardt ve Antonio Negri (2014) de, Foucault gibi, iktidarın gündelik hayatın kontrolü ve yönetimiyle cisimleştiğini söylemektedir. Benzer görüşte olan Pierre Bourdieu (2014) da gündelik hayatı iktidar söylemlerinin kurduğu ve kurulduğu bir alan olarak görmektedir. Ancak Bourdieu, Agamben, Hardt, Negri ve Foucault'dan farklı olarak gündelik hayatta egemen olan iktidarın eril karakterine dikkat çekmektedir.

Eril tahakküm düzeninin kendisini yansız dayattığını ve onu meşrulaştıracak söylemlere başvurmaya gerek duymadığını belirten Bourdieu, bu düzenin kadın ve erkekler arasındaki biyolojik veya cinsel farklılıklar üzerinde şekillendiğini kaydetmektedir. “*Cinsler* arasındaki *biyolojik* farklılık, yani eril ve dişil bedenler, ve bilhassa da cinsel organlar arasındaki *anatomik* farklılık, *cinsler* arasında toplumsal olarak inşa edilmiş farklılığın, özellikle de cinselliğe ilişkin işbölümünün doğal gerekçesi gibi ortaya çıkabilir.” (2014:23) Eril tahakküm düzeni olan bu toplumsal dünya, bedeni cinsiyetlendirdiği gibi toplumsal bedeni de cinsiyetlendirmektedir.

“Toplumsal düzen, amacı, üzerine temellendiği eril tahakkümü tasdik etmek olan devasa bir sembolik makine gibi işler; o, işgücünün cinsiyetçi bölünümüdür (faaliyetlerin, yerleri, zamanları ve araçları ile iki cinsin her birine çok katı bir şekilde pay edilmesiyle); o, mekânın yapısıdır (erkeklere ayrılmış olan toplanma ve Pazar yerleriyle kadınlara ayrılmış ev arasındaki ayrımla, veya, ev içinde, eril kısım olan salon ile dişil kısım olan ahır, su ve bitkiler arasındaki ayrımla; o, zamanın yapısıdır, tarımsal gün veya yıl, ya da yaşam döngüsüdür (eril olan kırımla anları ve dişil olan uzun gebelik dönemleriyle)” (Bourdieu 2014:22)

Feminist yazarların büyük çoğunluğu da gündelik hayatın iktidar ilişkilerinin kurduğu ve kurulduğu bir alan olduğu konusunda kesin görüşlere sahiptir. Fatmagül Berktaş (2015), Bourdieu'nun eril tahakkümün temelini oluşturan “cinsel farklılıkların tüm evreni düzenleyen karşıtlıklar bütününe gömülü olduğu” görüşünü paylaşmaktadır. “Ben” ile “öteki” arasındaki “ezeli ilişki”ye dikkat çeken Berktaş'a göre, ilk dikotomi, kadının erkeğin ötekisi olarak kurgulandığı ve bağımsız öznelliğinin inkâr edildiği biyolojik farklılık üzerinden gelişmiştir. Berktaş, daha sonra toplumsal alanda eşitsizliğin yaratılmasına ve bir cinsin diğerinden daha aşağı sayılmasına yol açan ilk dikotominin ideoloji tarafından el konulup hayatın her düzeyine ve bilginin bütün alanlarına yayıldığına işaret etmektedir. Bu nedenle Berktaş, Elizabeth

Batinder'in "cinselleşmiş düalizm bütün düalizmlerin paradigmasıdır, dünya tarihinin paradigmasıdır" tespitine katılmaktadır.

İktidarın eril karakterine işaret eden R. W. Connell (1998) de toplumsal cinsiyet ilişkilerinin "*her tür* kurumda" bulunduğunu vurgulamakta ve dolayısıyla iktidarın gündelik hayattaki işleyişini çeşitli kurumsal pratiklerin analizinden hareketle ortaya koymaktadır. Bu nedenle Connell, aile, devlet, sokak gibi gündelik hayatın temel örüntülerinin gerçekleştiği alanlarda kadın ve erkek cinsiyeti arasındaki farklılıklar üzerinden toplumsal cinsiyet düzeninin mikro ve makro ölçeklerde kurulduğunu kaydetmektedir.

Berktaş'ın açıktan vurguladığı, Connell'in de genel olarak doğru kabul ettiği toplumsal cinsiyet ilişkilerinin tarihin başlangıcından beri var olduğu konusunun Silvia Federici (2014) tarafından özellikle kapitalizm çağında gündemleştirildiği görülmektedir. Federici, kapitalizmin ilk yüzyıllarında, 16. ve 17. yüzyıllardaki ilksel birikim sürecinde, emeklerinin değersizleştirilmesine paralel olarak kadınların kapitalizm öncesi güçlerinin temelini oluşturan pratiklerinin ortadan kaldırıldığını, kadınların kolektif ilişkilerinin ve bilgi sistemleri dünyasının ve direnişlerinin koşullarının bertaraf edildiğini savunmaktadır. Bu süreç cadı avı sürecidir ve kapitalizmin doğuşuyla birlikte ele alınmaktadır. Bu durumda kadınlara yönelik cadı avının bir Ortaçağ geleneği olduğu iddiasını bir çarpıtmadan ibaret değerlendiren Federici, kapitalizmin ilksel birikim sürecinin merkezinde topraklarından koparılan köylüler gibi kadınların da yer aldığını savunmaktadır. Bu süreçte kadınların kendi cinsellikleri ve yeniden üretim kapasiteleri üzerindeki kontrollerinin suç haline getirildiğini belirten Federici, Foucault'nun biyo-iktidar kavramını da referans alarak, kadınların bedenlerinin çitlendiğini ve yeniden üretici emeklerinin kontrol altına alındığını, böylece toplumsal konumlarının değersizleştirildiğini ifade etmektedir.

Toplumsal cinsiyet düzeninin her defasında yeniden kurgulanması ve kurumsallaştırılması, kadınların belli sınırlara veya alanlara hapsedildiğini ortaya koymaktadır. Feminist literatürde öteden beri kamusal ve özel alan üzerinde yürütülen tartışmalar bu açıdan dikkate değerdir. Toplumsal cinsiyet rollerine göre erkek alanı olarak kurgulanan kamusal alan yönetene, özel alan ise kadın alanı olarak yönetilene aittir. Bildik biçimiyle yönetme ve koruma misyonu ile değerlendirilen devlet veya her türlü bürokratik alan erkeklere tahsis edilmişken, ailenin ve soyun korunması ve sürdürülmesi açısından hayati görülen ev kadınların yeri olarak değerlendirilmiştir.

Hayatın her mekânında ve gündelik hayatın her pratiğinde karşılaşılabilecek bu tür özel ve kamusal ayrımı, Bourdieu, Berktaş ve Connell'in işaret ettiği üzere eril tahakkümün ya da toplumsal cinsiyet düzeninin köklü yaygınlığını ve sürekliliğini ortaya koymaktadır. Günümüzde kadınların da iş ve devlet yönetimi gibi alanlarda yer edinebildiği, hukuksal eşitlik açısından önemli gelişmelerin yaşanabildiği ve benzeri genel olarak doğru kabul edilebilir. Bununla birlikte Federici, Berktaş, Mojab, Yuval-Davis, Çağlayan gibi namus, etnisite ve milliyetçilik, militarizm, emek vesaire farklı konu başlıklarını inceleyen isimlerin de ortaya koyduğu üzere toplumsal cinsiyet ilişkileri ve buna dayanan kamusal ve özel alan ayrımı devam etmektedir. Bu nedenle Virginia Woolf'un şu sözleri hala feminist çevrelerdeki önemini korumaktadır: "Kamusal dünya ile özel dünya ayrılmaz bir şekilde iç içe geçmiştir; birindeki zorbalıklar ve kölelikler, ötekiindeki zorbalıklar ve köleliklerdir." (Akt. Cockburn 2004:25)

BİRİNCİ BÖLÜM

MODERN KÜRT HAREKETİ VE HAPİSHANE DENEYİMLERİ

1. MODERN KÜRT HAREKETLERİ VE “KÜRT KADINI”

1.1. Modern Kürt Hareketleri

Modern Kürt hareketlerinin geçmişi, tarihçilerin farklı iddiaları söz konusu olmakla birlikte, genel itibarıyla 19. yüzyılın başlarına kadar götürülebilir. Bir görüşe göre, 19. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı İmparatorluğu’na bağlı yarı özerk konumları olan Botan, Soran, Baban ve Erdelan beylikleri modern dönemdeki ilk Kürt politik yapılarıdır (Fırat 2010; 2015a; Özer 2010; Uşak 2004; Lütfi 2007).³ Aristokratik yönetim modelleri bulunan bu beyliklerin tarih sahnesinden silinmelerinin ardından dinî otoritelerin başını çektiği Kürt hareketleri görülmüştür. 1880’lere gelindiğinde Hakkâri yöresinin etkili Kürt simalarından Şeyh Ubeydullah sahneye çıkmıştır. Kısa sürede geniş bir alana hükmeden Şeyh Ubeydullah’ın başını çektiği Kürt hareketi, Osmanlı ile İran imparatorluklarına başkaldırdıktan hemen sonra bastırılmıştır (Fırat 2015a; Uşak 2004; Celil 2014).

Bu hareketlerin ardından benzer Kürtlük iddialarını taşıyan oluşumların ortaya çıkması ancak 1900’lerin ilk çeyreğinde mümkün olmuştur. 1908’deki II. Meşrutiyet’ten sonra İstanbul’da askeri ve politik açıdan güçleri bulunmayan Kürtlerin önde gelen isimlerinin ve aydınlarının çeşitli adlarla cemiyetler kurdukları ve yayıncılık faaliyetlerine başladıkları görülmektedir (Kutlay 2011; McDowall 2004; Jawaideh 1999; Dursun 2013).

Birinci Dünya Savaşı’nın bitmesinin ardından yeniden silahlı Kürt hareketleri ve dolayısıyla Kürt isyanları başlamıştır. Şeyh Mahmud Berzenci, 1918-1922 yıllarında Irak’ta İngilizlere karşı bağımsız bir Kürt devleti amacıyla başkaldırmıştır (Jawaideh 1999; Fırat 2010; Uşak 2004; McDowall 2004). Türkiye’de ise Cumhuriyet’in kuruluşunun ardından, 1925’te Şeyh Said İsyanı çıkmıştır. Onu 1926-1930 yılları arasında İhsan Nuri Paşa ve Xoybûn Örgütü’nün organize ettiği Ağrı İsyanı izlemiştir. 1937-38’de ise Seyit Rıza’nın liderliğinde

³ Bu iddiaya karşın, Kürt milliyetçiliği ile ilgili tartışmada da görülebileceği üzere, modern Kürt hareketlerinin daha geç dönemde başladığını savunan yaklaşımlar daha yaygındır. Wadie Jawaideh’i (1999) esas alan çok sayıda isim, modern anlamda ilk Kürt hareketinin ve milliyetçiliğinin 1882’deki Şeyh Ubeydullah İsyanı olduğunu savunmaktadır (Olson 1992; Bruinessen 2011). Önemli bir kesim ise, modern Kürt hareketlerinin I. Dünya Savaşı döneminden itibaren başladığını kaydetmektedir (Vali 2005; Bozarslan 2005; Yeğen 2011).

isyan başlatıldığı iddiasıyla Dersim’de katliam yapılmıştır.⁴ Bu üç tarihsel olay da dramatik biçimde bastırılmıştır.⁵

Türkiye’de Dersim’den sonra Kürtlerin politik hareketliliği büyük oranda bastırılmıştır. Bu süre zarfında Kürtlere karşı Türkleştirme siyaseti hayata geçirilmeye ve Kürtlerin varlığı inkâr edilmeye çalışılmıştır. Türkleştirilmesi gereken Kürtler artık, en azından söylemsel düzeyde yoktu! “1920’lerin sonlarından 1990’ların ilk yıllarına kadar devlet söylemi açısından ‘Türk vatanında Kürt yoktu.’” (Yeğen 2011:128)

Ancak Türkiye Cumhuriyeti’nin asimilasyon ve benzeri araçlarla Türkleştirmeye çalıştığı Kürtler, istenildiği gibi yok olmamıştır. 1970’lerde Kürt hareketleri yeniden sahneye çıkmıştır. Çok sayıda Kürt hareketi Kürtlerin ayrı bir ulus oldukları fikrini yeniden dillendirmeye başlamış; bu örgütler arasında Partiya Karkerên Kurdistan (PKK) öne çıkmıştır (Temel 2015; Akkaya 2014).

Irak’ta ise Molla Mustafa Barzani liderliğinde 1940’larda başlayan isyan Saddam Hüseyin’in devrildiği 2003’e kadar sürmüş ve Federal Kürdistan Bölgesi bu tarihten sonra resmen kurulmuştur. Kürdistan Demokrat Partisi (KDP) adıyla bilinen Barzani hareketi 1964’te ikiye ayrılmıştır. Celal Talabani Kürdistan Yurtseverler Birliği’ni (KYB) kurarak KDP’den ayrılmıştır. Molla Mustafa’nın ölümünün ardından 1980’lerin başından itibaren

⁴ 1937-38’de Dersim’de vuku bulan olayların isyan mı, katliam mı olduğu konusunda farklı görüşler mevcuttur. Devletin resmi söylemi ve bu söylem çerçevesinde hareket eden araştırmacıların iddiası Seyit Rıza liderliğinde bir isyanın yaşandığı yönündedir. Ancak konuya objektif yaklaşımların iddiaları farklıdır. Tanıl Bora, “kendiliğinden gelişen Dersim isyanını” şöyle açıklıyor: “Bu son isyan, coğrafi yalıtılmışlığın da katkısıyla merkezi otoritenin çok uzağında (Kürt ortalamasının da daha uzağında!) yaşayagelen Dersim aşiretlerinin, bu ‘mahremlerine’ tecavüz edilmesine gösterdiği tepkiyle başlamıştı. Kurumlaşma hamlesindeki ulus-devlet, bu asi ve ‘yaban’ coğrafyayı denetimine almayı bir haysiyet meselesi gibi görüyordu. Dersim’in Kızılbaşlığı da, Osmanlı’dan devreden bir husumet töresi olarak devlet şiddetini körükledi.” (2017:830) “Dersim, onu kontrol altına almak isteyen hâkim siyasetler için daima bir ‘tatbikat alanı’ olmak durumunda kalmıştır” diyen Şükrü Aslan’a göre ise, “ulus-devlet inşasının zorunlu sonuçlarından biri” denilerek olup bitenler meşrulaştırılmaya çalışılrsa da, Dersim’de yaşananlar “Dersim kırımı” ve “devletin başvurduğu fiziki tasfiye süreci” idi (2011:10-11).

⁵ Şeyh Said İsyanı ile ilgili geniş bir okuma için bkz. Vali 2005; McDowall 2004; Izady 2007; Olson 1992; İba 2008; İba 2010; Özer 2010. Şeyh Said İsyanı, Türkiye’nin kuruluşu aşamasında (1918-1923) ortak mücadeleyi doğurduğu kabul edilen ve İslam birliğine dayanan Türk-Kürt ittifakının ilk ciddi ihtilafı olarak değerlendirilmektedir (Özer 2010; Olson 1992; Bozarslan 2005). Aslında Cumhuriyet daha kurulmadan, Türkiye Meclisi’nin açılmasından sonra, 1921’de Koçgiri İsyanı yaşanmıştı. Ancak yine de Kürt – Türk ittifakına dair “zımni uzlaşma”nın devam ettiği, Koçgiri İsyanı’nın bir “istisna” kabul edilebileceği kaydedilmektedir (Bozarslan 2005). Bu arada oldukça dramatik sonuçları beraberinde getiren Şeyh Said İsyanı, aynı zamanda Kürtlere karşı başlatılan Türkleştirme hamlesine hem söylemsel hem de pratik olarak bir tür başlangıç gerekçelerinden biri yapılmıştır. Örneğin Kürtlerin inkârına ve Türk olduklarına dair söylem ve pratikler daha çok Şeyh Said İsyanı sonrasında devlet politikası olarak belirginlik kazanmıştır; Şark Islahat Planı ve uygulamaları bu yöndedir (Fırat 2010; Yeğen 2011). Şark Islahat Planı’nın geniş bir okuması için bkz. İba 2010; Bayrak 2009; Yayman 2011. Ayrıca Şeyh Said İsyanı sonrası dramatik sonuçların bir derli toplu okuması için bkz. Chirguh 2008.

Ağrı İsyanının bastırılması sırasında da dramatik olaylar yaşanmıştır. Şeyh Said İsyanında olduğu gibi bu isyan sırasında binlerce kişi yaşamını yitirmiş, köyler boşaltılmış ve iskân politikaları çerçevesinde zorunlu göçertmeler gerçekleştirilmiştir (Chirguh 2008; Fırat 2010; Nuri Paşa 1992).

Cumhuriyet’in ilk dönemlerine damgasını vuran Kürt meselesinin bastırılması girişimlerinin en trajik sonuçlarından biri de Dersim’de görülmüştür. Dersim’de 1937-38 yıllarında kapsamlı operasyonlar düzenlenmiştir. Devlet yetkililerinin de kabul ettiği üzere Dersim’de katliam gerçekleştirilmiş, köyler yakılmış ve binlerce kişi iskân uygulamalarıyla yerinden edilmiştir (Aslan (der) 2011; Beşikçi 1991; 2009; Dersimi 1997; Fırat 2010; 2015).

KDP'nin liderliğini oğlu Mesud Barzani yürütmüştür. Barzani ve Talabani'nin hedefleri bağımsız Kürdistan'ın kurulması açısından ortaktır (Middle East Watch 2003; Jwaideh 1999; McDowall 2004).

İran'da da ayrı bir Kürt devleti talebiyle Simko Ağa adıyla bilinen İsmail Ağa 1920'lerin başında isyan başlatmış ve bu isyan 1929'da İsmail Ağa'nın suikastla öldürülmesiyle sona ermiştir. 1940'lı yıllara gelindiğinde, Komela ve daha sonraki adıyla İran Kürdistan Demokrat Partisi (İ-KDP) yeni isyan dalgası başlatmıştır. Bir molla olan Qazi Muhammed'in başını çektiği isyan, Molla Mustafa Barzani'nin de desteğiyle 1946'da Mahabad Kürt Cumhuriyeti'nin ilan edilmesiyle sonuçlanmıştır. Ancak uluslararası destek bulamayan Kürt Cumhuriyeti, altı ay ayakta kalabilmiştir. Kürt hareketleri daha sonra Doktor Abdurrahman Qasimlo ve Şerefkendi gibi isimlerin öncülüğünde yeni isyanlara kalkışmış, ancak bu iki isim de 1990'lı yılların başlarında suikastlarla öldürülünce hareketleri de bastırılmıştır. İran'da Kürt muhalefeti, Irak Kürdistan Bölgesel Yönetimi Başkanı Mesud Barzani'ye yakın politikalar savunan İ-KDP ve benzer partiler ile 2003'te kurulan ve PKK ile bağlantılı olduğu belirtilen Partiya Jiyana Azad A Kurdistan (PJAK) ile devam etmektedir. PJAK 2014'te siyasi diyalog ve müzakere yürütmek için Komalgay Demokratik û Azadiya Rojhilatê Kurdistanê (KODAR – Doğu Kürdistan Demokrasi ve Özgürlük Örgütü) adıyla yeni bir oluşuma gitmiştir (Jwaideh 1999; McDowall 2004; Krulich 2012; Öcalan 2012).

Suriye'de ise bir Kürt hareketinden söz etmek zordur. Ağrı İsyanını organize eden Xoybûn örgütü 1927'de Suriye'de yaşayan Kürt aydın ve siyasetçileri tarafından kurulmuşsa da bu girişim uzun süreli olmamıştır. Suriye'de 1960'lardan itibaren Molla Mustafa Barzani liderliğindeki KDP'nin çeşitli faaliyetleri olmuştur. Ancak bu faaliyetler Irak'takine nazaran etkisiz kalmıştır. 1990'lı yıllardan itibaren ise PKK örgütü Suriye Kürtleri arasında örgütlenmeye başlamış ve böylece 2011'de Suriye'de başlayan iç savaşta öne çıkan Partiya Yekitiya Demokratik (PYD) ortaya çıkmıştır. Abdullah Öcalan'ın görüşlerini benimseyen PYD, iç savaş sürecinde önemli Kürt kentlerinde özerklik ilan etmiş ve kısa sürede etkili silahlı güçlerden birini devşirmiştir (Fuccaro 2005; McDowall 2004; Taştekin 2016).

Türkiye'de ise 1970'li yıllar Kürt örgütleri açısından elverişli bir politik dönem olmuştur. 27 Mayıs 1960 darbesinin ardından başlayan süreçte Türkiye İşçi Partisi (TİP) siyaset sahnesinde yerini almıştır. TİP'in Kürt meselesini gündeme getirmesi ve Kürt kimliğini öne çıkaran siyasetçilere yer vermesi Kürt muhalefetine canlanmasında etkili olmuştur (Temel 2015; Ekinci 2009). Aynı şekilde 1970'ler Türkiye sol hareketlerinin etkili olduğu bir

dönemdir. Sol hareketlerin söylemleri, genellikle Kürt meselesine yönelik geleneksel devletçi yaklaşımların aksine olmuştur (Akkaya 2014). Irak'ta öteden beri isyan halinde olan Kürt hareketi de Türkiye'deki Kürtleri etkilemekteydi (Temel 2015; Özer 2010). Dünyanın birçok yerinde bağımsızlıkla sonuçlanan veya devam eden ulusal kurtuluş mücadeleleri de Kürtler açısından önemli esin kaynakları arasında yer almaktaydı (Akkaya 2014). Bütün bu yerel, bölgesel ve uluslararası şartlar Kürt muhalefatinin Türkiye'de yeniden ve üstelik çok daha örgütlü ve uzun soluklu olacak şekilde tarih sahnesine çıkmasının yolunu açmıştır.

1970'li yıllarda çok sayıda Kürt örgütü ortaya çıkmıştır. Devrimci Doğu Kültür Dernekleri (DDKD), Kawa, Ala Rizgarî, Rizgarî , Kürdistan Ulusal Kurtuluşçuları (KUK), Stêrka Sor gibi oluşumlar veya örgütler bunlardan bazılarıdır (Temel 2015; Fırat 2015; Demir 2015). Bütün bu örgütler 12 Eylül 1980 askeri darbesinin ardından büyük oranda etkisizleşirken, aynı dönemlerde ortaya çıkan Partiya Karkerên Kurdistan (PKK) yoluna devam edebilmiştir.

Abdullah Öcalan ve 1970'li yıllar boyunca etrafında topladığı arkadaşları, 27 Kasım 1978'de Diyarbakır'ın Fis Köyü'nde düzenledikleri kongrede PKK örgütünün kuruluşunu ilan etmiştir. 12 Eylül darbesi sırasında Öcalan ve birçok PKK mensubu Türkiye'yi terk ederek Lübnan'a geçerken, birçok örgüt mensubu da tutuklanmıştır. Örgüt Lübnan'da sürdürdüğü örgütlenme çalışmalarının ardından 15 Ağustos 1984'te Türkiye'ye karşı silahlı mücadele dönemini başlatmıştır. Böylece Kürt meselesi yeniden şiddet dalgasıyla Türkiye'nin gündemine girmiştir (Öcalan 1994; 2012).

1984'ten bugüne kadar devam eden şiddet dalgası oldukça ağır sonuçlar doğurmuştur. Meclis Raporu'na (2013) göre 1984'ten 2012'ye kadar 35 bin 576 kişi yaşamını yitirmiştir. Bu rakamı 40 bin ve çok daha fazla gösterenler de vardır (Yayman 2011; Işık ve diğerleri 2015; Kurt 2015; Kurt 2014; TİHV 2000). Diğer yandan çeşitli kaynaklara göre, şiddet dalgasının zirveye çıktığı 1990'lı yıllarda devlet bağlantılı güçler veya desteklenen paramiliter yapılar tarafından binlerce kişi zorla kaybettirilmiş veya faili meçhul cinayetlerle öldürülmüştür (Göral ve diğerleri 2014; Bozkurt, Kaya 2014; Meclis 2013; Alpkaya 1995). Aynı dönemlerde örgütün lojistik ve halk desteğini kesmek amacıyla devlet güçlerince binlerce köy yakılmış ve boşaltılmış; yüzbinlerce kişi yerinden yurdundan edilmiştir (Meclis 1998; Kurban, Yeğen 2012; Jongerden 2015).

Toplumsal, politik, ekonomik, kültürel yıkımları beraberinde getiren şiddet dalgasıyla devlet geleneksel olarak PKK örgütünü ortadan kaldırmayı ve Kürt meselesini daha önce

yaptığı gibi yokluğa gömmeyi hedeflemiştir. Kürt meselesinin olmadığına ilişkin geleneksel refleks ve söylemlerini devrede tutan ve yeniden şiddet tekeline başvuran devlete göre ortada bölücülükten kaynaklanan terörizm meselesi bulunmaktaydı (Fırat 2015; Yeğen 2011). Ancak devletin her türlü mücadele yöntemine ve ortaya çıkan ağır bilanço'ya rağmen PKK bitmediği gibi Kürt meselesi de bütün ağırlığıyla gündemdeki yerini korumaya devam etmiştir.

2000'li yıllara gelindiğinde bir yandan önceki dönemin şiddet geleneği devlet ve PKK tarafından sürdürülürken, öbür yandan önemli siyasi sonuçlar da açığa çıkmaya başlamıştır. 1990'ların başından itibaren ağır bedellerle yoluna devam eden legal Kürt siyaseti Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde (TBMM) temsil edilmeye başlanmıştır. Kürt diliyle ilgili başta olmak üzere birçok konuda Kürtlerin hakları konusunda önemli yasal düzenlemeler yapılmıştır (Fırat 2015). En önemlisi ise örgütün ve devletin söylem biçimlerinde ve mücadele yöntemlerinde önemli değişimler yaşanmıştır. Kürt kimliğinin inkârına yönelik katı söylemler devlet tarafından büyük oranda terk edilmiştir; silahların bırakılması amacıyla PKK örgütüyle doğrudan görüşmeler yapılmıştır; örgüt ayrılıkçı politik çizgisinden tamamen ayrıldığını defaten duyurmuştur ve hatta silahları bırakabileceğinin işaretlerini vermiştir (Çandar 2011). Ancak yine de bunlar ve benzeri birçok gelişmeye rağmen Kürt meselesinden kaynaklanan şiddet dalgası durmamıştır.

Türkiye'nin son 40 yılına damgasını vuran en önemli Kürt hareketi anlaşılabileceği üzere PKK örgütü ile benzer görüşlere sahip legal siyasi partilerdir. Türkiye'de 1991'de kurulan Halkın Demokrasi Partisi'nden (HEP) bu yana Kürtlerin hak ve özgürlüklerini öncelikli gündemleri olarak kabul eden siyasi partilerin varlığı söz konusudur. Halkların Demokrasi Partisi (HDP) bu geleneğin son halkası olmaktadır (Bora 2017; Temel 2015; Demir 2005; 2009).

1.2. Kürt Hareketlerinin Niteliği

Bünyelerindeki sosyo-politik unsurlar, söylemleri ve tarihsel süreçleri Kürt hareketlerinin tanımlanmasında farklılıklar ortaya çıkarmıştır. Kürtlerle ilgili yapılan araştırmaların çoğunluğunda Kürt hareketlerinin milliyetçi niteliği vurgulanırken, bundan daha düşük bir politik iddia düzeyini ifade eden etnisite çerçevesinde tanımların yapıldığı da görülmektedir. Bazı araştırmalara göre milliyetçi niteliklere sahip Kürt hareketlerinin tarihi Bedirhan Bey'in isyanı ile başlamaktadır (Lütfi 2007; Fırat 2010). Önemli bir kesim de Wadie

Jwaideh'nin (1999) görüşüne katılarak, Bedirxan Bey'in isyanı sonrasında baş gösteren Şeyh Ubeydullah İsyanını Kürt milliyetçiliğinin başlangıcı kabul etmektedir (Olson 1992; Bruinessen 2011). Diğer görüş sahipleri ise 20. yüzyılın başından itibaren bu iddianın geçerliliğini söz konusu etmektedir (McDowall 2004; Dursun 2013). Söylemsel düzeyde ise Kürt milliyetçiliğinin tarihi çok daha gerilere götürülebilmektedir. Kürt şair Ehmedê Xanî'nin Kürtlerin Türkler, Farslar ve Araplar gibi devlet kurma haklarının bulunduğu fikrini dile getirdiği eseri *Mem û Zîn*'i (2013) Kürt milliyetçiliğinin başlangıcı kabul edenler vardır (Hassanpour 2005; Vali 2005). Bir diğer görüşe göre ise Kürt hareketleri özellikle otonomist talepleri nedeniyle milliyetçilik çerçevesinde değerlendirilemez, etnik hareketler kategorisinde ele alınmalıdır (Çağlayan 2014).

Literatürde önemli bir yer tutan bu tartışmadan hareketle, Kürt kimliği ve politik hareketleri nitelenirken iki kavramın sık sık kullanıldığı gözlenebilir: Etnik kimlik ve hareket ile milliyetçi kimlik ve hareket... Kürt politik hareketlerinde çoğunlukla bu iki kavram arasındaki ayrıma dikkat edilmeksizin biri diğerinin yerine kolaylıkla kullanılabilirken, öte yandan bu ayrıma özellikle dikkat çekildiği de görülmektedir ve bu durum şöyle açıklanabilir: Kürt politik hareketlerine yönelik “etnik” sıfatının kullanılmasının politik iddia düzeyini aşağı çektiği görüşü söz konusu edilebilmektedir ve bu durum, Arrighi, Hopkins ve Wallerstein'in (2004:33) dikkat çektiği üzere “devlet egemenliği iddiasından daha zayıf” bir politik iddia düzeyini ortaya koyması açısından tepkiyle karşılanabilmektedir. Bunun yanı sıra akademik literatürde de bu ayrımın üzerinde durulduğu görülmektedir.

Etnisite ile milliyetçilik kavramlarının sıklıkla birlikte ele alınmaları konusuna dikkatleri çeken Handan Çağlayan, ayrımın önemini gerekli görmektedir. Çağlayan'a göre, etnik ideolojiler ve etnik mücadeleler, “daha çok tanınma ve temsil talepleri” ile ilgilidir ve bu kapsamda ulus devletlerce bastırılan etnik gruplar küreselleşme sürecinin etkisiyle de gündeme gelmeye başladılar. Thomas Eriksen'i referans alan Çağlayan, milliyetçiliği ise, “ayırddedici özelliği” olarak “devletle olan ilişkisi” çerçevesinde değerlendirmekte ve dolayısıyla “milliyetçiliğin devlet üzerinde egemenlik talebinde bulunduğunu” kaydetmektedir. Bu ayrımla birlikte 1980 öncesi Kürt hareketlerini milliyetçi nitelikte değerlendiren Çağlayan, Sefa Şimşek'in şu tespitinden hareketle 1980 sonrası Türkiye'deki Kürt hareketini etnik nitelikte görmeyi tercih etmektedir: “1980 sonrası Kürt hareketinin çeşitlilik gösteren talepleri içinde ön plana çıkanlar kültürel tanınma ve temsil talepleridir.” (2014:22)

Buna karşın, Amir Hassanpour, Kürtlerin kimlik ve politik mücadelesinin milliyetçi çerçevesini savunmakta ve anakronik olarak açıklasa da tuhaf biçimde “ayırddedici bir özelliği” olarak Kürt milliyetçiliğinin modern öncesi “feodal kökenlerini” iddia etmektedir.⁶ Hassanpour’un Kurdeyatî olarak da ifade ettiği milliyetçi Kürtlük iddiasının ilkselci – özcü tasavvurunun aksine, Abbas Vali (2005; 2004), Benedict Anderson, Ernest Renan ile Eric Hobsbawm’u referans alarak inşacı tasavvurla Kürtlüğün milliyetçi özelliğine dikkat çekmektedir. Dolayısıyla Vali, diğer bütün milliyetçiliklerden farklı olmadığını belirttiği Kürt milliyetçiliğinin de, Anderson’un (2014) ifade ettiği biçimiyle, egemenlik talebiyle ilgili olduğunu ve Kürtlüğü bu çerçevede inşa ettiğini savunmaktadır.

Bu iki görüşün yanı sıra kimlik söylemi olarak Kürtlükte etniklik ve milliyetçilik konularının bağlantılı ele alınışı da söz konusudur. Hakan Özoğlu (2005), belirsiz bir niteliğe sahip olduğunu düşündüğü milliyetçilik teriminin, dünyadaki diğer bütün örneklerde olduğu gibi insanların zihinlerinde farklı anlamlara sahip olmasından dolayı, Kürtler açısından da tatminkâr bir tanımını ileri sürmenin zorluğuna dikkat çekmektedir. Kürt milliyetçiliğinin esas olarak iki temel öncüle dayandığını savunan Özoğlu, bunları “kökleri kadim bir tarihe dayanan tutarlı bir Kürt kimliğine dayanan inanç ve tarihi bir Kürt anayurdu ya da toprağı üzerinde feragat edilemez bir kendi kaderini tayin etme hakkına kanaat getirme” şeklinde açıklamaktadır. Özoğlu, kadim kimliğin varlığına ilişkin inancı açıklarken Anthony Smith ve Walker Connor’ın, her ne kadar modern bir kurgu ya da inşa ürünü olsa da, milliyetçiliğin ortaya çıkması için etnisitenin var olması gerektiğine ilişkin tezlerine katılmaktadır. Özoğlu, böylece milliyetçilik ile etnisitenin örtüştüğü bir alanın varlığına dikkat çekmekte ve eklemektedir: “Dolayısıyla milliyetçilik, belirli bir grubun etnik olarak farklı olduklarına inandıklarında ve buna dayanarak bağımsızlık veya özerkliğe sahip olmaya çalıştıklarında ortaya çıkar.” Özoğlu, Kürtler açısından bu tezi, etnik temelli birlik ve tarihsel anayurt fikrini

⁶ Hassanpour, “tuhaf” olarak değerlendirilen Kürt milliyetçiliği ile ilgili görüşlerini 17. yüzyılda yaşamış Kürt şair Ehmedî Xanî’ye dayandırmaktadır. Xanî’nin Kürtlük çerçevesinde değerlendirdiği görüşlerini Kürt milliyetçiliğinin başlangıç noktası olarak ele alan Hassanpour, bununla birlikte Xanî’nin görüşlerinin modern dönem öncesine denk düşmesi dolayısıyla ve milliyetçiliğin de modern bir kimlik kurgusu olduğunu göz önünde bulundurarak, bu durum hakkında tuhaf bir izahat getirme gereği duymaktadır. Hassanpour’un izahatı Kürt milliyetçiliğinin “ayırddedici özelliği” olarak “feodal kökenleri”ni ileri sürmesi çerçevesinde olmuştur (Hassanpour 2005; 2005a). Bu arada Xanî’yi Kürt milliyetçiliğinin başlangıç noktasına yerleştiren sadece Hassanpour değildir. Hassanpour gibi tuhaf izahatlara bile gerek duymadan şaşırtıcı derecede yaygın biçimde hem Kürt politik dünyasında hem de Kürt akademik dünyasında Xanî’nin kitabı *Mem û Zîn*’in Kürt milliyetçiliğinin “başucu kitabı” olarak değerlendirildiği görülmektedir. Bu konuda kapsamlı bir tartışma Abbas Vali, Martin van Bruinessen ve Amir Hassanpour arasında yapılmıştır (Vali 2005). Ayrıca Xanî konusundaki milliyetçi ilgiye dair Hakan Özoğlu’nun şu görüşleri dikkate değerdir: “Mem û Zîn’i milliyetçi yazın olarak nitelendirmek yanıltıcı olur. Her şeyden önce, Ahmet – i Hani’nin Kürtler için bir ulus-devlet istemiş olması ihtimali zayıftır. Safevi ve Osmanlı idaresinden şikâyetleri ve Kürt (Kurmanci?) bir hükümdar isteği kendi başına Kürt milliyetçiliğinin siyasi bir hareket olarak 17. yüzyılda var olduğunu kanıtlamaz. Hani’nin Osmanlı ve Fars idaresinden duyduğu rahatsızlığından yola çıkarak böyle bir çıkarım yapabilmek için çok büyük bir bilgi eksikliğimiz var. Esasında ancak 20. yüzyılın başlarında Batı milliyetçilik kavramının Kürt topluluğuna nüfuz etmesinden sonradır ki, Mem û Zîn Kürtler için milliyetçi yazının bir başyapıtı haline geldi ve onları politik olarak harekete geçirdi. ... Sonuç olarak, bunun milliyetçi yazın olarak değerlendirilmesine sebep olan şey destanın kendisi değil, onu *geriye dönük* [retrospektif] olarak böyle kabul eden milliyetçi çağın entelektüel ortamıdır.” (2005:46-47)

geliştirdikleri ve bunun politik mücadelesini verdikleri için geçerli kabul etmektedir (2005:18-19).

Esasen Kürt hareketlerinin politik söylem ve iddialarına bakıldığında bu üç farklı görüşün birçok kez çakıştığı veya birbirlerinin yerine kullanıldığı söylenebilir. Bu nedenle hem milliyetçi hem de etnik özellikleri gözden kaçırılmadan Kürt hareketlerini, Özoğlu'nun da dikkat çektiği üzere, Connor'ın "etnomilliyetçilik" kavramıyla nitelendirmek mümkündür. Bu çalışmada da Kürt hareketlerinin etnomilliyetçi oldukları savunulmaktadır.

1.3. Kürt Kadın Hareketi

Dünyadaki çoğu kadın hareketi için geçerli olduğu gibi Kürt kadın hareketinin tarihi de oldukça yenidir. Kürt kadın hareketi olarak sözü edilen kategorinin oluşması ancak 20. yüzyılın son çeyreğinde mümkün olmuştur. Dünyadaki birçok kadın hareketine göre daha geç bir tarihe denk gelse de Kürt kadın hareketinin ortaya çıkışı ve gelişimi, ayırt edici niteliklere sahip olmakla birlikte birçok yönüyle dünyadaki örneklerle ortak özellikler de taşımaktadır.

Kadın hareketlerinin yeni olması, her şeyden önce kadınların tarihsel süreçte yer almadıklarından değil, tarihin eril karakterde yazılmasından ve dolayısıyla kadınların dışlanmış olmasından kaynaklanmaktadır. Bizzat tarih yazımının sadece cinsiyetlerinden dolayı kadınları görmezden geldiği ya da görünmez kıldığı söylenebilir. Nüfus itibarıyla erkeklerden daha az oranda olmamalarına rağmen kadınların bu durumda tutulması ise, kadınlara ilişkin hiç konuşulmadığı ya da kadınların tamamen yokluğa terk edildikleri sonucunu da vermemektedir. Aksine kadınlar neredeyse tarihin her evresinde yeniden üretilen toplumsal cinsiyet rolleri çerçevesinde konumlandırılmıştır. Kadınlar adına konuşanlar erkekler olmuş, kadınların ne yapıp edecekleri de eril tahakküm ilişkileri kapsamında belirlenmiştir (Berktaş 2015; Bourdieu 2014).

Kürt kadın hareketleri incelenirken de öncelikle bu gerçeğin göz önünde bulundurulmasında yarar vardır. Bununla birlikte Kürt kadın hareketinin ortaya çıkışı, 20. yüzyıldaki gelişmeler çerçevesinde değerlendirilebilir. Bu gelişmeler büyük oranda Kürt etnomilliyetçi hareketin söylem ve tavırlarıyla mümkün olabilmektedir. Dolayısıyla Kürt kadın hareketinin ortaya çıkış hikâyesinin dünyadaki birçok örneğine benzediği söylenebilir. Ama aynı zamanda Kürt etnomilliyetçi hareketlerin söylem ve tavırlarının dönemsel değişiklikleri

ile kadınların bu söylem ve tavırlara etkileri de göz önünde bulundurularak özgün sonuçların açığa çıktığı da belirtilebilir. Kürt etnomilliyetçi hareketler yeniden üretilen toplumsal cinsiyet rolleri çerçevesinde Kürt kadınlarını konumlandırarak olası bir kadın hareketinin ortaya çıkmasına fırsat vermedikleri gibi, kadınların bu hareketlere ilgi ve katılımları arttığı oranda da önemli dönüşümler yaşanmış ve kadın hareketlerinin ortaya çıkmasının olanakları yaratılmıştır. Elbette burada öncelikle Kürt kadınlarının pasif unsurlar olmayı reddederek aktif unsurlara ya da öznelerle dönüşümüyle olanaklı olan bir süreçten söz edilmektedir ve bu oldukça yeni bir durumdur. Ancak son kırk yıldaki gelişmeler çerçevesinde şekillenen bir Kürt kadın hareketinden söz edilebilmektedir.

Oldukça az oranda ve yeni olan “Kürt kadını” kimliğini ya da Kürt kadın hareketlerini inceleyen çalışmalara bakıldığında genellikle iki ayrı dönemin söz konusu edildiği görülmektedir. Birincisi 1980’den önceki dönemi, ikincisi ise bu tarihten sonraki dönemi kapsamaktadır. 1980’den önceki dönemle ilgili analizler büyük oranda Kürt etnomilliyetçi hareketlerin söylemlerinde kadınların nasıl yer aldığıyla ilgilidir ve elbette herhangi bir kadın hareketinin varlığından söz etmemektedir; çünkü bu dönemde bazı emarelere işaret edilse de böyle bir hareket yoktur. 1980’den sonraki analiz ise, etnomilliyetçi hareketin kadın söyleminin yanı sıra bizzat bu hareketin içinde ortaya çıkan kadın örgütünün gelişim seyrine odaklanmaktadır. Çünkü bu dönemde zamanla ete kemiğe bürünen bir kadın hareketi söz konusudur (Çağlayan 2014; Demir 2015; Yalçın Hackmen, Gelder 2011; Mojab 2013; Alp 2015).

Bu çalışmada da bu dönemselsel ayrım esas alınacak ve etnomilliyetçi hareketin söylem ve gelişimi çerçevesinde şekillenen Kürt kadın hareketi incelenmeye çalışılacaktır.

1.4. 1980 Öncesi Kürt Hareketlerinde Kadın

1980 öncesinde Kürtlerin sosyal ve politik hayatında önemli kadın figürlere rastlanmaktadır. Bu kadın figürler gerek aşiret yönetimlerinde söz sahibi olmaları gerekse de Kürt isyanlarındaki konumları nedeniyle birçok oryantalist ve Kürt etnomilliyetçi yazar tarafından önce çıkarılmıştır.

Seyyah Evliya Çelebi tarafından Osmanlı İmparatorluğu’na bağlı özerk Soran Beyliği’nin 1600’lü yıllarda Hanzade Sultan adlı bir kadın tarafından yönetildiği

aktarılmaktadır. Çelebi, Hanzade Sultan'ı atının üzerinde seferden sefere koşturan, yirmi dolayında askere komuta eden, düşmanlarına korku salan ve yağmacılıkta üstün nitelikler taşıyan cesur bir kadın olarak tasvir etmektedir (Akt. Bruinessen 2013:137). Aynı dönemlerde daha sonra Bedirhan Bey'in başına geçeceği Cizre Beyliği'nin bir süreliğine bir kadın tarafından idare edildiği ve ismi konusunda herhangi bir bilgi bulunmayan bu kadının İstanbul'da Osmanlı padişahı nezdinde temaslarda bulunduğu da kaydedilmektedir. İstanbul'da temaslarda bulunduğu söylenen bir diğer kadın ise aynı dönemlere denk gelen Sekeman Beyliği'nin lideri Salih Bey'in eşi (Alakom 2013).

Askerlere hükmeden ve cesaretiyle hayranlık toplayan bir diğer figür de Maraş yöresindeki Kürt aşiretlerine hükmeden Kara Fatma'dır. Kara Fatma'nın hikâyesi büyük oranda oryantalist kaynaklara dayanmaktadır. 22 Nisan 1854 tarihli *The London Illustrated News* dergisi, 1800'lerin ortalarında Osmanlı'nın Rusya ile giriştiği Kırım Savaşı sırasında en iyi üç yüz atlısı ile başkent İstanbul'a gelen ve Osmanlı güçlerine destek veren Kara Fatma'yı uzun bir makale ve tam sayfalık bir resimle konu etmiştir. Dergide "Kürt amazon" ve "Kürdistan Kahramanı" gibi sıfatlarla takdim edilen Kara Fatma'nın cesaretiyle ünlü olduğu, İstanbul'da atlılarıyla gözükmesinin büyük bir yankı uyandırdığı, "tıpkı bir aşiret reisi gibi at sürdüğü" ve "erkeksi görüldüğü" yazılmıştır (Fırat 2015a; Bruinessen 2013; Galletti 2013; Abdulla-Begikani 2002).

Aşiret yönetiminde söz sahibi olan ve büyük oranda oryantalist yazarların dikkatini çektiği için ünlünen bir diğer isim de Adile Hanım'dır. Adile Hanım, merkezi Halepçe olan Şarezor mıntıkasındaki Caf aşiretinin reisi olarak tanınmıştır. Osmanlı tarafından Şarezor bölgesinin yöneticisi olarak atanan eşinin 1909'da ölümünden sonra bölgenin ve aşiretinin sorumluluğunu 1924'te ölünceye kadar üstlenen Adile Hanım, aşireti, otoriterliği, Müslüman bir toplumda kadın olarak reislik görevini üstlenmesi, yaşam tarzı, Farsçayı bilmesi, güzelliği gibi birçok özelliğiyle Batılıların dikkatini çekmiştir. Ayrıca 1919'da Şeyh Mahmud Berzenci İngilizlere karşı isyan ettiğinde Adile Hanım İngilizlerin tarafını tutmuş ve bu yüzden de İngiliz yönetimi tarafından kendisine bir Hint nişanı olan "Han Bahadır" lakabı verilmiştir. Bu yüzden de Adile Hanım, "Şarezor'un taşsız kraliçesi" olarak oryantalistlerin dikkatini çekmiş olmalıdır (Soane 2007; Edmonds 2003; Galletti 2013; Bruinessen 2013; Abdulla-Begikani 2002; Fırat 2015a).

Bu figürler kadar olmasa da aşağı yukarı Adile Hanım'la aynı dönemlerde oğlu büyüyene kadar Raman Aşireti'nin liderliğini yapan Perihan Hatun, yine oğlunun yerine

Omeryan Aşireti'ni yöneten Şemsî Hatun, kırk yıla yakın Temika Aşireti'nin liderliğini yapan Fasla Hatun, katı ataerkil kast sistemine sahip olmasına rağmen Yezidi Kürt toplumunun uzun yıllar liderliğini yapan Meyan Hatun öne çıkan isimler olmuştur (Bruinessen 2013).

Kürt isyanları sırasında da bazı kadın figürlere rastlanmaktadır. 1921'deki Koçgiri İsyanının liderlerinden Alişer'in eşi Zarife ile 1937-38'deki Dersim katliamı sırasında idam edilen Seyit Rıza'nın eşi Besê bunlardandır. Alişer ve Zarife daha sonra 1937'de Dersim katliamı sırasında yeniden sahneye çıkmış ve öldürülmüştür. Zarife'nin aydın, savaşçı ve Kürtçü kimliği mücadele arkadaşları olan Nuri Dersimi (1997) tarafından yazılmış ve böylece ünü Kürtler arasında yayılmıştır. Seyit Rıza'nın eşi Besê de Dersim İsyanı sırasındaki savaşçılığıyla öne çıkarılmıştır. Besê'nin son kurşununa kadar savaştığı, kurşunları bitince de teslim olmak yerine kendisini uçurumdan attığı bildirilmektedir (Dersimi 1997). 1926-1930 yılları arasında cereyan eden Ağrı İsyanı esnasında cepheye giderek isyanın lideri eşi İhsan Nuri Paşa'nın yanında yer alan Yaşar Hanım da Kürtçülüğüyle anılan bir diğer kadın figürdür (Nuri Paşa 1992). En uzun soluklu Kürt hareketlerinden KDP'nin lideri Molla Mustafa Barzani'nin eşi ve Mesud Barzani'nin annesi Hemayıl Hanım da hem mensubu olduğu Zebari Aşireti üzerindeki etkisi hem de isyan hareketindeki gücü dolayısıyla anılmaktadır (Bruinessen 2013). KDP içinde ünlenen bir diğer isim ise Margaret adlı kadın peşmergedir. Kürt olmayan ve Hristiyan aidiyetine sahip Margaret, KDP saflarında katıldığı çatışmalarda gösterdiği cesareten dolayı külte dönüşmüş, fotoğrafları KDP yanlıları tarafından gurur nişanesi olarak taşınmış ve nihayetinde bir çatışmada yaşamını yitirmiştir (Bruinessen 2013).

Kürt kadınının politik konumuna ilişkin bir diğer örnek ise, 1919'da İstanbul'da kurulan ve "ilk Kürt kadın kuruluşu olma sıfatı"nı (Alakom 2013:89) kazandığı belirtilen Kürt Kadınları Tealî Cemiyeti'dir. "Kürd kadınlığının çağdaş anlayışla yükseltip geliştirilmesini sağlamak" amacıyla kurulduğu belirtilen Cemiyet'in mevlüt vermek ve çocukları sünnet ettirmek gibi bazı faaliyetleri olmuştur. Cemiyet ile ilgili bu kısıtlı bilgiler dönemin Kürtçü yayınlarından *Jîn* dergisinde yer almıştır. Dergiye yansıdığı kadarıyla Encum Yamulki adlı Kürt kadını, Cemiyet'in açılışı sırasında "Kürdlüğün gelişmesi için ne yapılması gerekirse tereddütsüz olarak yapacaklarına" dair söz vermiş ve amaçlarını "yardıma muhtaç ne kadar Kürd kadın ve çocukları varsa onlara iş bulmak, yönetim merkezleri açmak, okullar açarak öksüz yavrularını bilgilenmeye çağırmak ve öğretmenlik yapabilenlerimizin de gönüllü öğretmenlik yapmaları" şeklinde açıklamıştır (Dursun 2013:44-45; Alakom 2013; Demir 2015).

Bütün bu figürlere ve faaliyetlere bakıldığında bazı ortak özelliklere rastlanacaktır. Oryantalist ve Kürtçü kaynaklar bu kadınları savaşırlıkları, özgür konumları, liderlikleri ve yurtseverlikleriyle öne çıkarmıştır. Kürt Kadınları Tealî Cemiyeti ise Kürt feminizminin başlangıcı olarak değerlendirilmiştir (Mojab, Abdo 2006; Mojab 2013; Alakom 2013). Öncelikle bu değerlendirmelerin ne kadar yerinde olduğu kuşkuludur. Çünkü anılan isimler ve cemiyet, örgütlü bir kadın gücünden ya da hareketinden söz etmeyi olanaklı kılmamaktadır; istisnai bir durum olarak bazı kadınların şartların da elvermesiyle zaman zaman öne çıktığı görülmektedir. Ayrıca bu kadınların konumları ve faaliyetleri de, feminist teorinin öngördüğü şekilde verili düzenin kadınlar lehine dönüşmesi ya da ataerkil düzenin sorgulanması çabasına denk gelmemekte, aksine bu düzenin sürdürülmesini ve yeniden üretilmesini ifade etmektedir. Bu nedenle dönemin Kürt etnomilliyetçi hareketlerin söylemlerinin analizi önemli sonuçlara ulaşmayı mümkün kılacaktır.

Özellikle 1970 öncesi Kürt hareketlerinin önemli bileşenleri arasında aşiretler ve şeyhler yer almıştır. Erken dönem Kürt hareketlerinin gelişmesinde, diğer toplumsal kesimler için hiçbir şekilde mümkün olmayan belli bir eğitim sisteminden geçmiş aristokrat – elit Kürt aşiret ileri gelenleri ya da din bağlarıyla öne çıkmış ve önemli bir toplumsal nüfuza sahip şeyhler etkili olmuştur. 19. yüzyılın sonlarında ve 20. yüzyılın ilk yarısına kadar aşiretin, tarikatın ve şeyhliğin aynı zamanda Kürt kimliğinin bileşkeleri olarak işlev gördüğü kaydedilebilir.⁷

Aşiret ve din gibi modern öncesi kategoriler aynı zamanda Kürt kimlik kurgusunun ataerkil bileşenleridir. Dolayısıyla “ataerkil niteliği tartışmasız olan aşiret yapısının ve din ideolojisinin etkin olduğu bir hareketin ve kimlik söyleminin kadınları ve aşiret dışı yoksul köylülüğü özneler olarak kapsaması beklenemezdi.” (Çağlayan 2014:67; Yalçın-Heckmann, Gelder 2011)

⁷ Bir yandan bünyelerinde aşiret ve şeyhlik gibi geleneksel kurumların varlıklarını sürdürmesi, bir yandan da bunların oluşturduğu aidiyetleri aşan daha kapsayıcı ulus kimliğini dillendirmesi ve bunun mücadelesinin vermesi Kürt hareketlerinin modern karakteri hakkında şüpheye yol açmıştır. Çoğunlukla aşiret ve şeyhlik gibi yapılar gelenekselliğin varlığı olarak değerlendirilmiş ve modern ulusun vasıflarından kabul edilmemiştir (Barth 2001; Bruinessen 2011; Fırat 2015a; Edmonds 2003; Hassanpour 2005). Ancak bununla birlikte, söylem ve pratiklerinde paradoksal unsurlar oluşturmalarına rağmen Kürt hareketlerinin bu geleneksel yapıların ulus iddialarını gölgelemeye izin vermedikleri de görülmektedir. Her halükarda Kürt hareketlerinin bir ulus kimliği kurgusuyla ve ulusal mücadele iddiasıyla hareket ettikleri ileri sürülebilir. Öte yandan Jawaideh’in (1999) işaret ettiği üzere Kürt hareketleri milliyetçi iddiaya sahip olmakla birlikte “Kürt hayat tarzını” da kimliğin ifadesi olarak savunmuştur. Bu durumda Kürt hayat tarzının şekillenmesinde etkili olan aşiret ve şeyhlik gibi geleneksel unsurlar, Kürtlerin mücadelelerinin etnik, politik ve toplumsal uzantıları olarak işlevsel hale gelmekte ve etno-politik mücadelenin bizzat unsurları olmaktadır (Yeğen 2011; Bruinessen 2011; Yalçın-Heckmann 2002). Aşiret ve şeyhlik gibi geleneksel unsurlar etrafında örülen aidiyetler Kürt hareketlerinin bileşenlerine dönüştüklerinde görülüyor ki, Kürt hareketi çoklu kimlik yapılarından oluşmakta, hatta bunlar tarafından oluşturulmakta ve dinamik tutulmaktadır.

Buna karşın erken dönem Kürt etnomilliyetçi ideolojisinin kadınlar konusunda aynı derecede ketum olmadığına da dikkat çekilmektedir. Bu nedenle birçok feminist yazar tarafından dile getirilen milliyetçi söylemin kadınlara dair bir söylem olduğu tespitinden hareket eden Handan Çağlayan, erken dönem Kürt aydınlarının söylemlerinin de bu kapsamda değerlendirilmesi gerektiğini dile getirmektedir. Bu söylemde ön plana çıkarılan tema ise, yukarıda anlatılan isimlerin hikâyelerinde görüleceği üzere “özgür, savaşçı ve lider Kürt kadını” temasıdır.

Kürt etnomilliyetçi aydınlarının Kürt kimliğine ilişkin kurguları, diğer bütün milliyetçi ideolojilerde görüldüğü üzere, kadimlik üzerine bina edilmiştir. Bu söylemde “medeniyet” olgusu önem kazanmaktadır. Kürtlerin köklerinin eski çağlara dayandığı, dolayısıyla medeniyetin kurucuları arasında yer aldıkları ve böylece modern zamanlarda kaderlerini tayin etme hakkına sahip uluslar arasında yer alabilecekleri varsayımına dayanan bu yaklaşım, kadınların toplumsal konumlarını önemsemektedir. Kadınların konumları bir bakıma medeniyet ölçüsü olarak değerlendirilmektedir. Çağlayan, Türk modernleşmesinde de görülen bu yaklaşımın Kürt etnomilliyetçi aydınlarınca tekrarlandığı iddiasındadır. Bu nedenle Kürt kadınlarının “özgür, savaşçı ve lider” oldukları teması Kürtlerin medeni bir ulus oldukları iddiasının bir dayanağı haline gelmektedir. Kürt kimliğine ilişkin bu kurgu, kadınlara araçsal bir önem atfederken, konuyla ilgili araştırmaların da gösterdiği gibi esasında bu durum gerçeklikten yoksundur (Çağlayan 2014; Bruinessen 2013; Mojab 2013; Yalçın-Heckmann, Gelder 2011). Çağlayan’a göre, “Kürt aydınları için ‘kadın sorunu’ ‘Kürt Feminizmi’nin başlangıcı olarak ya da kadınların Kürt politik yaşamına dahil olmaları açısından” işlevli olmadı; aksine “oryantalist kaynaklara dayanan ‘özgür, savaşçı, lider Kürt kadını’ imgesi milliyetçi aydınların, Kürtlerin ‘ayrı ve medeni bir ulus’ oldukları tezini savunmalarında işlevsel olmuştur.” Dolayısıyla, erken dönem Kürt hareketinin stratejik çerçevesinin oluşturulması ve Kürt kimliğinin tanımlanması bağlamında açıklanabilecek bu tutum, “Kürt toplumunda kadınların ataerkil baskı altında olduğu gerçeğinin, özgürlük mitinin ardına gizlenmesinden başka bir anlama gelmediğini” göstermektedir (Çağlayan 2014:71). Kaldı ki, oryantalist kaynaklara dayandırılan “özgür, savaşçı, lider Kürt kadını” imgesi abartılı bir anlam yüklemesine maruz kalmıştır (Bruinessen 2013; Yalçın-Heckmann, Gelder 2011; Demir 2015).

Etnomilliyetçi Kürt aydınlarının savunduğu bu tezle birlikte, kadınlara bir başka işlev daha yüklenmiştir. Buna göre, birçok milliyetçi ideolojide karşılaşılacağı üzere (Altınay 2011; Yuval-Davis 2010) kadınlar Kürt kimliğinin otantik özünün koruyucusu ve sürdürücüsü olarak

algılanmıştır. *Jîn* dergisinde Kürt Kadınları Tealî Cemiyeti hakkında yazan erkeklerin açıkça ortaya koyduğu gibi özellikle Kürt dili ve kültürünün öğretilmesi ve yaygınlaştırılmasında kadınlara rol biçilmiştir (Dursun 2013; Fırat 2015; Demir 2015). Bu otantik “ana” rolü kadınların kapalı olmalarını varsaymaktaydı ve bu durum, kadınların medeniyetin veya modernliğin sembolü olduğu yönündeki iddia ile çelişik gibi görünmekteydi. Çağlayan’a göre, “çözülmesi gereken ciddi bir sorun ortaya çıkmaktaydı.” Bu durumda kadınların Kürt kimliğinin inşasında hem modernliğin hem de otantikliğin sembolü olarak kalmalarını sağlayacak bir formülün gerekliliğine dikkat çeken Çağlayan, Kürt aydınlarının bulduğu formülü şöyle açıklamaktadır:

“Kürt aydınlarının buldukları formül, ‘Kürt kadınlarının Kürt toplumu içinde zaten özgür, serbest ve hatta lider konumunda oldukları’ argümanı olmuştur. Böylece, Kürt kadınlarının toplum içindeki konumunu değiştirecek, onu Kürtlüğün otantik özünün sembolü olmaktan uzaklaştıracak bir şey yapmaya gerek kalmamaktaydı. 19. yüzyıl, oryantalist eserlerinde çizilen ‘özgür kadın’ imgesinin Kürt aydınlarınca bu denli benimsenerek geliştirilmesinin kaynağında bu yatmaktaydı. Doğrusu bu formül birçok işlevi birden yerine getirmekteydi. Kürt kadının zaten özgür olduğu savı, Kürtleri hem Müslüman Ortadoğu toplumlarından ayırmakta, ayrı bir ulus olarak sunulmasını sağlamakta hem de Batı toplumuna daha yakın hale getirmeye hizmet etmekteydi.” (2014:76)

Kürt etnomilliyetçiliğinin, benzer ideolojilerde de görüleceği üzere, toplumsal cinsiyet rollerini yeniden üretmeye devam ettiği kaydedilebilir. Kürt etnomilliyetçi hareketlerin söyleminden hareketle, Kara Fatma, Yaşar Hanım, Zarife, Bese gibi güçlü fizikleri ve karakter özellikleri ile betimlenen ideal Kürt kadınlarının eşlerini, erkek çocuklarını veya erkek kardeşlerini “ulusal dava”ya sevkeden “yurtsever kadın”lar ya da kendilerini uçurumlardan atan “ulusun namusu”nun sembolü durumundaki bakireler ve gelinler olarak karşımıza çıktığı söylenebilir.

Bütün bunlarla birlikte kadınlar adına konuşmaya devam eden erken dönem Kürt hareketlerinin, sahip oldukları formasyon ve dönem şartları nedeniyle, kadınların konumlarında değişiklik yapmalarını beklemek de gerçekçi görünmemektedir.

1.5. 1980 Sonrası Kürt Hareketinde Kadın

Türkiye’deki Kürt kadın hareketi açısından esas önemli dönem 1980 sonrasıdır. Bu dönemde bir yandan geleneksel ataerkil toplumsal düzen ve etnomilliyetçi söylem varlığını korurken, öbür yandan toplumsal dinamiklerde olduğu gibi Kürt kadını kimliği kurgusunda ve etnomilliyetçi hareketin söyleminde önemli dönüşümler yaşanmış ve bunun neticesinde kamusal alanda daha görünür olan Kürt kadınları politik hareket etrafında örgütlenmiştir.

1980 sonrasındaki Kürt kadın hareketinin gelişim seyri aynı dönemde vücut bulan Kürt etnomilliyetçi hareketin varlığından bağımsız değildir. Gelişim seyrine bakıldığında Kürt kadın hareketinin etnomilliyetçi hareketin içinde ve onun bir parçası olarak geliştiği, zamanla özerk bir konum kazandığı görülmektedir.

1970’lerde kurulan, 1990’lı yıllarda esas aldığı şiddet yöntemleriyle Türkiye gündemine oturan ve toplumsal taban bulan, 2000’li yıllarda aynı trendi sürdüren ve büyük oranda siyasallaşma olanaklarını yaratan PKK, kuruluş aşamasından itibaren Kürt kadınlarına ilişkin gündeme sahip olmuştur. Geleneksel Kürt, sol ve ulusal kurtuluş örgütlerinden farklı olarak kadınlara ilişkin daha özgün bir söylem geliştiren PKK içinde kadınlar örgütsel, askeri, politik olarak ağırlıklı bir yer tutmuştur.

PKK ile birlikte kadınların konumu da birçok açıdan yeniden değerlendirilmiştir. Handan Çağlayan, “1980 sonrası Kürt hareketinde de öncekilerde olduğu gibi, kadınlara sembolik rollerin verildiğini, çoğu milliyetçi temanın toplumsal cinsiyet kurgusu üzerinde inşa edildiğini” ve “bu açıdan bir süreklilik bulunduğunu” söylemekle birlikte, özellikle söylemsel düzeyde önemli farklar bulunduğunu eklemektedir:

“Önceki dönemde, Kürtlerin ‘ayrı’ ve ‘medeni’ bir millet olmalarının sembolü olarak ‘özgür, güçlü ve lider’ Kürt kadın imgesi işlenirken 1980 sonrasında ise önce Kürtlerin ‘köleliğinin’ ve ‘düşürülmüşlüğü’nün’ sembolü olarak ‘köle’ ve ‘düşürülmüş’ Kürt kadın imgesi işlenmiş, ardından kendisiyle birlikte toplumu özgürleştiren kadın figürü gündeme gelmiştir. Kendisiyle birlikte toplumu da özgürleştirecek kadın imgesi, daha önceki ideolojik söylemden radikal bir şekilde ayrılır. Çünkü bu şekilde kadına daha aktif ve kurucu bir rol izafe edilir.” (2014:87)

1980 sonrası Kürt hareketi, ideolojik ve stratejik açıdan önceki dönem Kürt hareketlerinden birçok noktada ayrılmaktadır. Buna göre, öncelikle bu dönem hareketinin

temsilcileri, öncekiler gibi aşiret ve din gibi modern öncesi bağları temsil eden sınıflara dayanmamaktadır; aksine sekülerdir ve artık çözülmeye yüz tutmuş bu geleneksel bağların dışında kalan toplumsal kesimlere mensuptur. Dolayısıyla bu dönem hareketi sosyo-politik değişimin yarattığı bir konjonktürden ortaya çıkmıştır; aşiret ve din gibi geleneksel toplum ölçülerine karşı bir ideolojiye sahiptir. Dünyadaki ulusal kurtuluş mücadeleleri ile 1970’lerin Türkiye’indeki sol hareketlerin büyük oranda etkilediği Kürt hareketinin kadınlara karşı söylemi de dolayısıyla değişiklik göstermiştir. En önemlisi ise, hiçbir Kürt hareketinde rastlanılmayacak düzeyde 1980 sonrası Kürt hareketinde kadınların katılımı ve aktif mücadeleleri söz konusudur (Akkaya 2014; Çağlayan 2014; Demir 2015).

1978’deki kuruluş kongresinde kabul edilen programında PKK örgütünün ideolojik çerçevesi “milli devrim” ve “demokratik devrim” olmak üzere iki ana tema etrafında örülmüştür. “Uzun süreli halk savaşı stratejisini” benimseyen PKK, “milli demokratik devrim” teziyle, yeni bir toplumsal kategoriye seslenmekteydi (Öcalan 1982; 1993; PKK 1984). Handan Çağlayan, bu kategorinin, erken dönem Kürt milliyetçiliğinin aristokratik, dinsel ve aşiretsel doğasında yer verilmeyen “halk” olduğunu söylemektedir. “Halk” ise yarısını kadınların oluşturduğu bir kategoriydi. Çağlayan’a göre, “bu durum kadınları bir kez daha politik Kürt elitlerinin ilgi odağı haline getiriyordu. Fakat bu kez sadece semboller olarak değil, aktörler olarak da.” (2014:97)

Kürt kadınının sosyo-politik konumunda ve kimlik oluşumunda radikal değişimler yaratan PKK, bünyesinde zamanla özerk kadın hareketini çıkarmıştır. Bu hareketin gelişimi ise büyük oranda kadınların artan katılım oranıyla paralellik arz etmektedir. Kadınların aktör haline gelmesine yol açan politik örgütlenme süreçleri ve örgütün söylem biçimleri de buna işaret etmektedir.

PKK örgütünün daha ilk kuruluş döneminde kadınlara rastlanmaktadır. Kesire Yıldırım ve Sakine Cansız iki önemli figürdür. Bu iki isim örgütün kuruluş kongresinde yer almıştır. Örgütün erkek nüfusuna göre oldukça az bir orana denk gelen kadın nüfusu esas olarak 1990’lı yıllarda artış göstermeye başlamıştır. PKK, bu dönemden itibaren söyleminde kurucu özne rolünü biçtiği kadınları daha çok teşvik ederek mücadelesine katmak amacıyla çeşitli oluşumlar kurmuştur. Özellikle de örgütün lideri Abdullah Öcalan’ın ısrarıyla dağ alanında her geçen yıl sayıları artan kadınların özerk örgütlülüğünün yolu açılmıştır.

Örgüt yöneticisi Murat Karayılan, örgüt içinde kadın faaliyetlerinin 1989-1990 yıllarında yoğunlaştığını ve 1991-1992’den itibaren ise kadınların katılımlarının arttığını

yazmaktadır. Erkeklerin kadınları pasif ve geri gören, uzun yıllar çeşitli biçimlerde engelleyici olan yaklaşımlarına rağmen, 1992’den itibaren “kadın ordulaşmasını” gündemlerine almaya başladıklarını belirten Karayılan (2014:256-259), bu dönemde bin 300 civarında kadın militanın bulunduğunu ve Öcalan’ın talimatıyla ilk kadın birliklerinin 1992’den itibaren kurulduğunu açıklamaktadır.

Bu arada kadınların oranlarına ilişkin bu veriler dikkat çekicidir. Karayılan’ın açıkladığı veriler haricinde Meclis İnsan Hakları Komisyonu’nun 2013’te açıklanan araştırmasında da bazı istatistiklere rastlanmaktadır. Buna göre 1984 ila 2012 arasında PKK örgütünün militan kadrosunun ortalama yüzde 23’ü kadınlardan oluşmaktadır. Aynı dönemlerde yaşamını yitiren, çeşitli nedenlerle ayrılan veya tutuklanan militanlar da dahil örgüte 40 bin ila 50 bin arasında kişinin katıldığı hesaplanmaktadır. Bu durumda militanlarının beşte birini oluşturan en az 8 bin kadının 1984-2012 yılları arasında örgüte katıldığı ileri sürülebilir (Meclis 2013). Önemli belirsizlikler barındıran ve kesin olmayan sonuçlara dayanan bu istatistikler, Fransız sömürgeciliğine karşı mücadele veren Cezayir ulusal kurtuluş hareketini hatırlatmaktadır. Zira Cezayir’de 2 bin kadının savaşçı, 11 bin kadının ise aktif olarak mücadelede yer aldığı belirtilmektedir. Sömürgecilik sonrası Cezayir’inde bu kadınların büyük oranda “mutfağa geri dönmek” ve “üniformalarını çıkarıp tesettüre girmek zorunda kaldıkları” da kaydedilmektedir (Nagel 2011:83). Aktif kadın katılımı dolayısıyla Cezayir örneğine benzese de PKK, hem seküler ideolojisi hem de hala devam eden mücadelesi dolayısıyla farklılık arz etmektedir. Ayrıca hala devam eden bu mücadelenin sonunda kadınları nasıl bir son beklediğini kestirmek zor olmakla birlikte, Cezayir örneğinden farklı olarak PKK örgütünün mücadele sürecinde kadınların kurucu özneler haline gelmeleri bakımından dikkate değer gelişmeler yaşanmıştır.

PKK bünyesinde ilk olarak Kasım 1987’de bir kol örgütlenmesi ve cephe faaliyetlerine (ERNK’ye)⁸ bağlı biçiminde YJWK (Yekitiya Jinên Welatparêz ên Kurdistan – Kürdistan Yurtsever Kadınlar Birliği) kurulmuştur. Daha sonra kadınların katılımlarının artmasıyla birlikte yeni oluşumlara gidilmeye başlanmıştır. 1993’te Irak Kürdistan Bölgesi’nde bulunan Zele kırsalında 550 kadın militanın katılımıyla ilk kongre denemesi yapılmıştır. Örgütün lideri Abdullah Öcalan’ın talimatıyla toplanan kadınların tartışmaları,

⁸ Klasik sosyalist örgüt modelini benimseyen PKK, buna göre mücadele stratejisinin bir diğer ayağı olarak “cephe” faaliyetini geliştirmiştir. Bu tür örgütlerin cephe faaliyeti, ağırlıkta yarı profesyonel diye niteledikleri milis güçlerce yürütülmektedir. Cephe faaliyetleri ile silahlı birliklerin her türlü ihtiyacının ve örgütün halk arasındaki etkinliğinin sağlanması amaçlanmaktadır. PKK örgütü de hayati önemde gördüğü cephe faaliyetlerini silahlı birliklerini sahaya sürdüğü andan itibaren örgütlemeye başlamıştır. PKK ERNK’yi (Eniya Rizgariya Netewa Kurdistan – Kürdistan Ulusal Kurtuluş Cephesi) 21 Mart 1985’te ilan etmiştir (Karayılan 2014).

“geleneksel, ataerkil düzenin düşünce sisteminin” damgasını taşıdığı gerekçesiyle yine Öcalan tarafından reddedilmiştir. Bunun üzerine kadınlar kısa süre sonra I. Kadın Kongresi’ni gerçekleştirmiş ve bu özgün kadın örgütlenmesine giden yolda ilk önemli adım olmuştur. 1993’te dağdaki kadın militanlarının özerk örgütlenmesi olarak kuruluşu ilan edilen TAJK da (Tevgera Azadiya Jinên Kurdistan – Kürdistan Özgür Kadınlar Hareketi) bu kongrenin neticesidir. 1995’e gelindiğinde ise yine örgüt liderinin talimatıyla ayrı bir “kadın ordusu” anlamına gelen YAJK (Yekitiya Azadiya Jinên Kurdistan – Kürdistan Özgür Kadınlar Birliği) kurulmuştur. Böylece PKK militanlarının bulunduğu her bölgede ayrı kadın birimlerinin oluşumu esas alınmıştır. 2000’lere doğru ise politik-ideolojik misyonun da yüklendiği özerk kadın örgütü parti olarak PAJK (Partiya Azadiya Jinên Kurdistan – Kürdistan Özgür Kadınlar Partisi) adıyla ilan edilmiştir. Kadınlar özellikle 2000’den sonra önceki dönemlere nazaran daha bağımsız ve süreklilik kazanan özerk oluşumlara sahip oldukları gibi, aynı zamanda örgüt içinde de etkin konumlar elde etmeye başlamıştır. 2013’ten sonra yine Öcalan’ın talimatıyla örgütün her kademesinde eşbaşkanlık sistemi hayata geçirilmiş ve böylece kadınlar erkeklerle eşit sayıda yönetimlerde yer almaya başlamışlardır. (Cansız 2014; Karayılan 2014; Alp 2015; Demir 2015).

PKK bünyesinde ortaya çıkan ve zamanla erkek militanların etkisinden tamamen bağımsızlaştırılan kadın örgütlerinin varlığı, ironik biçimde örgütün erkek lideri Abdullah Öcalan’ın ideolojik-politik düşüncelerinin ve talimatlarının sonucunda mümkün olmuştur. Bu nedenle Öcalan kadın örgütlülüğünü kendisinin “insanlık projesi” olarak nitelemektedir (2004; 2012).

Öcalan’ın kırsal alandaki kadın militanlarla geliştirdiği kadın faaliyetleri ve kadın söylemi legal Kürt siyasetinde de karşılık bulmuştur. 1991’de kurulan HEP’ten bu yana kadınların Kürt siyasetine aktif katılımları olmuştur. Çoğunlukla erkek işi olarak algılanan veya kodlanan siyaset mecrasında ve üstelik ataerkil Kürt yapılarının etkin olduğu bu alanda Kürt kadınlarının zamanla artan katılımları ve özne konumuna gelmeleri birçok bakımdan dikkate değer olmuştur.

Legal Kürt siyasetinin en öne çıkan isimlerinden biri Leyla Zana’dır. Daha 18 yaşını doldurmadan evlendirilen ve geleneksel bir Kürt kızı olarak yetiştirilen Zana, 1991’de HEP milletvekili olarak SHP listesinden Meclis’e girmeyi başarmıştır. 6 Kasım 1991’deki Meclis yemin töreninde Kürtçe “Min ev sond bo gelên Tirk û Kurd xwend” (Bu yemini Türk ve Kürt halkı için okudum) sözlerini sarf edince Türkçü-milliyetçi cenahtan büyük tepki toplayan

Zana'nın dokunulmazlığı 1994'te kaldırılmış ve 10 yıl boyunca hapiste tutulmuştur.⁹ Zamanla Kürt toplumunda olduğu kadar uluslararası alanda da tanınan bir şahsiyet haline gelen Zana, kadın kimliğinin Kürt toplumundaki modern dönüşümünün ve liderliğinin sembolü haline gelmiştir. Bu yüzden Bruinessen'e göre, "Kürtlerin Nelson Mandela'ya en yakın lideri" olan Zana, "Kürtlerin milli haklarının dünyaca tanınmış sembolüne dönüşmüştür." (2013:151)

Zana'nın önemli bir figür olduğu legal Kürt siyasetinin ilk partisi HEP'tir. 1991'de kurulan ve Meclis'e milletvekili gönderen HEP, "kadın haklarını" sosyal politikalar ana başlığı altında değerlendirmiştir. HEP 64 sayfalık programında kadın-erkek eşitliğine sadece bir paragrafta değinmiş ve geleneksel aile kurumu ile analığın önemini de kabul etmiştir. HEP'in kapatılmasının ardından kurulan DEP, "insan hakları" başlığı altında kadın-erkek eşitliğini vurgulamıştır. DEP'ten sonra kurulan HADEP, programının "demokratikleşme" başlığı altında daha geniş ölçekli kadın meselesine yer vermiştir. "Düzen"ın kadınlara yönelik baskı ve zulmünün de dile getirildiği HADEP programında kadın-erkek eşitliğinin sağlanması için eğitsel, kültürel, sosyal, ekonomik önlemlerin alınmasından da söz edilmiştir. 2000'den sonra siyasete dahil olan DEHAP'la birlikte kadın meselesinin daha önemli ve geniş bir yer edinmeye başladığı görülmektedir. Cinsler arasındaki eşitsizliğin "tarihsel ve toplumsal bir sorun" olarak değerlendirildiği DEHAP programına göre, insanlığın bugün yaşadığı sorunların temelinde kadınların tarihten dışlanması yatmaktadır. DEHAP cinsiyet ayrımcılığını sosyal politikalar gereği değil, stratejik yaklaşımının sonucu olarak ele almıştır. Bu nedenle bizzat DEHAP'ın parti işleyişinde kadınların erkeklerle eşit haklara sahip olmasının göstergesi olarak "pozitif ayrımcılık" ilkesi kabul edilmiştir. 2007'den sonra sırasıyla siyaset sahnesine çıkan DTP, BDP ve HDP ise DEHAP'la ortaya çıkan radikal tutumu daha da öteye taşımıştır. Mensupları bu partileri "kadın partisi" olarak bile nitelemiştir. Bu partilerde kadınların yönetim mekanizmalarında etkin biçimde yer alması için yüzde 40 kadın kotası benimsenmiş, daha sonra yarı yarıya kadınların temsiliyetinin sağlanması hedefi ortaya konulmuş ve nihayetinde eşbaşkanlık uygulamasına geçilmiştir. Eşbaşkanlık sistemi 2013'ten itibaren partilerin bütün il, ilçe, belediye ve kol yönetimleri için de hayata geçirilmiştir.¹⁰

Legal Kürt partilerinde kadın meselesine yönelik politik değişikliğin seyri, aynı zamanda kadınların katılım oranlarını ve örgütlenme biçimlerini de ortaya koymaktadır. HEP,

⁹ Leyla Zana, 24 yıl sonra Ağrı'dan milletvekili seçildi ve 17 Kasım 2015'te yemin töreni sırasında yine Kürtçe konuştu. Zana bu kez yemin metnine Kürtçe "Bi hêviya aşitîyek bi rûmet û mayînde" (Onurlu ve kalıcı bir barış umuduyla) sözleriyle başladı ve yemin metninde yer alan "Türk milleti" yerine "Türkiye milleti" dedi. Bunun üzerine Zana'nın yemini geçerli sayılmadığı için resmen milletvekilliği de kabul edilmedi.

¹⁰ Legal Kürt partilerinde kadın temsiliyeti hakkında daha geniş okumalar için bkz. Çağlayan 2014; 2013; Çiçek 2015; Diken, Baysal 2015; Demir 2015; Demir 2005; 2009; Ersanlı ve diğerleri 2012; Dicle 2009.

DEP ve HADEP'te yönetim mekanizmalarında kadınların sayısı yok denecek düzeydedir. Örneğin HADEP'in 1994'te seçilen 30 kişilik parti meclisinde sadece bir kadın yer bulabilmiştir. Bu partilerde kadınların kol biçiminde örgütlendikleri görülmektedir. Bununla birlikte 2000'lere doğru HADEP örneğinde görülebileceği üzere kadınların katılımı artmıştır. DEHAP'la birlikte bu oran hem üye ve yöneticiler hem de meydanlara çıkan sempatanlar bazında önemli bir artış göstermiştir. DTP'den itibaren ise kadınların yönetim mekanizmalarında erkeklerle eşit oranda temsil edilmeye başlanmış ve aynı zamanda kadın örgütlülüğü partinin klasik bir alt birimi ya da kol örgütlenmesi olmaktan çıkmış, özerk bir konuma taşınmıştır.

Bu partilerin kadın mensupları ve yöneticileri yekpare bir kadın kimliği oluşturmamaktadır. Eğitim, sınıf, sosyal, ekonomik durumlar ile kır ve kentten gelmiş olmak gibi alt aidiyetler bu kadınların kimliklerini şekillendirmiştir. Aynı şekilde PKK için geçerli olduğu gibi legal Kürt siyasetinde kadınların mücadeleye katılım gerekçeleri de bu partiler içindeki konumlarını etkilemektedir. Mağduriyet, ulusal kimlik, ekonomik durum ya da cins kimliği gibi birbirinden farklı gerekçelerin kadınların katılımlarında etkili olduğu söylenebilir. Sosyal, sınıfsal, eğitsel profilleri birbirinden farklı olsa da bu kadınların öncelikli olarak ulusal kimlik ve bundan doğan mağduriyet gerekçeleri ile bu partilere ilgi gösterdikleri, zamanla da cins kimliğini önemseyen ve ön plana çıkaran bir gelişim seyrini ortaya koydukları kaydedilebilir (Çağlayan 2014; Yalçın-Heckmann, Gelder 2011; Demir 2015).

Öte yandan çocukları veya yakınları zorla kaybettirilen ya da çatışmalarda öldürülen Kürt kadınlarının çeşitli adlar altında sivil mücadele inisiyatifleri geliştirdikleri de görülmektedir. 1995'ten itibaren Cumartesi Anneleri içinde çok sayıda Kürt annesi yer almaktadır ve yıllarca kaybettirilen yakınlarının akıbetini sormaktadır. Çatışmalarda yakınlarını kaybeden Barış Anneleri de bir inisiyatif olarak 1996'dan itibaren barış mücadelesini vermektedir (Bozkurt, Kaya 2014; Can 2014).

1.6. 1980 Sonrası Kürt Hareketinin Kadın Söylemi

1980'den sonra hem kırsal alanda PKK bünyesinde hem de legal Kürt siyasetinde ifadesini bulan Kürt hareketine kadınların katılımları, elbette bu hareketin söylem biçimlerinden etkilenmiş ve bu söylemin şekillenmesine de etkide bulunmuştur. Genel olarak bakıldığında, bu hareketin iddiası, katılan kadınların özgürleştiği yönündeyken, dışarıda durup

değerlendirme yapan çoğu feminist çevre ve araştırmacıya göre ise, katılan kadınlar klasik milliyetçi ideolojiye göre araçsal konumdadır. Bu genelleştirici yaklaşımların ne kadarının gerçeğe tekabül ettiğini anlamanın en iyi yollarından biri bizzat bu hareketin söylem biçimlerine bakmaktır.

Handan Çağlayan’a (2014) göre, 1980 sonrasındaki Kürt hareketinin kadın söylemi iki dönemde incelenmelidir. Çünkü 1980 – 1992 ile 1992 ve sonrasındaki söylemler farklı kurgulara sahiptir. Bu dönemsel ayrım dikkate değer olmakla birlikte yetersiz görülmektedir. Kuruluşundan bugüne bakıldığında örgütün kadın söylemini üç evreye ayırmanın daha makul olacağı söylenebilir ve üçüncü dönem örgütün lideri Abdullah Öcalan’ın İmralı hapisanesine konulduğu 1999 sonrasını kapsayacak şekilde değerlendirilmeyi gerektirmektedir. Birçok bakımdan önceki iki dönemde rastlanan unsurları içermekle birlikte üçüncü dönemin kadın söyleminin Öcalan’ın farklı bazı iddialarıyla takviye edildiği de görülebilir.

1978’deki kuruluş kongresinde PKK örgütünün devrim stratejisinin “milli” ve “demokratik” olmak üzere iki ana tema etrafında örüldüğüne dikkat çekilmişti. Bu devrim stratejisi dünyadaki benzer birçok sol ve ulusal kurtuluş hareketinde olduğu gibi kadınlara çağrışı da içermekteydi. Ancak kadınların Kürt toplumunda gerçekleştirilmesi planlanan devrime dahil olmaları kolay olmayacaktı. En önemli engel, PKK tarafından sömürgeciliğin işbirlikçileri olarak değerlendirilen Kürt egemen elitleri ve bunların geleneksel değerlerle şekillenen sosyo-politik yapıları olmaktadır ve tam da bu nedenle örgüt öncelikle bunları hedef almıştır. Dikkatli bakıldığında bu stratejinin Kürt kadınlarına ilişkin söylem ve hareketlilik açısından önemli olduğu görülmektedir. Çünkü kadınları harekete geçirmek açısından, kadınları kapatan, denetim altında tutan ataerkil kurumlar şiddetle eleştirilmeye başlanmıştır. Hedef haline getirilen ataerkil kurumların başında ise geleneksel Kürt ailesi bulunmaktaydı (Öcalan 1993; 1994; 1999).

PKK örgütünün başlangıçta klasik Marksist yaklaşımın etkisiyle “kadın ve aile sorunu” çerçevesinde kadınları ele aldığı tespitini paylaşan Handan Çağlayan (2014), özellikle 1986’dan sonra giderek artan biçimde kadınların örgütün söyleminde önemli bir yer edinmeye başladığını belirtmektedir. Çağlayan’a göre, kendilerine verilen sembolik roller kadınların örgüt söylemindeki konumunu anlaşılır kılmaktadır.

Çağlayan, örgütün ilk dönem söyleminde kadınların “köleliği” ile “düşürülmüşlüklerinin” dile getirildiğini kaydetmektedir. Bu söylem kadınlar açısından kötücül anlamlar ürettiği gibi toplumsal bir kuşatmadan kurtarmayı da vaat etmiştir. Buna

göre, “demokratik devrim” gereği “özgürleştirilmeleri” gereken unsurlar olarak kadınlar mücadeleye çağırılmıştır. “Özgürleştirmek” ise, örgütün mobilizasyon strateji çerçevesinde kadınlara araçsal yaklaşıldığını ortaya koymaktadır. Aile başta olmak üzere geleneksel yapılara yönelik sert eleştiri ve mücadele de bu yaklaşımın gereği olmaktaydı.

Örgütün bu ilk dönem söyleminde bir araç ve zemin olarak değerlendirilen kadınlar, milliyetçi söylemin bir gereği olarak, konuşanlar değil, üzerinde konuşulanlardır. Nitekim kadınlara ilişkin konuşanlar, başta örgütün lideri olmak üzere, erkeklerdir.

Örgütün kadın söylemi 1986’dan itibaren takip edilebilecek biçimde değişime uğramıştır. Çağlayan, özellikle 1992’den itibaren “köle” ve “düşürülmüş” kadın imgelerinin tamamen terk edildiğini ileri sürmektedir. Elbette bunun nedenleri vardı. En başta 1993’e gelindiğinde örgütün dağ kadrosunun önemli bir bileşimini kadınlar oluşturmaktaydı. Dolayısıyla 1990’lı yıllardaki politik mobilizasyon ve bunun yarattığı etkiler “özgürleştirilecek kadın” imgesini “özgürleştirecek kadın” biçiminde değiştirmiştir. Bu nedenle Çağlayan şu hususa dikkat çekmektedir: “Kadınların aktör olmaları ile sembolik evrende meydana gelen bu değişikliğin yanı sıra, söylemin cinsiyet kurgusu da değişti. Bu değişimde, kadınların pratikte gösterdikleri aktif katılımının etkileri belirleyiciydi.” (2014:101)

Çağlayan, örgütün kadın söyleminin ikinci döneminde bir sloganı hatırlatmaktadır: “Diriliş tamamlandı, sıra kurtuluşa!” Bu sloganda ifade bulan söylem yeni kimliğin inşasını gündeme getirmektedir. Buna göre, PKK, “eski aile”, “eski kadın” ve “eski erkek” çerçevesinde eleştirel olarak kurguladığı söylemini, “yeni aile”, “yeni kadın” ve “yeni erkek” iddialarıyla geliştirmiştir.

Kamusal alan türdeşlik alanı olduğuna göre “yeni” ve “farklı” bir kimlik olarak Kürt kimliğinin inşa edileceği sembolik alanın benzer örneklerde görüldüğü gibi özel alan olması beklendiğini kaydeden Çağlayan, nitekim bu yeni kimliğin de yine bütün benzerlerinde olduğu gibi aile metaforuyla inşa edildiğine işaret etmektedir. Eski – yeni karşıtlığı üzerine bina edilen bu kimlik matrisinde eski ailenin yerini yeni aile, eski-köle kadının yerini yeni kadın, eski-sahte erkeğin yerini yeni erkek, kadınsılık ve erkeksiliğin yerini tanırcalaşmak ve erkeği öldürmek gibi kavramlar almıştır (Öcalan 1999; 2000).

Kürtlük mücadelesinde engelleyici bir konumda olduğu düşünülen klasik Kürt ailesinin eleştirisinden hareketle yeni aile olarak “ulus ailesi” tarif edilmiştir. Ulusun çıkarları

her şeyden daha öncelikli kılınmıştır ve bu çıkarlar için mücadele eden örgüt olduğuna göre, buna aynı zamanda “parti ailesi” de denilebilir.

Yeni kadınlar, eski toplum ve aile yapılarının köleleştirdiği kadının kurtarılması çerçevesinde değerlendirilmiştir. Daha önce “özgürleştirilecek” durumda tarif edilen kadın, kadınların parti ailesine aktif katılımları neticesinde “özgürleştirecek” kadın olarak yeniden tanımlanmıştır. Kamusal alanda politik mücadelenin temel özneleri kabul edilen kadınların “yeni kadın” kimliğini kazanabilmeleri için elbette en önemli şart parti ailesine dahil olmalarıydı. Bu da beraberinde yükümlülükler getirmiştir. Kadınların özgürlüklerini ulusun özgürlüğüyle özdeş görmeleri ya da parti ailesinin çıkarları dahilinde kadınların mücadeleye aktif katılımları şart koşulmuştur. Hatta mutlak özgürlüğün feda derecesinde veya ağır bedeller pahasına elde edilebileceği vaaz edilmiştir. Nitekim “özgür kadın”ın ifadesi olarak örgüt söyleminde kullanılan “tanrıçalaşma” sıfatı bu ağır bedeli vermiş ay da kendisini feda etmiş kadınlar için kullanılmaktadır; ki bu kadınlar hayatını kaybetmiş olanlardır.¹¹ Her ne kadar politik bir özne olarak kamusal alanda mücadeleye davet edilmiş ve aynı zamanda bu mücadelede aktif hale gelmişse de, kadın kimliği toplumsal kimliğin inşası süreciyle birlikte ele alınmış ve iki kimlik arasında bir özdeşlik kurulmuştur.

Yeni erkek tanımı da bu açıdan dikkat çekicidir. Yeni aile ve yeni kadın kimliklerinin inşa sürecinde erkeklik olgusu yeniden tanımlanmıştır. Buna göre, aile içinde üstlendiği klasik rolle geleneksel iktidar yapılarının temsilcisi olan ve kadın üzerinde kabul edilemez bir hüküm süren erkek, “sahte erkeklik” ile sert eleştirilerin hedefi olmuş ve “gerçek” erkekliğe davet edilmiştir. “Erkeği öldürmek” gibi kavramlar bu çerçevede gündeme gelmiştir. Erkeklerden de yeni parti ailesinde rollerini oynamaları istenmiştir (Öcalan 1999; 2000).

Çağlayan, ilk bakışta ataerkinin çözülmesi çabası gibi görünen “yeni erkek” tanımına daha yakından bakıldığında, geleneksel cinsiyet hiyerarşisinin yeniden üretebilecek paradokslar içerdiğine dikkat çekmektedir. Çağlayan’a göre, anti-sömürgeci ve siyah iktidar hareketlerinin aksine aşırı “maço” bir tarzı meşrulaştırmayan ve hatta eleştiren bu söylem, “erkeği, kadın üzerinde iktidar olmaktan (sahte iktidar) olması gereken yere, ‘gerçek iktidar’

¹¹ Örneğin PKK kaynaklarında tanrıça olarak nitelendirilen kişilerin başında evliyen örgüte katılmış Zilan kod Zeynep Kınacı adlı militan gelmektedir (Öcalan 1999). Kınacı Türkiye’deki ilk intihar saldırısını yapan kişidir. Kınacı’nın 30 Haziran 1996’da Dersim kent merkezinde resmi tören sırasında gerçekleştirdiği saldırıda 5 asker yaşamını yitirmiş, 29 asker de yaralanmıştı (Demir 2015).

konumuna çağırır.” (2014:121) Dolayısıyla “yeni erkeklik” gerçek erkek olmayı başarmanın ifadesi haline gelmiş ve maçoluğu eleştirse de cinsiyetlendirilmiş bir dili açığa çıkarmıştır.

Örgütün ilk iki dönem söylem biçimleri incelendiğinde, özellikle 1990’lardan itibaren kurucu özne rolü verilen kadınların özgürleştirici misyonlarını “analık”, “politikacı”, “savaşçı” kadın kimlikleriyle icra etmeye sevk edildikleri görülmektedir.

Kadın, aile ve erkek olgularının örgütün söylemindeki yerine bakıldıktan sonra namus kavramını da ele almak gerekecektir. Klasik milliyetçi ideolojilerde kadın bedeni üzerinden tarif edilen ve elbette kadınsılaştırılan ulusun davasıyla özdeşleştirilen namus olgusu (Mojab, Abdo 2006), örgütün söyleminde de önemli yer tutmuştur. Ancak Çağlayan’a göre, örgüt biraz daha farklı olarak “kutsal dava” çerçevesinde namusu kadın bedeninden çıkarmıştır. PKK, namusu sadece vatanın durumuyla ilgili olarak hem erkekler hem de kadınlar için tarif etmeyi uygun görmüştür. Bu söylem, geleneksel Kürt toplumunda kadının evden çıkarak örgüt saflarına gidişine olanak tanımış; hatta ilk dönemlerde utançla değerlendirilen mücadeleye katılım zamanla onurla anılmaya başlanmıştır (Demir 2015). Bununla birlikte “düşüren kadın” imgesi gibi negatif unsurların örgüt söyleminde yer edinmesi, kamusal alanda kadınlara yönelik ayrımcılığın sürmesine yol açmıştır. PKK saflarında yüzlerce kadının en sık karşılaştığı suçlamalardan ve elbette cezalandırılma gerekçelerinden biri bu “şeytani düşürme” özelliğini ya da potansiyelini barındırması olmuştur (Demir 2015). Böylece “küçük ailenin kadınların üzerindeki denetimi çözülürken, bunun yerini ‘büyük aile’nin denetimi almıştır. Kadının kamusal siyasal alana katılımı cinselliğinden arındırılması suretiyle gerçekleşmiştir.” (Çağlayan 2014:123)

Örgüt söyleminde kadınların aktör haline gelerek kimlik kazanmalarının en önemli şartı, “cinselliklerinden arınmaları” ya da “cinsiyetsizlendirilmeleri”dir. Bu durumda kadın-erkek ilişkileri, aşk, cinsellik, evlilik gibi kavramlar gündelik hayattaki anlamları dolayısıyla lanetli ilan edilmiş ve aşkın bir içerikle yeniden anlamlandırılmıştır. Cinsellik tamamen suç ve yasak kapsamına alınırken ve buna meyledenler ölüm dahil ağır şekilde cezalandırılırken (Buldan 2004), aşk “vatan aşkı” olarak, evlilik ise örgütle kurulan bağ üzerinden tarif edilmiştir (Öcalan 1999; 2000). Bir özgürleşme stratejisi olarak sunulmasına karşın, cinsiyetsizlendirmenin ataerkil bir yeniden kontrol aracı olarak kurgulandığına işaret eden Çağlayan şu değerlendirmeleri yapmaktadır:

“Kadınların özel alana kapatılmalarında ve davranışlarının ailenin erkeklerince kontrol edilmesinde anahtar kavram olan ‘namus’ yeniden anlamlandırıldı. Kadın bedeni,

namusun kazanılıp korunacağı alan olmaktan çıkartıldı; namusun yeni içeriği, hareketin taleplerine göre düzenlendi. Fakat kadınların kamusal alana çıkmalarını olanaklı kılan bu değişim, ataerkil kontrolü ortadan kaldırmış değil... Ataerkil kontrolün yeniden düzenlenmesi, Türk modernleşme süreçlerinde de görüldüğü gibi, kadınların cinsiyetsizleşmeleri yoluyla gerçekleştirildi. Bu araştırmanın bulguları da Kürt kadınlarının kamusal alana çıkmalarının, namusa ilişkin kültürel kodların yeniden yapılandırılmasıyla mümkün olduğunu gösteriyor. ‘Davanın kutsallığı’, ‘kardeşlik’, ‘yoldaşlık’, ‘tanrıçalaşma’ gibi söylemler, kadınların kamusal alana çıkmalarını sağladı. Kamusal alanda aktif ve hak sahibi ‘yeni kadın’ kimliğinin kapsayıcılığı ise ‘iffetli’ davranmaları koşuluna bağlandı. Bu davranış kurallarının dışına çıkanlar, yeni kimliğin sunduğu ayrıcalıklarını yitirerek dışlandılar. Yeni aile kurgusu içindeki ilişkiler ‘yoldaşlık ilişkileri’ olarak tanımlandı. Görüldüğü gibi bu tanımlama ‘yeni aile’yi ataerkil bir ‘kurucu baba’ figüründen kurtardı. Fakat kadınların bu kurgusal ailenin saygın ve aktif bir üyesi olmaları, yeni kimliğin normlarına göre davranmaları ve kamusal alanda cinsiyetsizleşmeleri koşuluna bağlanmış oldu.” (2014:231)

Örgütün 1990’lı yıllardaki kadın söylemi büyük oranda bu kavram seti etrafında örülürken, 2000’lerle birlikte bu söylem gelişmeye ve genişlemeye devam etmiştir. Örgütün kadın söyleminin üçüncü dönemi olarak değerlendirilebilecek bu dönemde yine belirleyici olan Öcalan’dır.

Öcalan (2012), büyük oranda emarelerini 1990’lı yıllarda ortaya koyduğu kadın söylemini 2000’lerle birlikte daha sistematik ve keskin hale getirmiştir. Milliyetçi ideolojilerin sıkça yaptığı üzere tarihselleştirici bir yöntem izleyen Öcalan, kadın meselesinin güncelliğini tarih okuması üzerinden yeniden ele almış ve yeni bir tarih yazma çabasına girişmiştir. Öcalan’a göre, kadınlar tarihin başlangıcında, özellikle de neolitik çağda egemen olan cinsti; ancak üretim ilişkilerinin ve araçlarının el değiştirmesiyle ya da erkekler tarafından bunlara el konulmasıyla durum değişmiştir. Bu nedenle Öcalan tarihin ilk düşürülen, parya haline getirilen toplumsal kesiminin ya da “ezilen ulus”nun kadın olduğunu savunmuştur. İktidar oluşumlarının başlangıcını kadınların cinsiyetlerinden dolayı alt edilmesiyle başlatan Öcalan, tarihsel süreç içinde bu durumun kadınların aleyhine ağırlaşarak sürdüğünü ileri sürmüştür. Bu nedenle toplumsal özgürlüğün kadın özgürlüğüyle mümkün olabileceği görüşünü önceki dönemlere nazaran daha belirgin biçimde dillendiren Öcalan, feminist düşünce biçimlerinin mevcut düzeni anlamakta ve analiz etmekte yetersiz, hatta bu düzenin bir parçası olduğunu da savunmuş ve yeni bir kavram ortaya atmıştır. Öcalan, kadın meselesiyle ilgili iddialarının

feminizmle mesafesini korumak ve benzersizliğini vurgulamak amacıyla bu kavramı “Jineoloji” olarak adlandırmıştır.

Öcalan bu kavram bünyesinde sistemleştirdiği düşüncesiyle geleneksel aile, namus, aşk, cinsellik gibi kavramlara karşı 1990’lı yıllardan beri sürdürdüğü sert eleştirilerini daha da keskinleştirmiştir. Kadın ve erkek arasında yaşanan aşkın ahlâksızlık ve yozluk olduğunu ve bu durumun toplumsal çöküş ve çözülüş anlamına geldiğini savunan Öcalan, militanlığın ilk şartı olarak bu durumun terk edilmesini ve gerçek aşk olan mücadeleye girilmesini ileri sürmektedir. Namus kavramını da benzer şekilde değerlendiren Öcalan’a göre, namus toplumu ayakta tutan değerleri (ki, bu değerlerin ne olduğu belirsizdir) ifade ettikçe anlamlıdır. Böylece Öcalan, özgürleşmenin en önemli şartı olarak cinsiyetsizleşmekte ısrar etmiş ve evlilik, aşk ve cinsellik ilişkilerini kölelik olarak değerlendirmeye devam etmiştir. Bu dönemde Öcalan’ın sık sık kullandığı bir diğer kötücül kavram ise “karılık” ya da “karışma”dır. Öcalan, bu tabiri kadın-erkek arasındaki aşk, cinsel ilgi ve evlilik için kullandığı gibi kendi düşüncesine göre yanlış bulduğu toplumsal ve siyasi birçok ilişki biçimini tarif ederken de tercih etmektedir. Öcalan’a göre, “kadın ile erkeğin en ideal özgür eş yaşamı günümüz koşullarında, toplumsal gerçekliğimizde, demokratik ulusun zorlu inşa çalışmalarında büyük başarılar sağlandığında yaşanabilir.” (2012:462)

Klasik solcu hareketlerin devrim sonrasına ertelediği aşk hikâyelerini andıran Öcalan’ın “özgür eş yaşamı”, aslında “platonik aşk”tan ibarettir. Bu kavramlarla kadın-erkek arasındaki cinselliğin nasıl yaşanması gerektiğine ilişkin çerçeve çizen Öcalan’ın bu noktada önceki dönemin söyleminden bir nebze sapma gösterdiği düşünülebilir; tamamen yasaklanan cinsel ilgi ve aşka bir bakıma “platonik aşk” üzerinden tolerans gösterildiği kabul edilebilir; ki bu aslında yanılgılı bir analize yol açar. Çünkü bu tolerans gibi görünen şeyin kendisi de cinselliğin imkânsızlaştırılmasının ya da cinsiyetsizlendirmenin bir başka ifadesi olmaktan başka bir şey değildir.

Örgütün üç dönem halinde ele alınan kadın söylemine bakıldığında bunların çoğunlukla birbirini tamamlayan, hatta tekrarlayan nitelikte oldukları görülmektedir. Bununla birlikte bu söylemlerde yer bulan kadın kimliği ve özgürlüğü, pratikte göz ardı edilemeyecek düzeyde önemli gelişmelere yol açmıştır. Kürt kadınları özgün örgütlenen, politika dahil kamusal alanın her kademesinde faaliyet yürüten, cins kimliği ve toplumsal cinsiyet rolleri konusunda bilinçlenen kadınlar haline gelmiştir.

Buna karşın örgüt söyleminin kısıtlayıcı ve geleneksel anlamları yeniden üreten özellikler taşıdığına da dikkat çekmek gerekecektir.

Öncelikle Çağlayan'ın iddia ettiğinin aksine örgüt söyleminde düşüren, düşürülmüş ya da köle kadın gibi negatif unsurlar 1992'den sonra tamamen terk edilmemiştir. Cinsiyetsizleşmeyi iffetlilik ve özgürlük, bunu reddetmeyi de iffetsizlik, kölelik ve yozluk olarak kodlayan ve hala keskin biçimde korunan örgütün söylem biçimi bile kötücül kadın imgelerinin tamamen terk edildiğini söylemeyi güçleştirmektedir. 2000'lerden sonra Öcalan'ın sıklıkla dile getirmesiyle birlikte örgüt jargonunda yer edinen ve ağır maço, hatta argo ağız ifade eden “karılık” söylemi bile tek başına bunu göstermektedir. Bu durumda kadınlara ilişkin tek başına kötücül imgelerin kullanılmasının terk edildiği belirtilebilir. Dolayısıyla “yeni kadın” kimliği, Çağlayan'ın dikkat çektiği üzere, klasik yeni – eski düalizmi üzerinden inşa edilmeye ve böylece söylem kötü ve iyi nitelemeleri barındıracak biçimde üretilmeye devam edilmiştir.

Örgütün kadın söylemlerinde geleneksel iktidar alışkanlarının tekrarlandığını gösteren en önemli husus ise, cinsiyete ya da cinsel **tercihlere** yönelik muameledir. Özellikle kapitalist dönemle birlikte nüfus planlamalarının, iktidar ilişkilerinin ve kontrol mekanizmalarının bir parçası olarak sık sık gündeme gelen kadın bedenine, cinselliğe ve cinsel **tercihlere** yönelik müdahalelerin (Federici 2014) bir benzerinin örgüt söylemiyle meşrulaştırıldığı ve hayata geçirildiği söylenebilir. Bu da özgürlük iddiasıyla ortaya atılan iddiaların keskin yasakçı uygulamalar eşliğinde politik bir müdahaleye dönüştüğünü göstermektedir. Nihayetinde kadınların kaç çocuk doğurması ya da kiminle, nasıl veya neden evlenmesi gerektiğine karar verirken iktidar temsilcilerinin ya da kurumlarının nasıl ki politik müdahalede bulundukları söylenmekteyse, kadınların ve erkeklerin cinsiyetsizleşmelerine karar verilmesi de aynı şeydir.

Bir diğer konu da, özne rolü verilmesine, bunun gereği olarak önemli kamusal mevkilerde bulunmasına ve örgütün söylemini değiştirecek etkide bulunmasına rağmen kadının üzerine sürekli konuşanın bir erkek olmasıdır. “Kurulduğu 1978 yılından itibaren kesintisiz bir şekilde konuşan, tanımlayan, sınıflandıran, davet eden ve dışlayan birinci ve en önemli aktörü, örgütün lideridir. Onun konumunun yeni ulus ailesi içinde nasıl bir role denk düştüğü üzerinde ayrıca durmaya değerdir.” (Çağlayan 2014:111) Çağlayan belirtmesine karşın ayrıca üzerinde durmayı pek tercih etmemiş görünse de, Tanıl Bora şunları yazmıştır:

“Öcalan'ın kadınları yücelten ve pratik olarak da güçlendiren söyleminin paradoksu, bir erkek, üstelik sözleri taraftarlarınca tartışılmaz telâkki edilen mutlak lider statüsündeki bir

erkek tarafından vaz'edilmesi idi. Bu mahfildeki Kürt kadın hareketi içinde meyledilen, Öcalan'ı aşkın –cinsel olmayan– bir aşkla yücelten dil ('kadını yaratan Öcalan'a selam' sloganı, örneğin) paradoksu derinleştirir. Nagehan Tokdoğan bir makalesinde, 'erilliğin [eril otoritenin] aşkınlıkla sağaltılması diye yorumlar bu paradoksu.' (2017:798)

Müritçe bağlılık bildiren Kürt hareketine mensup kadınların iddialarına bakıldığında, Bora'yı haklı çıkaracak biçimde, bir liderden öte Öcalan, "kadınlara yürümeyi, koşmayı ve uçmayı öğreten, kaderi avuçlarımızda taşımanın gücünü veren" (Akın 2016:7), hatta "yaratıcı" kişidir (Cansız 2014; Demir 2015).

2. KÜRT HAREKETİNİN HAPİSHANE DENEYİMİ

Kürt hareketlerinin tarihinde hapishaneler önemli bir yer tutmaktadır. Geçmişten bugüne Türkiye’deki Kürt hareketlerine mensup çok sayıda kişinin yolu hapishanelerden geçmiştir. Ancak hapishanelerin Kürt hareketleri açısından en görünür olduğu dönem 1980 sonrasıdır. Özellikle Cumhuriyet’in ilk yirmi yılında bastırıldığı düşünülen Kürt meselesinin 1980’den sonra yeniden şiddetle ve üstelik çok daha uzun süreli baş göstermesi, beraberinde binlerce kişinin hapishanelere konulmasını getirmiştir. Böylece Kürt kimliğinden dolayı en fazla mahkûmun hapishanelerde bulunduğu dönem başlamıştır.

1980 sonrası Kürt hareketi açısından hapishaneleri değerlendirirken, 12 Eylül 1980 darbesinin hapishanelerini özellikle ele almakta yarar vardır. Bununla birlikte Kürt hareketi açısından hapishanelerin 1990’ları ve 2000’leri iki ayrı dönem olarak değerlendirilebilir. Çünkü bu dönemlerin de farklı özellikleri söz konusudur.

2.1. Türkiye’de Hapishanenin Geçmişi

Türkiye’deki hapishanelerin tarihi konusunda nadir çalışmalardan birine imza atan Mustafa Eren (2012), Osmanlı’yı da dahil ederek Türkiye’de hapishanelerin tarihini üç döneme ayırmaktadır. Eren’in dönemsel kategorizasyonda iki kriteri özellikle gözettiği görülmektedir: Birincisi, hapishane mekânlarının fiziki yapıları, bununla bağlantılı olarak ikincisi ise icra edilmek istenen misyon...

“1 – Binaların hapishane olarak inşa edilmediği, kale burçlarının resmi dairelerin bodrum katlarının, kiralanan hanların, imam ve muhtar evlerinin dahi kapatılma mekânı olarak kullanıldığı; mahpusların bir dam altında tutulduğu topluluk sisteminin hâkim mimari tarz olduğu; hapishanelere dair kanun ve yönetmeliklerin olmadığı mahbes (zindan) dönemi. Bu dönem 19. yüzyıla kadar devam etmiştir.

“2 – Hapishanelerin ıslahının gündeme geldiği, farklı mekânların değil de bizzat hapishane olarak inşa edilen mekânların kullanılmaya başlandığı, hapishanelerin mimarisinin

koğuş sistemine dayandığı, hapis cezasının kanunlarda yer bulmaya başladığı, hapishanelerin idaresi amacıyla kanunların çıkarıldığı hapishane dönemi. Bu dönem 1970'lere kadar devam eder.

“3 – Türkiye’de 1960’larla beraber yükselen sol sosyalist mücadelenin etkisinin yaşandığı, hapishanelerin ‘terörizm’ ile beraber anıldığı ve suçluların iyileştirileceği ‘ceza’ ‘evleri’ olarak görüldüğü, işkence, şiddet ve direniş olaylarının çok sık yaşandığı, mimari olarak koğuş sisteminden oda sistemine dönüldüğü ceza evleri dönemi. Bu dönem 1970’lerde başlamış ve ‘oda sistemi’ne geçildiği 2000’li yıllarda iyice belirgin ve baskın hale gelmiştir.” (Eren 2012:6)

Eren, Cumhuriyet sonrasını kapsayan iki dönemde yapılan hapishane sayısına ilişkin bazı istatistikleri de paylaşmaktadır. Buna göre, 1929-1950 yılları arasında 87, Demokrat Parti’nin iktidara geldiği 1950 yılından sonra sadece 3,5 yıl içerisinde ise 149 hapishane inşa edilmiştir. Cumhuriyet’in kuruluşundan itibaren yaklaşık 50 yıl içinde inşa edilen hapishane sayısı 241 olmuştur. Bu arada işlevsel olmadığı düşünülen çok sayıda hapishane de kapatılmıştır (Eren 2012:19-29-30).

Eren, dönemin siyasal koşullarının özellikle belirleyici olduğuna dikkat çekerek, 12 Mart 1971 darbesi sonrasında hapishane aşamasından cezaevi aşamasına geçişin yaşandığını, buna bağlı olarak hapishanelerin hem fiziki yapılarında hem de misyonlarında önemli farklılıkların başladığını kaydetmektedir. Eren’e göre bu yeni dönemin en önemli özelliği “iyileştirme” anlayışına ya da “tretman” uygulamalarına dayanmasıdır. Eren bu sürecin üç ayak üzerine inşa edildiğini ve ilerletildiğini savunmaktadır:

“Bu sürecin ilk ayağını daha öncesinde adımları atılan ancak bir türlü uygulamaya geçirilemeyen mahpusların gündelik yaşamlarına müdahale oluşturmaktadır. İkinci ayak, hapishanelere bakışı bütün olarak değiştirmek ve hapishaneleri terörle beraber sunarak her türlü müdahaleyi meşrulaştırmak, olanaklı kılmaktır. Son ayak ise tretmanı olanaklı kılacak mimari dönüşümlerdir.” (2012:118)

Eren 1970’lerden 2000’li yıllara kadar devam edegelen “cezaevi” aşamasında “iyileştirme” söylem ve uygulamalarına odaklanıldığını belirtmektedir. 12 Mart 1971 darbesi sonrasında, özellikle de siyasi mahkûmların konulduğu askeri nitelikli hapishaneler, o zamana kadar hapishanelerde tesis edilemediği düşünülen “iyileştirme” programına göre ele alınmıştır. 12 Eylül 1980 darbesi sonrasında akla gelebilecek her türlü vahşi uygulamanın mekânları olan

hapishanelerle ilgili yetkililerin düşünceleri de benzer olmuştur: “Cezaevlerinde kurtarılmış bölgelerin kaldırılması, eylem yapılmasının önlenmesi” ve “mahkûmların iyileştirilmesi, topluma yeniden kazandırılması ve bir beceri sahibi olmaları için yasal ve yönetsel çalışmaların yapılması.” 19 Aralık 2000’de hapishanelere yönelik başlatılan ve dramatik sonuçlar doğuran “Hayata Dönüş” operasyonu öncesinde de yetkililer, hapishanelerin özellikle siyasi mahkûmlar açısından “kısmi özerk alanlar” ve “eğitim kampı” haline geldiğini açıklamış ve yapılan operasyon sonrasında söz konusu mahkûmların “süt dökmüş kedilere” döndüklerini savunmuştur (Eren 2012:109-128).¹²

1970’lerden 2000’lere uzanan benzer söylemler, Eren’in işaret ettiği cezaevi sistemine geçişteki ısrarı ortaya koymuş ve bu amaçla hapishanelerin fiziki dönüşümüne de açıklık getirmiştir. 1970’lerden bugüne değin sürekli olarak inşa edilen çeşitli “tip” hapishaneler de son kırk yıldaki sürekliliği göstermiştir. Eren’in dikkat çektiği üzere, bu yeni tip hapishanelerin temel özelliği, koğuş sisteminden oda sistemine doğru bir geçiş göstermeleridir. Mahkûmların yaşamlarına yönelik müdahaleye odaklanan hapishanelerin mimari düzenlemesi, sürekli olarak yaşam alanını daraltıcı nitelikte geliştirilmiştir.

1970’li yıllar, önceki dönemlere nazaran daha küçük olan koğuş sistemli hapishanelere adım atıldığı dönemdir. 1980’li yıllara gelindiğinde hücre veya bir ve üç kişilik oda sistemini barındıran hapishane tiplerinden söz edilmeye ve bu yönde adımlar atılmaya başlanmıştır. Bu konudaki ilk yasal düzenleme ise, 2 Ağustos 1983 tarihli Ceza İnfaz Kurumları İle Tevkifevlerinin Yönetimine ve Cezaların İnfazına Dair Tüzük’te yapılan değişiklikle oluşturulmuştur (Can 2015).

¹² Mustafa Eren’in Türkiye’deki hapishaneleri iki esas döneme ayırmasına karşın, birçok noktada benzer görüş belirtmekle birlikte, Barış Can (2015), özellikle politik mahkûmlara yönelik muamele çerçevesinde farklı dönemseller bağlamlara işaret etmektedir. Can’a göre, Türkiye’de 12 Mart 1971 darbesinden önce politik mahkûmların hapishane deneyimi, 12 Eylül 1980 darbesine kadarki ve ondan sonraki dönemlerden farklıdır. Hapishanenin “12 Mart dönemine kadar, özel anlamıyla siyasallaşmasında söz etmek zordur. Bu kapatma yerlerinde devletin siyasi mahkûmlarla ilgili özel bir politikası, sistematik bir baskısı bulunmamaktadır. (...) Henüz devlet, mahkûmu dört duvar arasına, klasik anlamda bir yere hapsedmekle yetinmektedir. Bu dönem siyasi mahkûmu fikirlerinden vazgeçirtme, dönüştürme çabasının başlamadığı bir dönemdir.” (2015:37-38) Can, 1970’lerde ilk kez kitlesel politik tutuklamaların başladığını ve devletin de uygulamalarıyla politik mahkûmları niteleme biçiminin değiştiğini belirtmektedir. Politik mahkûmlar artık “Moskof ajanları” olarak değil, “iç düşman” ve “vatan hainleri” olarak görülmekte ve adlilerden ayrı özel hapishanelere konulmaktadır. Bununla birlikte Can’a (2015:49) göre, “1970’li yıllar siyasi tutuklular açısından sorgulama süreçlerinde uygulanan sistematik baskılar dışında hapishanelerde ciddi sorunların yaşandığı yıllar değildir.” 12 Eylül 1980 darbesinden sonra ise, politik mahkûmlara yönelik devletin tutumu değiştiği gibi hapishane uygulamalarının da bambaşka bir hal aldığını kaydeden Can, bu dönemden itibaren devletin hapishanelere yönelik bir ıslah programı ve stratejisine sahip olmaya ve politik mahkûmların da tedavi edilmeleri gereken hastalar olarak görülmeye başladığını belirtmektedir. Bu nedenle “80’li yıllar, cezaevlerinde, kapatanların, siyasi suçluluğu algılama biçimi ve siyasi suçlulara karşı şiddetle dayalı kapatma tekniklerinin kullanılması bağlamında daha önceki dönemlerden bir kopuşu ve kırılma noktasını gösterir.” (2015:50)

1990'lara gelindiğinde oda sistemine yönelik ısrar iyiden iyiye gündeme oturmuştur. Bu ısrar daha önceki dönemlerde konuşulan ancak pratiğe geçirilmesinde ağır davranılan uygulamaların hayata geçirilmesini ve dramatik sonuçların yaşanmasını beraberinde getirmiştir. Eskişehir hapishanesi örneğinde olduğu gibi, trajik sonuçlara rağmen, çeşitli adımlar atılmıştır.

“Oda” veya “hücre” sistemine yönelik ilk adım 1987’de Eskişehir Cezaevi’nde atılmıştır. Ancak bu adım mahkûmların direnişiyle karşılaşmış, 1989’da mahkûmlar açlık grevine başlamıştır. Açlık grevinin 37. gününde mahkûmlar başka hapishanelere sürgün edilmiş, bu sırada 2 mahkûm öldürülmüştür.¹³ Bunun üzerine kısa süreliğine uygulamadan vazgeçilse de, 1991’de Eskişehir Cezaevi’nde aynı uygulama için yeniden adım atılmış, mahkûmlar da buna karşılık yine açlık grevine başlamış, mahkûmların 28 günlük direnişinin ardından Eskişehir Cezaevi’nde açılan “oda” sistemi kapatılmıştır. 1995’e gelindiğinde devlet daha kararlı biçimde mahkûmların üzerine gitmeye başlamış ve birçok hapishanede mahkûmları “yola getirmek” amacıyla operasyon düzenlenmiştir. Bu operasyonların kanlı bilançosu şöyle olmuştur (Eren 2012:124-125):

- 21 Eylül 1995, Buca Cezaevi, 3 mahkûm öldürüldü.
- 4 Ocak 1996, Ümraniye Cezaevi, 4 mahkûm öldürüldü.
- 24 Eylül 1996, Diyarbakır Cezaevi, 10 mahkûm öldürüldü.
- 26 Eylül 1999, Ulucanlar Cezaevi, 10 mahkûm öldürüldü.
- 7 Ocak 2000, Bandırma Cezaevi, 1 mahkûm öldürüldü.
- 25 Ocak 2000, Metris Cezaevi, 1 mahkûm öldürüldü.
- Bu operasyonlar serisine elbette 19 Aralık 2000’deki Bayrampaşa Cezaevi’ne yapılan ve 30 mahkûm ile 2 askerin yaşamına mal olan “Hayata Dönüş” operasyonu da dahil edilebilir.

Bu kanlı tabloya yol açan ısrara rağmen, oda sistemine tam geçiş için 2000’li yılları beklemek gerekecekti ve nitekim 19 Aralık 2000 operasyonundan sonra en fazla üçer kişinin

¹³ 1980’li yıllar boyunca hapishanelerden ölüm haberleri gelmiştir. Genelkurmay Başkanlığı’nın açıklamasına göre sadece Diyarbakır Cezaevi’nde 53 mahkûm ölmüştür (Yılmaz 2013:127). Bununla birlikte “tek tip elbiseye karşı 12 Nisan 1984’te yeniden başlayan açlık grevlerinde 4, 1985 yılında ise 8’i Diyarbakır’da, 4’ü İstanbul’da olmak üzere 12 siyasi mahkûm yaşamını yitirdi. Adalet Bakanlığı’nın yayımladığı 1 Ağustos 1988 Cezaevleri Genelgesi’ne karşı yapılan, 1988 açlık grevinde Diyarbakır’da 1, 1989 yılında kamuoyunda tartışmalara neden olan açlık grevinde ise Aydın Cezaevi’nde 2 mahpus hayatını kaybetti.” (Can 2015:59)

kalabildiği odalardan (ya da hücrelerden) oluşan F tipi hapishanelerle bu uygulama tamamen hayata geçirilmiştir.

Türkiye’deki hapishanelerin fiziki ve mekânsal düzenlemesine ilişkin tarihsel serüven elbette icra edilmek misyon hakkında da fikir vermektedir. Özellikle 1990’lardan itibaren oda veya hücre sistemine göre düzenlenmiş yüksek güvenli hapishanelere geçmek konusunda yetkililerin ortaya koyduğu ısrar, aynı dönemlerde sayılarında artış görülen politik mahkûmların ıslah edilmesine ilişkin devlet politikasıyla doğrudan ilgilidir. Devletin ıslah politikasıyla esasında neyi amaçladığı konusu ise, öteden beri tartışılan iktidar ve hapishane ilişkisini gündeme getirir.

Daha önce dikkat çekildiği üzere, 1990’larda ve başka dönemlerde devlet yetkilileri, daha sıkı güvenlik politikaları çerçevesinde dönüşümünü savundukları hapishanelerin siyasi mahkûmların eğitim kamplarına ya da kontrollerindeki mekânlara dönüştüğünü ileri sürmüşlerdir. Çünkü yetkililere göre, hapishaneler mahkûmların kimliklerini ve benliklerini koruyacakları ve sürdürecekleri alanlar değildi; aksine bu kimliklerinden arındırılacakları ve iktidar politikaları çerçevesinde “iyileştirilip” itaatkâr kılınacakları alanlardı. Dolayısıyla 1990’ları geride bırakıp 2000’li yıllara geçildiğinde daha sert biçimde dayatılan F tipi hapishaneler, bu politik-ideolojik amaç çerçevesinde ele alınmalıdır.¹⁴

2.2. Kürt Hareketi ve 12 Eylül Hapishaneleri

12 Eylül hapishane sisteminin, Foucault’nun (2015:19) işaret ettiği gibi “modern ceza adaleti mekanizmalarının ‘azaba yönelik’ bir dip tarafının varlığını sürdürdüğü” gerçeğine paralel olarak, ilkel cezalandırma yöntemlerini barındırdığı kadar, modern dönem disiplinsel cezalandırma yöntemlerinin her türlüşünü kapsayan bir mekanizmaya sahip olduğu ileri sürülebilir. “Kuruluşundan bugüne cezaevlerinin geçirdiği değişiklikler daima eski uygulamaların tümüyle yadsınması anlamına da gelmemiştir.” Ali Yılmaz’ın (2013:23) dikkat çektiği üzere, modern dönem boyunca birçok ülkede trajik olaylara sahne olan toplama

¹⁴ Barış Can F tipi hapishanelerin yasal dayanağına ilişkin şunları belirtmektedir: “F Tipi cezaevlerinin yasal dayanağı, 3173 Sayılı Terörle Mücadele Kanunu’dur. 12 Nisan 1991 tarihinde yürürlüğe giren bu kanunun 16. Maddesi’nde, Terörle Mücadele Kanunu dahilindeki suçlardan mahkûm olanların cezalarının, tek kişilik veya üç kişilik oda sistemine göre inşa edilen özel infaz kurumlarında infaz edileceği öngörülmektedir.” (2015:77) Ancak 2000’den sonra faal hale gelen F tipi hapishanelere sadece “terör” suçlamasıyla tutuklanan kişiler değil, organize suçlar veya ağır cinayet kapsamına giren suçlardan tutuklananlar da konulmuştur.

kampları, ABD'nin 2003 Irak işgali sonrasında Irak'ta görülen hapishaneler ve Şili, Arjantin, El Salvador gibi ülkelerle birlikte Türkiye'nin darbe dönemi hapishaneleri bu kapsamda ele alınabilir. Çünkü bedenleri araçsallaştırılmış mahkûmların ıslah edilmelerinden daha çok, bedenleri amaç edilmiş mahkûmların yaşadıkları ön plana çıkmıştır. Bu kapsamda Türkiye'de 12 Eylül dönemi hapishaneleri, yakın dönemde eşine rastlanılmamış ağır işkence ve vahşet uygulamalarıyla tarihe geçmiştir. "12 Eylül döneminde hapishaneler, özellikle askeri olanlar, mahkûm ve tutukluların tecrit edildiği yerler oldukları gibi, 'aldıkları ve alacakları ceza ne olursa olsun her an imha tehdidi altında yaşadıkları feodal zindanları aratacak bir acımasızlık ve sertliğin hüküm sürdüğü, işkence, toplu dayak ve her tür eziyetin sistematik olarak uygulandığı birer devlet terör kurumu haline geldiler.'" (Can 2015:61)

12 Eylül darbesinin hapishanelere doldurduğu insanlar, öncelikle politik tercihleri ve mücadeleleriyle ön plana çıkan kişilerden oluşmaktadır. Darbeyi gerçekleştiren generallerin hapishanelere konulan kişileri "vatan haini, terörist, anarşist, bölücü" olarak nitelendirmesi bu açıdan kayda değerdir. "12 Eylül 1980 askeri darbesiyle Türkiye'nin toplumsal dokusu değiştirilirken, buna itiraz edebilecek en zinde politik kitle büyük bir kapatma içine alındı." (Yılmaz 2013:11) 12 Eylül dönemine ilişkin veriler de bu "büyük kapatma" halini göstermektedir. "Darbeyi izleyen ilk dört ay içinde 30 bin kişinin tutuklandığını, yine bu dönem boyunca gözaltına alınan 650 bin kişiden 230 bininin sıkıyönetim mahkemelerinde dava açılarak yargılandığını, sadece Diyarbakır, Mamak ve Metris cezaevlerinde yatan siyasi tutuklu ve mahkûmların binlerce olduğunu belirtmek gerekir." Yine Ali Yılmaz'ın bir başka kaynaktan aktardığına göre, "1986 yılına kadar 45.613 dava dosyası askeri yargıya gönderilmiştir. Bu dosyalar 500 bin kişinin yargıç karşısına çıktığını göstermektedir." (2013:39) Çeşitli kaynaklara dayandırılan bütün bu veriler arasında bazı farklar göze çarpabilir, ancak bu farklar 12 Eylül darbesinin öncelikli olarak toplumun politik kesimlerine yönelik "büyük bir kapatma" hamlesi yaptığına ilişkin tabloyu değiştirmemektedir.

12 Eylül dönemiyle ilgili tartışıldığında, araştırmalar yapıldığında, tanıklar dinlendiğinde, yüzleşme talebi gündeme getirildiğinde veya her nasıl olursa olsun bir şekilde konuşulduğunda, hapishaneler daima merkezde yer alabilmektedir. Hapishaneler içinde ise Diyarbakır, Mamak ve Metris ön plana çıkmaktadır.

Bu hapishaneleri görünür kılan, kuşkusuz ağır işkence ve ölüm vakalarıdır. 12 Eylül dönemi hapishanelerinden olan Diyarbakır Askeri Cezaevi'nde yaşanan ölüm vakaları bile tek başına bu durumu açıklayabilmektedir. "Genelkurmay Başkanlığı'nın 2 Nisan 1989 tarihli

açıklamasına göre, Diyarbakır Cezaevi’nde ölüm sayısı 53 olarak belirtilmiş”tir. Bu rakam dahi tek başına tablonun ne kadar korkunç olduğunu ortaya koymaktadır. Ancak bu tablonun gerçekliği dahi tartışmalıdır. Çünkü “ölümleri takip eden sivil toplum kuruluşları ise bu 53 kişiden 22’sinin ismini tespit edememiş”tir (Yılmaz 2013:127); bu durum da 12 Eylül hapishanelerinin nasıl bir ses ve ışık sızdırmaz iktidar laboratuvarları haline getirildiğini göstermektedir.

Darbecilerin ülke sathında “toplumsal istikrarı” sağlamak ve böylece rejimin kurumsallığını yeniden tesis edip teyit ettirmek amacıyla işlevsel hale getirdiği hapishanelerde her türlü yönetime başvurduğu söylenebilir. İnsanlık dışı uygulamaların sergilendiği 12 Eylül hapishanelerinde her şeyden önce bir askeri disiplin dayatılmıştır. Çünkü disiplini uygulamakla görevli olanlar askerlerdir ve disipline maruz kalan mahkûmlar ise “asker” olarak değerlendirilmiştir (Can 2015; Yılmaz 2013; Çalışlar 2010). Hapishanelerde mahkûmların zamanlarının kışla düzenine göre planlanması, tek tip elbise dayatılması, askeri talim yaptırılması ve mahkûmlara marşların ezberletilmesi gibi uygulamalar da askeri disiplinin gereği idi. Zaten mahkûmların askeri hiyerarşik yapı dahilinde erlerin altında yer alarak emir komuta zincirine dahil olmaları istenmekteydi (Berkeş 2011; Can 2015). Elbette askeri disiplin sadece erkek mahkûmlar için değil, kadın mahkûmlar için de geçerliydi (Cansız 2014).

12 Eylül hapishanelerinde, dikkat çekildiği üzere, bir yandan idam ve işkence gibi ilkel cezalandırma yöntemleriyle bedenler yok edilirken, öte yandan modern cezalandırma yöntemlerine uygun olarak ve çok daha katı disiplin yöntemleriyle araçsallaştırılmış beden üzerinden itaatkâr bireyler yaratılmak istenmiştir. Bu durum, 12 Eylül hapishanelerinin bir “ıslah programına” sahip olduğuna ve dolayısıyla iktidarın “yasadışı olarak gördüğü tutuklu ve mahkûmların tümünü yok etmekten çok, onları farklılaştırarak yönetmeyi hedefleyen bir aygıt” oluşturduğuna da işaret etmektedir (Yılmaz 2013:34). Foucault’nun “disiplin birey ‘imal etmektir’” (2015:214) belirlemesine uygun olarak, 12 Eylül darbe hapishanelerinin de “tabi kılınabilen, kullanılabilen ve geliştirilebilen” “itaatkâr bedenler” (2015:169) açığa çıkarmayı hedeflediği kaydedilebilir. Bu bedenler, benliği ve kendilik tanımlarından soyulmuş, kişiliği yıkılmış ve kendi iradelerini feshetmeleri sağlanmış, itaatkâr ve işlevli hale getirilmiş bedenler olarak tarif edilebilir (Topaloğlu, Muti 2014).

12 Eylül darbe hapishanelerinde itaatkâr bireylerin yaratılması amacıyla hedeflenen mahkûmlara niteliklerine göre uygun görülen her türlü disiplin yöntemi uygulanmıştır. Goffman (2014) ve Foucault’nun (2015) modern hapsedme uygulamaları dolayısıyla dikkat

çektikleri üzere, mahkûmlar çeşitli disiplin yöntemleriyle kimliklerinden soyundurularak yeniden kimliklendirilmek istenmiştir. Lider konumundaki mahkûmların tecrit edilmesi, direnç gösteren mahkûmların ağır işkencelere tabi tutulması, irade gösteremeyecek durumdaki mahkûmların koğuş veya daha iyi yemek gibi çeşitli vaatlerle itirafçı veya ispiyoncu hale getirilmesi (Can 2015) gibi uygulamaların yanı sıra, mahkûmların etnik kökenlerine göre de çeşitli disiplin yöntemlerinin devreye konulduğu kaydedilebilir. Başta “gözden uzak, herkesin unuttuğu bir yer gibi, iktidarın etnik hassasiyetleri nedeniyle tam anlamıyla kapatılmış bir mekâna” (Yılmaz 2013:35) dönüştürülmüş Diyarbakır Cezaevi olmak üzere, birçok hapisanede mahkûmların etnik kimliklerine yönelik sistematik saldırılar yapılmış, etnik kimliğin bir bileşeni olarak görülen her şey yok sayılmış ya da yasaklanmıştır.

12 Eylül darbe hapishanelerinde tutulan mahkûmlar arasında Kürt politik hareketlerine mensup kişiler de bulunmaktaydı ve bu hareketler bir süreden beri aktif hale gelmiş durumdaydılar. Özellikle Türkiye İşçi Partisi’nin (TİP) 1960’lı yıllarda Kürt kimliğine yönelik yasakları gündeme getirmesi, 1970’li yıllarda sol hareketlerin içinde Kürt etnik politik vurguların oluşması, sol hareketlerin içinde ya da bir şekilde etkisinde milliyetçi Kürt örgütlerinin ortaya çıkması, Irak’taki Kürt hareketinin etkinliği gibi gelişmeler, 12 Eylül darbe sürecinde Kürt politik mücadelesinin önemli aşamalar kaydettiğini göstermektedir (Temel 2015; Özer 2010; Beşikçi 2009; Akkaya, Jongerden 2012).

12 Eylül darbesinin “bölücü” nitelemesi bu Kürt politik aktörleri veya kesimleri işaret etmekte ve dolayısıyla darbenin hedeflediği politik kesimler arasında bunlar da yer almaktaydı. Başta Diyarbakır Cezaevi olmak üzere özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerindeki hapishanelere konulan politik mahkûmlar ağırlıklı olarak Kürt politik mücadelesine mensup kişilerden oluşmaktaydı. Celal Temel’in derlediğine göre, 12 Eylül ve sonrasında büyük çoğunluğu Diyarbakır Cezaevi’nde tutulan “Kürt örgütlerinde yargılandıkları bilinen sanık sayıları” şöyleydi (2015:456):

- PKK: 4300
- (Sadece PKK Diyarbakır davalarında yargılananların sayısı: 1257)
- Kawa-Dengê Kawa: 750
- KİP-DDKD: 700
- Rizgarî-Ala Rizgarî: 450
- KUK-TKDP: 450
- TKSP-ÖZGÜRLÜK YOLU: 300

- TEKOŞİN: 45
- Diğer sol örgütlerdeki Kürtler: Yaklaşık 1000

Mamak, Metris gibi Batı illerindeki hapishanelerde bütün politik kişilere yönelik başvurulmuş ağır işkence ve sindirme uygulamalarının benzerleri Kürt politik mahkûmların bulunduğu hapishanelerde de görülmüştür. Bu durumun yanı sıra, gerek sol hareketlerin içinde bulunan gerekse de herhangi bir Kürt politik hareketin mensubu olan mahkûmlara yönelik etnik kimliği hedefleyen yöntemler ise, dehşet verici uygulamalara ek sonuçlar açığa çıkarmıştır.

12 Eylül hapishanelerinde etnik muamele daha çok Kürt kimliğine mensup mahkûmlar nezdinde ayyuka çıkmıştır. Bu durum Kürt politik hareketlerine mensup mahkûmların varlığı ile ilgilidir. Etnik muamele sadece siyasi mahkûmları değil, Kürt adli mahkûmları da kapsamıştır. Örneğin Kürtçe konuşma yasağı, ister siyasi ister adli olsun, bütün Kürt mahkûmlar için geçerliydi. Ancak etnik kimliği hedefleyen uygulamaların daha görünür hale gelmesinin ve özellikle katı disiplin yöntemlerine dahil edilmesinin siyasi kimliğe sahip mahkûmların politik hassasiyetlerinden ileri geldiği de ileri sürülebilir.

12 Eylül darbe hapishanelerinde her şeyden önce mahkûmlara yönelik etnik muamelenin varlığı işkence konusuyla birlikte değerlendirilebilir ve darbe döneminde uygulanan işkencenin başlı başına bir etnik muamele anlamına geldiği üzerinde durulabilir.

Begona Aretxage (2013), İngiltere hapishanelerinde bulunan İrlandalı politik mahkûmlara (IRA mensuplarına) karşı 1978 – 1981 yılları arasında kullanılan şiddet ve işkencenin politik ve etnik bir bağlamı olduğunu yazmaktadır. Aretxage, etnik kimlik mücadelesi veren ve İngiltere’den ayrılmayı savunan İrlandalı mahkûmların bulundukları hapishanelerde politik statülerinin tanınması yönündeki taleplerine karşılık devreye konulan işkencenin mahkûmların statüsüzleştirilmesini hedeflediği için etnik nitelik taşıdığını kaydetmektedir. Nitekim işkence uygulamalarına eşlik eden sözler de (örneğin “pis İrlandalı” sözünün yaygınlığı) etnik bir muamelenin varlığına işaret eder.

12 Eylül darbesiyle aynı dönemlere denk gelen bu örnek, Türkiye hapishanelerinde de benzer durumu gündeme getirmiştir. Welat Zeydanlıoğlu (2013), Türkiye’deki işkenceyi ulus-inşa projesinin ayrılmaz bir parçası olarak değerlendirmektedir; çünkü “işkencenin halen siyasetin bir aracı olarak kullanılması modern ulus-devletin doğasıyla doğrudan bağlantılıdır.” 12 Eylül hapishanelerinde sistematik biçimde uygulanan işkencenin “bilgi sağlama” amacının

çok ötesinde işlev gördüğü ileri sürülebilir. Zeydanlıoğlu'na (2013:188) göre, durum şundan ibarettir:

“Tarihsel olarak işkence, devletlerin kendi hâkimiyetlerini ileri sürmelerine, hukuk ve düzeni devam ettirmelerine yardımcı olur ve ulusal kimlik oluşumunun ve bunun sürdürülmesinin önemli bir aracıdır...”

“Bu tip durumlarda, işkence ideolojik olarak meşru sayılır ve işkence yapanlar ‘işkenceci’ olarak değil, ulusu kahramanca koruyan ‘güvenlik güçleri’ ya da ‘anti-terör birimleri’ olarak görülür. Bu söylem, potansiyel hedefleri insanlıktan çıkartıp, onları ‘devlet düşmanı’, ‘terörist’ ya da ‘hain’ ilan ederken; pratikte onları devlet korumasının dışına atmakta ve vatandaşlık haklarını yok saymaktadır. Mağdurlar işkence yapan devletin vatandaşlarıysa, genelde o toplum içindeki (işkencecinin ait olduğu) egemen siyasi, etnik ya da dini cemaatin üyesi değildirler. Gerçekten de, mağdurun etnik-dini ya da siyasi kimliği tam da hedef olarak görülme sebebi olabilir.”

Diyarbakır Cezaevi’nde 12 Eylül döneminde uygulanan işkencenin mahiyetine, işkencecinin ve mağdurun kimliklerine bakıldığında Zeydanlıoğlu’nun haklı olduğu söylenebilir. Örneğin Diyarbakır Cezaevi’nde işkence denildiğinde ismi ilk akla gelenlerden biri hapishanenin iç güvenlik sorumlusu Yüzbaşı Esat Oktay Yıldırım’dır. Kıbrıs’ta “Yunan tehdidine” karşı mücadele ederken Diyarbakır Cezaevi’ne sorumlu olarak gönderilen Yıldırım’ın zamanında ağır işkence vakaları yaşanmış ve onlarca kişi ölmüştür. 1988’de PKK militanlarının düzenlediği suikast sonucu yaşamını yitiren Yıldırım, ölümünden hemen sonra Genelkurmay Başkanlığı tarafından “kıymetli bir subay” olarak anılmıştır; “işkenceci” sıfatının yerine kahramanlık sıfatı yakıştırılan Yıldırım’ın ismi İstanbul Fatih’teki Şehitler Anıtı’nda 2010 yılına kadar yazılıydı (Baştürk 2009). Yıldırım’ın şahsında açığa çıkan durum, 12 Eylül’de Diyarbakır Cezaevi’nde uygulanan işkencenin etnik bir mahiyet taşıdığının önemli bir göstergesidir. Nitekim Yıldırım zamanında Diyarbakır Cezaevi’nde işkenceye maruz kalanlardan Sakine Cansız’ın (2014:140-141) aktardıkları bu durumu doğrulamaktadır:

“Önümde dikilmiş ilk sorusu ‘Adın ne?’ oluyor. Ben de ‘Sakine’ dedim. ‘Türk müsün’ dedi, ‘Hayır, Kürdüm’ diye cevap verdim. Şiddetli bir tokat indirdi. (...) ‘Türk müsün?’ diye sordu yine. ‘Hayır. Ben devrimciyim her şeyden önce. Devrimcilikte milliyet ayrımı o kadar önemli değil, ama ben Kürdüm. Türk olsaydım kuşkusuz Türküm derdim’ diye cevap verdim. ‘Vay vay vay!’ Ciddileşmişti. ‘Hayır. Kürt lafını duymayacağım. Yatırın bunu’ diye emir verdi askerlere. Beni yatırdılar ve ilk falakayı kendisi çekti. İlk copları kendi içimde saydım. Bir,

iki, üç... On beş... Yirmi... Devam ediyordu. Sonra bacaklarımdan yukarıya doğru, kalçalara... Artık ne kadar vurdu sayamadım...”

Zeydanlıoğlu (2013:188), Diyarbakır Cezaevi’nde işkencenin “mahkûm yaşamının mutlak itaat, yorucu tatbikatlar, kesin kurallar, sürekli denetimler, uygun adım yürüyüş ve marşlardan oluştuğu terör ve topyekûn militarizasyon atmosferinde” gerçekleştiğine dikkat çekmektedir. Ancak Zeydanlıoğlu, Murat Paker’e referans vererek, “işkence” kavramının yaşananları tam olarak yansıtmadığını, çünkü “başarılı” işkencenin esas amacının mahkûmu sakat bırakmak veya öldürmek değil, “konuşturmak” olduğunu ve bu durumda “Diyarbakır Askeri Cezaevi’nin daha çok bir ‘toplama kampı’ gibi görülmesi gerektiğini” de eklemektedir.

Toplama kamplarından söz edildiğinde ilk olarak İkinci Dünya Savaşı sırasında Almanya’da Nazi rejiminin Yahudilere yönelik uygulamaları akıllara gelmektedir. Nazilerin doğrudan Yahudi kimliğinin yok edilmesi amacıyla gerçekleştirdiği soykırımda toplama kampları önemli bir yer edinmektedir. Toplama kamplarından Auschwitz ise en bilinenidir.

Diyarbakır Cezaevi’ni yaşanan vahşet nedeniyle bir toplama kampına benzeten sadece Zeydanlıoğlu ve Paker değildir. 12 Eylül darbesi sırasında bizzat Diyarbakır Cezaevi’nde kalmış olan ve yaşadıklarını bir kitapta anlatan İrfan Welat (2011) da Auschwitz benzerliğini kurmuştur. Diyarbakır Cezaevi üzerine çalışan Nazan Üstündağ (2013) da bu konuda hemfikir olmuştur. Üstündağ başta Auschwitz olmak üzere Johannesburg Hapishanesi, Arjantin’de gözaltına alınanların kaybettirilmesi olaylarının büyük bir kısmının gerçekleştirildiği Esmâ Meydanı’nı büyük felaket meydanları olarak sıralamakta ve Diyarbakır Cezaevi’ni de bunlara dahil etmektedir. Üstündağ’a göre, “bu yerlerde, ciddi anlamda yoğun bir şiddet, yoğun bir maddi şiddet, yoğun bir söylemsel ve manevi şiddetle bir araya gelir ve dünyada o güne kadar görülmüş bilinen her tekniği aşan yeni bir iktidar rejimi doğar.” (2013:202)

Ölüm oranları ve ortaya çıkan sonuçlar itibarıyla Diyarbakır Cezaevi’ni Auschwitz ile kıyaslamak mümkün değilse de, şiddetin yoğunluğu ve daha da önemlisi gözetilen “etnik hassasiyet” siyasi anlam bakımından benzerlik kurma imkânını verebilir.

Devletin Kürtleri “Türk olarak yeniden doğurmaya kalkıştığı” bir yer olarak da Diyarbakır Cezaevi’ni tarif eden Üstündağ, devletin bu çabasını üç işkence kümesiyle açıklamaktadır. Birincisi “insanla hayvan arasındaki ayrımı yok eden” ve ikincisi “cinsel” işkence türlerinden oluşurken, üçüncüsü “dil üzerinden yapılan işkenceleri kapsar.” Sonuncu işkence kümesinde dille arasındaki bağ kopartılan mahkûm devlet diline mahkûm

edilmektedir (Üstündağ 2013:205-206). Tam da bu işkence kümesinden yola çıkıldığında 12 Eylül hapishanelerinde etnik kimliğin en açık göstereni olarak dil yasakları gündeme getirilebilir.

Türkiye’de dil yasakları ve Diyarbakır Cezaevi dendiğinde, dünyanın kırkıncı büyük dili olarak kabul edilen ve Türkiye’de en çok konuşulan ikinci dil olan Kürtçe (belki de politik arenada fazlasıyla görünür durumda olduğu için) akla gelmektedir (Fırat 2015). 12 Eylül darbesiyle birlikte, Cumhuriyetin kuruluşundan beri yasal ve anayasal çerçevede kurumsal bir bağlama oturtulan dil yasakları çok daha katı yöntemlerle korunmaya çalışıldığı gibi, hapishane sistemi dahilinde ağır işkence uygulamalarının gerekçesi de yapılmıştır. İrfan Welat (2011:71-72) Diyarbakır Cezaevi’nde Kürt dilinin özellikle hedef seçildiğini kaydetmektedir:

“Görüş kabinleri girişine ‘Türkçe Konuş Çok Konuş’ yazısı 81 yılı yaz aylarında yazıldı. Görüşmeler bir dakika ile sınırlandırıldı. Görüşmelerde sadece Türkçe konuşulması zorunluluğu getirildi. Kürtçe konuşma kesinlikle yasaklandı. Bu hem 12 Eylül hukukunun gereğiymi hem de Diyarbakır 5 Nolu zindanının esas kuralıydı.”

Diyarbakır Cezaevi’nde özellikle “Türkçe Konuş Çok Konuş” dayatmasında bulunulması, elbette Kürt kimlikli mahkûmların varlığıyla ilgiliydi. Mahkûmların Kürt etnik kimlikleri yok sayılarak yerine Türklük kimliği ikame edilmek ve böylece üst egemen etnik kimliğin kabulüyle itaatkâr bedenler yaratılmak istenmiştir. Aynı zamanda bununla mahkûmlar üzerinden mahkûmların irtibatlı oldukları toplumsal kesimlere, diğer bir ifadeyle “tüm muhtemel suçlulara” mesaj vermek de amaçlanmıştır.¹⁵ Nitekim görüş günlerinde uygulanan Türkçe konuşma zorunluluğu sadece mahkûmlara yönelik değildi, görüşe gelenleri de kapsamaktaydı. Ayrıca hayatın her alanında Kürtçe konuşmak yasal olarak yasaktı (Fırat 2015). 12 Eylül darbesinin Kürtçe yasağının en dramatik ve sembolik örneği “Kamber Ateş Nasılsın” vakasıdır. Bu olay, 12 Eylül döneminde Mamak Askeri Cezaevi’nde bulunan oğlunu ziyarete giden, ancak Kürtçe yasağı nedeniyle (Türkçe de bilmediği için) konuşamayan bir Kürt kadınının ezberlediği cümleyi defalarca tekrarlamasıydı (Ayata 2011; Fırat 2015; Temel 2015).

¹⁵ 12 Eylül dönemi hapishanelerinin tüm topluma yönelik mesajlar barındırdığına ilişkin Barış Can şunları kaydetmektedir: “12 Eylül darbesiyle birlikte daha bir toplumsal, sistematik ve de kanlı niteliğe bürünen Türkiye’deki cezaevleri, tüm toplumu sindirmeye ve şiddete boyun eğdirmeye yönelik politikaların mimarı olan darbe yönetiminin hassasiyetle odaklandığı bir alan oldu. Cezaevlerine, yaygın ve kurumsal işkence merkezleri olarak depolitizasyon sürecinin en önemli araçlarından biri olma işlevi yüklendi.” (2015:58)

12 Eylül hapishanelerinde etnik kimlikleri yıkılmaya çalışılan mahkûmların itaatkâr bedenleri, Türklük esasıyla yeniden “imal edilmeye” çalışılırken, Türklüğü aşıl原因 ve böylece mahkûmlara Türk olduklarını kabul ettirmeyi amaçlayan bir dizi disiplin uygulaması devreye konulmuştur.

Mahkûmlara yönelik Türkleştirme operasyonu sadece Türkçe konuşma zorunluluğuyla sınırlı olmamıştır. “Asker” olarak değerlendirilen siyasi mahkûmlar, 12 Eylül hapishanelerinde tabi tutuldukları askeri talim kapsamında “bedensel eğitim ve hareket becerileri eğitimi”nin yanı sıra “bilişsel ve duygusal dönüşümü sağlamayı” hedefleyen eğitimlere de maruz kalmıştır. “Bilişsel ve duygusal” amaçlı eğitim müfredatı ise, Türklük propagandası çerçevesinde hazırlanmıştır.

“İstiklal Marşı, Gençliğe Hitabe, Andımız ve bunlardan gayri kırk altı marş öğrenilecektir” hükmünün talimatlarla uygulamaya konulduğu Diyarbakır Cezaevi’nde, ayrıca Atatürk’ün hayatı, İnkılap Tarihi ve Türklerin tarihi gibi içeriklere sahip resmi devlet söylemine göre hazırlanmış kitaplar eğitim materyali olarak değerlendirilmiştir (Can 2015; Yılmaz 2013; Ayata 2011).

2.3. Kürt Hareketi ve 1990’ların Hapishaneleri

Kürt kimliklerini unutmaları ya da inkâr etmeleri sağlanarak mahkûmların Türk olduklarının idrakine varmalarını ya da onları Türk olarak doğurtmayı hedefleyen uygulamalar, esasında Cumhuriyet’in kuruluşundan beri izlenen siyaset çerçevesindeydi (Fırat 2015) ve bu siyaset 1990’larda hapishanelerde de devam ettirilmiştir.

1990’lardaki hapishanelerin durumu elbette bazı yönleriyle 12 Eylül dönemindeki hapishanelerle kıyaslanamaz; ancak tamamen kopuk da değerlendirilemez. Mahkûmlara yönelik vahşet düzeyindeki işkenceler büyük oranda terk edildiyse de, bu, işkencenin tamamen ortadan kalktığı anlamına gelmemektedir. Devletin mahkûmları kimliklerinden arındırma ve itaatkâr kılma amacı da ortadan kalkmamıştır. Örneğin 1990’larda OHAL yasasıyla mahkûmların hapishanelerden alınarak sorguya götürülmesine ve işkenceye maruz kalmasına olanak tanınmıştır. Kürtçe konuşma yasağı, eskisi gibi işkence eşliğinde olmasa ve hatta fiilen açık görüşlerde serbest bırakılsa bile, yasal açıdan olduğu gibi devam etmiştir; mahkûmlar özellikle telefon görüşmelerinde ve kapalı görüşlerde Kürtçe konuşamamıştır (Fırat 2015).

Devlet 1990'lara gelindiğinde mahkûmların öznelliklerini ortadan kaldırmak için yüksek güvenli hâli hapishaneleri ve dolayısıyla katı disiplin yöntemlerini daha ısrarlı biçimde gündeme getirmiştir (Eren 2012; Can 2015). Çeşitli dönemlerde, daha önce de belirtildiği gibi, hapishanelere yönelik şiddetli operasyonlar yapılmış ve çok sayıda mahkûm öldürülmüştür.

1990'ların hapishanelerinin, vahşi uygulamaların görüldüğü 12 Eylül dönemi askeri hapishaneleri ile katı tecrit uygulamalarının hayata geçirildiği 2000'lerin F tipi hapishaneleri arasında bir yerde durduğu söylenebilir. Her iki döneme ait izler taşıyan ve dolayısıyla geçiş dönemini ifade eden 1990'ların hapishaneleri, aynı zamanda Kürt siyasi mahkûmların daha çok yerleştirildiği ve Türkleştirme pratiğinde ısrar edildiği yerler olmaya devam etmiştir. Bu noktada, her ne kadar 12 Eylül dönemindeki gibi kısa sürede yoğun kitlesel tutuklamalar olmadıysa da, 1990'lı yılların hapishane deneyimini yaşamış Sibel Öz'ün (2015:124) "hapishanelerin halklaştığı" tespiti dikkate değerdir:

"90 kuşağının hapishane deneyiminin farkı, kitlesel ve genç tutuklamaların yoğunluğundan ileri geliyor. Devletin '90'lı yıllarda uyguladığı özel harp uygulamaları dar anlamda 'kadro' tanımlamasının dışındaki insanların da hapishaneleri doldurmalarına neden olmuştu."

Kürt kimlikli kişilerin, özellikle de örgüt kadroları dışındaki insanların yoğunlukla tutuklanması dolayısıyla 1990'ların hapishanelerinin halklaştığı ileri sürülebilir. Buradan hareketle 1990'lı yıllarda "terör" suçları¹⁶ kapsamında hapishanelerde bulunan politik mahkûmların sayılarına ilişkin verilere bakmakta yarar vardır (Eren 2012:37-38):

1991: 395 (Hükümlü) – 1045 (Tutuklu)

1992: 522 (Hükümlü) – 3062 (Tutuklu)

1993: 847 (Hükümlü) – 4977 (Tutuklu)

1994: 1094 (Hükümlü) – 6412 (Tutuklu)

1995: 1637 (Hükümlü) – 7025 (Tutuklu)

1996: 2328 (Hükümlü) – 6207 (Tutuklu)

1997: 4179 (Hükümlü) – 4926 (Tutuklu)

¹⁶ Barış Can'a göre, 12 Eylül 1980 darbesi sonrasında "hasım, düşman" olarak görülen politik tutuklulara yönelik "terörist" nitelenmesi, henüz yasalarda bile yokken, ilk kez 1 Ağustos 1988 yılında yayınlanan cezaevleri genelgesinde yer almıştır (2015:52).

1998: 4239 (Hükümlü) – 4835 (Tutuklu)

1999: 5297 (Hükümlü) – 5051 (Tutuklu)

Bu istatistiklerden hareketle bazı hususlara dikkat çekilebilir. Öncelikle “terör” suçu kapsamında değerlendirilen politik mahkûmlar sadece Kürt hareketine mensup değildir; çeşitli sol ve hatta sağ yasadışı örgüt mensuplarını da kapsamaktadır. Bununla birlikte net bir rakam verilemezse de bu istatistiğin büyük yüzdesinin Kürt hareketine mensup mahkûmlardan oluştuğu söylenebilir. Nitekim bu dönemde Kürt meselesinden kaynaklı şiddet trendinin artışına paralel olarak hapishanedeki Kürt politik mahkûmların sayısında da artış yaşanmıştır ve bu artış oranı yıllar bazında istatistiklere de yansımaktadır. Örneğin devletin PKK örgütünün bitirilmesi ve Kürt meselesinin bastırılması amacıyla 1992’den itibaren daha yoğun ve bütünlüklü biçimde başlattığı “topyekûn mücadele” konseptinin (Işık ve diğerleri 2015) sonucu olarak bu tarihten sonra hapishanelerdeki tutuklu politik mahkûmların sayısında da artış olduğu gözlenebilir. 1999’da PKK lideri Abdullah Öcalan’ın Türkiye’ye getirilmesiyle birlikte artan protesto ve şiddet olayları sonrasında, güvenlik kaynaklarına göre 16 bin 935 kişi gözaltına alınmış ve bunların önemli bir kısmı tutuklanmıştır (Şardan 2012). Yukarıdaki istatistikler de bunu teyit etmektedir. İstatistiklerden anlaşılabilecek bir diğer önemli husus ise özellikle tutuklu sayısının hükümlü sayısını aşacak biçimde 1990’lı yıllar boyunca varlığını korumasıdır. Tutuklananların tamamının silahlı örgütün üyesi olduğunu değerlendirmek de yanlış olacaktır; çünkü bunların önemli bir oranı, Sibel Öz’ün “halklaşma” tespitine dayanak oluşturacak biçimde, yardım yataklık ve propaganda gibi suçlamalardan dolayı toplumun çeşitli kesimlerinden hapse konulanlardan oluşmaktadır.

Öte yandan 12 Eylül darbesinden sonra hapishanelerdeki politik nüfusun artışı 1990’ların hemen başında düşmüştür. Çünkü bu yılda önemli bir gelişme yaşanmıştır. Hükümet tarafından yapılan düzenlemeyle çok sayıda siyasi mahkûm hapishanelerden tahliye edilmiş ve 1990-1991 yıllarındaki siyasi mahkûmların sayısı, 1980-2000 aralığının en düşük düzeyini oluşturmuştur. 1990 affı olarak da bilinen bu düzenleme kapsamında Mustafa Karasu, Sakine Cansız ve Rıza Altun gibi PKK örgütünün yönetici kadroları da serbest bırakılmıştır (Cansız 2014).

2.4. Kürt Hareketi ve 2000'lerin Hapishaneleri

Türkiye’de hapishanelerin son büyük dönüşümü 2000’den sonra yaşanmıştır. Daha önce niyet edilmiş ve çeşitli denemelerle gündeme getirilmiş olan “koğuş sistemi”nden “oda sistemi”ne (F tipi hapishane sistemine) geçiş kesin olarak 2000’lerde gerçekleştirilmiştir. Bu süreç oldukça dramatik gelişmeler pahasına gelişmiştir. 19 Aralık 2000’de birçok hapishanede politik mahkûmlara yönelik eşzamanlı başlatılan “Hayata Dönüş” operasyonu devletin F tipi hapishanelere geçişteki kararlılığını ortaya koymuştur. Bu operasyonun sonucunda yeni hapishane sistemine karşı çıkan mahkûmlardan 30’u yaşamını yitirmiş, yüzlercesi de yaralanmıştır. F tipi hapishanelere konulan mahkûmlar tepkilerini açık grevine girerek devam ettirmiş ve bu tepki dışarıdan da destek bulmuştur. 2000-2006 yılları arasında gerek hapishanelerde gerekse de dışarıda doğrudan bu açık grevine bağlı olarak gerçekleşen ölüm sayısı 134 olmuştur.¹⁷

Özellikle politik mahkûmlar açısından yeni bir hapishane dönemini ifade eden 2000’li yıllar hem inşa edilen hapishanelerin sayısındaki artış hem de hapsedilen nüfustaki artış bakımından dikkate değerdir.

Adalet Bakanlığı’nın¹⁸ verilerine göre, 6 Ekim 2016 tarihi itibarıyla, 290’ı kapalı, 66’sı müstakil açık, 2’si çocuk eğitimevi, 6’sı kadın kapalı, 4’ü kadın açık, 4’ü çocuk kapalı olmak üzere toplam 372 ceza infaz kurumu bulunmaktadır. Bunların toplam kapasitesi de 189 bin 269 kişiliktir. Adalet Bakanlığı, söz konusu ceza infaz kurumlarının önemli bir kısmının yeni inşa edilen yapılardan oluştuğunu açıklamaktadır. Buna göre, 2006’dan 2016’ya kadar “uluslararası normlara uymayan ve fiziki şartları ve kapasiteleri itibarıyla eğitim ve iyileştirmenin kısıtlı yapıldığı ya da hiç yapılamadığı” 187 ilçe ceza infaz kurumu kapatılmıştır. “Çağdaş anlayışa uygun yeni ceza infaz kurumlarının yapılmasının zorunluluk arz ettiğinden” hareketle Adalet Bakanlığı, “sağlıklı, güvenli, mekanik, elektronik donanımlı ve rehabilitasyon işlemlerine elverişli yeni ceza infaz kurumu projeleri geliştirildiğini” ve bu amaçla 2006’dan 2016’a kadar 100 bin 662 kişilik kapasiteye sahip (17’si 2016’da olmak üzere) 118 adet yeni ceza infaz kurumu açıldığını duyurmuştur. Ayrıca Adalet Bakanlığı önümüzdeki beş yıl içinde 182 yeni ceza infaz kurumu yaptırılarak 106 bin 776 kişilik kapasite artışının sağlanacağını da açıklamıştır (Tekin 2016).

¹⁷http://ob.nubati.net/wiki/T%C3%BCrkiye%27deki_cezaevlerinde_yap%C4%B1lm%C4%B1%C5%9F_a%C3%A7%C4%B1k_grevleri

¹⁸ Adalet Bakanlığı’na ait veriler için bkz. <http://www.cte.adalet.gov.tr/>

Adalet Bakanlığı'nın verilerinden ve gerekçelerinden de anlaşılabacağı üzere, biçilen misyona uyumlu olarak hapishanelerin fiziki yapıları ile mekânlarında sürekli bir yenilenme ihtiyacı görülmektedir. Bu ihtiyaç cezalandırıcı pratiklerin çeşitlenmesi ve kapatılan nüfus oranının artışıyla bağlantılı olarak açıklanmaktadır. Türkiye'de 2000'den sonra hapishanelere kapatılan nüfusa bakıldığında dikkat çekici istatistiklerle karşılaşılmaktadır. Adalet Bakanlığı'nın verilerine göre, 31 Aralık 2000'de hapishanelerde toplam 49 bin 512 tutuklu ve hükümlü bulunurken, bu rakam 31 Mart 2016 itibarıyla 187 bin 647'ye yükselmiştir. Ancak bu oran 15 Temmuz 2016'da yaşanan ve 248 kişinin ölümüne yol açan askeri darbe girişimi sonrasında daha da artmıştır. Ceza ve Tevkifevleri Genel Müdürü Enis Yavuz Yıldırım, 14 Ekim 2016 itibarıyla, "Türkiye genelinde 296 kapalı, 70 açık, 6 çocuk cezaevinde 195 bin tutuklu, hükümlü" bulunduğunu açıklamıştır (Sarioğlu 2016). Yıldırım'ın verdiği bilgilere göre, sadece 15 Temmuz darbe girişiminden sonra darbeye ilişkili olarak 34 bin ve başka nedenlerden dolayı da 6 bin (toplam 40 bin) kişi tutuklanmıştır. Darbe girişiminden sonra hükümetin yaptığı "denetimli serbestlik" düzenlemesi kapsamında 38 bin kişi ilk etapta tahliye edilmesine rağmen (Cumhuriyet 2016) Yıldırım hapishanelerin doluluk oranının yüzde 104'e çıktığını belirtmiştir. Öte yandan 2004'ten 2014'e kadar Türkiye'deki genel nüfus artış oranı yüzde 4 iken, hapishanelerdeki nüfusun artış oranı yüzde 250 civarında gerçekleşmiştir (Fırat 2014:12). Türkiye mahkûm sayısındaki bu artış oranıyla Avrupa Konseyi üyesi 48 ülke içinde birinci; mahkûm sayısının yüzde yüz artış gösterdiği 42 dünya ülkesi arasında ise, Irak, Afganistan, Bahreyn, Venezuela gibi demokrasiden yoksun ülkelerin ardından onuncu sırada yer almaktadır (Eren 2016).

Kapatılan nüfusun artış oranına paralel olarak 2000'den sonra inşa edilen belli başlı hapishanelerin ortak özellikleri göze çarpmaktadır. Kandıra, Silivri, Sincan, Aliğa, Diyarbakır, Van, Şırnak, Siverek, Tekirdağ gibi yerlerde açılan ceza infaz kurumları her şeyden önce yüksek güvenlikli olma özelliğine sahiptir ve barındırdıkları nüfus kapasiteleri yüksektir. Bir diğer ortak özellikleri ise, F tipi, kapalı tip, kadın ve çocuk, açık tip gibi hapishanelerin tümünün ortak bir kampüste bir araya getirilmesidir. Bu kampüs alanında sadece mahkûmlar için yerler yapılmamış, aynı zamanda hapishane ve kampüsün genel güvenliğinden sorumlu jandarma, özel güvenlik ve infaz koruma memurları ile bunların aileleri ve sağlık, ulaştırma, teknik ve yemek personeli için de aynı kampüste barınaklar inşa edilmiştir. Cami, klinik, okul ile postane gibi yapılar ve hatta mahkeme salonları ile ziyaretçiler için dinlenme ve ihtiyaç salonları da aynı kampüste yer alabilmektedir.

Bu kampüslerin barındırdıkları nüfus ve yapılar dolayısıyla herhangi bir kasabadan farksız, hatta çoğu ilçeyi aşan bir nüfus kapasitesine sahip oldukları söylenebilir. Nitekim kampüslerin yapıldığı mekânlar da bu tür bir gözlemi haklı çıkarmaktadır. Özellikle 2000 sonrasında Türkiye’de kampüs planına göre yapılan ceza infaz kurumlarının kentlerin dışında ve hatta özerk kentler biçiminde planlandıkları belirtilebilir.

2000 sonrası hapishanelerin özelliklerine bakıldığında daha sıkı denetim, gözetim ve disiplin mekanizmalarına dayanan ve hatta gözetleyen ve denetleyen de gözetlenip denetlendiği yapıların söz konusu olduğu görülebilir. Bu yapıların mimari özellikleri ve Adalet Bakanlığı’nın savunduğu biçimiyle “çağdaş anlayışa uygun” buralarda icra edilmek istenen misyon, hiç kuşkusuz ki, mekân-iktidar ilişkisini ve iktidarın kapatma arzusunun çarpıcı biçimde ortaya koymaktadır.

Kürt hareketine mensup politik mahkûmlar da 2000 sonrasında yüksek güvenlikli ve “oda sistemi”ne dayanan hapishanelerde tutulmuştur. Bu açıdan 2000-2011 yılları arasında Türkiye hapishanelerinde “terör” suçu kapsamında bulunan mahkûmların sayısına ilişkin şu istatistikler önemli veriler sunmaktadır (Eren 2012:37-38):

2000: 4477 (Hükümlü) – 4190 (Tutuklu)
 2001: 5116 (Hükümlü) – 3182 (Tutuklu)
 2002: 5123 (Hükümlü) – 2622 (Tutuklu)
 2003: 4161 (Hükümlü) – 1976 (Tutuklu)
 2004: 2170 (Hükümlü) – 1618 (Tutuklu)
 2005: 2093 (Hükümlü) – 1537 (Tutuklu)
 2006: 2116 (Hükümlü) – 1719 (Tutuklu)
 2007: 2418 (Hükümlü) – 2102 (Tutuklu)
 2008: 2540 (Hükümlü) – 2899 (Tutuklu)
 2009: 2967 (Hükümlü) – 3361 (Tutuklu)
 2010: 3682 (Hükümlü) – 2535 (Tutuklu)
 2011: 4179 (Hükümlü) – 4266 (Tutuklu)

Öncelikle bu istatistikler Kürt hareketine mensup politik mahkûmların yanı sıra çeşitli sol ya da sağ yasadışı örgütlere mensup mahkûmları da kapsamaktadır; ancak net sayısı bilinmemekle birlikte bu rakamların büyük oranda Kürt hareketine mensup mahkûmların

sayısına dayandığı da söylenebilir. Nitekim istatistiklere bakıldığında, 1990'lı yıllarda olduğu gibi, Kürt meselesinden kaynaklı şiddet trendine paralel bir gelişmenin söz konusu olduğu görülebilir. Şiddetin minimum düzeyde seyrettiği, PKK örgütünün militanlarını sınır dışına çektiği ve çatışmasızlık konumunda durduğu 2000-2004 arasında tutuklu ve hükümlü sayısında düşüş eğilimi gözlenmektedir. Özellikle 2004 ve 2005'te Avrupa Birliği (AB) uyum süreci çerçevesinde Terörle Mücadele Yasası ile İnfaz Yasası'nda değişiklik yapılırken çok sayıda kişi haptiden çıkmış ve bu durum istatistiklere de yansımıştır. Ancak Kürt meselesinden kaynaklı şiddet dalgası 2005'ten sonra yeniden yükselince, bu yıldan itibaren politik mahkûmların sayısında da sistematik artış gözlenmektedir.

Hapishanelerdeki Kürt hareketine mensup nüfusun oranı özellikle 2009'dan sonra "KCK Operasyonları" adıyla başlatılan gözaltı ve tutuklama süreciyle daha da artmıştır. "14 Nisan 2009'da başlayan ve dalga dalga kitlesel gözaltılarla sürdürülen KCK operasyonları kapsamında yüzlerce siyasetçi, avukat, insan hakları aktivisti, sendikacı, öğrenci, gazeteci tutuklandı ve yargılandı. Yargılananların büyük bir çoğunluğu Kürt iken, neredeyse tamamı ise Kürt meselesiyle bir şekilde ilişkili olanlardı." (Fırat 2015:179) Bu operasyon dalgalarında gözaltına alınan ve tutuklanan kişilerle ilgili istatistikler hakkında meseleye taraf kesimlerin çeşitli iddiaları söz konusudur. Gazeteci Tolga Şardan (2012), güvenlik kaynaklarına dayandırdığı haberinde, KCK operasyonları kapsamında sadece 2010'da 7 bin 678, 2011'de de 10 bin 126 kişinin "PKK ile bağlantılı oldukları iddiasıyla" yakalandığını aktarmış, bunlardan kaçının tutuklandığına dair ise herhangi bir bilgi vermemiştir. Buna karşın Kürt hareketine mensup kişilerin iddialarına göre, 2009 – 2012 arasında "KCK Operasyonları" kapsamında tutuklananların sayısı 10 bini bulmuştur (Fırat 2015). Dönemin Adalet Bakanı Sadullah Ergin ise, 4 Ağustos 2012 itibarıyla, 113 kamu davasında, 992'si tutuklu olmak üzere 2 bin 146 kişinin yargıldığını açıklamıştır (Işık 2012).

2013'te başlayan ve Kürt meselesinin siyasi çözümü yönünde büyük beklentilere yol açan "Çözüm Süreci" (Kızılkaya 2014) ile birlikte Kürt hareketiyle ilişkili çok sayıda kişi hapishanelerden çıkmıştır. Aynı dönemde başka politik davalarda da tahliyeler olunca hapishanelerdeki politik mahkûmların sayısında önemli bir düşüş yaşanmıştır. Ancak 2015'in ikinci yarısından itibaren Kürt meselesinden kaynaklı şiddet dalgası yeniden tırmanınca Kürt hareketiyle ilişkili çok sayıda kişinin tutuklanması yeniden gündeme gelmiştir. 2016 sonbahar itibarıyla tutuklananlar arasında HDP'nin eş genel başkanları, milletvekilleri, gazeteciler, öğretmenler, sendika üyeleri, kadın hareketi aktivistleri, akademisyenler, yazarlar ve gazeteciler de bulunmaktaydı. İnsan Hakları Derneği'ne (İHD 2016) göre, 2016 yılının ilk

dokuz ayında sadece Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da politik nedenlerden dolayı gözaltına alınanların sayısı 5 bin 213, tutuklananların sayısı ise bin 334’tür. Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, 14 Aralık 2016’da yaptığı açıklamada son bir yıl içinde “bölücü örgütün yapılanmasına yönelik operasyonlarda 40 bini aşkın gözaltı, 10 bin 500’ün üzerinde de tutuklama” yapıldığını söylemiştir (aa 2016). HDP’nin Hukuk ve İnsan Haklarından Sorumlu Eş Genel Başkan Yardımcısı Aysel Tuğluk ise, 15 Aralık 2016’da şu bilgileri paylaşmıştır:

“22 Temmuz 2015 tarihinden bu yana partimize, partimiz tabanına ve bileşenlerine yönelik gerçekleşen siyasi soykırım operasyonları neticesinde toplam 8 bin 432 kişi gözaltına alınmış, aralarında eş genel başkanlarımız, milletvekillerimiz, il-ilçe eş başkanlarımız, yöneticilerimiz ve parti üyelerimizin bulunduğu 2 bin 360 kişi tutuklanmıştır.” (dihaber 2016)¹⁹

Kürt hareketine mensup ya da bu hareketle ilişkilendirilen kişilerin hapishanelerdeki varlıkları 2000’den sonraki dönemde dalgalı bir seyir izlemiştir. Kürt meselesinin şiddet trendinin düşüş veya artış göstermesine paralel olarak hapishanelerdeki Kürt hareketiyle ilişkili nüfusun sayısında da düşüş ya da artış olmuştur. Dikkat çekilmesi gereken bir nokta ise, yıllara göre hükümlü sayısında belli bir sabit değer ve dolayısıyla düzenli bir istatistiki veri bulunuyorsa da, tutuklu sayısına ilişkin aynı şeyin söylenemeyeceğidir. Çünkü yıllar içinde tutuklu sayısında önemli hareketlenmeler olmuştur; aynı yıl içinde tutuklanıp bırakılanlar ya da kısa süreli hapse konular gibi kişiler de hesaba katıldığında yılsonu itibariyle yapılan hesaplamalara dayanan istatistiklerin kesin bir veri oluşturmayacağı da bilinmektedir. Örneğin güvenlik kaynaklarına dayandırılan bir bilgiye göre, 1984’ten 2015’e kadar Kürt meselesiyle ilgili nedenlerden dolayı tutuklananların sayısı 119 bini bulmuştur (Wikipedia 2015). Tolga Şardan (2012) ise, güvenlik kaynaklarına dayanarak 1984-2012 arasında 203 bin kişinin “terör örgütü üyesi olmak” iddiasıyla gözaltına alındığını yazmaktadır. Bu bilgilerin, teyide muhtaç olmakla birlikte, Adalet Bakanlığı’na dayandırılan ve yıllar bazında sabitlendiği anlaşılan yukarıdaki istatistiklerin sorgulanması gerekliliğini ortaya koyduğu da açıktır. Öte yandan 1990’lı yıllarda olduğu gibi 2000’li yıllardaki Kürt hareketiyle ilişkili mahkûm profili de tekdüze değildir. Silahlı yasadışı PKK örgütüne mensup militanların yanı sıra yasal

¹⁹ Birbirinden farklı veriler içeren bütün bu istatistikler kaç kişinin gözaltına alındığına veya tutuklandığına ilişkin kesin bilgilerin bulunmadığını göstermektedir. HDP’li yetkililerin açıkladığı veriler arasında bile ciddi farklar bulunmaktadır. Nitekim Aysel Tuğluk’un açıkladığı verilerin aksine HDP’nin Hukuk Komisyonu, 1 Kasım 2015 – 23 Kasım 2016 tarihleri arasında en az 5 bin 530 Kürt siyasetçinin tutuklandığını duyurmuştur (dihaber 2016a).

mecrada faaliyet yürüten siyasetçi, gazeteci, öğrenci, kadın, esnaf, sendikacı, memur, işçi gibi değişik toplumsal kesimlerden de çok sayıda kişi hapishaneye konulmuştur.

2.5. Politik Kürt Kadın Mahkûmlar

1980’den beri süregelen Kürt hareketinin hapishane deneyimini yaşayanların önemli bir bileşeni de kuşkusuz kadınlardır. Bununla birlikte politik Kürt kadın mahkûmların tarihlerinin ve deneyimlerinin dünyadaki birçok benzerleri gibi yeterince ilgi gördüğü söylenemez. Şimdiye kadar doğrudan ya da dolaylı olarak politik Kürt kadın mahkûmların deneyimlerine odaklanan ciddi bir çalışmanın olmaması da bunun göstergesidir. Bu durum Kürt kadın mahkûmlara özgü değildir elbette; örneğin Türkiye’deki sol örgütlerle ilişkili kadın mahkûmların da benzer dertten mustarip olduğu görülmektedir (Torun, Kurt 2013; Berktaş 2011). Dolayısıyla Angela Davis’in (2012) dünyadaki kadın mahkûmların deneyimlerini anlamanın yollarından birisinin bizzat bu kadın mahkûmların yazdığı anı, biyografi veya edebi eserlere bakmak olduğu yönündeki tespiti haklı çıkmaktadır. Türkiye’deki Kürt kadın mahkûmların hapishane deneyimleri için de görünen o ki bu deneyimi yaşamış kadınların akademik nitelik taşımayan, ancak önemli veriler barındıran edebi ve otobiyografik çalışmalarına bakmak dışında pek seçenek bulunmamaktadır. Sayıları zamanla binlerle ifade edilen Kürt kadın mahkûmların bu çalışmalarının bir elin parmağını geçmeyecek kadar az olması ise vurgulanması gereken önemli bir ironiyi oluşturmaktadır.

Kürt hareketiyle ilişkili kadın mahkûmlara ilk olarak 12 Eylül 1980 askeri darbesinin hemen öncesinde rastlanmaktadır. Bu konudaki verilere PKK örgütünün kurucu ve yönetici kadrolarından Sakine Cansız’ın (2014) otobiyografisinden ve Kürt siyasetçi Gültan Kışanak’ın (Dut Ağacı Kolektifi 2013) anlatımlarından ulaşmak mümkündür. Cansız 12 Eylül darbesinden kısa bir süre önce Elazığ’da tutuklanmış, darbe sonrasında ise Diyarbakır Cezaevi’ne sevk edilmiş ve 1991’e kadar hapis yatmıştır. Kışanak da darbe döneminde tutuklanmış, darbeden sonra hüküm giyen ilk isimlerden olmuş, üç yıl sonra tahliye edilmiştir. Ancak Kışanak, daha sonra hakkında açılan başka davalar nedeniyle yine tutuklanmış ve bir süre daha hapis yatmıştır. Bu iki ismin anlattıkları 12 Eylül dönemiyle başlayan Kürt hareketinin hapishane deneyiminde kadınların yaşadıklarını anlamak açısından önem kazanmaktadır.

Cansız'ın aktardığına göre Elazığ'da kısa sürede politik nedenlerle tutuklanan kadınların sayısı darbeden önce 20'yi aşkındır. Ancak bu kadınların tamamı Kürt hareketiyle ilişkili değildir; önemli bir oran çeşitli sol örgütlere mensuptur. Bu rakam darbeden sonra çok daha fazla artmış ve Cansız'ın sevk edildiği Diyarbakır'da sayı 80'i aşmıştır; bunların neredeyse tamamı Kürt hareketiyle ilişkili olanlardır. Kışanak da benzer verileri paylaşmaktadır. İlk başlarda iki koğuşu dolduracak kadar olan kadınların sayısı daha sonra katlanarak artmıştır. Diğer hapishanelerde ne kadar kadının benzer nedenlerle tutuklandığı konusunda ise herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

Cansız ve Kışanak'ın aktardıklarından anlaşılan bir diğer önemli husus da hapse konulanların farklı toplumsal kesimlerden oluşmalarıdır; hatta Cansız gibi doğrudan örgüt mensubu olanların oranı daha düşüktür. Bu iki ismin verilerinden hareketle hapiste bulunan kadınların profillerine ilişkin şunlar söylenebilir:

- Doğrudan yasadışı Kürt hareketiyle ilişkili olanlar veya militan düzeyinde faaliyet yürütenler...
- Kışanak gibi Kürt hareketinin militan kadroları arasında yer almayan, ancak politik faaliyetlerde bulunan ve daha ziyade sempatizan kategorisinde değerlendirilenler...
- Kürt hareketiyle ilişkili çocukları, eşleri ya da herhangi bir erkek yakını gerekçe gösterilerek tutuklanan kadınlar...
- Yasadışı Kürt hareketine yardım ve yataklık ettikleri düşünülenler veya bir şekilde irtibatlandırılanlar...

Farklı nedenlerle hapsedilen kadınlar arasında yaş, eğitim, ikamet gibi ayrımlar da bulunmaktadır. Çocuk sahibi yaşlı ve genç anneler olduğu gibi evli olmayan kadınlar da bulunmaktadır. Hatta hamile ve hapiste doğum yapan kadınlar da olmuştur. Üniversite okumuş ya da okuyan kadınların yanı sıra eğitim düzeyi daha düşük veya hiç okumamış kadınlar da hapsedilenler arasında yer almaktadır. Ayrıca kentlerde ikamet eden kadınlar gibi köylü kadınlar da tutuklanmıştır.

12 Eylül döneminden itibaren kitlesel bir boyut kazanan Kürt kadın mahkûmların sayısı zamanla yüzlerle ifade edilir hale gelmiştir. Özellikle 1990'lı yıllara gelindiğinde Kürt hareketinin politik etkinliğini arttırmasına ve devletin buna karşı sert mücadele yöntemlerine başvurmasına paralel olarak hapse konulan erkekler gibi kadınların sayıları da artmıştır. Bu artış trendi 2000'li yıllarda da devam etmiştir. Özellikle 2009'dan sonra başlayan "KCK

Operasyonları” kapsamında tutuklananların dikkate değer bir kısmı kadınlardan oluşmuştur. Ancak bütün bu süre içinde toplamda ne kadar kadının tutuklandığı, hükümlü ve tutuklu olanların dönem ve yıl bazında sayılarının ne olduğu konusunda net bir istatistiğe ulaşmak mümkün olmamıştır.

Politik Kürt kadın mahkûmların profilinde ise zamanla ciddi bir değişim yaşanmamıştır. Daha 12 Eylül darbesi döneminde Cansız ve Kışanak’ın çizdiği tablonun bir benzeri 1990’lı ve 2000’li yıllarda da ortaya çıkmıştır. Genel olarak tutuklu kadınların profili siyasetçi, militan, ev kadını, işçi, öğrenci, anne, genç, kentli, köylü gibi çeşitli toplumsal kesimlerden oluşmaya devam etmiştir. Bu nedenle 1990’ların hapisane deneyimini yaşayan Sibel Öz’ün (2015) “hapishanelerin halklaştığı” tespiti kadınlar için de geçerlidir.

Kürt kadınların hapisane deneyimleri birçok bakımdan erkek mahkûmlarinkine benzetmekle birlikte önemli farklılıklar taşımaktadır. Özellikle iki noktada bu farklılığın ortaya çıktığına dikkat çekmek mümkündür: Birincisi, elbette kadın kimliğine sahip olmaları ve buna göre örgütlenme ve kendilerini ifade etme biçimleridir. İkincisi ise, maruz kaldıkları iktidar uygulamalarıyla açığa çıkan durumdur.

Politik Kürt kadın mahkûmların 1990’lı yıllardan itibaren, hapishanelerde sayılarının artmasıyla birlikte bulundukları koğuşlarda örgütlenme, eğitim ve diğer gündelik hayat pratiklerini kadın kimliği etrafında daha sıkı kurgulamaya başladıkları anlaşılmaktadır (Öz 2015; Selek 2004). Kadın kimliği çerçevesinde geleneksel toplumsal yapıları sorgulayan, politik bilinç oluşturan ve aralarındaki ilişkileri buna göre yeniden kurgulayan eğitim ve örgütlenme sistemini esas almaya başlayan politik Kürt kadın mahkûmlar, zamanla aynı harekete mensup erkeklerden farklı olarak kendilerini adlandırma yoluna gitmişlerdir. Özellikle 2000’lerden itibaren kadın mahkûmların PKK örgütünün içindeki kadınların mensubu oldukları PAJK adlı partiye aidiyet bildirdikleri ve kendilerini “PAJK’lı tutsaklar” olarak adlandırdıkları görülmektedir (Fırat 2015).

Politik Kürt kadın mahkûmların bu hapisane deneyimi elbette Kürt hareketinin söylem ve dönüşümlerinden ayrı değerlendirilemez. 1990’lı yılların başından itibaren kadınların daha fazla yer almaya başladığı Kürt hareketinin kadın söyleminde önemli dönüşümlerin yaşanması ve kadınlara kurucu özne rolü veren söylemi geliştirmesi, hapishanedeki kadınların bu süreçten etkilenmesini ve aynı zamanda bunu etkilemesini de ifade etmektedir.

Dünyadaki hemen hemen bütün benzer örneklerde olduğu gibi politik Kürt kadınlarının hapisane deneyimi de en fazla maruz kaldıkları iktidar uygulamalarıyla gündem olmuştur. Hapishanelerin erkeklere göre yapılmış olması ve kadınların özgün ihtiyaçlarına yanıt verecek niteliklerden yoksunluğu, sık sık gündeme gelen meselelerdendir. Sakine Cansız ve Gültan Kışanak'ın da aktardığı üzere, 12 Eylül 1980 askeri darbesi döneminde ve sonrasında kadınlara özgü koşullar bulunmamakta, kadınlar erkekler için yapılmış koşullarda tutulmaktadır. Aynı zamanda politik kadın mahkûmların söz konusu dönemde sık sık adli kadın mahkûmlarla birlikte kalmaya zorlandığı da anlaşılmaktadır. Ancak 1990'lı yıllardan sonra kapalı kadın hapishanelerinin oluşturulması söz konusudur ve politik mahkûmlar ayrı koşullarda tutulmaya başlanmıştır. Ceza ve Tevkifevleri Genel Müdürlüğü'nün²⁰ verilerine göre, 1 Kasım 2016 itibarıyla, 4 bin 659'u hükümlü, 3 bin 235'i tutuklu olmak üzere 7 bin 894 kadın hapishanelerde bulunmaktadır. Bu arada bunlardan kaçının politik nedenlerden dolayı hapiste bulunduğu veya Kürt hareketine mensup olduğuna ilişkin bilgi elde edilememiştir. Yine Ceza ve Tevkifevleri Genel Müdürlüğü'nün verilerine göre, 13 Ocak 2017 itibarıyla, kadın hapishanesi sayısı ise 8'i kapalı, 4'ü açık olmak üzere sadece 12'dir. Bu durumda kadınlar büyük oranda erkekler için yapılmış hapishanelerin koşullarında tutulmaktadır. Nitekim Ceza ve Tevkifevleri Genel Müdürlüğü'nün 29 Şubat 2016 tarihli verilerine göre, erkek hapishanelerinin kadın koşullarında kalan kadınların sayısı 2 bin 445'ti (Duman 2016a). Ayrıca Kürt hareketine mensup politik kadın mahkûmların bir kısmı Sincan ve Kandıra F tipi hapishanelerinde de tutulmaktadır. Öte yandan kadınların konulduğu erkek hapishanelerinin kadınların ihtiyaçlarına göre düzenlenmediği yönündeki tartışmalar ise sürmektedir (Duman 2016; Suruç 2013; Aşan, Kutluata 2012).

Eril iktidar uygulamalarının en çıplak ve yalın halde sergilendiği ve toplumsal cinsiyet rollerinin yeniden üretildiği mekânların başında gelen hapishanelerde kadın kimliğine yönelik ayrımcı uygulamalar sadece hapishanelerin fiziki yapılarının kurgulanışıyla sınırlı değildir. Kadın mahkûmlarla ilgili dünyanın her yerinde sık sık gündeme gelen cinsel saldırı pratikleri ve işkence yöntemleri 12 Eylül darbesinden bu yana politik Kürt kadın mahkûmlar için de geçerli olmuştur. Cansız ve Kışanak'ın aktardıklarından hareketle, Kürt kadın mahkûmlar da sistematik biçimde cinsel saldırılara maruz kalmışlardır. 1990'lı ve 2000'li yıllara ilişkin Eren Keskin ve Leman Yurtsever'in (2006) paylaştığı istatistikler de bu durumu teyit etmektedir. Keskin ve Yurtsever'in kurucusu oldukları Gözaltında Cinsel Taciz ve Tecavüze Karşı Hukuki Yardım Bürosu'nun verilerine göre, 1997-2012 arasında 363 kadın gözaltında taciz ve

²⁰ Ceza ve Tevkifevleri Genel Müdürlüğü'ne ait veriler için bkz. <http://www.cte.adalet.gov.tr/>

tecavüze maruz kaldığını söyleyerek bu büroya başvurmuştur. Bu kadınlardan 44'ü hapishanede bulunurken, 264'ü Kürt olduğunu ve Kürt hareketiyle ilişkisi nedeniyle bu tür muameleyle karşılaştığını bildirmiştir. Keskin ve Yurtsever'in dikkat çektiği üzere "namus" ve benzeri toplumsal değer yargıları nedeniyle yaşadıklarını açıklamaya ve başkalarıyla paylaşmaya yanaşmayanların varlığı da hesaba katıldığında cinsel işkence ve saldırıların daha büyük ölçekte gerçekleştiği ileri sürülebilir. Benzer verilere Hazal Halavut da dikkat çekmiştir. Halavut'un aktardığına göre, "2000 yılında ilk kez düzenlenen" ve "en önemli işlevlerinden biri Kürt kadınların tanıklıklarıyla devletin, tecavüzü bir savaş silahı kullandığının kamusallaştırılması" olan Uluslararası Gözaltında Taciz ve Tecavüze Hayır Kurultayı'nda "171 Kürt kadın devletin güvenlik güçleri tarafından tecavüze maruz kaldıklarını açıkladı." (2013:252) Af Örgütü de hapishanelerdeki kadınlara yönelik cinsel tacizi belgelediğini 2003 yılında duyurmuştur (Mojab, Abdo 2006). Fiziki ve sözlü taciz, tecavüz, erkek gardiyan ve askerlerin gözetlemeleri, ani koğuş baskınları, temel ihtiyaçların karşılanmaması gibi çeşitli biçimlerde sergilenen cinsel saldırılar bizzat kadın kimliğine yönelik olmuş ve bu da kadınların hapishane deneyimlerinin erkeklerinkinden farklı kılmıştır (Suruç 2013; Duman 2016).

İşkence başta olmak üzere çeşitli disiplin mekanizmalarıyla Kürt mahkûmların etnik ve politik aidiyetlerinin yıkılarak itaatkâr kılınmak istendiğine işaret edilmişti. Kürt kadın mahkûmlar bunlara ek olarak kadın kimliği üzerinden de iktidarın hedefi haline gelmiştir. Hatta Kürtlük aidiyetleri yıkılarak Türkleştirilmek istenen Kürt kadınları "düzenle kadın ve askerlik birbirine uzak kavramlar olduğu halde" askerleştirilmek de istenmiştir (Cansız 2014:157).

12 Eylül darbe hapishanelerinden söz edilirken işkencenin etnik mahiyetinden söz edilmişti. Kadınlar söz konusu olduğunda ayrıyeten işkencenin cinsiyetçi mahiyetinden de söz etmek gerekecektir. Gözaltında tecavüze maruz kalan ve hâlâ hapishanede bulunan A. Arzu Torun ve Muhabbet Kurt'un (2013:14-15) da belirttiği gibi, "kadın siyasi tutuklunun bedenine ve bilincine yönelik cinsel saldırıların ortak niteliği benlik duygusunun parçalanması ve kadınlık gururunun bilinçli ayaklar altına alınmasıdır." Bununla birlikte cinsel saldırının bir etnomilliyetçi kimliğin savunuculuğuna soyunan kadınlar açısından şu anlamları da bulunmaktadır: "Bir kadın tecavüze uğradığında hem mensubu olduğu grubun / topluluğun ya da ulusun kutsal değerlerine, hem de mülk sahibi erkeğin erkekliğine fiili bir saldırıda bulunmaktadır. Bu şekilde kadının 'kutsallığına' yöneltilen saldırı gerçekte bir halkı, bir grubu aşağılamanın ve köleleştirmenin yolu olarak görülmektedir."

Hazal Halavut da benzer saptamalarda bulunmaktadır. 12 Mart 1971 ve 12 Eylül 1980 darbeleri zamanında ve Kürt meselesinden kaynaklı şiddetin tavan yaptığı 1990'lı yıllarda gözaltında ve hapishanelerde kadınlara yönelik taciz ve tecavüz vakalarının sistematik olduğuna dikkat çeken Halavut, taciz ve tecavüzün diğer işkence yöntemlerinden farklı anlamlar taşıdığını belirtmekte ve şu saptamalarda bulunmaktadır:

“Devlet tecavüzünün özellikle ve sistematik olarak siyasi mücadele veren kadınlara uygulanıyor olmasından yola çıkarak, Aretxaga'nın ‘militan kadınların bedenini cinselleştirmek’ şeklinde açıkladığı devlet fantezisinin Türkiye’de de aynı şekilde işlediğini söyleyebiliriz. Devletin sistematik tecavüzü yalnızca ‘çözmek’, konuşturmak, bilgi almak gibi nedenselliklerle açıklanamaz. Devlet tam da Aretxaga'nın söylediği gibi erkek bir iktidarın cinsel arzu ve fantezilerini üretiyor. Ürettiği arzu sayesinde karşısındaki siyasi özneleri cinsel nesnelere dönüştürüyor ve tecavüz ettiği bedenlere hem siyasetin hem kadınlığın sınırlarını kazımış olmanın tatminini yaşıyor. Kadınlar için bedenlerini kendilerine karşı aşamayacakları bir sınır haline getirmeye çalışıyor. Bunun yanı sıra bir de devlet ‘görevlileri’ cinsel hazza en çok hizmet edecek ‘nesne’yi seçiyorlar.” (2013:261)

İktidarın cinsel saldırılar marifetiyle de aidiyetlerini yıkarak itaatkâr kılmak istediği kadınların ise, tam da bu noktada erkeklerden farklı olarak bir direniş bilinci ürettikleri söylenebilir. Bedenlerini cinsel saldırılar karşısında koruyamamasalar da çoğu örneğinde görüldüğü üzere kadınlar yaşadıklarını açıklayarak, devletin eril karakterini ifşa etmeyi, cinsel saldırı yoluyla oluşturulmak istenen bilinci sorgulamayı ve geleneksel namus anlayışını reddetmeyi tercih etmişlerdir (Keskin, Yurtsever 2006; Torun, Kurt 2013; Halavut 2013). Kürt kadın mahkûmlar nezdinde, mensubiyet bildirdikleri hareketin söylemine paralel olarak, namus olgusu toplumun geleneksel değer yargılarının biçimlendirdiğinin aksine kadın bedeninden çıkarılmaya ve “vatan”, “ulus”, “politik düşünce” ya da “parti” ölçeğinde değerlendirilmeye çalışılmıştır. Tecavüz tehdidi karşısında Sakine Cansız'ın işkenceciye karşı sergilediğini anlattığı şu tavır da namus olgusunun sorgulanarak direniş bilincinin ve eyleminin geliştirildiğini göstermektedir: “Tecavüz edeceğiz, cop sokacağız vb. tehditleri daha önce çok yapmışlardı. ... ‘Siz ne yapmak istiyorsunuz? Ben bir devrimciyim, düşüncelerim, inançlarım var. Onları bilinçli seçtim. Onlar benim namusum, onurum. Küfürle, işkenceyle, tecavüz tehdidiyle bir şey yapamazsınız. Bu konuda bir şey bekliyorsanız yanılıyorsunuz.’” (2014:41)

Politik Kürt kadın mahkûmların hapisane deneyimi hem mensubu oldukları hareketin ideolojik formasyonu hem etnomilliyetçi aidiyetleri hem kadın kimliğiyle ilgili sorgulama süreçleri hem de iktidarın uygulamaları çerçevesinde şekillenmiştir. Daha açık haliyle hem devrimci hem Kürt hem de kadın olarak kimlik mücadelesi verdiklerini söyleyen bu kadınların deneyimleri, iç içe geçmiş aidiyetler etrafında örülmüştür (Cansız 2014). Dolayısıyla Kürt hareketinin hapisane tarihinin öznelere erkekler olduğu kadar kadınlardır da; ama aynı zamanda kadınlar bizzat kadın kimlikleriyle de bu tarihte yer almış ve fark yaratmışlardır.

2.6. Politik Kürt Mahkûmların “Direnişi”

Hapishaneleri değerlendirirken, sadece iktidar politikaları ve uygulamalarına bakmak yeterli olmayacaktır. Çünkü hapishanelerde tek belirleyici olan, bütün çıplaklığına rağmen iktidar ve uygulayıcıları değildir. Dolayısıyla hapishaneleri bir de mahkûmlar cephesinden ya da iktidarın ıslah edici ve kimiksizleştirici uygulamalarına karşı direniş konumunda olanların gözünden değerlendirmekte fayda vardır.

Dikkate alınması gereken yaygın bir görüşe göre, 12 Eylül hapishanelerinde uygulanan vahşet PKK örgütünün Kürtler arasında meşruiyet kazanmasında ve kısa sürede kitlesel destek bulmasında önemli bir etken olmuştur (Tan 2011; Fırat 2015). Bu görüşe bakılırsa, güvenlikçi politikaların daha en başta, 12 Eylül dönemiyle başlayan PKK ve Kürt meselesi karşısında sonuç elde etmediği kabul edilebilir.

Teorik olarak, hapisane örneğinde olduğu gibi, mutlak bir iktidarın varlığına ulaşılabilirse de, pratikte direnişlerin oluşturduğu çatlaklar her zaman olmuştur ve eğer iktidar tüm bir hayatı kuşatmaya alırsa bu durumda hayatın tümü de direniş alanı olarak değerlendirilebilir. Bunu anlamak açısından yine 12 Eylül hapishanelerinden başlayarak, Kürt siyasi mahkûmların tutumuna bakılabilir.

Begona Aretxaga, İrlandalı politik mahkûmların 1970’lerin sonlarında İngiltere hapishanelerinde gerçekleştirdikleri “Kirli Protesto” eylemini incelerken, bir yandan Foucault’nun tezlerinden hareketle iktidarın politik beden teknolojilerine değinmekte, öbür yandan Foucault eleştirisi kapsamında beden teknolojileriyle ıslah edilmeye çalışılan mahkûmların bizzat kendi bedenlerini nasıl bir direniş alanına çevirdiklerine dikkat çekmektedir:

“Modern hapishanede disiplin ve cezalandırma, bireylerin tehlikeli suçlardan uysal yurttaşlara dönüştürmeye yönlendirilmiştir. Foucault’nun tahlilinde beden, artık simgeler deposu olarak, sayesinde öznelliklerin biçimlendiği bir gereç olmaktan çıkacaktır. Son çalışmaların gayet iyi gösterdiği üzere Foucault’nun işaret etmediği ise, bu normalleştirme teknolojisinin işlemediği ve rasyonel beden denetiminin uysal özneler üretmeyi başaramadığı anlardır. Bu bazen öznenin yaşamı pahasına normalleşmeyi reddetmesiyle bazen de ceza uygulamasının yalnızca politik bir taktik olmaktan ziyade kendi içinde bir dramaya dönüşme pahasına kendi rasyonel amaçlarına ihanet eden bir aşırılığa izin vermesi sebebiyle olur.” (2013:222)

Bedenin iktidarın “normalleştirici” saldırısı karşısında direniş alanı olması, bedene yüklenen simgeler bütünüyle özneliliğin korunması çabasına denk düşmektedir. İktidarın kazıyıp atmak istediği mahkûmun bedenindeki simgeler deposu, mahkûmun özneliliğini oluşturmaktadır. İrlandalı mahkûmlar örneğinde görüleceği üzere, simgeler deposu İrlandalı etnik kimliğine dairdir. Bu durumda İrlandalı mahkûmların yaşamları pahasına bedenleri üzerinde gerçekleştirdikleri direniş, İrlandalı kimliğine dair simgeler deposunun korunması çabasıdır.

12 Eylül hapishanelerinde iktidarın mahkûmları normalleştirme çabası da benzer bir direniş biçimiyle karşılaşmıştır. Burada da beden politik bir alan olarak iktidar açısından ele alındığı kadar mahkûmlar tarafından da değerlendirilmiştir. Bilinçli olarak iktidar alanında geliştirilen direniş çatlakları bireysel bir adaptasyon türünden ziyade, daha kolektif bir mahiyettedir. Çünkü “direniş çizgisi bireysel bir isyan ve öfke halinden çok farklı olarak yekvücut olmayı ve dayanışmayı temel alır.” (Topaloğlu, Muti 2014:74)

Mahkûmların direniş gerekçesi, yıkılmak istenen kimliklerini ya da benliklerini korumaya dönük olmuştur. Kürt mahkûmlar açısından bakıldığında ise, kimliklerinin en önemli unsuru olarak dillerinde ısrar ettikleri ve direnişlerinin merkezine Kürtçeyi koydukları söylenebilir (Fırat 2015).

Ortak bir etnik kimliğin savunulmasının ve şiddete karşı benliğin korunmasının iç içe geçtiğini gösteren dil yasağına karşı direniş, mahkûmların gayet farkında oldukları ve bilinçli biçimde geliştirdikleri üzere, güçlü dayanışma ve birlik olma duygusuna dayanmıştır. “Daha fazla işkence riskine rağmen, Kürtçe konuşma, şarkı söyleme ya da slogan atma kolektif ruh halini arttırmanın ve muhalefet etmenin bir yoluydu.” (Zeydanlıoğlu 2013:1297) Bu durumda dilin, basit anlamda salt bir konuşma aracı olmaktan çıkarak, bireylerin şahsında uğruna

mücadele verilen toplumsal ve tarihsel bir kimliğin işareti olarak algılandığı görülmektedir. Esasında hapisane örneğinde görülebilen bu algılama biçimi, Kürt dilinin politik alandaki öteden beri ele alınış biçimiyle uyumludur. Çünkü Kürtler neredeyse 17. yüzyıldan itibaren, Kürt dilinin ilk önemli savunucusu ve *Mem û Zîn* adlı manzum eseriyle Kürt milliyetçiliğinin başucu kitabını yazdığı kabul edilen Ehmedê Xanî (2013) döneminden beri dillerine karşı uygulamaları doğrudan kimliklerine yönelik bir uygulama, dillerine yönelik savunmayı da kimliklerini savunma biçimi olarak algılamışlardır (Fırat 2015).

Mahkûmların Kürt dili için bilinçli ve kolektif bir motivasyona dayanan direniş biçimleri, etnik kimliklerinin bedenlerinde yer edinen simgeler deposunun varlığını koruma isteğinden kaynaklanmış ve bireysel bir tepki olmaktan çıkan direnişin vücut bulduğu mahkûmun bedeni de geniş bir toplumsal anlama bürünmüştür. Diyarbakır Cezaevi'nde açığa çıkan ve trajik sonuçlar doğuran direniş örnekleri bu açıdan ele alınabilir.

Aslen Gümüşhaneli bir Türk olan ve PKK örgütünün kurucu kadroları arasında yer alan Kemal Pir, 12 Eylül 1980 darbesinden bir süre önce tutuklanarak Diyarbakır Cezaevi'ne konulmuştur. Pir'in Kürtçe yasağına karşı direniş biçimi dikkat çekicidir. Pir'in işkence sırasında sorulan “Türk müsün Kürt müsün?” sorusuna “Ben Türk değilim” karşılığı verdiği aktırılmaktadır (Ayata 2011; Welat 2011). Pir'in iktidarın kimliği olarak dayatılan kendi etnik kimliğini reddetmesi ve Kürtçe karşılık vererek Kürt kimliğini sahiplenmesi, iktidar alanında açtığı önemli bir çatlak olmuştur. Pir'in dayanışması Kürt mahkûmların direnişine güçlü bir motivasyon kattığı gibi, bedenin nasıl bir toplumsal direnişin alanı haline getirildiğine de örnek oluşturmaktadır. Zira Pir, 14 Temmuz 1982'de Kürtçe yasağını da kapsayan baskılara karşı Hayri Durmuş, Akif Yılmaz ve Ali Çiçek ile birlikte ölüm orucuna girmiş ve nihayetinde bu arkadaşlarıyla birlikte yaşamını yitirmiştir (Ayata 2011; Welat 2011; Yetkin, Tanboğa 2011).

İrlandalı mahkûm Bobby Sands'in (O'Hearn 2014) 1981'de gerçekleştirdiği ölüm orucu eyleminden bir yıl sonra Kemal Pir ve arkadaşlarının benzer bir kimlik savunusu bağlamında gerçekleştirdikleri ölüm orucu eyleminin yanı sıra ölüm riski bakımından bir kademe düşük duran açlık grevleri de olmuştur. 1980-1988 yılları arasında birçok hapisanede olduğu gibi Diyarbakır Cezaevi'nde de Kürtçe yasağının kaldırılması dahil birçok taleple sık sık açlık grevlerine başvurulmuştur. Bütün bu eylemler hapisane şartlarının görece düzeltilmesi (örneğin işkencenin durdurulması) gibi birçok sonuç doğururken, nihayetinde

Emin Yavuz adlı mahkûmun yaşamını yitirdiği 1988'deki açlık grevinin ardından aile görüşlerinde Kürtçe yasağı fiilen kaldırılmıştır.

Açlık grevi ve ölüm oruçlarıyla mahkûmlar bedenlerini ve yaşamlarını eylemin odağı haline getirmekte ve bununla toplumsal ve siyasi bir dikkat oluşturmayı amaçlamaktadır. Açlık grevlerinde yaşamın sürdürülmesi amacıyla belli bazı sıvı besinlerin ve vitaminlerin alınması, ölüm orucunda ise beslenmenin tamamen reddedilmesi söz konusudur. “Açlık grevi, yaşam ve ölüm dahil olmak üzere hayatın her alanında ve anında kendi kurallarını ve varlığını dayatan iktidar karşısında kendi varlıklarında ve seçim haklarında ısrar eden mahpusların başvurduğu siyasi bir direniş yöntemidir.” Ölüm orucu ise, açlık grevi ile benzer bir anlam içermekle birlikte, eylemi daha ileri bir düzeye taşıyarak “iktidar karşısında ‘ölmek’ direniş ve uzlaşmazlık vurgusu kazanır.” (Topaloğlu, Muti 2014:78-80)

Diyarbakır Cezaevi'nde Kemal Pir ve arkadaşlarından önce ölümün direniş vurgusuyla örüldüğü başka bir eylem biçimi daha yaşanmıştır. Pir gibi PKK'nin kurucu kadroları arasında yer alan Mazlum Doğan 21 Mart 1982'de tutulduğu tek kişilik hücresinde kendisini asmıştır (Ayata 2011; Yetkin, Tanboğa 2011). Kürt etnomilliyetçi söylemde önemli yer tutan Newroz gününü özellikle seçtiği anlaşılan Doğan'ın güçlü bir kültürel, siyasi ve tarihsel motivasyonla bedenini mücadele alanına dönüştürdüğü belirtilebilir. Nitekim Doğan'ın vermek istediği mesajın kısa sürede karşılık bulduğu görülmektedir. 18 Mayıs 1982'de PKK kadrolarından Ferhat Kurtay, Mahmut Zengin, Eşref Anyık ve Necmi Öner daha sonra Kürtlerin siyasi literatürüne “dörtlerin gecesi” olarak yer alan kendilerini yakma eylemini gerçekleştirmiştir (Yetkin, Tanboğa 2011). Özellikle bu eylem biçimi, sonraki dönemlerde örgütün şehitlik söyleminde ve eylem repertuarında önemli yer tutmaya başlamıştır (Topaloğlu, Muti 2014; Şentürk 2012; Umut 2003).

Bu direniş biçimleri, iktidarın beden teknolojilerinin sonuç alamadığını, kendi benliğini ve kimliğini savunmak amacıyla mahkûmun bedeninin kontrolünü elinde tutmaya devam ettiğini ortaya koymaktadır. Burada mahkûm açısından da bedenin araçsallaştırılması durumundan söz etmek mümkündür.

12 Eylül hapishanelerinde görülen çeşitli direniş pratikleri 1990'larda ve 2000'lerde de devam ettirilmiştir. Kürt mahkûmlar arasında ölüm orucu eylemine bir kez daha rastlanmazken, 1999'da Abdullah Öcalan'ın Türkiye'ye teslim edilmesini protesto etmek amacıyla çeşitli hapishanelerde 50 civarında kişinin bedenini ateşe verdiği kaydedilmektedir

(Şentürk 2012).²¹ Açlık grevleri ise sol örgütlerde olduğu gibi Kürt siyasi mahkûmların en sık başvurdukları eylem türü olmuştur.

Kürt hareketine mensup mahkûmların en ses getiren açlık grevi eylemi ise 2000 sonrasına denk gelmektedir. Hapishanelerde Kürtçe konuşmak, 2000 sonrasında da birçok alanda yasak konusu olmuştur. Telefon görüşmelerinde, aile ziyaretlerinde, mektuplaşmalarda Kürtçe yasağı devam ederken ve 2009’dan sonra başlayan “KCK Davaları”nda Kürtçe savunma talepleri reddedilirken Türkiye’nin birçok hapishanesinde 12 Eylül 2012’de 68 gün süren açlık grevi başlatılmıştır (Fırat 2015). Kürt hareketine mensup kişilere göre Türkiye’nin 72 hapishanesinde 10 bini aşkın kişi, Adalet Bakanlığı’nın verilerine göre ise 683 kişi 12 Eylül 2012 tarihinde başlayan açlık grevine katılmıştır.²² Bu verilerden de anlaşıldığı üzere net olarak kaç kişinin bu açlık grevi eylemine katıldığı bilinmemektedir. Bununla birlikte belirtilen sayıdaki kişi açlık grevine eylemin ilk gününden itibaren dâhil olmamıştır; çünkü grev eylemi üç aşamalı olarak kurgulanmıştır. Grev “PKK Lideri Abdullah Öcalan’a yönelik uygulanan tecridin sonlandırılması ve Öcalan’ın avukatlarıyla görüştürülmesine izin verilmesi; Üniversite, hastane, adliye gibi kamusal alanlarda Kürtçenin serbest olması, anadilde savunma hakkının tanınması; Cezaevi şartlarının iyileştirilmesi” gibi üç temel taleple başlatılmıştır (Fırat 2015:177).

Her ne kadar devlet yetkililerinin sert tepkisiyle karşılaşmışsa da grev 68. gününde PKK lideri Abdullah Öcalan’ın beyanıyla sonlanmış ve özellikle mahkemelerde anadilde savunma talebine yönelik yasal düzenleme yapılmasıyla sonuç almıştır. Aynı zamanda Öcalan’ın Kürt 2013’te Kürt meselesinin çözümü iddiasıyla başlatılan “Çözüm Süreci”nde

²¹ 2000’den sonra da hapiste bedenlerini ateşe verenler olmuştur. Son örnek, Gebze Kapalı Kadın Cezaevi’nde tutuklu bulunan Zehra Epli’dir. Epli’nin Kasım 2016’nın ilk günlerinde “Kürt siyasetçilerin tutuklanmasını ve savaş politikalarını protesto etmek amacıyla kendini yaktığı” belirtilmektedir (Kınacı 2016).

²² <http://www.aljazeera.com.tr/haber/anadilde-savunma-adimi-atildi> Bu arada başka rakamlar da telaffuz edildi. Örneğin CNNTÜRK 58 cezaevinde 483 kişinin açlık grevine girdiğini duyurdu. <http://www.cnnturk.com/2012/turkiye/10/19/58.cezaevinde.483.kisi.acilik.grevinde/681345.0/> Bazı insan hakları kuruluşlarına göre ise, grevin 66. gününde 786 kişi grevdeydi. http://ob.nubati.net/wiki/T%C3%BCrkiye%27deki_cezaevlerinde_yap%C4%B1lm%C4%B1%C5%9F_a%C3%A7%C4%B1k_grevleri Bunun haricinde üç aşamalı olarak kurgulanan açlık grevinin hangi aşamasında kaç kişinin dahil olduğu konusu da belirsizdir. Örneğin birinci aşamada 6 hapishaneden açlık grevinin başladığı kaydedilirken, bu hapishaneler Diyarbakır D ve E Tipi Kapalı Cezaevleri, Kandıra 1 ve 2 Nolu F Tipi Cezaevleri, Siirt E Tipi Cezaevi ile Bolu F Tipi Cezaevi olarak duyuruldu; ancak bu hapishanelerden kaç kişinin başladığı net değil. http://www.ozgur-gundem.com/?haberID=49638&haberBaslik=%E2%80%98%C3%96calan%E2%80%99a%20%C3%B6zg%C3%BCrl%C3%Bk%E2%80%99%20grevi%20ba%C5%9Fad%C4%B1&action=haber_detay&module=nuce İkinci aşama olarak belirlenen 15-24 Ekim 2012 tarihleri arasında ise bazı verilere göre değişik hapishanelerden 411 kişi açlık grevine dahil oldu. http://www.ozgur-gundem.com/?haberID=53448&haberBaslik=A%C3%A7%C4%B1k%20grevi,%20%C3%B6l%C3%BCm%20orucu&action=haber_detay&module=nuce

önemli bir aktör haline gelmesi de grevin bitirilmesinde üstlendiği rol çerçevesinde değerlendirilmiştir (Fırat 2015).

1990'ların ve 2000'lerin hapishanelerinde direniş sadece beden üzerinden gelişmemiştir. Hapishanelerde iç bütünlüğün ve direniş enerjisinin korunması ve süreklileştirilmesi ile devletin ıslah edici mekanizmalarının etkisiz kılınması için “komün yaşam” adıyla yaşam pratikleri kurgulanmıştır. Solcu devrimci hareketlerin dayanışma ve eşitlikçi yaşam pratiklerini hayata geçirme projesi olarak komün yaşam Kürt hareketine mensup mahkûmların hapishane deneyiminde de önemli bir yer tutmuştur. Mahkûmlar komün yaşamla bireysel ihtiyaç ve arzularını bir yana bırakarak toplumsal etkinlikler etrafında buluşmayı, ortaklaşa dayanışma ilişkileri çerçevesinde ihtiyaçlarını gidermeyi ve böylece kolektif bilinç ve güç oluşturmayı amaçlamaktadır. Kürt hareketinin 1980'den beri süregelen hapishane deneyiminde komün yaşam önemli yerini korumaktadır (Selek 2004; Cansız 2014; Öz 2015).

Kültürel-politik üretim de dünyadaki benzer birçok örnekte olduğu gibi Kürt hareketine mensup mahkûmlar açısından mücadelenin bir parçası olarak değerlendirilmiştir. Pratik olarak dışarıda dahil olamadıkları ve katkı sunamadıkları mücadelelerine içeride yazdıkları çeşitli edebi ya da politik eserlerle katkı sunmaya çalışan mahkûmların durumuyla ilgili Vecdi Erbay şunları yazmaktadır:

“Hapis yattıkları süre boyunca türlü işkencelere direnmek zorunda bırakılan devrimciler, ölümle koyun koyuna yattılar. Ama bu durum, onları ne dışarıda akıp giden hayattan kopardı, ne de devrimci mücadeleden. Devrimci kimliklerini korumak için sergiledikleri onurlu direniş, insan gücünün kanıtı gibidir. Bu direniş, zamanla roman olarak, şiir olarak, anı olarak, karikatür olarak dışarıdakilerin de ilgisine sunuldu. Bu sunum iki nedenle önemliydi. Devrimci mücadelenin, insan onurunu korumanın her koşulda mümkün olduğu; yanı sıra, o koşullarda da estetik düzeyi gelişkin sanatsal ürünlerin yaratılabileceği.” (2004:12)

Hapishanelerde edebi eserler verenler genellikle Kürt politik mücadelesiyle doğrudan ilişkili kişilerdir ve belli politik amaç ve kaygılardan hareket etmişlerdir. Dolayısıyla dağdaki silaha ulaşamayan Kürt mahkûmların kalemlerini silah olarak kullandıkları söylenebilir (Fırat 2012).

Dikkate değer bir direniş geleneği yaratan mahkûmların öznelliklerini koruma çabası, bir başka konuyu ele almayı da gerekli kılmaktadır. Mahkûmlar öznelliklerini korumaya çalışırken, olabildiğince şüpheli ve korumacı hale gelmişlerdir. Bu durum enerjilerini iktidar yapılarına karşı kullandıkları kadar içe harcamalarına da yol açmıştır. Bir yandan iktidarın ıslah edici uygulamalarına direnen mahkûmlar, öbür yandan, sol jargonda sıkça kullanıldığı üzere, “safları sıkılaştırmanın” uğraşını vermişlerdir. Safları sıkılaştırmanın yolu da daha katı ve sarsılmaz bir iç örgütsel disiplinde aranmıştır. Hapishanelerde komün yaşamının kurulması, teorik ve ideolojik örgütsel eğitimlerin düzenli yapılması, hatta dışarıdaki “savaşa hazır olmak” amacıyla sıkı askeri-sportif faaliyetlerin yürütülmesi örgütsel disiplinin gereği olmaktadır.

1990’lı ve 2000’li yıllar örgütsel disiplin gereğince enerjinin fazlasıyla içe harcandığı dönemler olmuştur. Hal böyle olunca örgütsel disiplin “hapis içinde hapis” yaratılmasına yol açmıştır. Bunun en önemli nedenleri, hapishanelerde kurulan örgütsel yapılar arasında katı hiyerarşik düzenin kurulması, sert teorik ve askeri eğitimin dayatılması, “bireysel yaşam” eleştirisi üzerinden kişiliğin değersizleştirilmesi, örgütsel tedbir gerekçesiyle kişilerin birbirlerine karşı aşırı kuşkulu hale gelmesi, ajanlık ve benzeri suçlamaların zirve yapması vesaire uygulamalardır. Bütün bunlar, insanların bir yandan devlete karşı korumaya çalıştığı öznelliklerinin öbür yandan yıkılması ya da yontulması anlamına gelmiştir. Nihayetinde devlet iktidarı gibi örgüt iktidarı da bütün çıplaklığıyla hapishanelerde vücut bulmuştur. Sibel Öz’ün bu deneyimi yaşamış biri olarak aktardıkları, sol ideolojiye sahip örgütler ile PKK hakkında çok şeyi anlatmaktadır:

“Ne kadar eleştirsek de, Sovyetik bir bakış açısının kalıntılarını taşıyorduk. Birey tehlikeliydi. Birey güvenilmezdi, örgüt güven ve huzur demekti. ‘Bireysel eleştiri’ diye bir şey vardı mesela. ‘Bireysel özellikleri yansıtıyor’ denirdi. Mümkün olduğunca aynılaşılmaya, ileri olanları geriye, geridekileri ileriye çekmeye, Ayşe’yi Fatma’ya benzetmeye, sonra ikisini de hepimize benzetmeye çalışıyorduk. Bir ara kıyafetlerde, dış görünüşte dahi bir benzeşme yaşandı. ‘90’lı yılların toplu koğu fotoğrafında bu görülebilir. Fotoğraflarda bile ‘Hepimiz aynıyız’ demek istiyor, kendimizi siliyorduk... Bütün bunlar aslında belirttiğim bireye güvenmeyen, kişiyi sisteme kurban eden, ‘düzenci-nizamcı’ kafanın, yaşamı tepeden aşağıya merkezî planlamayla ören zihniyetin ürünüydü. Her saniyemizi planlamaya çalışıyorduk, çünkü boşluklar da tehlikeliydi... Oysa boşluklarda balık tutulurdu, resim yapılırdı, hayal kurulurdu.” (2015:126)

İKİNCİ BÖLÜM
KADINLARIN DİLİNDEN KENDİ DENEYİMLERİ

1. HAPİSHANEDEN ÖNCE

Tez çalışması kapsamında 20 kadınla görüşülmüştür. Kadınların anlattıklarına mümkün olduğunca müdahale edilmemekle birlikte, bizzat anlatıcıların da esas aldığı biçimiyle görüşmeler belli bir kronolojik hat çerçevesinde ilerlemiştir. Dolayısıyla görüşülen 20 kadın, öncelikle içinden çıkıp geldikleri toplumsal yapıyı anlatmıştır. Elbette kadınlar bugünün tecrübelerinden, bilgi daracığından ve yorumlama kapasitesinden yola çıkarak içinde büyüdükleri şartları hem analiz etmiş hem de bu şartlara dair bilgi vermiştir. Yapılan görüşmelerde kadınlar, ailelerinin kültürel, sosyal, ekonomik, politik ve inanç durumları hakkında olabildiğince kapsamlı konuşmuştur. Bununla birlikte daha geniş sosyal çevreleri, büyüdükleri kent ya da kasaba hakkında da bilgi paylaşmışlardır. Kadınların hapisten önceki yaşamlarına dair anlattıkları, aynı zamanda Kürt hareketiyle nasıl temasa geçtiklerini, kendilerini neyin etkilediğini ve ne düzeyde aktif politik çalışmalar yürüttüklerini de kapsamaktadır.

Görüşülen 20 kadından 3'ü Türk olduğunu beyan etmiştir. Kadınlardan 2'si ise annelerinin Türk, babalarının Kürt olduğunu, dolayısıyla daha sonraki politik tercihlerinden dolayı Kürt etnik kimliğinin daha baskın hale gelmesine karşın kendilerini her iki kimliğe de ait hissettiklerini söylemiştir. Geriye kalan 15 kadın da Kürt olduğunu açıklamıştır. 15 kadından 2'si Kürt hareketinden önce ailelerinin etnik kimliklerinin farkında olduğunu ve savunageldiğini belirtirken, diğerleri Kürtlük kimliğinin Kürt hareketinin etkisinin artmasıyla birlikte sahiplenilmeye başlandığını özellikle vurgulamıştır.

Kadınlardan 6'sı ailelerinin Alevi inancına, 14'ü ise Sünni İslam inancına mensup olduğunu söylemiştir. Kürt olduğunu söyleyen 12 kadın ailelerinin Sünni İslam'ın Şafi mezhebini benimsediğini açıklarken Türk ailelerden gelenler ise mezhep konusunda herhangi bir bilgi vermemiştir. Sünni İslam inancına sahip kadınlardan 2'si ailelerinin tüm dini vecibelerini yerine getirmeye özen gösteren muhafazakâr yapıda olduğunu vurgularken, diğerleri ailelerinin dini uygulamalar konusunda çok katı davranmayan "ortalama bir Müslüman" olduğunu belirtmiştir. Alevi kadınlardan ise 1'i Türk, diğer 5'i Kürt olduklarını söylemiştir. Ancak 6'sı da ailelerinde etnik kimlikten ziyade inanç kimliğinin ön planda olduğunu kaydetmiştir.

Kadınlardan 3'ü Batı, diğer 17'si ise Doğu ve Güneydoğu kökenli olarak kendisini tanıtmıştır. Sadece 2 kadının ailesi memlekette kalmaya devam etmiştir. Kadınlardan 15'nin aileleri Batı kentlerine göç etmiştir. 7'sinin aileleri onlar ya daha doğmadan önce ya da çok küçükken Batı'ya göç etmişken, 8'inin ailelerinin göç hikâyeleri genelde bu kadınların politik hareketle temasa geçtikleri dönemlere ya da sonrasına denk gelmektedir. Göçün nedenleri ise farklıdır. Daha doğmadan önce veya çok küçükken aileleri Batı'ya göç eden kadınlar göçün nedenlerini aile veya aşiret anlaşmazlıkları ya da ekonomik şartlar çerçevesinde açıklamıştır. Bu göçler genellikle 1970'li ve 1980'li yıllarda yaşanmıştır. Diğer kadınların aileleri ise 1990'lı yıllarda göç etmiştir. Kadınlardan 5'i ailelerinin 1990'lı yıllarda Kürt meselesinden kaynaklanan şiddet ortamından dolayı göç etmek zorunda kaldığını dile getirmiştir. Diğer 3 kadın şiddet ortamının dolaylı etkisini belirtmekle birlikte esas gerekçenin ekonomik şartlar olduğuna dikkat çekmiştir.

Aileleri Batı'ya göç eden kadınların tamamı uyum sorunundan bahsetmiştir. Uyum sorunları arasında ekonomik şartların zorluğuna dikkat çekilmişse de esasen kültürel ve politik uyumsuzluk temel neden olarak ileri sürülmüştür. Kürt olduğunu söyleyen kadınlardan 2'si ailelerinin geldikleri yerlerde uzun süre Kürt kimliklerini reddederek ve Türklüğü sahiplenerek ortama uyum sağlamaya çalıştığını dile getirmiştir. Aileleri Batı'ya göç eden 13 kadın ise Kürt veya Doğulu olmaktan kaynaklanan dilsel ve kültürel farklılıklardan dolayı ailelerinin uyum sorunu yaşadığına işaret etmiştir. Etnik farklılıklar çatışmalı bir hal almamışsa da bulundukları mahallelerde ayrışmalara yol açmıştır. Alevi olan 4 kadın ise göç sonrasında ailelerinin etnik kimliklerinden ziyade inançlarından dolayı daha fazla ayrımcılığa maruz kaldıklarını söylemiştir. Türk ve Alevi olduğunu söyleyen kadın ise ailesinin bulundukları Kürt kentinde hem inancından dolayı hem de etnik kimliğinden dolayı ayrımcılığa maruz kaldığını, hatta gettolaştıklarını belirtmiş ve Batı'ya göçün esas nedenleri arasında bu durumu özellikle dile getirmiştir.

Kadınlardan 5'i ailelerinin yoksul olduğunu söylemiştir. Çoğunluğu ailelerinin maddi durumlarının orta halli olduğunu beyan etmekle birlikte, 4'ü küçük burjuva nitelemesini de yapmıştır. Orta halli ailelerden 5'i memuriyete, diğerleri ise işçilik, çiftçilik veya ticarete dayanmaktadır. Bu ailelerden zamanla maddi durumlarını koruyanlar olduğu gibi kötüleşenler de olmuştur.

Kadınlardan 2'si ailelerinin politik tercihlerinin Kürt hareketinden önce de Kürtçü eğilimli siyasetçilerden yana olduğunu söylemiştir. Kadınlardan 9'u ailelerinin Kürt

hareketinden önce politik tercihlerinin CHP'den yana olduğunu belirtmiştir. Bu kadınlardan 3'ü Türk, 5'i ise Alevi ve Kürt'tür. Diğer 9 kadın ise ailelerinin Kürt hareketinden önce genellikle sağ partilerden yana oy kullandığını açıklamıştır. Kadınlardan 6'sı ailelerinin politik tercihlerinin zamanla Kürt hareketi lehine değiştiğini söylerken, diğer 14 kadın ailelerinin en başından itibaren Kürt hareketini tercih ettiğini kaydetmiştir.

Kadınlardan 8'i üniversitede okudukları sırada, 3'ü üniversiteden mezun olduktan sonra, 3'ü liseden mezun olduktan sonra, 1'i lisede okuduğu sırada, 2'si ortaokul mezunu iken, 3'ü ise okuma yazması olmadan Kürt hareketine katılmıştır.²³

Görüşülen kadınlar aile içinde baba ve annelerinin etkinlik düzeyine ilişkin bilgiler de paylaşmıştır. Kadınlardan 6'sı babasız bir ailede büyüdüklerini açıklamıştır. Çalışma açısından babasız büyüyen kadınların sayısının bu kadar çok olması elbette toplumsal analiz için genelleştirilebilecek bir veri değildir; ilginç bir şekilde tesadüf söz konusu olmuştur. Kadınlardan biri, kendisi daha bir yaşındayken babasının gözüaltına alındığı ve o günden bu yana kendisinden haber alınamadığı bilgisini paylaşmıştır. Bir kadın da babasının 12 Eylül 1980 darbesinden hemen önce sağcı militanlar tarafından öldürüldüğünü aktarmıştır. Diğer bir kadın, daha okul çağına gelmeden babasının trafik kazasında öldüğünü söylemiştir. Diğer üç kadın ise anne ve babalarının kendileri daha küçük yaştaiken ayrıldığını belirtmiştir. Bu kadınların ailelerinde anne egemen rolde olmuştur. Babası 12 Eylül zamanında öldürülen kadın ortaokuldan itibaren yatılı okulda okuduğu için ailesiyle geçirdiği zamanın sınırlı olduğunu da kaydetmiştir. Geriye kalan kadınların ailelerinde klasik erkek egemenliği söz konusudur. Kadınlardan 3'ü babalarının aşırı otoriter tutumlarından da söz etmiştir.

²³ Bu tez çalışmasında elde edilen veriler politik kadın mahkûmlarla adli kadın mahkûmların eğitim profili arasında karşılaştırma olanağı sunmaktadır. Ezgi Duman (2016:101) adli kadın mahkûmların eğitim durumuyla ilgili şu verileri aktarmaktadır: "1 Nisan 2016 tarihli verilere göre kadın mahpusların yaklaşık % 17'si okuma yazma bilmemektedir ve % 30'u ilkökul mezunudur. % 8'i okuryazar olup bir okul bitirmemiştir... Ortaokul veya dengi meslek okul mezunu olanların oranı yaklaşık % 12, lise veya dengi meslek okulu mezunlarının oranı % 14'tür ve sadece % 4 yüksek okul veya fakültede öğrenim görmüştür. Bu veriler, kadın mahpusların çoğunluğunun öğrenim hakkından mahrum bırakıldıklarını ve muhtemelen bu sebeple kendilerine ekonomik bağımsızlık kazandırabilecek bir meslek sahibi olmadıklarını göstermektedir." Politik kadın mahkûmların eğitim profili anlaşılacağı üzere neredeyse tam tersi bir tablo ortaya koymaktadır. Ayrıca bu çalışmadaki veriler, hapishane döneminde eğitim seviyeleri ne olursa olsun bütün politik kadın mahkûmların sürekli bir eğitim düzeni oluşturduğunu ve okuma yazma bilmeyen politik kadın mahkûmların ise (özellikle istemeyenler hariç) okuma yazmayı öğrendiğini ortaya koymaktadır. Öte yandan hapisten sonra da politik kadın mahkûmların yarıda kalan eğitimlerini tamamlamak veya bir üst seviyede eğitim almak konusunda çaba sahibi oldukları kaydedilebilir.

1.1. “Kız Çocuğu” Olmak

Toplumsal cinsiyet rollerinin en belirgin hayat bulduğu yapılar ailelerdir. Anne, baba ve çocukların cinsiyetlerine göre rol aldığı aile yapısında erkekler söz sahibi ve iktidar konumunda iken, kadınlar tabi olandır. Kız çocukları ise anneleri gibi yükümlendirilmekte ve annelerinden de sonra söz hakkına sahip olabilmektedir. Kız çocuklarının baba, anne ve erkek kardeşleriyle ilişkileri bu durumu açık biçimde ortaya koymaktadır.

Görüşülen kadınlar baba, anne ve erkek kardeşlerinin kendilerine yönelik tutumlarından hareketle birbirinden farklı hikâyeler anlatmıştır. Görüşülen kadınların aile yapıları farklıdır. Bu farklılıkları belirleyen birçok sosyo-kültürel faktör bulunmaktadır. Muhafazakâr ailede büyüyen kadının hikâyesi ile sosyal demokrat bir ailede büyüyen kadının hikâyesi farklı olmuştur. Ancak tüm farklılıklara rağmen bütün hikâyelerin kesiştiğı nokta kadınların ikincil konumlarıdır. Hikâyelerin kimisinde anne ve babaların rolleri keskin biçimde belirginken, kimisinde annelerin otorite olduğu görülmektedir. Kimi hikâyelerde ise katı bir erkek otoritesi söz konusu olmamakla birlikte baba yine de ön plandadır. Ancak her hikâyede kız çocukları, korunmaları ve kollanmaları, annelerinin de benimsediğı kadınlık rolüyle büyütölmeleri gereken kişilerdir.

Babasız bir evde büyüyen Pervin ve Selma’nın erkek kardeşleri de yoktur. Pervin’in sözleriyle “erkeksiz bir evde” büyümüşlerdir. Zozan, Hacer, Duygu ve Nesibe’nin büyüdüğü evde baba yoksa da erkek kardeşler vardır. Zozan ve Duygu annelerinin ailede egemenlik rolünü erkek kardeşleriyle paylaştığını söylerken, Hacer ve Nesibe ise annelerinin tek otorite olduğunu belirtmiştir. Bu beş kadın da, tavır ve tutumları ya da gerekçeleri değişik de olsa annelerinin aynı zamanda babalarının rolünü üstlendiğine dikkat çekmiştir.

“Annem ev işlerinde çalışıyordu. Bir de bizim evin arka bahçesinde bahçe vardı, bir şeyler ekiyorduk ve götürüp satıyorduk. Annem bize baktı. Annem hep dışarıdaydı, esnafla falan, çünkü evdeki rolü buydu, yani bize bakmak için çalışıyordu. Belki Kürtlerde çok zor olan bir şey olabilir, babamın bizim üzerimizde çok etkisi olamadı. Annem daha çok etkiliydi. Çünkü babam ayırıydı. Zaman zaman bize karıştığı oluyordu, ama karıştığı zaman da biz çok önemsemiyorduk ve annemin hayatımızdaki kararları daha belirleyicidir. Mesela ablamın evliliğinde annemin kararı belirleyiciydi, babamın değil. Amcamlar falan da vardı, ama karışmıyorlardı, biz biraz özerktik. Annem bazen bize karışıyordu, bence o da üstlendiğı rol itibarıyla öyleydi.” (Selma)

“Annemle birlikte dört kadının olduğu bir evde büyüdüüm. Evde erkek yoktu, annem de sonradan evlenmedi... Annem hem anne hem baba rolünü aldı ve gururlu bir kadındır. Biz kimseye muhtaç olmayız, kendi ayaklarımızın üstünde durabiliriz refleksi çok fazlaydı. Ama bu koruma şeyi tamamen politik. Çünkü şöyle bir kent düşün ki, herkes birbirini tanıyor ve burada tecavüz ya da kadın istismarının akla gelemeyeceğı bir kent. Şöyle bir kent ki, eşin öldüyse evlenmek zorundasın ya da eşinin kardeşiyle evlenmek zorundasın gibi şeylerin olmadığı bir yer, özellikle Alevi kültüründen kaynaklı... Düşün ki, dedemin bile bizim evde sözü geçmezdi, sadece annem müsaade ettiğı kadar sözü geçerdi ya da anneme destek oldukları kadardı.” (Pervin)

“Biz diğer insanlara göre çok daha rahattık. Belki babam bizden ayrıldığı için de erkek iktidarını çok fazla görmedik. Bu anlamda erkek iktidarı sorunu olmadığı için annem de herkese de eşit şekilde davranıyordu. Bir de biz Sünni mahallesinde oturuyorduk ve onlar zaten bizi dışlayıp namussuz gördüklerinden belki de bize çok namuslu olmayı dayatmıyorlardı. Bu da bize karşı çok müdahaleci olmamalarını sağlıyordu diye düşünüyorum. Bir de annemin etkisi vardı, çok sinirli bir kadındı, hatırlıyorum bir keresinde sinirlendiğinde satırla bir adamı kovalamıştı, işte çocuğı taciz ediyor diye... Yani annem kimsenin sınırlarına girebileceğı bir kişi değildi. Kendine göre bir bakış açısı ve dünyası vardı. Hatta annem biraz fazla feminist bile sayılabilirdi.” (Hacer)

“Bizim ailede kararlar kolektif, ortak alınıyor. Annem, yengem, abim otururlar, konuşurlar, o şekilde bir karar alırlar. Bir tarafın otoritesi söz konusu değil. Abim bir şey yaparsa anneme danışır. Normalde evin en büyüğüdür, bize babalık yapan kişidir, şey yapabilirdi, ben evin en büyüğüm, erkeğim ve benim sözüm geçerlidir diyebilirdi, ama böyle yapmadı, mutlaka anneme danışırdı, annem de ona danışırdı, böyle kolektif karar alma durumu söz konusu... Ben de nereye gitsem mutlaka onlara söyledim, ama zaten çoğunlukla partideki arkadaşlarla birlikte olduğumu bildikleri için bana şey demiyorlardı. Benim için böyle bir sınırlandırma konulmadı. Ben gece 11, 12’de eve geldiğimde de problem olmuyordu, çalışma yaptığımı biliyorlardı. Birileri bir şey söylediğinde de annem, kızım partidedir, kötü bir yerde değil diyordu.” (Zozan)

Görüşülen kadınların bu hikâyelerdeki konumlarını belirleyen çeşitli faktörler olduğu anlaşılmaktadır. Pervin ve Hacer Alevi kültüründen gelmiş olmalarının kadınların aile içinde daha rahat davranmalarını sağladığına inanmaktadır. Nesibe de ikisine çok benzer aile ilişkilerini anlatmıştır. Ancak bu önemli olsa da, tek başına elbette yeterli veri değildir.

Nitekim Pervin görüşmenin devamında babasının annesini sık sık dövdüğünü, yine komşuları olan öğretmen eniştesinin teyzesine şiddet uyguladığına tanık olduğunu aktarmıştır. Kadriye de ailesi tarafından okutulmadığını, küçük yaşta berdel olarak evlendirildiğini söylemiştir.²⁴

Babanın olmadığı bir ailede annenin istese de erkek otoritesini tam anlamıyla hâkim kılamadığına da işaret edilmektedir. Ancak bazı durumlarda bu geçerli olmayabilir. Zozan, her ne kadar kendilerine karşı sınırlayıcı olmadığını söylemişse de görüşme esnasında annesinin “Babası yoktu, kızı kötü yola düştü, annesi sahip çıkamadı” kaygısını güttüğünü ve bu nedenle hassasiyet sahibi olduğunu eklemiştir. Nitekim Zozan annesinin kendisine sınır koymamasının ve kendisine güvenmesinin en temel gerekçesi olarak Kürt hareketiyle ilişkisini göstermektedir. Zozan’ın ailesi o daha doğmadan Kürt hareketiyle ilişkilidir. Zozan’ın babası da Kürt hareketiyle ilişkili görüldüğünden dolayı gözaltına alınmış ve zorla kaybedilmiştir. Dolayısıyla Handan Çağlayan’ın (2014) işaret ettiği gibi Kürt toplumunda namus kavramına yönelik bakış açısı Kürt hareketinin etkisiyle değişime uğramış ve kadınların harekete katılması namus çerçevesinde değerlendirilmemeye başlanmıştır. Hatta Kürt hareketinde kadınların namuslarını koruduğu ve gözettiğine olan inanç pekişmiştir. Bu nedenle Zozan’ın annesinin “kızım partidedir, kötü bir yerde değil” sözü dikkate değerdir.

Diğer kadınların aileleriyle ilişkilerine dair anlattıkları Zozan, Selma, Pervin, Hacer ve Nesibe’nin anlattıklarından farklıdır. Her şeyden önce bu kadınlar babalı bir ortamda büyümüştür. Ancak babaların yaklaşımı farklı olmuştur. Canda ve Zeliha dini hassasiyetleri son derece yüksek ailelerde büyüdüklerini anlatmıştır. Elvan ise anne ve babasının tek çocuğudur ve ebeveynleri için “proje çocuk” kabul edilmektedir. Nergis babasının başkalarının ne dediklerini fazlasıyla ciddiye aldığını söylemektedir. Naciye ise Pervin ve Hacer gibi ailesinin Alevi olduğuna dikkat çekmekte, babasının “özgürlükçü, liberal” oluşunu bununla açıklamakta, ancak kadın-erkek çelişkisini yine de ilk olarak annesinde fark ettiğini belirtmektedir. Çok değişik parametrelere dayansa da bu hikâyelerde de kız çocuklarının konumlarının yukarıdakilerden ciddi farklar içermediği söylenebilir.

“Biz mahallede çok rahattık. Ama mesela [babam] mahalleden çıkarmazdı. Bugün babam çok farklı bir adam, ama o zaman çok farklıydı. Mesela kılık kıyafet konusunda çok baskı yapıyordu. Mahalle kültürüyle davranıyordu. Mesela bazı kadınlar vardı, mahallenin

²⁴ Alevi kadınlarının bulundukları ortam veya ailede daha özgür olduklarına ilişkin yaygın kanaat bulunmakta ve bu kanaat ilginç biçimde görüşülen Alevi kadınlarca da paylaşılmaktadır. Ancak Nimet Okan (2016) Alevi inancına sahip toplumda da erkek egemenliğinin söz konusu olduğunu, yaygın kanaatin aksine kadınların ikincil konumda bulunduklarını yaptığı saha görüşmeleriyle ortaya koymuştur.

kaldıramayacağı giysiler giyerlerdi, hemen onlar hakkında dedikodu yapılır, lakaplar takılırdı. Bu tür şeyler ailelerde etkili olurdu. İşte benim kızım şöyle giyerse onun hakkında laf söylenir, adı kötüye çıkar. Böylece bir baskı oluşurdu. İşte dar giymeyeceksin, askılı giymeyeceksin, kısa giymeyeceksin, kolların kısa olmayacak, şöyle olmayacak, böyle olmayacak. Bir dönem babamın üzerimde yoğunca yaptığı şeylerdi bunlar. Aslında babam çocuklarına güvenen biriydi, ama o dönemlerde böyleydi. Ama bazı konularda bizi destekledi. Mesela bizim ailede ilk kez şehir dışına üniversiteye giden kız benim. Geniş aileden çok tepki geldi, kız nasıl gider falan gibi, ama babam beni destekledi, okumamı istedi. Annem ise çok öyle diktatör bir kadın değildi, nasıl söyleyeyim, içine kapanık, daha pasif bir kadın, çok duygusal, her şeyini çocuklarına adanmış bir kadın, evine ve çocuklarının geleceğine adanmış bir kadın. Bize hiç öyle baskı falan uygulamadı. İlişkilerimiz iyiydi, ama onun zayıflığının beni güçlendirdiğini düşünüyorum bir kadın olarak. Çünkü annem çok zayıf bir kadındı.” (Nergis)

“Ben ailenin tek çocuğuyum, temel dertleri benim büyümem, yetişmem, yani böyle proje bir çocuk gibi. Hem çok sevgiyle büyüdüm, fazla bir sevgiyle. Annem, babam benim için çok çaba sarf ettiler. Piyano dersleri aldım, tenis, falan, yani böyle bir çocukluğum var. Kendilerinin böyle bir çocukluğu yok ama beni böyle yetiştirdiler. Çok çalışmışlar anne ile babam, hazırda konmuş insanlar değiller, bir mirasları yoktu, kendi emekleriyle yaptılar her şeyi.” (Elvan)

“Dedem bize Kürtlüğünüzü unutmayacaksınız diyordu ama kadın olduğunuz için sınırlarınızı da bileceksiniz diye ekliyordu. Allah’ın dediği olur derler ya, bizde de dedenin dediği olurdu... Kadın olarak hiçbir değerimiz yoktu, geleneksel toplumdaydık, sınırlandırılıyorduk. Katı kurallarla çevrili bir dünyamız vardı. Bizde hep evden kopma arayışı vardı. Bir kurtulalım da ayaklarımızın üzerinde durabiliriz diyorduk... Mesela annem çok çok zeki bir kadındı, olağanüstü bir kadındı, ama evdeydi ve el pençe durmaktan başka bir şansı da yoktu... (Canda)

“O bölgede [Güneydoğu’da] kadın olarak yaşamak tabi zordu. Buraya [Adana’ya] gelirken de yine o feodal yapının kadın üzerindeki baskısı farklıdır, kadına bakış açısı farklıdır. Yani okusan da, siyasi mücadelede olsan da kadın her zaman kadındır, bakış açıları öyledir. Yani aile sistemin ufak bir parçasıdır. Yani sistem de sana belli sınırlar çiziyor, bunun dışına çıkmaman için, aile de aynı şekilde yaklaşıyor. Yani bir kadının siyasette yer alması, mücadelede yer alması aile kolay kolay onay vermiyor. Mesela 14-15 yaşında köyde evlendiriyorlardı. Benim birçok arkadaşım o yaşta evlendi, hepsi 15, 13, 14... Ben onu

reddettiğim için dışlanıyordum, hem aile içinde herkes tarafından... İşte sen ne istiyorsun, sen niye var olanı kabullenmiyorsun... Böyle bir yaşam... Siyasetle buluşmanın, ya da siyasette yer almanın en büyük temeli budur. Bakıyorsun, seninle aynı şeydedir, ertesi günü kuma üzerine vermişler, başlık parası karşılığında... Yani benim anlattığım 1991, 92, 93, 94...” (Handan)

1.2. Kızların Okutulması

Kız çocuklarının okula gönderilmesi ve eğitimi dünyanın birçok yerinde olduğu gibi Türkiye’de de ciddi bir sorun alanıdır. Kadınların ev içi rollerle tanımlandığı ve ataerkil düzenin kurallarının baskın olduğu toplumlarda kadınların okutulması ayıplanmakta bazen de gereksiz görülmektedir. Son yıllarda önemli mesafeler kat edildiği bilinse de bu alanda hala ciddi sorunlar bulunmaktadır.²⁵ Görüşme yapılan kadınların hikâyelerinde de eğitim konusunda hem ne tür engellerin var olduğuna hem de ailelerin değişen tutumlarına dair önemli veriler ortaya çıkmıştır.

Anlatılarda kızlarını okula göndermek istemeyen ailelerin varlığı kadar teşvik eden ailelerin varlığı da söz konusudur. Baba kimi zaman engelleyici kimi zaman teşvik edici roldeyken, kimi zaman da anne bu rolleri oynamıştır. Çoğu durumda ise hikâyelerini anlatan kadınların ısrarının belirleyici olduğu görülmektedir. Görüşmelerden hareketle Alevi inancına mensup ailelerin kızlarını okutmak konusunda daha teşvik edici oldukları söylenebilir. Öte yandan yaşı daha büyük ve anne olan üç kadın görüşmeci ise hiç okula gitmediklerini belirtmiş, ancak çocuklarının okuması için teşvik edici olduklarını söylemiştir.

“Bir Diyarbakırlı komşumuz sayesinde gittik, onun etkisiyle bizi okula gönderdiler. Erkeklerde çok daha farklıydı, hatta okumaları için baskı uygulanıyordu, şiddet bile uygulanıyordu... On üç on dört yaşında evlenmeyeyim de, annem, halam gibi olmayayım da diyordum. Temel figürüm annemdir, çok zekidir, çok şeydir ama mevcut yaşadığı şartları beğenmem. Onun o hale getirilmesini beğenmem. Kız kardeşler olarak hayalimiz bir an önce bu ortamdan çıkmaktı. İşte ablam, iki çocuğu vardı, eşini de kaybedince sözü dinlenen biri

²⁵ Türkiye İstatistik Kurumu’nun (TÜİK) “İstatistiklerle Kadın, 2015) bülteninde yer alan verilere göre, “Türkiye’de okuma yazma bilmeyen kadın nüfus oranı erkeklerden 5 kat fazladır. Türkiye’de 2014 yılında 25 ve daha ileri yaşta olan ve okuma yazma bilmeyen toplam nüfus oranı % 5,6 iken, bu oran erkeklerde % 1,8, kadınlarda % 9,2’dir. Lise ve dengi okul mezunu olan 25 ve daha ileri yaştakilerin toplam nüfus içindeki oranı % 19,1 iken, bu oran erkeklerde % 23,2, kadınlarda % 15’tir. Yüksekokul veya fakülte mezunu olan toplam nüfus oranı ise % 13,9 olup, bu oran erkeklerde % 16,2, kadınlarda ise % 11,7’dir.” (Duman 2016:100)

haline geldi, dul bir kadındı ve bu harekette şehit eşi olmanın getirdiği bir ağırlığı da vardı. Mesela biz okumak için yalvarıyoruz ama dikkate alınmıyoruz. Ama ablamın sözü geçerli oldu. Kız kardeşlerim benim gibi olmayacaklar diyordu. Hiç okula gitmemişti. Bizim okumamızı istedi babamdan ve Avrupa'ya gitti, babam izin verdi. Ama dedem ve babam o kadar da üzüldüler ki... Bu arada biz okuyunca babam bize beş kuruş vermeyeceğini de söyledi, bu yüzden de biz her yaz dört ay falan tarım işçisi olarak çalıştık. Bu arada biz para nerede diyoruz, meğerse annem bize çeyiz hazırlıyormuş, bunlara harcıyormuş. Ama biz üniversiteye gideceğiz diyorduk. Bizim kafamızda Ankara'ya gitmek var, tabi Öcalan'ın çok etkisi var, o bizim için kurtarıcıydı, kadın hikâyeleri falan... Velhasıl kadın olarak yaşadığımız çelişkiler küçüklikten beri vardı, eniştem sayesinde kitaplar okumuştuk ve o bize yol göstermişti, bunlar bize başka bir dünya vaat ediyordu, ne yapmamız gerektiğini de anlamıştık. Okumak için çaba harcadık... Şimdi ben ilkokuldan sonra dört yıl okuyamadım. Biz yalvar yakar zor bella dayattık. Tamam dedik, başımızı açmayacağız, kapatacağız, ama dışarıdan da okuyabiliriz dedik. Bu arada iki kız kardeş bir sürü kursa da gidiyorduk. Dikiş kursu falan... Ama babam bizi sürekli kontrol ediyordu.” (Canda)

“Babam bize hep derdi, kimliğinizi bilin, aidiyetinizi bilin, kültürünüzden geleneklerinizden hiç kopmayın, ama okuyun, mücadele de edin. Kızlar konusunda hiç ayırım yapmadı. Çok aydın bir insandır. Babamın bu tutumu çevresini, aşiretimizi de etkiledi. Mesela kız kuzenlerimin okumasında babamın etkisi büyüktür. Babam bizi okutunca akrabalarım da etkilendi, kızlarını okuttular.” (Hale)

“Mesela annem işte mahallede klasik bir şey vardı, kızlar daha ortaokuldayken çeyizler falan yapardı. Kızlara çeyiz yapmayı falan öğretirlerdi. Annem asla bunu yaptırmazdı, yapmayacaksın derdi, sen okuyacaksın, işin olacak derdi. Okulunu bitir kendi evin olsun sonra istersen biriyle evlenirsin derdi. Evlenmeyeceksin derdi. Aslında o bilinci annem verdi. Ablamlar da yani İstanbul'a geldiklerinde çalışıyorlardı, ekonomik özgürlüklerini elde ettiler.” (Naciye)

“Ben ortaokuldan sonra, Adana'ya geldikten sonra okula gitmedim. Aslında ben isteseydim giderdim, babam da istiyordu, babam her zaman kadınların okumasını, kadınların liderlik etmesini seven bir insandı. Fakat annem tam bir Kürt, feodal bilinci olan birisi... Babam belki dünyayı çok gezdiği için, işte Lübnan, başka ülkeler falan... Kızlara daha çok değer veriyordu, kızların okutulması gerektiği konusunda... Çünkü kadın cahil bırakılırsa tüm toplum cahil kalır diye bakıyordu.” (Handan)

“Bizim ailede öncülük kadınlara veriliyor. Onlar için kadının okuması daha önemli. Çünkü bizim yaşadığımız toplumda, en azından abimle diyaloglardan şunu söyleyebilirim, kadın toplumda zaten bir şekilde eziliyor ve eğer eğitim olursa daha çok ezildiğini gördüğünden kaynaklı özellikle kadınları okutma noktasında, kadınların mutlaka okuması gerektiğini düşünüyordu. Kardeşim, kızdır, lisede okulu bırakacaktı, abim onu zorla liseye zorla kaydettirdi, bunu bitir, sonra okumak istemezsen okumazsın demişti. Kardeşimi ikna etmişti.” (Zozan)

“Tabi annemin tavrı önemliydi. Mesela bize şöyle derdi, okul okuyacaksınız, iyi bir üniversiteye gideceksiniz, buraya kadar ekonomik olarak bana bağlısınız, ama sonra hayatlarınızı kuracaksınız, bundan önce de evlenmeyeceksiniz. Yani ekonomik bağımsızlığın önemli olduğunu biliyordu. Ekonomik bağımsızlığınızı kazanmayıncaya kadar kimse evlenmeyecek diyordu. Niye diyorduk. Çünkü babamızı anlatıyordu. Ekonomik bağımsızlığınız olmasa erkeğe bağlı olacaksınız, kendi kararlarınızı veremezsiniz, okumazsanız böyle olursunuz diyordu.” (Pervin)

“Annem de, ailem de eğitime çok önem verirlerdi. Bu yüzden bize evlilik, koca hayali falan kurdurmazlardı, öncelikle eğitim diyorlardı. Bu yüzden bende de bu kavramlar olmadı.” (Hacer)

“Aleviliğin, Alevi kültürün çok baskın olduğu bir aile... Alevi kültürünün getirdiği bir şeydir, okumak kutsaldır, okula gitmek... Aslında biz yoksul sayılabilecek bir aileyiz, ama buna rağmen herkes okutulur. Bizde kitap okumak dokunulmazlıktı, ben böyle yetiştirildim, kitap okuyunca her şeyden muaf olursun.” (Perihan)

1.3. Çocukluk – Gençlik Hayalleri

Hayatlarının bir döneminde Kürt hareketiyle tanışan ve bu doğrultuda politika yapmaya başlayan kadınlar çocukluk ve gençliklerinden söz ederken geleceğe dair hayallerinden ve planlarından da söz etti. Görüşmelerde dile getirilen hayallerin, geleceğe dair planların içinde bulunulan toplumsal ve siyasal zeminlerden bağımsız olmadığı görüldüğü gibi kadınlardan bazılarının çocukluk hayallerinin daha sonraki politik hayatlarıyla kesiştiği de görülmektedir.

“Devrimci olmak istiyordum, o dönemde yaşayan bütün Dersimli çocuklar gibi... Hatta o zaman üniversiteye giden herkesin devrimci olduğunu sanıyordum, çünkü akıllı olan üniversiteye gider ve akıllı olan zaten devrimci olur diyordum. Ama sonradan böyle olmadığını gördüğümde çok şaşırılmışım. Ben de bu yüzden üniversiteye gitmeyi çok istiyordum. Şimdi düşünüyorum da kafamda o zaman çok öyle bir meslek yoktu. Yani on iki yaşındaki bir çocuğa Che’yi okutursan böyle olur işte...” (Hacer)

“Küçükken hep gazeteci olmak istemişim. Musa Anter²⁶ idolümdü. ” (Neriman)

“Babam gözü yükseklerde olan bir adamdı. Avukat olmamı istedi, sonra sayısalcı olmaya yönlendirdi. Bu yüzden öğretmenlik bölümünü okudum, ama gazeteci olmayı çok isterdim. Biraz maceracı bir yanımdı, çantamı sırtıma takar, makineyi elime alırım, şehir şehir dolaşır, insanların haberlerini yaparım, hep böyle bir hayalim vardı. Bu maceracı yanımda hareketle tanışmamda da önemli bir etken oldu diye düşünüyorum. Sorgulayan biriydim.” (Nergis)

“Ufak tefek çok fazla sağa sola sataşmayan ama kendi dediğinde direten bir yapım vardı. Ufak tefek olmamdan dolayı hep ön sıralarda yer alırdım. O nedenle öğretmenlerin dikkatini çekiyordum. Öğretmenlerin o ilgisiyle de birlikte başarılı bir okul hayatım oldu. Üniversiteye kadar da böyle oldu. Zaten ilk girdiğim sınavda da İstanbul Siyasala girdim. Kamu yönetimi. Bu o okul sürecindeki öğretmenlerin ilgisi nedeniyleydi. İçinde yetiştiğim ortamda hep bir çok nedenle ayrımcılık görmüştüm, okuldaki o kucaklama bende hep şeyi getirdi... Belki de o nedenle bana ne olmak istersin diye sorduklarında hep öğretmen olmak istediğimi söylerdim. Mesela ablamlar falan okurdu lisede onlara sorarlardı onlar doktor mühendis falan olmak istediklerini söylerlerdi. Ama ben hep öğretmen olmak isterdim. Hatta en çok İngilizce öğretmenini sevdiğim için de İngilizceyi takmışım kafaya. Sonra ortaokul süreci, yaşanan dönemin yarattığı etkiydi herhalde, siyasal bilgiler istedim. Yani yaşadığım ilişkilerden dolayı özellikle siyasal istedim.” (Naciye)

“Ressam olmak ya da resim öğretmeni olmak isterdim. Ama bunu engelleyen, soğumama neden olan en büyük faktör lisedeki resim öğretmenimdim. Üç rengi kullanma demişti, bu politik tavır beni etkiledi. [Resim çizerken] sarı kırmızı yeşil renkleri kullanma

²⁶ Musa Anter, önde gelen Kürt gazeteci ve aydınlarından biridir. Kürt dili ve kimliğiyle ilgili çok sayıda makale ve kitap yazar Anter, bu çalışmalarından dolayı defalarca gözaltına alınmış, yargılanmış ve tutuklanmıştır. Anter, Özgür Gündem gazetesinde köşe yazarlığı yaptığı sırada, 20 Eylül 1992’de Diyarbakır’da devlet bağlantılı olduğu belirtilen kişilerce silahlı saldırıda öldürülmüştür. Anter öldürüldüğünde 72 yaşındaydı (Anter 2010; Fırat 2012a).

demesi beni şok etmişti, bu yüzden beni bu renklere çok daha fazla bağladı, harekete de çok daha fazla bağladı, daha çok Kürt olduğumu fark ettim, Kürt-Türk ayrımının farkına da bundan sonra daha fazla vardım. Ama öğretmenin tavrı beni resimden de soğuttu. Başka da ne olabildim ki...” (Zozan)

“Bana büyüyünce ne olacaksın, hangi üniversiteye gideceksin dediklerinde ben hukuk fakültesi diyordum. O dönem arkadaşlarım ağırlıklı olarak hukuk fakültesi ya da sosyoloji ya da psikolojiyi tercih etmişlerdi. Bunları tabi sonradan düşünüp tartışıyorum, neden o dönem böyle bir eğilim vardı diye. Neden avukat olmak istiyorsun, neden hukuk okumak istiyorsun diye sorulduğunda, çünkü bizim adaleti getireceğimiz bir mekanizma...” (Pervin)

“17 yaşına kadar klişe anlamda okuyacağım, bir meslek sahibi olacağım, bir şekilde hayatımı devam edeceğim diyordum. Sonra 16-17 yaşlarından sonra, Kürt hareketiyle tanışmadan sonra bu gelecek hayallerim çok değişti, farklı bir hal aldı.” (Selma)

1.4. Evliliğe Bakışları

Görüşülen kadınlardan 5’i Kürt hareketiyle ilişkili olmadan önce evlendiklerini bildirmiştir. Bunlardan 3’ünün evlilikleri uzun sürmemiştir. Naciye boşanmasında Kürt hareketine katılmasının etkili olduğunu, Nesibe ise evliliği sürdüremeyeceğini anladığı için boşandığını dile getirmiştir. Naciye üniversite yıllarına kadar da bir erkek arkadaş edinmeyi hiç düşünmediğini, çünkü erkek arkadaş edinmenin ve evliliğin kadınlara kaybettirdiğini düşündüğünü söylemiş; ancak Kürt hareketiyle temasa geçmeye başladığı dönemlerde evlendiği ve kısa süre sonra boşandığı bilgisini de vermiştir. Bu dönemde yoğun feminist okumalar yaptığını da paylaşmıştır. Kadriye, küçük yaşta berdel olarak zorla evlendirildiğini, bir çocuğu olduktan sonra eşinin kendisini terk ettiğini, daha sonra boşandığını ve çocuğunu tek başına büyütme zorunda kaldığını anlatmıştır. Zeliha ve Müfide ise ailelerinin isteği ve görücü usulüyle evlendiklerini aktarmıştır. Zeliha’nın 8, Müfide’nin ise 12 çocuğu olmuştur.

Görüşülen kadınlardan ikisi Kürt hareketiyle tanıştığı sırada erkek arkadaşları olduğunu, biri de sadece platonik düzeyde bir erkeğe ilgi duyduğunu belirtmiştir. Bir kadın bilinçli olarak erkek arkadaş edinmediğini söylemiş, diğer kadınlar ise bu konuda konuşmamayı seçmiştir.

Hayatlarının sonraki aşamalarında evliliği ataerkil aile yapısının mihenk taşlarından biri olarak değerlendiren kadınların Kürt hareketiyle tanışmadan önceki değerlendirmeleri ise farklı olmuştur. Kürt hareketinden önce kadın-erkek ilişkilerini ve evliliği “normal” karşıladıklarını söyleyenler çoğunlukta olmuştur. Bununla birlikte zamanla ailelerinde ya da çevrelerinde gördükleri örnekler ya da bilinçlenme düzeyleri bu kadınların evliliğe bakış açılarını değiştirmiştir. Pervin, Hacer ve Naciye ailelerinin kendilerini evlilik hayalinden özellikle uzaklaştırdığını, önceliği eğitim ve ekonomik bağımsızlığa verdiğini, bu koşulların sağlanması durumunda evlenmelerini öğütlediğini söylemiş ve kendilerinin de bu tavsiyeye uyduklarını belirtmişlerdir. Aynı zamanda Pervin, Canda, Nergis ve Selma annelerinin aile içinde yaşadığı dramatik durumun kendilerinin evlilik konusundaki bakışını önemli oranda etkilediğini söylemişlerdir.

“O zaman kadın çelişim vardı, bu yüzden diyordum gidip okuyacağım, Dersim’e döneceğim, okumayınca kadar da evlenmeyeceğim. Gerçekten de ben de kardeşim de okulu bitirinceye kadar erkek arkadaşımız olmadı. Mesela ben hiç anne olmak istemedim, hiçbir dönem aklımdan geçmedi. Yani bana sorduklarında kiminle evleneceksin diye, ben de diyordum ki, ben evlenip evlenmeyeceğimi bilmiyorum ki, ben çocuk istemiyorum ki... Benim hiçbir zaman böyle bir hayalim olmadı, kardeşlerimin de olmadı, küçük kardeşim hariç. O derdi ki, evlenirsem mutlaka bir Dersimli ile evlenirim derdi. Ama biz diğer üçümüz evlenmeyeceğiz, anne de olmak istemiyoruz derdik. Başından beri bu kadar keskin düşünmeme neden olan toplumsal ilişkilerdir. Babamın annemi dövmesine tanıklık ettim. Küçüktüm ama kafamda çok iz bıraktı, evlilik bu demektir diyordum. Ben uyuyordum, babam içeri girmişti, alkolüydü, gürültüyle uyanmışım, babam annemi balkona doğru çekiyordu ve atmaya çalışıyordu. Bu böyle olunca, ben niye evleneyim diyordum. Teyzemlere gitmişim, akşam kuzenlerimle film izliyorduk, eniştem alkollü gelmişti, teyzeme bağırmişti. Kuzenim de baba bağırma demişti ve tokadı yemişti, sonra aile kavgası başlamıştı. Ben en küçük olanı kucağıma alıp kaçtım, eve gittim. Anneme işte o gün söyledim, iyi ki babamız yok, iyi ki erkek yok bu evde, iyi ki benim babam ölmüş. O dönem için buna vesile olan şeyler bu tanıklıklardır. Yani annem kimse üniversiteyi bitirmeden ve ekonomik bağımsızlığını kazanmadan evlenmeyecek dediğinde ben buna zaten ikna olmuştum.” (Pervin)

“Evlilik konusunda mesela bu bana hep çok zor gelen bir şeydi. Bu biraz babamdan kaynaklanıyordu, hiç aklımda canlandıramıyordum, hiç öyle hayallerimde yoktu. Herhalde baba figüründen kaynaklandı. Erkek figürü bende deforme oldu.” (Selma)

“Çok bilinçli değildim, ama mesela annem gibi olmayacağım diyordum. Onun gibi oturup evlenip çoluk çocuk sahibi olmayacağım. Hiç çocuk yapmak istemiyordum. Evlenmek pek bende yoktu. O çocuğun bütün hayatı elimden alacağını düşünüyordum. Çünkü annemin bütün gayesi bizdik ve biz sanki onun bütün hayatını almış gibiydik. Bu yüzden hiç anne olmak istemedim. Yani hayallerim hiç bu konularla ilgili olmadı. Dediğim gibi çantamı sırtıma alıp gezerim diyordum, böyle maceracı hayallerim vardı. Yani ben ailemi sorguluyordum ve asla sizin gibi olmayacağım diyordum.” (Nergis)

“Aslında evlilik cinsel bir tercihten çok toplumsal bir tercihtir. Evlenmek bir duruştur, davranışlarınızı değiştirir. Mesela ben evlendim ve boşandım, bu durum benim davranışlarımı çok belirleyen bir durumdu. Hani ben çok zibidi biriydim, mesela kaynanam yemeğimi yiyip okula gittim mi diye sürekli beni kontrol ediyordu, bana annelik yaptı. Ama benim farklıydı. Evlendiğinizde toplumun size dayattığı davranış kalıpları var. Bu noktada evliliğin şeyle çeliştiğini düşünüyorum, yani ben evli olsaydım siyaset yapma biçimim farklı olurdu. Çelişki ve zorlanma oluyor.” (Nesibe)

1.5. Enformel Ağlar

Bu çalışma kapsamında yapılan görüşmeler Handan Çağlayan’ın şu tespitini büyük oranda teyit etmiştir: “Sözlü tarih çalışmaları Kürt kimliğine dayalı politik bilincin ve kolektif eyleme katılımın çoğunlukla aile, akraba, komşuluk ilişkileri aracılığıyla gerçekleştiğini gösterdi. Bu durum kolektif kimliğin gelişmesinde ve kolektif eyleme katılımında enformel ilişki ağlarının etkili olduğu anlamına geliyor.” (2014:168)

Ancak Çağlayan’ın tespiti 1980’li ve 1990’lı yıllardaki durum için önemli ölçüde geçerli olmakla birlikte özellikle 2000 sonrası için bazı açılardan yetersiz kalmaktadır. Kürt hareketinin gelişim trendi genellikle genişleme ve toplumsal karşılık bulma yönünde olmuştur. 2000’li yıllarda Kürt hareketinin etki sahası önceki dönemlere göre çok daha geniş ve çeşitlidir. Yasadışı örgüt yapılarının yanı sıra Kürt hareketinin kapsadığı siyasi parti çalışmaları önemli aşamalar kat etmiş, belediye ve milletvekilliği başta olmak üzere birçok alanda temsil gücü yakalanmıştır. Kürt kadın hareketi özgün ve örgütlü yapılarını hem siyaseten hem de sivil toplum kuruluşları nezdinde yaygın hale getirmiştir. Önceki dönemlerde sınırlı sayıda olan ve şiddet ortamının gölgesinde kalan sivil toplum kuruluşları, kültür sanat etkinlikleri ve kurumları ile basın yayın araçları çeşitlenmiş ve etkisini arttırmıştır. Dolayısıyla

Kürt hareketinin doğrudan ya da dolaylı olarak kapsadığı ve etkilediği çok daha yaygın toplumsal, siyasal, kültürel, ekonomik, enformatik, propagandatif mekanizmalar söz konusudur.

Kürt hareketinin nüfuz alanının genişlemesi, enformel ilişki ağlarının ve katılımların biçim ve niteliklerinde değişimlerin yaşandığını da göstermektedir. Kadınların Kürt hareketine katılımlarında artık sadece aile, akraba ve komşu gibi yakın çevreleri etkili değildir; Kürt hareketiyle ilgili diğer bütün alanlardaki gelişmelerin de etkileri olmuştur. Kürt hareketiyle ilişkili basın yayın kuruluşları, Amin Hassanpour'un (2005) da işaret ettiği gibi, Kürtlerin Ortadoğu'da ve diasporada yaşadıkları ülkelerin sınırlarını aşarak etnomilliyetçi etkileşimi hızlandırmış ve Kürt hareketi için uzun süre temel propaganda birimi olan silahlı varlığından da daha etkili hale gelmiştir. 2000'ler ve özellikle 2010'dan sonraki dönemde internet dünyasının sağladığı olanaklar da hesaba katıldığında Kürt hareketinin enformel ağlarının ne kadar çeşitlendiği ve genişlediği görülebilir. Kürt hareketini anlatan materyallere ulaşmak 1990'lı yıllarda zor ve bazen ağır bedelleri göze almak anlamına gelirken örneğin, 2000'lerden sonra sıradan bir hal almıştır. Aynı şekilde Kürt hareketinin özellikle siyasi alanda kat ettiği gelişmeler (örneğin seçimlerdeki başarısı) başka platformlarda söz bulma ve böylece hitap ettiği esas kitlenin dışındakilere seslenme olanaklarını da sağlamıştır.

Belirtilmesi gereken bir diğer önemli nokta ise, görüşülen kadınların büyük çoğunluğu şiddetin ayyuka çıktığı, Kürt meselesiyle ilgili gelişmelerin hayatın her alanında etkisini gösterdiği ve dolayısıyla Kürt hareketinin zaten görünür olduğu bir dönemde dünyaya gözlerini açmış ve bu ortamda büyümüş olmalarıdır. Başka ifadeyle, görüşülen kadınlar Neriman'ın da ifade ettiği gibi, "politik iklimin içine doğmuşlardır." Kadınların büyük çoğunluğu bu iklimin doğrudan etkisini küçüklüklerinden itibaren hayatlarında hissetmişken, çok azı bu iklimden uzak yaşayabilmiş, ancak dolaylı ya da karşıt etkilerinden de kaçınamamıştır.

Bütün bu hususlar, Çağlayan'ın belirttiklerine ek olarak, Kürt kimliğine dayalı politik bilincin gelişiminin ve kolektif eyleme katılımın koşul ve gerekçelerinin çeşitlendiğini göstermektedir. Kadınlar Kürt hareketiyle ilgili çok daha fazla materyalden inceleme, daha geniş politik ve sosyal ortamlarda tartışma, medya aracılığıyla takip edebilme ve daha yaygın kurumsal çerçevelerde temas edebilme imkânlarına kavuşmuşlardır. Bu durum, aynı zamanda kadınların Kürt hareketini tercihlerinin daha bilinçli ve nitelikli hale geldiğini de ortaya koymaktadır. Kadınlar, Kürt hareketiyle sadece etnik kimlik gerekçesiyle değil, sınıfsal,

cinsiyet ve hatta inanç kimlikleri dolasıyla da temasa geçebilmiştir. Örneğin görüşme yapılan kadınlardan 10'u başka sol veya feminist hareketlerle ilişkileri olmalarına rağmen Kürt hareketini tercih ettiklerini söylemiştir. Bu kadınlar Kürt hareketiyle ilgili araştırma ve gözlem olanaklarının olduğunu, diğer hareketlerin söylemleriyle kıyaslama yapabildiklerini ve sonuç olarak kendileri açısından daha doğru olanda tercih kıldıklarını açıklamıştır.

1.6. Aile, Çevre ve Okumanın Etkisi

Görüşülen kadınlardan 10'u Kürt hareketiyle tanışmalarında ve tercihlerinde aile bireylerinin etkili olduğunu söylemiştir. 5 kadın çevrelerindeki olay veya kişilerin, 5'i de sadece yaptıkları okumaların etkisini dile getirmiştir.

Hale ve Canda ailelerinin öteden beri Kürtlük bilincine ve politik duyarlılığa sahip olduklarını, aile büyüklerinin bu bilinci özellikle aile fertlerine aşıladıklarını belirtmiştir. Hale, Canda, Zeliha, Handan, Müfide, Zozan, Neriman ve Zerya aile bireylerinin şiddet ortamından doğrudan etkilendiklerini de aktarmıştır. Hale'nin kardeşi faili meçhul cinayette öldürülmüştür.

Zozan'ın babası gözaltına alındıktan sonra kaybettirilmiş ve bir daha kendisinden haber alınamamıştır. Canda'nın eniştesi dağa çıktıktan sonra ölmüştür. Zeliha'nın 4 çocuğu dağa çıkmış, bunlardan 2'si yaşamını yitirmiş, ağırlaştırılmış müebbet hapse mahkûm bir çocuğu da 24 yıldır hapidedir. Müfide'nin bir kızı ve çok sayıda yakını dağa çıkmış ve yaşamlarını yitirmiştir. Handan'ın yakınlarından dağa çıkan ve yaşamını yitirenler olmuştur. Neriman'ın amcası Kürt hareketiyle ilişkilendikten sonra öldürülmüş, babası ve kardeşleri sık sık gözaltına alınmış ve tutuklanmıştır. Zerya'nın babası gözaltında işkenceye maruz kalmıştır. Zeliha, Handan ve Zozan köylerinin zorla boşaltıldığını ve yakıldığını aktarmıştır. Bu hikâyeler kadınların Kürt hareketiyle mağduriyet üzerinden ilişkilenmelerinde etkili faktörler olmuştur. Selma ve Güler ise yakın akrabalarının Kürt hareketinde faal olduğunu ve kendilerini etkilediğini anlatmıştır. Hacer ve Nesibe çevrelerindeki insanların hikâyelerinden etkilendiklerini aktarmıştır; ikisi de politik davalardan dolayı hapiste olan akrabalarından ve müvekkillerinden söz etmiştir. Pervin bulunduğu kentte çatışmada öldürülmüş ve çıplak vaziyette panzerlerin arkasında sürüklenmiş militanların görüntülerinin ve bu duruma tepki gösteren öğretmeninin "Bir gün birileri bunun hesabını soracak" cümlesinin hafızasında önemli bir yer edindiğini aktarmıştır. Ayrıca Canda 1925'teki Şeyh Said İsyanı sırasında aile

bireylerinin devlet güçlerince öldürüldüğünü ve bunun ailede Kürtlük duyarlılığı konusunda bir hafıza oluşturduğunu dile getirmiştir. Pervin ve Hacer de 1938'deki Dersim Katliamı ile ilgili ailelerinin hafızasına dikkat çekmiştir. Canda, Pervin ve Hacer Kürt hareketinin yarattığı politik bilinçlenme ve Kürtlerde oluşturduğu güvenin sayesinde bu tarihsel hafızanın yeniden canlandığını ve konuşulabilir hale geldiğini de söylemiştir. Bu arada Duygu'nun hikâyesi farklı olmuştur. Duygu, 12 Eylül 1980 darbesi döneminde babasının öldürülmesi olayının aile içinde genellikle konuşulmadığını ve çevreden de gizlendiğini, olayı uzun yıllar sonra öğrendiğini ve bu hikâyenin Kürt hareketine katılmasında hiçbir etkisinin bulunmadığını söylemiştir.

Benzer travmatik etkiler yaşamamış 5 kadın Kürt hareketiyle ilgili belli bir süre araştırma yaptıklarını, çeşitli kaynakları okuduklarını ve gözlemlerde bulunduklarını, ikna olduktan sonra katılmaya karar verdiklerini belirtmiştir. Ancak bu durum, diğer kadınların Kürt hareketiyle ilgili okuma yapmadıklarını ya da tamamen dramatik olayların neticesinde duygusal tepkilerle katıldıklarını göstermez. Aksine görüşülen kadınların çoğunluğu katılmadan önce Kürt hareketiyle ilgili okuduklarını ve bilgilendiklerini söylemiştir.

Kendilerini Türk olarak tanımlayan Perihan ve Elvan'ın hikâyeleri Kürt olanlardan bazı noktalarda ayrılmaktadır. Perihan, ailesinin Kürtleri bildiğini ancak Kürt hareketiyle mesafeli olduğunu söylemiştir. Kürt nüfusun yoğun olduğu bir kentte Türk ve Alevi kimliklerinden dolayı gettolaştıklarını, bunun da Kürtlerle aralarında mesafe oluşmasına yol açtığını, bu nedenle Kürt hareketini terörist bir hareket olarak nitelediklerini dile getirmiştir. Perihan, Kürt hareketiyle ilgili bakış açısının, meslek okuluna gittiği dönemde, 12 Eylül 1980 askeri darbesi sırasında Diyarbakır Cezaevi'nde Kürt mahkûmlara yönelik insanlık dışı muameleleri ve 1991'de Diyarbakır'da öldürülen Kürt politikacı Vedat Aydın'ın hayat hikâyesini konu edinen kitapları okuduktan sonra değiştiğini belirtmiştir. Perihan, olumsuz yaklaşacaklarını bildiği için Kürt hareketiyle temasa geçtiğini ailesinden gizlemiştir.

Elvan, İstanbul'un orta sınıf semtlerinden birinde ve politik gelişmelerle çok da ilgilenmeyen bir ailede doğup büyüdüğünü anlatmıştır. Elvan, çatışmalı ortama dair haberler zaman zaman aile içinde tartışmalara neden olmuşsa da bu durumun yaşamlarında ciddi bir yer tutmadığını da eklemiştir. Anne ve babasının “resmi söylem ve medyanın etkisiyle Kürt hareketini klasik terörizm söylemiyle değerlendirdiğini” belirten Elvan'ın büyüdüğü çevrede, yıllar sonra Kürt olduklarını öğreneceği bir aile dışında Kürt olarak tanıdığı kimse olmamıştır. Lise yıllarında bir arkadaşının Kürt olduğunu öğrendiğinde ise diğer arkadaşları gibi

“kuyruklu olup olmadığını” merak etmiş olan Elvan, ancak üniversite yıllarında politik meselelerle ilgilenmeye ve böylece Kürt hareketiyle tanışmaya başlamıştır. Elvan, okuduğu kitapların, özellikle sınıf ve cins çelişkisini konu edinen kitapların kendisini arayışa soktuğunu, böylece daha sonra medya aracılığıyla söylemlerinden haberdar olduğu Kürt legal siyasi hareketiyle yolunun kesiştiğini anlatmıştır.

Elvan ve Perihan’ın hikâyeleri, Türkiye’deki iki ayrı etnik ve toplumsal yapının algılarının nasıl ve neden değişik olduğuna dair veriler sunmaktadır; özellikle de 1990’lı ve 2000’li yıllarda Türk ve Kürt toplumlarının algıları üzerinde Kürt meselesinden kaynaklı şiddetin yol açtığı etki ya da bu şiddetin yaşamda hissedilme biçimleri nedeniyle önemli olmaktadır.

1.7. Kürt Hareketiyle Temas

Görüşme yapılan kadınlardan 10’u üniversite yıllarında Kürt hareketiyle temasa geçtiklerini, ancak bunlardan 6’sı lise, hatta ortaokul yıllarından beri Kürt hareketini bildiklerini, üniversite yıllarının ise aktif politik hayatlarının başladığı dönem olduğunu söylemiştir. Kadınlardan 3’ü lise yıllarında Kürt hareketiyle temasa geçmiştir. Kadriye Kürt hareketiyle kurulduğu 1970’li yıllardan itibaren ilişkili olduğunu aktarmıştır. Müfide ve Zeliha’nın aktif politik ilişkileri ise çocukları Kürt hareketine katıldıktan sonra, 1990’lı yıllardan itibaren başlamıştır. Diğer kadınlar ise bulundukları sosyal ve politik çevrede Kürt hareketiyle temasa geçtiklerini anlatmıştır.

“Dersim’in sosyo-kültürel yapısı itibarıyla sen zaten politik bir iklimde doğuyorsun. Dolayısıyla benim politik kimliğimin başlangıcına dair bir yıl yok. Ama kitap okumayla başlar derler ya, ben ortaokuldan beri kitaplar okurdum. Tabi liseye gelince artık, senin doğal saydığın politik kimlik bir aktiviteye dönüşüyor, bir itiraz haline dönüşüyor. Benim ilk katıldığım eylem Dersim Lisesi’nin en büyük eylemiydi. Okulun kapısında şey vardı, nöbetçi kulübesi, o nöbetçi kulübesine polis yerleştirmişlerdi, böyle olunca tüm lise eyleme geçti. Yanlış değilsem iki bin öğrenci... O politik kimliğin eyleme dönüştüğü an lise yıllarına denk geliyor. Bu dönemde okuduğun kitaplar da politik hale dönüşüyor. Mesela Sosyalizmin Alfabetesi, mesela düşünceler tarihi, toplumlar tarihi, mesela Kürt sorunu... İşte üniversiteye gelince zaten Kürt meselesine biraz aşınayım, ama öyle bir örgütsel bir hali yok, ideolojik bir hal yok, öyle özel bir dahiliyet de yok...” (Pervin)

“Üniversite yıllarında, yurtsever hareketin İstanbul’a gelmesi zaten 90’lar süreci, benim üniversite sürecimin sonlarına denk geldi. Halepçe Katliamına ilişkin bir anma vardı üniversitede, son sınıftı galiba. 89-90’dı galiba, ilk anması yapıldı, öyle fark ettim.” (Naciye)

“Devlet tarafından katledilen bir baba var, bunun çok etkili olduğunu düşünüyorum. Bu olmasaydı partinin içinde yer alır mıydık, almaz mıydık bilmiyorum. Ama büyük pay buraya ait. Şeyin de mutlaka etkisi olmuştur, abimin, annemin... Sonuçta onlar bizden önce partide yer almışlardır, hala da yer alıyorlar, onların da etkisi olmuştur.” (Zozan)

“Ben yatılı okuldaydım, hiç isteyerek gitmedim ama, tam askeri yer gibi. Ama Ahmet Kaya falan dinliyordum, bu arada zaten onlara çok uzak değildim. Alevilik zaten belli şeyde, bir abim sol görüşte, üniversite yıllarında, yani aktif değil ama çok okuyan biriydi... Yani bir yandan abimin kitapları geliyor, okuyorum falan... Sonra bir gün mahallede bir devrimci abla vardı, onun yanına gittim, o biraz yurtseverlere de yakındı, ondan Nevzat Çelik’in kitabını istedim, olmaz mı dedi, verdi ve yanına da Dörtlerin Gecesi kitabını ekledi, bir de Vedat Aydın’ın cenaze törenini anlatan bir kitap vardı. O zamana kadar da ben terörist olarak değerlendiriyordum. Ondan sonra bunları okumaya başladım, Nevzat Çelik bir kenarda kaldı. Okudukça ağlıyorum, bu nasıl olabilir diyorum. Sonra ablaya sordum, o da hala oluyor dedi böyle şeyler... Okuduğum kitaplardan sonra düşüncelerim değişmişti ve bu halimle liseye, İzmir’e gittim. Atatürkçüler geliyor, ilgileniyorlar, ama benim düşüncelerim değişmişti. Ben solcuları falan arıyorum. Hiç unutmam, sonra bu Atatürkçülerden biri yurtsever kızlardan biriyle basketbol oynamış ve gelip bana şey demişti, onlar çok düzenliler, yataklarını falan her sabah toparlarlar, ilginçler. Kim bunlar demiştin, bunlar Kürt demişti. Öyle mi demiştin, aradım ve buldum.” (Perihan)

“Ben hep okumayı çok sevdim. 12 Eylül’de lise birideydim ve o zamanlarda bile saklanan kitapları okumayı bırakmadım. Babamın, akraba çevresindekilerin kitaplarını çok okudum. Şimdi aile çevresinde 12 Eylül öncesinden beri olan bir sol politik gelenek vardı, ama hani beni sol olarak çok etkilediklerini söyleyemem. Üniversiteye geldiğimde ortamın fazla apolitik olmasının getirdiği rahatsızlıktan, yine o dönem Diyarbakır’daki açlık grevlerine katkı yapmaktan harekete geçtim, o zaman gözaltına alındım ve bırakıldım. Siyasal anlamda bir örgütte olmadan üniversiteyi okudum. İlginç yok muydu, vardı, ama doğrudan bir yerde örgütlenemeyecek kadar başıbozuktum biraz. Keyfi bir tiptim. Ben biraz çılgındım yani. Belli bir olgunluğa geldiğimde Kürt hareketiyle ilgili olduğumu fark ettim.” (Nesibe)

“Bizim lisede kocaman düz duvara, beş katın tam ortasında büyükçe PKK yazısı yazılmıştı, oraya nasıl tırmanıp yazmışlarsa artık... Hocalar ve müdür sopalarla kafamıza vuruyordu, bu yazılara bakmayın diyordu. Müdürümüz falan ülkücüydüler. Ben, Palulu ve Cizreli bir çocuk aynı zamanda yurtsever olduk. Okulda salaklıkla her şeyi konuşuyoruz, Kürtler şöyledir böyledir diye. Bir ay sonra öldürülecekler listesi asıldı. Beş kişilik listeydi. Sonra okul bahçesinde saldırılar başladı. Benle bir başka solcu kız dışında yüz kişilik grup Alevilere falan saldırıyorlardı. İşte okulda silahla falan tehdit edilmeye başlandı. Sonrasında zaten operasyon geldi. İşte ben kaçabilenlerdendim. İzmir’e geçtim. Ablam ve annem de geldiler. Sonra üniversiteye gittim. Dicle [Üniversitesi] İktisat’ta başladım. Ondan sonra HADEP’e girdim, giriş o giriş.” (Hacer)

“Mesela biz ortaokuldayken, on bir on iki yaşındayken, ablam biraz daha benden büyüktü ve biz o zaman Medya Güneşi diye bir dergi vardı. Bu çok serbest satılmayan ve Kürtlerin çıkardığı bir dergiydi. Bunu bakkaldan el altından alıyorduk. Yani ortaokulda biz Medya Güneşi alıyorduk. Aslında çok da küçüktük o zamanlar. O yüzden kendimi daha o küçük yaşlardan itibaren politik biri gibi hissederdim. Böyle daha kimliğini bilen, kendi aidiyet duygusunu bilen bir çocuk gibi bilirdim ve öyle de büyüdüm gerçekten. Liseye gittiğimizde ise, liseli gençlik örgütünü biz kendimiz kurduk, 89, 90, 91 yılları... Biz kendi aramızda kurduk ve bizim müthiş bir sempatimiz vardı harekete karşı. Biz daha o yıllarda Che’nin kitaplarını okuduk. Daha o dönem aramızdan gidip mücadeleye katılan arkadaşlarımız oldu. O zamanlar serhildanlar dönemiydi ve o dönemde örgütlenmelerimizi biz yapıyorduk, aktif katılımlarımız oluyordu... Ablam okuldan tatile geldiğinde bize İstanbul’u, öğrenci çevresini, yurtsever ortamı anlatmıştı ve bu beni çok etkilemişti. Üniversite okumak, hatta okumak da değil, gidip o ortama dahil olmak... Bu istek bende oluştu.” (Hale)

1.8. Katılım Gerekçeleri

Kadınların Kürt hareketine katılım gerekçeleri farklıdır. Görüşülen kadınlardan 15’i etnik kimliğin tercihlerinde etkili olduğunu dile getirmiştir. Kadın kimliğinin etkili olduğunu söyleyenlerin sayısı ise 10’dur. Sınıfsal tercihten ya da sosyalizm ideolojisinden dolayı Kürt hareketini seçen 7 kadın olmuştur. Kadınlardan 4’ü aynı zamanda Kürt hareketine mensup kişilerin ilişki biçimlerini ve ortamını samimi ve hoş bulduğunu ve bunun da tercihlerini etkilediğini belirtmiştir. 4 kadın da Alevi kimliğinden dolayı yaşadıkları dışlanmışlığın Kürt hareketini tercihlerinde örtük de olsa etkisi olduğunu söylemiştir.

Kadınların çoğunluğu tek bir gerekçeden dolayı Kürt hareketini tercih etmemiştir. Sadece 5'i etnik, 1'i kadın, 1'i de sol ideoloji gerekçesinden dolayı Kürt hareketini tercih ettiğini söylemiştir. Yukarıdaki gerekçelerden ikisini tercih nedeni sayan kadın sayısı 8 iken, üç gerekçeden hareket edenlerin sayısı 3, dört gerekçeyi sıralayan ise 2 olmuştur. Bununla birlikte kadınların tamamında bir gerekçe baskın, diğerleri ise tercihlerini destekleyen unsurlar olmuştur.

Hem kadınların enformel ilişki ağlarının ve Kürt hareketini tanıma süreçlerinin hem de katılım gerekçelerinin çeşitliliğini ortaya koyan bu tabloya ayrıca “anne” kimliğine sahip kadınları eklemekte yarar vardır. Görüşülen kadınlardan 3'ü yaşlı, çocuk sahibi ve çocukları ya da akrabaları Kürt hareketiyle ilişkili kadınlardı. Bunların Kürt hareketiyle ilişkilene biçimleri, “annelik” kimliklerinin kamusal işlevselliğiyle açıklanabilir.

Handan Çağlayan (2014), Kürt kadınlarının kolektif eyleminin ortaya çıkmasında mağduriyetin ve düzeltilmesi gereken bir adaletsizlik olduğu bilincinin önemli yer tuttuğuna işaret etmektedir. 12 Eylül darbesi, aile ya da akraba çevresinde birilerinin tutuklanması, öldürülmesi ya da dağa çıkması, gözaltında kayıplar ya da faili meçhul cinayetler, zorunlu göç ve yerleşim yerlerinin boşaltılması gibi gelişmeler kadınların kolektif eyleme katılımlarında etkili olmuştur. Hapishanelerin önünde, basın açıklamalarında, taziyelerde ya da mağduriyetten kaynaklanan benzer mekanlardaki etkileşim veya aile – akraba çevresinde yaşanan mağduriyetin kadınlarda “biz” duygusunu geliştirdiğini belirten Çağlayan, kadınların ilk başta anne, eş ya da kardeş kimlikleriyle kolektif eylem sürecine dahil olduklarını vurgulamaktadır. Bu sürecin her şeyden önce kadınların güçlen(diril)mesinde etkili olduğunu düşünen Çağlayan, öncelikle kadınların özel alanlarında işlevli olan “annelik” kimliğinin önem kazandığını, ataerkinin özel formundan kamusal forma veya ifadeye kavuştuğunu kaydetmektedir. Geleneksel ailenin annesi olan kadın “yeni ulus ailesinin” annesi rolüne bürünmüştür. Görüşülen 3 “annenin” durumu tüm bu tespitleri haklı çıkaracak niteliktedir.

Bu arada Handan Çağlayan özellikle 1980 ve 1990'lı yıllarda kadınların Kürt hareketine katıldıktan sonra kadın kimliğini edinme sürecine başladığına dikkat çekmiştir. Bu çalışmadaki veriler ise, özellikle 2000'den sonra, bazı kadınların daha Kürt hareketiyle temasa geçmeden kadın söyleminden etkilendiklerini, cinsiyet kimlikleri konusunda bilinçlendiklerini ve böylece Kürt hareketine dahil olduklarını da göstermektedir.

“Diğer sol hareketler de vardı, hepsi de bir aradaydılar, küçük küçük gruplardı. Yurtseverlerle birlikte ortak hareket ediyorlardı. Zaten arayışlarım falan da vardı. İlk

anadilde eğitim kampanyası başlamıştı, 2001 yılında, bu kampanya için imza topluyorlarken hocamla bir tartışma yürütmüştük. Türklük üzerinde birkaç şey söyledi, içinizde Türk olmayan var mı dedi. Ben de dedim ki Kürt var. Böyle söyleyince hoca çok cesaretlisin falan dedi, garip şekilde tehdit eder gibi bir şeyler söyledi. Ben de o artık öyle konuşunca ben de hocayı tersledim ve dersten çıktım. Bu durum dersteki bazı arkadaşlar tarafından yurtsever arkadaşlara söylenmiş, böyle Kürtçü falan diye. Yurtsever arkadaşlar da geldi, hepsi birlikte geldiler. Hatta imza için gelmişlerdi. Böyle ilişkilerimiz gelişti. Biraz kitaplar aldım, okudum. Böylece arkadaş ortamımız oluştu... İlk başlarda tam olarak bu benim demedim. Çünkü teorik anlamda çok fazla bilmiyordum. Öcalan'ın ne istediğini de çok bilmiyordum. Cins mücadelesinin önemini yavaş yavaş kavriyorsun, zaten hayat içinde bunu öğreniyorsun, kadın olarak mücadele vermen gerektiği de aşikâr. Ama ben başlarda bütün mücadeleyi iç içe verebilirsin diyordum, özgün bir kadın mücadelesine gerek olmadığı noktasındaydım. Zaten devrimci bir mücadele veriyorsun, devrim olunca da zaten kadın özgürleşecek, böyle bakıyordum. Dediğim teorik düzeyi çok öyle şey olan biri değildim. O zamanlar Öcalan'ın savunmalarını okudum. Onu okuduktan sonra işte benim yerim burası dedim ve gittim, buradayım dedim. Katılımım duygusal bir katılımdan ziyade teorik bir katılım oldu.” (Nergis)

“Harekete dahil oluncaya kadar çok tereddütler yaşadım. Gerçekten sosyalist mi, bu benim için belirleyiciydi, sınıf kimliğim benim için ön plandaydı. Bunun yanında, Türkiye’de sosyalizmin gelişebilmesinin bu kadar ezilen bir halk varken, böyle mücadele ediyorken bir şey yapamayacağıma inanmam da var tabi...” (Perihan)

“Ben bağlama kursuna gitmiştim, orada tanıştım. 2002 yılıydı. DEHAP vardı. Bağlama kursunun hemen karşısında DEHAP'ın seçim bürosu vardı ve bir arkadaşımın önerisiyle oraya gittim. Meraktan dolayı gittim. O zaman ortaokul sondaydım. Bu dönemde zaten Kürt olduğumun bilincindeydim. Bu da kuzenimin bize geliş gidişiyle oldu. O dönem bize gelip gidiyordu, bize dergiler falan getiriyordu. Ben de bunları okuyordum ve oldu. Sanki ciddi bir ortam vardı. İlk girdiğimde beni çok sıcak karşıladılar. Hep birlikte hareket ediyorlardı, birlikte yemek yiyorlardı, kimin cebinde ne varsa paylaşıyorlardı, harıl harıl sanki ciddi işler yapıyorlarmış gibi davranıyorlardı. Bu ortam bana çekici geldi. Bir de kadınlar tabi... Kadınlar çok aktiftiler.” (Güler)

“İşte mesela Hrant Dink'in öldürülmesinden çok etkilendiğimi hatırlıyorum. O yürüyüş mesela beni çok etkilemişti. O kadar kalabalığın içinde olmak, o kadar insanın bir arada olması... Öyle bir yas tutma hali çok etkileyici gelmişti. Bana şey fikri verdi, devlet

dediğimiz mekanizmanın eleştirilemez, dokunulamaz bir şey değilmiş gerçekten. Hem de insanların bir arada olması bana çok farklı bir duygu hissettirdi. Ondan sonra da bazı eylemlere gidiyordum. Ondan sonra daha fazla ilgilenmeye başladım, ne yapabilirim, niye böyle gibisinden... Bu sınıfsal farklar nedir, nereden kaynaklanıyor, nedir falan... Sonra insanlarla tanıştım. Hikâyeler dinledim insanların kendi paylaşıtlarından. Bir süre sonra kendimi böyle... Mesela DTP'nin kapatılması vesaire falan... O zaman kendimi daha çok şey hissediyordum, ben bu noktada bu ülkede bir şeylerin değiştirilmesiyle ilgili sorumluluk hissediyorsam en sağlıklı nerede yapabilirim, nerede katkı sağlayabilirim. Bu noktada bana Kürt siyasal hareketinin söylediği şeyler çok mantıklı gelmeye başladı. Bir de Kürt hareketinin kadınlar konusunda söylediği şeyler çok cezbedici gelmişti. Toplumsal sorun olarak da görmek bir yandan, hani kadının kendisini güçlendirilmesi, ama bir yandan da toplumdaki değişim ve dönüşümü sağlaması... Bana mantıklı gelen şeylerdi.” (Elvan)

“İlk etapta tabi ki Kürtlük bilinci... Yasaklanan bir halk, bir kimlik, bir birey... Bunun için sen ifadeni orada buluyorsun ve burada olmalıyım diyorsun. Tabi belli bir süre sonra bakıyorsun, evet ben Kürt olmasaydım da burada yer alırdım. Sadece Kürt olduğum için değil. İlk adım atılırken tabi ki etnik-ulusal kimlik... Sonra aynı zamanda dönüp baktığında kadın kimliğinin mücadelesini de vermen gerekiyor.” (Handan)

“O yaşlarda yurtsever ve diğer sol hareketlerle tanıştık. Bunların farklı olduğunu anladım ve bir tercih yapmak zorunda kaldım. 15-16 yaşlarıma geldiğimde işte böyle bir ayırım varmış dedim ve birilerini bulayım dedim. Yani lisede artık ait olmak istiyorsun. Kürt hareketini tercih etmem tamamen duygusaldı, daha ilginç insanlar diyordum, çünkü diğer hareketler neredeyse hepsi bizim gibiydi, hepsi Dersimli ve bizim gibiler. Ama Kürt hareketi öyle değildi, bizden farklıydılar, işte işçi var içlerinde, senin sokaklarda aşağılayıp selam vermediğin Şaşı Kürtler var...” (Hacer)

“Benim Kürt hareketine katılmam 1994'lere denk gelir. Evet, etnik kimlik bilinci bizde çok yoğundu, ama esasen belirleyici olan kadınlık durumuydu... Eniştem bana demişti, annenle babanı çok suçlamayın, onları da bu hale getiren sistem, ideoloji... Ben bu lafları yeni duyuyordum ve hiçbir şey anlamıyordum. Böyle okuyordum, bir sürü kitap okudum, eniştemle çok tartışıyordum. Bana açıklıyordu. Bunlar bize başka bir dünya vaat ediyordu, ne yapmamız gerektiğini de anlamıştık. Ben liseye başladım, hep birinciydim, o zaman üniversite için para topluyordum, hayalim üniversiteydi. Ama öbür yandan savaş vardı, bu yüzden de üniversite anlamsız geliyordu. Düşün yani Apê Musa'nın ölümü, vekillerin tutuklanması,

insanların öldürülmesi falan... O zaman diyordum ki şimdi gitsem diyecekler ki ailesi okutmadığı için, evlendirmek istedikleri için gitti, ben de böyle değil, okuyarak gitmek istiyordum. Yani onlara bunu söyletmek istemiyordum. Yani işte bak bu hareket öyle bir şey ki bu kız başarılarını feda edip gitti desinler istiyordum. Yani mesaj dolu bir gidişi hayal ediyordum. Sonra gerçekten de en başarılı olduğum bir dönemde gittim, on altı yaşındaydım.” (Canda)

“Peki, neden sol bir hareket değil de Kürt hareketi dersen... Şimdi benim birçok farklı sol örgütten arkadaşım vardı. Aslında herkesin aynı şeyi savunduğunu düşünüyordum. Ama gerillanın durumu vardı, ben lisedeyken altı çıplak erkek gerillanın cesedini okulun hemen ötesine getirmişlerdi ve panzerlerle çekmişlerdi. Bu benim aklımda hep kalmıştı. Yani şimdi değişken durumlar var. Tabi okumalar oluyor... Benim ilk okuduğum politik kitap Ana'dır, ama lisede daha politik içerikli ilk kitap Che'nindir, lise sonda ise artık tamam burada katliam oldu, benim kimliğim olan dinsel ritüeller katliama uğradı ve buna çözüm getirecek şey sosyalizmdir diyorsun. Tabi bir örgüt falan tercihi yok, ama tartışmaya başlıyorsun. Arkadaşlarımla yaptığım tartışmalar sonucunda okumaya meylettiğim kitaplar oluyor. Beni ikna eden şey, Mazlum Doğan'ın savunması, orada kurduğu cümle, yani Kürdistan'da yaşanacak bir kırılma tüm toplumlara özgürlük getirecek, herkesin nasıl özgürlük hakkı varsa Kürtlerin de özgürlük hakkı vardır, Kürtler köle oldukça Türkler de ya da Ortadoğu'nun diğer halkları da köle olmaya devam edecektir cümleleri... Bununla bir sosyalistin bir kırılma yaşaması gerektiği ve bunun da Kürdistan mücadelesi olduğuna ikna oldum, sosyalist kimliğimle katıldım.” (Pervin)

“Ben Bingöl'deyken Sakine [Cansız] arkadaşla tanıştım. Onlar gelip gidiyorlardı. Benim çok dikkatimi çekiyordu, aa kadınların söz hakkı mı var, işte kadınlar istediklerini söyleyebiliyorlardı. Bilinçli bir kadın kadını daha da geliştiriyor, erkeği de geliştirip değiştiriyor, çocuğunu da daha iyi yetiştiriyor. Böyle dedikleri zaman kadına daha çok güven veriyordu. Biz o zamanlar kadın çalışmalarına başladık... Bir gün öğretmenler tartışıyorlardı, Mao şu kitabında ulusların kaderlerini tayin hakkıyla ilgili şu sayfada şöyle diyor... Bana misafirdiler ve böyle tartışıyorlardı. Ezenle ezilenlerin... Mesela Kürtler ezilendir. İşte biz Kürt'üz diyemiyorduk, inkâr vardı. İşte mesela ben Alevi'yim, işte Ramazan'da ekmeğe gittim, sarıp verdiler, niye dedim, Ramazan'dır dedi. Ama ben farklıyım dedim, neden böyle yapıyorsunuz. Yasakları sevmiyordum, böyle kapalı yaşamak istemiyordum. İşte biz Kürt'üz, Alevi'yiz, bunu neden söyleyemiyoruz ki... İşte Kürt yok, Kürt olmaz şeyleri işte bu benim için Kürtlüğü daha fazla öne çıkardı.” (Kadriye)

1.9. Katılım Kararına Ailenin Tepkisi

Görüşülen kadınların çoğunluğu ailelerinin Kürt hareketine katılım kararlarına karşı olumsuz tepki gösterdiğini dile getirmiştir. Bazı aileler çok sert ve reddedici tutum alırken, çok azı isteksiz de olsa ellerinden bir şey gelemeyeceklerini bildikleri için sessiz kalmakla yetinmiştir. Özellikle Kürt hareketinin yasadışı yapılarına katılımlar konusunda bütün kadınların aileleri isteksiz davranmış ve tepkileri sert olmuştur. Aksine Kürt hareketinin yasal yapılarında faaliyet yürütüldüğünde desteklenen kadınlar da olmuştur. Mesela 1990'lı yıllardan beri yasal Kürt hareketinde faal olan aileleri küçük yaştan itibaren Handan, Neriman ve Zozan'ı teşvik etmiştir. "Annelik" kimlikleriyle Kürt hareketiyle ilişkilenen kadınlar için de benzer durum geçerlidir.

Kürt hareketinin yasal kurumlarında faaliyet yürüten kadınların tamamının aileleri çocuklarından haberdardır. Nihayetinde bu kişiler günlük ya da haftalık yaşamlarının bir kısmını aileleriyle de geçirmektedir ve dolayısıyla aile bağlarının tümünden kopmasından söz edilemez. Ancak yine de görüşülen kadınlardan 4'ü ailelerin olumsuz tutumuyla karşılaştıklarını söylemiş; hatta şiddet gördüğünü dile getiren olmuştur.

Kürt hareketinin yasadışı yapılarına katılmak konusunda ise durum farklı olmuştur. Kadınlar tüm bağlarını kopardıkları ve ölüm dahil ciddi tehlikelere atılacakları için ailelerinin kendilerine engel olacaklarını ya da şiddet dahil başka türlü tepki gösterebileceklerini düşünmüş ve bu nedenle ailelerini haberdar etmemeyi tercih etmiştir. Görüşülen kadınlardan biri kararını babasıyla paylaştığını, ancak karşı olmasına rağmen babasının tepki göstermediğini belirtmiştir. Bir diğeri de ailesinin kararından haberdar olduğunu, ancak kendisine baskı yapmadığını aktarmıştır. Türk olduğunu söyleyen ve dağa çıkan Perihan ise ailesi tarafından reddedilmiştir. Bu arada "anne" olan kadınlar, ilk başlarda çocuklarının özellikle yasadışı faaliyetlerde bulunmasını istemediklerini, ancak çocukları dahil olduktan sonra kendilerinin Kürt hareketiyle ilişkileneğe başladıklarını aktarmıştır.

"Kendi kendine yaptığın sorgulamada diyorsun ki, bir şeyler yapmalısın, ötesi çözüm değil. Ama öbür yanda senin okulu bitirmeni bekleyen, sana emek veren bir anne var. Bu seni zorluyor tabi, ama sen bir fedakârlık yapmak zorundasın. Bu iki durum arasında tercih yapacaksın. Ya memlekete döneceksin ya da politik aktör olarak girip aktifleşeceksin ve ailenle karşı karşıya geleceksin... Çok zor bir karar, duygusal olarak zor bir durum. Mesela annem

benim ilk gözaltına alındığımı bilmiyordu, daha sonra Dersim 'de alındım ve yedi gün kaldım, işte orada annem öğrendi. Bana sen bu devleti bilmiyorsun gibi söylemleri vardı, duygusal olarak zorluyordu beni, hani annem üzülecek, ağlayacak, zaten kendisini yok saydı, varlığını ben ve kardeşlerim üzerine kurdu, onu hayal kırıklığına uğrattıyorsun gibi duygusal zorlanmaların oluyor. Sonuç itibarıyla evet, ama herkes bu durumda dedim ve tercih yaptım. Anneme de dedim ben tek başıma hiçbir şey değiştiremem, bu yüzden tercihim bu yönde olacak. Konuşarak tercihim yaptım. Tabi annem kabul etmedi, gazeteye başladım, iki yıl boyunca annem beni aramadı. Ben de dedim, benim bu tercihim kabul etmesen ben de arayıp sormayacağım, kabul etmeyeceğim dedi. İki yıl boyunca böyle oldu.” (Pervin)

“Hiç yadırgamadılar, aman dikkatli ol, cezaevine düşersin vesaire olmadı. Ailemin hiçbir zaman hiçbir konuda bir baskıları olmadı yani. Ben onları taşıdığım kadar onlar da içine giriyorlardı hatta. Aile olarak bir örgütsel şeyin içinde değillerdi ama bir etkilenme vardı. Ailem dağda olduğumu biliyordu. Ailem zaten dediğim gibi yüksek lisans yaparken kısa dönemli bir evliliğim oldu. Sonra gazete ve oradan gittim. Yani o dönemde de ailemle kalmıyordum, evim ayrıydı. Siyasi görüşümü de biliyorlardı öncesinden. [Dağa] çıktığımda da ablamın haberi vardı. [Polisler] onlara gidip sorduklarında da, bilmiyoruz, bizimle ilişkisini kesmiş nerede olduğunu bilmiyoruz demişlerdi. Abimin şeyi olmuştu o zaman işte sen kal burada ben gideyim. Ben de geliyorsan sana da yer vardır orada, sen de gel demiştim. Annem ben yaralandığımda beni rüyasında görmüş. Sonra yakalandığımda sevinmiş tabi. Hiç olmazsa demiş yaşıyor.” (Naciye)

“Mesela o dönemde babam, abim çok tepki gösterdiler, şiddetin en üst düzeyini bana yaşattılar. Bu kadar tepki göstereceklerini tahmin etmiyordum. Ama sonra annemin mitinglere gittiğini biliyorum, sonra da gitmeye devam ettiler. Ama benim gitme talebim o zaman inanılmaz bir tepkiyle karşılaşmışlardı. Aslında ablam beni ispiyonladı. İşte teröristlerin eline falan düşmüş kardeşim gibi... İşte anneme, babama bu tarz şeyler söylüyor. Onlar da doğal olarak bu duruma müdahale ediyorlar. İşte ben bağlama kursuna gidiyorum diye partiye gidiyorum. Bağlama kursunun hocası da arıyor, gelmiyor diye. İşte buradan itibaren başladı, beni bağladılar. Ben de arkadaşları mail attım, şiddet gördüğümü söyledim. Hem kadın olduğum için hem de çok genç olduğum için bana bu kadar müdahale ettiler. Beni kandırdıklarını falan düşünüyorlar. Evet, bir sempati duyuyorlar Kürt hareketine, hatta babama sorarsan kendisini devrimci olarak da değerlendiriyor.” (Güler)

“Annem diyordu ki, kızım takılacaksan git bizim çocuklara [sol hareketlere mensup kişilere] takıl, bunlar da nereden çıktı, bu Şafiler bizi keser, bunlar bir özgür olsun bizi kesecekler, bunlar bize karşı ayrımcı... Hala da böyle düşündüğü oluyor.” (Hacer)

“Kürt hareketine yakın olmam babamı hiç rahatsız etmedi. Tabi çekiniyordu, yani bir adım öteye gitseydik, çekinirdi. Bu tamamen içgüdüsel bir şeydir bence, yani evlatlarını koruma güdüsü. Yani ben harekete katılacağımı söylediğimde de babam hiçbir şey demedi, yani bana engel olmadı.” (Hale)

“Benden doğru haberdar değillerdi, ama elbette haberdardılar, çünkü üniversite bitti ve ben İstanbul’a gelmedim. Üniversite sürecinde gençlik çalışmalarındaydım ve eve de gelip gidiyordum. Onlar da fark ediyorlardı. Politik mücadelenin içinde olduğumu biliyorlardı. Annemin çok direkt şeyi olmadı, ama babam açısından büyük bir travma oldu. İşte İstanbul’a geldiğimde babam bana çok nasihat verdi, işte seni zor koşullarda okutuyoruz, ekonomik ve manevi açıdan zor durumdayız ve seni okutuyoruz. Ben de tamam okuyorum dedim, aslında bu söyledikleri okulu bitirmemde etkili oldu. Ama öğretmenlik yapmadım. Bırakamadım okulu, çünkü babama karşı borçlu hissettim. Sonrasında illegal çalışmalara katıldım, iki yıl boyunca ailemle hiç irtibatım olmadı. Onlarla bu konularda hiç karşılıklı konuşmadım. Bu belki benim korkaklığımdı, biraz zor da geldi. Tabi bunun manevi baskısı vardı, ama fiziki olarak yanımda olmadığı için bir şekilde bu baskıyı atlattıyordum. Tabi onlar için bu dönem duygusal olarak zor bir süreçti.” (Nergis)

2. HAPİSHANE DÖNEMİ

Tez çalışması kapsamında görüşülen kadınların anlattıklarından hareketle, aşağıda gösterileceği üzere, hapis hayatının kadınlar açısından erkeklere nazaran farklı deneyim olduğu görülmüştür. Eril iktidar yapılarının en kristalize olduğu alanlardan biri olarak hapishanenin kadınların deneyimlerine etkisi tam da bu noktada özellikle farklılıklar ortaya çıkarmaktadır. Kürt hareketine mensup kadınların önemli bir oranı, özellikle de aktif politik hayatı olanlar hapishaneye girdiklerinde zaten toplumsal cinsiyet konusunda belli bir görüşe sahiptir ve bu nedenle hapishanede yeniden karşılarına çıkan eril iktidarın ve toplumsal cinsiyet rol ve ilişkilerinin gayet farkındadır. Hapishanenin eril karakteri hakkındaki gözlem ve yorumları da bunu ortaya koymaktadır.

Hapishane sadece cinsiyetçi özellikler nedeniyle değil, başka nedenlerle yol açtığı sorgulama biçimleriyle de kadınların deneyimlerinin şekillenmesinde önemli yer tutmaktadır. Bizzat kadın kadına olmanın yarattığı etkiler, kadınların kendileri ve içinden geldikleri toplum ve politik hareketle ilişkileri hakkında yaptıkları muhasebeler, farklı aidiyet ve kültürlerden gelen kadınların etkileşimleri vesaire hususlar hapis deneyimini şekillendiren faktörler olmaktadır. Bu yeni deneyim birçok bakımdan, ama özellikle hapishanede olmaktan dolayı hapishane öncesi hayattan farklı nitelikler taşımakta ve aynı zamanda hapishane sonrası deneyimden farklılaştığı gibi buna etki de etmektedir. Görüşülen kadınların anlattıkları bu hususlar hakkında da veriler barındırmaktadır.

Hapishane deneyimleri hakkında kadınların anlattıkları birçok noktada benzerlikler taşıdığı gibi farklılıkları da taşımaktadır. Bu gayet normal karşılanabilir bir durumdur. Bununla birlikte yapılan görüşmelerde hapis deneyiminin uzun ya da kısa süreli olmasının yer yer belirgin farklar ortaya koyduğu gözlemlenmiştir. Kısa süre hapishane kalanların Kürt hareketine mensup kadınların hapishanede kurduğu yaşam ve politik sistem hakkında daha olumlu konuştukları ve dolayısıyla hapishane deneyimini kendileri için daha pozitif unsurlarla açıkladıkları görülmüştür. Buna karşın uzun süre hapishanede kalanların daha sorgulayıcı ve eleştirel yaklaşabildikleri söylenebilir. Bu durum, muhtemelen politik tecrübeden de kaynaklanmaktadır. Çünkü kısa süreli hapishane deneyimi olanların politik tecrübelerinin genellikle çok fazla olmadığı anlaşılmaktadır.

Belirtilmesi gereken bir diğer önemli husus ise, görüşülen kadınların hayatına hapishane olgusunun tutuklandıkları andan itibaren girmediğidir. Çünkü bu kadınların büyük çoğunluğu Kürt hareketiyle ilişkilendikleri andan itibaren hapishanenin hayatlarına girme ihtimalinin farkındadır. Nitekim görüşülen kadınlardan üçü hariç diğerleri tutuklanabileceklerini daha önce düşündüklerini söylemiştir. Biri açısından tutuklanmak şok etkisi yaratmıştır; çünkü hiçbir şekilde tutuklanmayı gerektirecek bir eyleminin olmadığını ve bir gerekçenin olmaması için de hep dikkatli davrandığını anlatmıştır. İki kadın ise gazetecilik faaliyetlerinden dolayı gözaltına alınmalarını ve tutuklanmalarını gerektirecek bir durumun olmadığını, bu yüzden beklemedikleri keyfi ve hukuksuz bir durumla karşılaştıklarını belirtmiştir.

Kürt hareketi ortaya çıktığı günden beri adeta hapishaneyi hep yanında taşımıştır. 1980'lerden bu çalışmanın hazırlandığı 2016'ya kadar Kürt hareketine mensup ya da bir şekilde ilişkili olduğu düşünülen / iddia edilen binlerce kişi hapse girip çıkmıştır. Bu nedenle görüşülen kadınlar da, birçok mücadele arkadaşlarının tecrübelerinden de görüldüğü gibi, hapishanenin bir olasılık olduğunun bilincinde olmuş ve üstelik çoğu kez tutuklanma durumunda nasıl bir tavır sahibi olacaklarına dair çeşitli eğitsel / örgütsel / politik hazırlıkları olanlar bile varmış. Ayrıca iki veya üç kez ayrı ayrı sürelerle hapis yatmış kadınlar da vardır. Öte yandan bu insanların aile bireylerinden, akrabalarından ya da politik çevrelerinde zaten hapis yatanlar bulunmaktadır. Bu da hapishanenin bu kadınların yaşamında bir şekilde yer edindiğini göstermektedir.

Her ne kadar görüşülen kadınların tamamı hapishaneler konusunda yeterli ilgiyi göstermediği eleştirisini yapmışsa da Kürt hareketinin ister istemez hapishane gündemine sahip olduğu söylenebilir. Çünkü hapishanede olanlar bizzat bu hareketin mensupları, sempatizanları ya da tabanını oluşturan kişilerdir. Kürt hareketi, kadınların anlattıklarından anlaşıldığı üzere, sayıları binlerle ifade edilen hapishanedeki nüfusu politik, ideolojik ve örgütsel açıdan diri tutmak ve bağlarını korumak için ilgili olmaya devam etmiştir. Hapisteki kişilerin zaman zaman gerçekleştirdikleri eylemler de Kürt hareketini ve karşısında mücadele ettiği güçleri etkilemiştir.²⁷ Dolayısıyla dışarıda Kürt hareketinin içinde aktif mücadele veren birinin gündeminde de, az ya da çok, hapishane yer tutmuştur. Hapishanede deneyimi yaşamış kadınların da bir zamanlar dışarıda aktif politik mücadelenin içinde oldukları düşünüldüğünde, hapishanenin tutuklanmadan önce gündemlerinde yer aldığı söylenebilir. Kaldı ki,

²⁷ Örneğin 12 Eylül 2012'de hapishanede yüzlerce kişinin "anadilde savunma" talebiyle katıldığı açlık grevi kamuoyunda gündem olmuş, Kürt hareketi ve devlet nezdinde önemli politik sonuçlara yol açmıştır (Fırat 2015).

hapishanenin Kürt hareketine mensup kişilerin ve ilgi duyanların hafızasında önemli bir yer tuttuğunun en önemli göstergesi, 12 Eylül 1980 askeri darbesi sırasında Diyarbakır Cezaevi'nde yaşananların sürekli olarak hatırlanması ve mücadele gerekçesi yapılmasıdır. Diyarbakır Cezaevi'nde 12 Eylül döneminde yaşamını yitiren Mazlum Doğan, Kemal Pir, Hayri Durmuş, Ferhat Kurtay gibi isimlerin hala Kürt hareketinin önemli sembol isimleri arasında yer alması da bunu teyit etmektedir.

Görüşülen kadınların deneyimlerine etki eden gözaltı ve hapishane dönemlerine ilişkin bazı istatistiklere bakmakta da yarar vardır.

Görüşülen kadınlardan 7'si Kürt hareketinin illegal dağ ya da cephe faaliyetlerine dahil olduktan sonra, 10'u Kürt hareketinin legal siyasi kurumlarında faaliyet yürütürken, 2'si Kürt hareketine yakın basın kuruluşlarında çalıştıkları için, 1'i Kürt hareketine mensup tutukluların avukatlığını yaparken tutuklanmıştır. Bu veriler kadınların tutuklanmadan önceki son faaliyet alanlarına ilişkindir. Çünkü bu kadınların hapisten önceki faaliyet alanları yer yer değişkenlik arz etmektedir. Örneğin 3 kadın, Kürt hareketiyle tanıştıktan sonra önce yasal siyasi parti, gençlik örgütü ve basın kuruluşlarında çalıştıklarını, ancak bu çalışmaları tatmin edici bulmadıkları için daha sonra illegal alanları tercih ettiklerini söylemiştir.

Kadınlardan en küçük yaşta Kürt hareketiyle temasa geçeni 15 yaşındayken, en büyüğü 46 yaşındadır. Hapse girdiklerinde ise iki kadın 16 yaşındadır. Hapse girdiğinde en büyük olan ise 64 yaşındadır. İki kadın 46, ikisi ise 55 ve 35 yaşlarında hapse girerken, diğerlerinin hapse girerken yaş aralığı 18-28 arasındadır.

Kadınların hapiste kalma süreleri farklıdır. Görüşülen kadınlardan 4'ü 10 yıl, 1'i 5 yıl 2 ay, 3'ü 5 yıl, 1'i 4 yıl, 2'si 3.5 yıl, 3'ü 2.5 yıl, 2'si 2 yıl, 1'i 1 yıl, 1'i 1 yıl 18 gün, 2'si 9 ay hapiste kalmıştır. Ayrıca kadınlardan biri 3, dördü de 2 kez hapse girdiğini söylemiştir. Özellikle "anne" kimliğine sahip kadınların birden fazla kez hapse girmiş olması dikkat çekicidir. Kadriye 1984, 1996 ve 2008'de farklı sürelerle hapis yattığını aktarmıştır. Kadriye 1996'da kızıyla birlikte aynı hapishanede kalmıştır. Zeliha 2001 ve 2008'de tutuklanmıştır. Zeliha'nın 2008'de konulduğu Elbistan Cezaevi'nde oğlu da hapis yatmıştır; ancak görüşmelerine izin verilmemiştir. Perihan ilkinde 4 yıl 8 ay, sonrasında 6 ay; Güler ilkinde 1 yıl, sonrasında 2 yıl 6 ay; Neriman ise ilkinde 1 yıl, sonrasında 1,5 yıl hapis yatmıştır. Bütün bu isimler için iki ayrı hapis dönemi farklı sonuçlar ortaya çıkarmıştır. Zeliha ve Kadriye her hapis deneyiminden sonra Kürt hareketiyle yola devam etmek konusunda daha kararlı hale geldiklerini söylemiştir. Perihan ve Güler ilk hapis deneyimlerinde içerideki Kürt hareketine

mensup kadınlarla politik bağlarının güçlü olduğunu ve onlarla her alanda ortak hareket ettiklerini, ancak ikinci hapis deneyimlerinde daha sorgulayıcı ve mesafeli durduklarını anlatmıştır. Neriman ilk hapis deneyiminin ardından daha kararlı biçimde Kürt hareketiyle ilişkilendiğini, ikinci hapis deneyiminden sonra ise şartlı tahliye olmasından dolayı Kürt hareketiyle zorunlu olarak mesafeli durmaya başladığını aktarmıştır.

Görüşülen kadınların gözaltı deneyimleri de farklı olmuştur. Kadınlardan 1'i 9, 5'i 3, 5'i 2, diğerleri de 1'er kez gözaltına alındıklarını aktarmıştır. Kadriye 1979 ve 1984'te gözaltına alındığını, 1990'lı ve 2000'li yıllarda bu durumun 7 kez daha tekrarlandığını söylemiştir. 3 kadın 1990'lı yıllarda, diğerleri ise 2000'den sonra gözaltına alınmıştır. En uzun süreli gözaltı süresini bildiren Kadriye olmuştur; 1984'te bir ay tutulduğunu belirtmiştir. 1990'lı yıllarda gözaltına alınanlar kadınlardan biri 18, diğeri 15, öbürü de 8 gün gözaltında kaldığını aktarmıştır. 2000'den sonra alınanların gözaltı süreleri 4 ila 7 gün arasındadır.

Kadınlardan 8'i aile ve akraba çevrelerinde tutuklanmış kişilerin olduğunu aktarmıştır. Zeliha'nın bir oğlu 24 yıldan beri hapistedir. Kadriye'nin kızı 1995'te tutuklanmış ve 9 yıl hapis yatmıştır. Zozan yeğeniyle birlikte gözaltına alınıp tutuklandığını söylemiştir. Hale'nin babası 12 Eylül 1980 darbesi döneminde tutuklanmıştır. Neriman, babası ile erkek kardeşinin hapis yattığını bildirmiştir. Bu kadınlar ile Hacer ve Nesibe akraba çevrelerinde hapse kalanların olduğunu da belirtmiştir.

2.1. Gözaltı Dönemi

Görüşülen kadınların gözaltı deneyimleri, hem kaldıkları süreler hem de karşılaştıkları muameleler nedeniyle farklı olmuştur. Gözaltına alındıkları dönemlerin politik koşulları deneyimlerin farklı oluşunda etkilidir. 1990'lı yıllarda gözaltına alınan kadınlar uzun sürelerle tutulduklarını ve istisnasız cinsiyetçi işkence ve muameleyle karşılaştıklarını dile getirmiştir. 2000'lerden sonra gözaltına alınanlar ise sözlü cinsiyetçi uygulamalarla ve tacizle zaman zaman karşılaştıklarını söylemişlerse de fiziki anlamda kötü bir muamele görmediklerini anlatmıştır. Hem 1990'lı yıllarda hem de 2000'den sonra gözaltı deneyimleri yaşamış bir kadının anlattıkları da bu iki dönem arasındaki farkı ortaya koymaktadır. Ayrıca gözaltına alınan kişilerin meslek kimliklerinin de karşılaştıkları muamelenin farklı olmasında etkili olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin gazeteci veya avukat kimliğiyle gözaltına alınanlara daha

toleranslı ve yasalara uygun bir muamele yapılırken, özellikle illegal örgüt ilişkilerinden dolayı alınanlara aynı tolerans gösterilmemiştir.

Bu arada görüşülen kadınlardan bazıları gözaltı dönemleri için konuşurken birlikte alındıkları arkadaşlarının ya da duydukları kişilerin hikâyelerini de aktarmıştır. Bazı kadınlar gözaltı döneminde devlet görevlilerinin muamelelerine ek olarak ne tür tepki gösterdiklerini de anlatmışken, kadınlardan 3'ü ise gözaltı sürecinin sadece kötü olduğunu söylemekle yetinip neler yaşadıklarını anlatmak istememiştir.

“Mesela 2011’de KCK [davası] nedeniyle alındığımızda şey demiştim, şimdi biz gözaltında mıyız? Çünkü öncekilerden farklıydı, hiçbir kötü şey yoktu. Evet, işkence yoktu, ama psikolojik işkence ciddi anlamda vardı. Bunu öncekiler için söylüyorum. Özellikle 2008’de bize ciddi bir psikolojik işkence uyguladılar. Zaten avukat da yoktu. Dört arkadaşlık, bir kadın bendim. Bizi birbirimize karşı kullanmaya çalıştılar, farklı psikolojik baskı yöntemleri uyguladılar. Kaba şiddet uyguladılar, erkek arkadaşlara bunu daha çok uyguladılar. Yemeği bile bize karşı kullanıyorlardı. Yemekle bizi çözmeye çalışıyorlardı. Kadın olarak özel bir uygulama da oldu. Mesela sana burada istediğimizi yaparız, kimsenin ruhu duymaz, hiçbir yerde ispatlayamazsın, zaten dağda bu tür uygulamalara alışkınsınız gibi şeyler söylüyorlardı. Birisi mesela sürekli fermuarıyla oynuyordu, sürekli açıp kapatıyordu birisi. Açıkçası korktum. Evet, sana tecavüz edebilirler, seni parça parça edebilirler, hazır ol diye kendimi motive ediyordum. Ama o ortam çok farklıydı. Mesela o yaklaşımlardan korktum, çekindim, ama hissettirmemeye de çalıştım. Çünkü bu bir zaaf oluyordu ve daha da üstüme gelebilirlerdi. Mesela beni jop sokmakla tehdit ediyorlardı. Bir kadın polis vardı, iyi polisi oynuyordu, bana sana yardımcı olabilirim diyordu. Ben de bu yapılanları anlattım, ama kabul etmiyordu, sana öyle geliyor, arkadaşlar böyle şeyler yapmaz diyordu. Ama kendince iyi polisi oynuyorlardı. Mesela erkek arkadaşları sorguya aldıklarında onlara işte Ayşe içerde arkadaşımızla yatıyor, biz ona jop soktuk gibisinden sözler söylemişler. Ama KCK gözaltılarında böyle şeylerle hiç karşılaşmadık.” (Nergis)

“Zaten kadın olarak gözaltı çok zor bir durum... Beni aldıkları evden itibaren dayak başladı, arabada devam etti, indirdiklerinde devam ettiler, çok kötü oldu. Ben 18 gün gözaltında kaldım, Gayrettepe Terörle Mücadele’de. Çok işkence yaptılar, bizi götürdükleri gibi başladılar, çok hızlı sonuç almak istediler. Gündem’dekilere²⁸ işkence yapmadılar, ama

²⁸ Hale, Özgür Gündem gazetesinde çalışan çok sayıda kişinin de kendisiyle aynı dönemde gözaltında olduğunu anlatmıştır.

bizim gruba çok yaptılar. Biz beş kadın falan vardık. Çok yoğun işkence gördüm. Cinsel taciz, tecavüz tehditleri, sürekli sarkıntılıklar, sürekli kadınlığına yönelik pis küfürler... Mesela beni aşağı indirdiler, gözlerim kapalıydı ama sürekli merdiven indirdikleri için aşağı diyorum ve bana sadece konuşacak mısın konuşmayacak mısın diye sordular. Ben de hayır deyince üstümü yırtmaya başladılar ve ben ilk kez hayatımda o kadar bağırdığımı hatırlıyorum. Çünkü bir erkeğin bana dokunması o kadar kötü bir şeydi ki... Ben ilk şokumu o zaman yaşadım. Ben koşmaya başladım, habire bir yerlere çarpıyordum. Bütün üstümü parçaladılar, 18 gün boyunca o parçalanmış elbiselerle kaldım. Cinsel taciz çok yoğun vardı, mesela beni askıya almışlardı ve cinsel tacizde bulunuyorlardı, bir de çok pis küfür vardı. Direnmem gerektiğini biliyordum, ama direnemedim. Bunun nedeni... Ben çok uzun yıllar direnmediğim için vicdan azabı yaşadım. Çok işkence gördüm ve işkenceye hiç bağırmadım, ilk ve son bağırmam üstümü yırttıkları zamandı. Sonra kaşıkla ağzımı açtıklarını hatırlıyorum. Hiç bağırmadım, hiç sesimi çıkarmadım. Tecavüz etmeye çalıştılar, yeltendiler zaten ve benim için film orada koptu. Sonra bunu düşününce kendimi suçlamamaya başladım. Tecavüz edilseydim mi hayatıma devam edecektim? Yoksa tecavüz edilmeseydim mi? Evet çok kötü bir deneyimdi, ama tecavüze uğramadım. Ve kendime şu kararı verdim, tecavüz edilseydim hayatıma devam edemeyecektim. Vicdan azabı duymamaya başladım. Benim yüzümden iki arkadaş alınmıştı. Onlardan sonradan beni affetmelerini istedim. Aynı deneyimi yaşadığımız için çok olgun yaklaştılar... Benim yanımda olan arkadaş defalarca tecavüz etmişlerdi. Bir de evli kadınlara daha rahat tecavüz ediyorlardı, o arkadaşın da erkek arkadaşı olduğu için tecavüz etmişlerdi. Benim böyle bir şey olmadığı için hemen yapmamışlardı. Sonra hapse girdiğimde onlarca tecavüz hikâyesini dinledim, bunları duyduğumda da o yaşadığıma sarıyordum, onların o psikolojisini gördüğümde de kendimi iyileştirmeye başladım. Alındığımda 18 yaşındaydım.”

(Hale)

“Yani hiçbir delil de yoktu. Bana dediler ki senin kod ismin yadê’dir. Yok dedim, yadê Kürtçe anne demektir, evet ben anneyim, o yüzden herkes bana yadê diyor. Bana işkence ettiler, doktor bana üç rapor verdi. Başıma vurdular, sırtıma vurdular, bu yüzden böbreklerim ağrıyor, tansiyonum çıktı. Küfür vardı. Dedim ki, dövdünüz dövdünüz, tutukladınız tutukladınız, peki bu küfürler neyin nesi? Onların anneleri yok mu dedim. Hem dilime hem de kadınlığıma küfür ediyorlardı. Kürtlüğüme küfürleri çok zoruma gitti, yani namus sadece kadınlıkla ilgili değil ki, Kürtlükle ilgilidir, çünkü bütün Kürtleri kastediyorlardı.” (Müfide)

“Daha aktifleşmeden Elazığ’da gözaltına alındım. Altı gün gözaltında kaldım. Elazığ’da şeyden dolayı dayak yediğimi hatırlıyorum, polisin biri benim çocuğum aynı okulda

okuyor, sen nasıl üniversiteyi kazanırsın da oğlum kazanamıyor diyordu ve dayak atıyordu. Ben ve iki arkadaşım vardı, üçümüz de okulun birincisi, ikincisi, üçüncüsüydük... Polis bunu hazmedemiyordu. Okul birincisi olduğum için Elazığ'da dayak yedim... Yani büyüdüğüm yerde o kadar cinsel içerikli küfürler falan duymuştum ki, gözaltında benzer sözler duyduğumda aslında çok da fark etmedim. Ama mesela bizi soyundurduklarında bunun cinsel bir saldırı olduğunu bile anlamamıştım. Ama bana cinsel tacizde çok ileri gitmediler. Ama benimle olan bir arkadaş vardı, o çıplak bırakılmayı cinsel saldırı olarak algılamıştı. Son tutuklandığımda, İzmir'de cinsel kimliğim üzerinden bir saldırıya uğramadım. Şimdi benim gözaltında yaşadığım en korkunç şey, bana senin sorguna JİTEM katılacak dedikleri zamandı, bu benim ödümü patlatıyordu. Evet, ifadeyi getirdiler, ablamın ismi yoktu, bu yüzden hemen imzaladım ve kurtulduğum için mutlu oldum. Tutuklanmasam da gözaltındaki bu baskıdan kurtulduğum için mutlu oldum. Çünkü ablam Öcalan'ın avukatıydı ve onun hakkında benim konuşmamı istiyorlardı ve JİTEM'le tehdit ediyorlardı. Bunlardan kurtulduğum için mutlu oldum." (Hacer)

"Tabi ki kadın ve erkeklere farklıydı, kadın olarak daha farklıydı. Yediğim tekmelerden dolayı alındığım gibi adet oldum. Küçüklüğümde beri annem hep derdi dikkatli olun, Kürtçe diyordu, altınız düşer. Ben bu konuda çok dikkatliydim, yani ailemi düşünüyordum, ya öldüğümde ve muayene edilir de kızlık zarımın bozulduğu ortaya çıkarsa diyordum, ailemi düşünüyordum. Sorguda da hemen adet oldum. Tabi ben adet mi oldum, yoksa annemin dediği gibi altım mı düştü diye kestiremedim, içim içimi yiyor, acaba bir şey oldu, bekâretimi mi kaybettim diyordum. Kan revan içindeydim. Zaten çıplak halde, cinsellik üzerinden tehdit ediyorlardı. İşte babanı bulur getiririz diyorlardı. Bu benim için dehşet vericiydi, kim görürse görsün ama babam görmesin diyordum. Kan revan içindeyin, sürekli erkeklerin kucağından kucağına atılıyorsun, sürekli olarak cinselliğine yönelik sözlü şiddet var. Mesela bir kadın vardı, onu çıplak babasına göstermişlerdi ve adam akli dengesini yitirmişti. Çünkü kızıyla alınmıştı ve kızına neler yapıldığını görmüştü. Bu onlar için çok çok ağır bir durumdu. Neyse en azından bize tecavüz olayı yoktu, ama söylem itibarıyla vardı tabi ki... Şimdi bu adet meselesine döneyim, içim içimi yiyordu. Manisa'da siyasi hapishane olmadığı için bir hafta kadar adlilerle kaldım. Belki de dört beş gündü, orada yaşlıca bir kadın vardı. Dedim ki sen bekâret konusunu biliyor musun? Kadın ne oldu, bir şey mi oldu dedi. Bilmiyorum dedim, öğrenmek istiyorum dedim. Bir de partinin karşısına da böyle çıkmak istemiyorum ve aile unsuru önemli bir faktör, yani feodal ortam... İşte devlet de bu durumu sürekli bir anti propaganda unsuru olarak kullanıyordu, işte kızları bakire çıkmadılar filan diye, ben de böyle bir şeye alet olmak istemiyordum, ailemin dini ve feodal değerleri vardı.

Yani hem hareket hem de aile açısından temiz çıkmak istiyordum. Kadın anlıyorum dedi. Ben de dehşet biçimde herkes uyuduktan sonra kadına vajinamı gösterdim ve bakire olup olmadığımı teşhis etmesini istedim. Kadın da bakire olduğumu söyledi ve dünyalar benim oldu.” (Canda)

“Hatası çok fazla olan bir sorgulamadan geçtik. Sonuçta biz avukatız yani. Bir sürü kişinin haklarını savunacağız. Benim arama kararını veren ile sorgulamamı yapana bir tepkim olmalı, savcı bir soru sorduğunda bir yanıt verebilmeliydim. Germeye gerek yok diyorlar, yok var, böyle bir usulsüzlük olmaz.” (Nesibe)

“Yaşım küçük olduğu için emniyette geç fark etmişler. Beni önce terörle mücadeleye götürmüşlerdi, sonra fark ettiklerinde çocuk şubeye götürdüler. Orada hayatımda travmaya yol açan bir polis vardı. Dayı diye birisi... İnanılmaz bir travmatik etki yarattı. Ben 16 yaşındayım, bilmiyorum hiçbir şeyi, zaten saçma sapan nedenlerden alınmıştık. İnanılmaz bir polisti, iğrençti, sürekli küfür ediyordu, itiyordu, alıp cama götürüp buradan atacağım diyordu, inanılmaz iğrenç küfürler ediyordu, belden aşağı, cinsiyetçi küfürler. Dayak falanla karşılaşmadım ama itme, kakma, saçımı çekme falan vardı. Aslında çocuk şubeye götürüldükten sonra daha fazla şeyle karşılaştım. Çok aşağılayan tavırlarla karşılaşıyorsun orada, mesela eşyani eline verirlerken suratına fırlatıyorlardı, özellikle kadın polisler bunu yapıyordu. Çok aşağılayan, yerin dibine sokan tavırlar sergiliyorlar. Zaten sana çocuk diye hitap ediyorlar, hiçbir şekilde ismini anmıyorlar.” (Güler)

2.2. Hapiste İlk Gün

Kadınların büyük bir kısmı ilk günlerini koğuşlara geçtikleri ve benzer politik davalardan dolayı daha önce hapse konulmuş kadınlarla karşılaştıkları an itibarıyla başlatmayı tercih etmiştir. Bu ilk karşılaşma genellikle sıcak karşılanma, kucaklaşma, tanışma, temizlik ve yeme-içme ihtiyaçlarının karşılanması ve dinlenme-uyuma gibi fasıllardan oluşmaktadır. Kadınların tamamı bu şekilde geçen koğuştaki ilk günün ardından hapiste bulunan kadınların daha önceden kurdukları “iç sisteme” dair sohbetlerin başladığını aktarmıştır. Kadınların “iç sisteme” alınıp alınmayacakları ya da ne şekilde dahil edileceklerine dair kararlar yapılan sohbetlerin ardından belirlenmektedir. Kadınların gözüaltında direnip direnmedikleri, ifadelerinde Kürt hareketine veya arkadaşlarına zarar veren beyanlarda bulunup bulunmadıkları ya da Kürt hareketiyle dışarıdayken kurdukları ilişkilerin ve faaliyet

alanlarının ne / nasıl olduğu hususları haklarındaki kararı belirlemektedir. Görüşülen kadınlar genellikle üç durumdan söz etmiştir: Kadınlar ya tamamen dışlanır ve başka koşullara gönderilerek “iç sisteme” dahil edilmezler, ya belli bir süre gözleme tabi tutulur ve daha sonra “iç sisteme” dahil edilirler, ya da durumlarında herhangi bir sorun olmadığı kanaatine varılır ve hemen iç sisteme dahil edilirler. Görüşülen kadınların tamamı dışlanmadıklarını, bazıları bir süre gözleme tabi tutulduklarını, bazıları da doğrudan dahil edildiklerini söylemişlerdir.

Her ne kadar ilk günlerini koğuşa geçtikleri gün olarak dile getirmişlerse de görüşülen kadınların tamamı mahkemede haklarında tutuklama kararı verildikten ve hapishaneye götürüldükten sonra doğrudan mahkûmların kaldıkları koşullara alınmadıklarını da anlatmıştır. Kadınlar bazı hapishanelerde en az iki gün en fazla dört gün olmak üzere önce müşahede denilen yerde, politik mahkûmların bulunmadığı hapishanelerde ise geçici sürelerle adli mahkûmların bulunduğu koşullarda tutulmuştur.

Kadınların müşahede odalarına ilişkin gözlemleri genellikle aynı olmuştur. Müşahede koşullarının son derece kirli, çarşaf ve nevresimlerin eski, kirli ve yırtık, yatak sayısının da az olduğu ve havalandırma olanaklarından faydalandırılmadıkları dile getirilmiştir.

Adli mahkûmlarla kaldıklarını söyleyen kadınlar ise genellikle saygıyla karşılandıklarını, temizlik, giyim gibi ihtiyaçlarının zaman zaman bu mahkûmlarca karşılandığını söylemiştir. Olumsuz görüş dile getiren olmamıştır. Bununla birlikte politik nedenlerle tutuklanmış kadınların adli mahkûmlarla ilişkileri konusunda dikkat çekici değerlendirmeler yapanlar olmuştur.

Politik mahkûmların sadece hapishaneye ilk girişlerinde adli mahkûmlarla ilişkileri olmamış, daha sonraları hastane veya mahkeme sevklerinde ring araçlarında veya nezarethanelerde de kısa süreli temaslar gerçekleşmiştir. Bu ilişkilene biçimleri anlatılırken genellikle adli mahkûmların politik mahkûmlara karşı saygılı oldukları belirtilmiştir. Aynı zamanda bazı kadınlar adli mahkûmların hapiste karşılaştıkları hak ihlalleri veya yargılandıkları davalar ya da siyasi gelişmelerin hayatlarına etkileri (örneğin af olasılığının olup olmadığı) ile ilgili siyasi mahkûmlara danıştıklarını anlatmıştır.²⁹

²⁹ Ezgi Duman'ın (2016:101-102) aktardığı veriler, bu çalışma için görüşülen kadınların anlattıklarını teyit etmektedir: “Okuma yazma bilmeyenlerin oranının % 17, ve ancak ilköğretime kadar okuyanların toplam oranının ise % 47 olduğu [adli] kadın mahpusların yasal hakları konusunda yeterince bilgi sahibi oldukları ve bu haklarını kullanabildikleri ciddiye alınması gereken bir sorudur. (...) Yargılanan bir kadının okuma-yazma bilmemesi ya da yasal haklarından habersiz olması gözaltı aşamasından itibaren ciddi hak ihlalleri ortaya çıkarabilmektedir. (...) Birçok kadın denetimli serbestlik, açık hapishaneye geçiş, disiplin

Saygı duyulan-saygı duyan ya da bilen-danışan ilişkisinin bir hiyerarşik kurgu ya da üstünlük belirleme hali olup olmadığı sorusuna, bazı kadınlar bu konuyu hiç düşünmedikleri ya da hiçbir zaman kurdukları ilişkinin böyle bir sonuç ortaya koyabileceğine dair niyetlerinin olmadığı yanıtını vermiştir. Bazı kadınların yanıtları da, yer yer politik mahkûmların “işledikleri suçlar” nedeniyle adli mahkûmlarla aralarına bir mesafe koyma gereğini duyduğu ve bunun bir “iyi olanlar (politik mahkûmlar) – kötü olanlar (adli mahkûmlar)” ayrımına doğal olarak yol açmış olabileceği yönünde olmuştur. Bazı kadınlar ise, suç ve ceza mekânini devletin belirlediği gibi kişilerin kötülük anlayışları çerçevesinde değerlendirmediklerini, suçun toplumsal ve politik adaletsizliklere yol açan iktidar uygulamalarından kaynaklandığını, bu yüzden adli mahkûmları tamamen kötüleyen bir bakış açısına sahip olmadıklarını, aksine onlara karşı üstten ve ayrımcı yaklaşmak yerine empati ilişkisini kuran bir tutum takındıklarını söylemiştir. Farklı olarak bir kadın adli mahkûmların hikâyelerinden etkilendiğini dile getirmiştir.³⁰

Kadınların hapse adım attıkları (ve müşahede ya da adli koğuşa konuldukları) ilk güne dair izlenimlerinin esas önemli kısmını hapishane ve iktidar olgusu oluşturmaktadır. Öbür yandan koğuşa alındıkları ilk güne dair ise genellikle “iç sistem” izlenimleri söz konusudur. Bu izlenimler, 1990’lı yıllardaki hapishaneler ile 2000’den sonraki hapishaneler açısından farklılıklar içermektedir.

“12 kadınız. Sabah saat beş, altıda hapse giriş yaptık. Bir arkadaşın üzerinde deri mont vardı, içeri giriyoruz, herkes eşyalarını çıkarsın dediler. Çıkardık. Kayıt altına alındı. Sonra X-Ray’den geçti. Arkadaki arkadaşın üzerinde deri mont vardı, bu mont giremez içeri dediler. Neden dedik. Deri mont hapiste yasak dediler. Hangi gerekçeyle dedik. Kanunlara göre öyle. Dedim ki bu kanunun bir mantığı yok mu, yani kumaş montla deri mont arasındaki fark ne, bunun bir mantığı olmalı. Biz bilmeyiz, hükme göre öyle, cezaevi infaz yönetmeliğine göre yasak dediler. Durdum, eyvallah, bundan sonra neden sormayız dedim. Nezarethaneye götürdüler, ilk olarak oraya götürüyorlar. Tabi pislik alabildiğine... Çok yorgunuz, direkt yattık. Deri mont, pislik ve yattık... 12 kişiydik ve her yatakta ikişerli yatıyoruz. Benle Z.

cezası ve itiraz usulleri gibi konularda yeterince bilgi sahibi olmayabilmektedir. (...) Mor Güvercin projesinin 149 kişiyle yaptığı araştırma sonuçlarının gösterdiği gibi mahpus kadınların % 50’si ücretsiz avukat desteği alabileceğinden habersizdir.”

³⁰ Bütün bu izahların yanı sıra adli ve politik mahkûmların profilleri arasında önemli farklar olduğuna dikkat çekmek gerekecektir. Nitekim bu çalışma kapsamında eğitim düzeyleri, aile ilişkileri, ekonomik durumları vesaire konularda politik kadın mahkûmlarla ilgili elde edilen veriler, Sema Suruç’un (2013:210) adli mahkûmlarla ilgili araştırmasında aktardığı şu verilerden farklılıklar içermektedir: “Kadınların sosyo-demografik özelliklerine ilişkin bulgular literatür ile benzer doğrultudadır. Kadın hükümlülerin yaşam öyküleri incelendiğinde genelde ilkökul ve okuryazar olmayan, evli, çoğunluğu çocuk sahibi olan, vasıfsız işlerde çalışan, yoksul, alt sosyo ekonomik gelir düzeyine sahip ailelerde yetişen ve yaşayan, çocukluk çağı istismar hikâyesi bulunan ve yaşamlarının herhangi bir döneminde şiddete maruz kalmış kadınlar oldukları göze çarpmaktadır. Sevgisiz aile ortamları, işlevlerini yerine getiremeyen aileler, kadın hükümlülerin aile yaşamlarında öne çıkan kavramlar olarak görülmektedir.”

adındaki arkadaş birlikte yatıyorduk. Birden kapı vuruldu ve ben kalktım. Tabi kaç gündür gözaltındayız, uykusuzuz, yorgunuz. Kapı vurulunca mahmurlukla uyandım. Z. o sırada beni dürttü ve gidip şu kapıyı açsana deyince gülmeye başladım. Hala diyor git kapıyı aç, uykum var. Dedim ki, Z. hapisteyiz, biliyor musun. Şöyle bir kalktı, ne dedi. Dedim ki hapisteyiz, nasıl kapıyı açayım. O esnada 12 kadın histerik biçimde gülmeye başladık. Tabi yarım saat boyunca böyle gülme krizlerine girdik. Ondan sonra kendimize geldik, artık hapisteyiz dedik. İlk dikkatimi çeken o pislik oldu tabi. Gardiyanları çağırdık, temizlik malzemesi istedik, yoksa kalamayız dedik. Etrafı temizledik. Sonra hapisteki siyasi mahkûmlarla görüşmek istiyoruz dedik, yok dediler. Hafta sonuna denk geldiği için koğuşa alamayacaklarını söylediler. Biz de yok dedik, müdürlükle görüşeceğiz dedik. Velhasıl ertesi gün müdürlüğe çıktık. Beş koğuştuk. Direkt soruyorlar, hangi koğuşlara gitmek istiyorsunuz, siyasi tutukluların olduğu koğuştuk var. Tabi hepimiz siyasi tutukluların olduğu koğuştuk dedik. Bunun üzerine her bir koğuşa üçer arkadaş dağıttık ve böylece koğuşlara gittik. Tabi bize örtü, battaniye falan verdiler. Tabi örtülerin hepsi pembe, hatta mor... Çarşaf mordu, bir de çok kıllı battaniyeler... Bayağı dalga geçmiştik. Herhalde bilinçli mor çarşaf veriyorlar deyip gülüştük. Sonra koğuşlara gittik. Girince eskiden de tanıştığımız arkadaşlar var, kucaklaşmalar, hoş geldinizler falan...” (Pervin)

“Ben orada tek başıma hücreye konulacağımı sanıyordum. Hapis denilince öyle aklıma geliyordu. Hiç öyle kadınların falan olduğunu hiç düşünmemiştim. Paşakapısı'na gidince inanılmaz hayal kırıklığı yaşadım, işte kadınlarla falan kalıyorsun. İşte katili var, hırsızı var, fuhuştan gelen var, bilmem ne... Neden oraya konulduğumu da bilmiyorum, kimse açıklama da yapmıyor. Allah'tan bir kadın bizim bazı politik arkadaşlarımızı tanıyormuş, işte sen bir süre kalırsın ve sonra gidersin deyince ben biraz rahatladım. Benim kıyafetim falan da yoktu. İşte bir eşofman getirmişlerdi, Gebze'ye de o büyük eşofmanın içinde getirildim. Bunu adli tutuklular bana vermişti. Gebze'ye gittiğimde çok mutluydum açıkçası. Oraya girdiğimde böyle cıvı cıvı kadınlarla karşılaştım. Beni karşılayan kadınlar falan herkese seslenmişlerdi, yeni arkadaş geldi falan... Herkes aşağı indi, baktılar yaşı küçük biri falan, bol eşofmanlı birisi... Herkes işte ufak tefek bir arkadaş geldi diye, ben de tamam bunlar bizim arkadaşlar dedim. Kapatılma hissini ancak akşam yaşadım. Paşakapısı'nda kapılar bayağı açık kalıyordu, hatta çıkıyordum geziyordum falan, Gebze öyle değildi, daha erken kapatılıyordu. Bir de orada düzen vardı, bununla karşılaştım... Yani politik anlamda bir düzen vardı. İşte sabah kaçta kalkılıyor, kahvaltı, eğitimler vesaire... Bunların öğrenince de şaşırdım tabi. Hapiste eğitim falan, bu tarz şeyler garip karşılamıştım, garip derken hoşuma gitmişti. Beklemiyordum çünkü. O zaman fark ettim, ben hakikaten hapisteyim. Hemen şeyi düşündüm,

buradan nasıl kaçabilirim... Galiba herkesin ilk şeyi... Ama bunun bir hayalden ibaret olduğunu sonradan fark ettim. İlk akşam biraz buruk ama hoş gelmişti. Çünkü arkadaşları da çok sevdim. Sonra da alıştım diyeyim.” (Güler)

“[Manisa’da adlilerin kaldığı hapishaneden sonra] Buca Cezaevi’ne gittim, gittiğimde açlık grevindeydiler. O açlık grevi 56’ıncı günde falan bitti. Bir koğuşta sanırım 70-80 tane kadın vardı ve tüm Türk solundan tut, tüm fraksiyonlar vardı, Ala Rizgari miydi Rizgari miydi, onlardan bile altı kadın vardı. 40 kadın PKK’den vardı. Açlık grevinde olanlar müthiş zayıflamışlardı, alt ranzalarda sürekli kusuyorlardı. Böyle bir atmosferde gittim. Açlık grevinin gerekçesi de temsilciliğin kabul edilmesi ve her fraksiyona ayrı koğuş verilmesiydi. Tıklım tıkıştı, yer yoktu, yerlerde yatıyorduk. İçeri girdiğimde ilk gözüme çarpan DHKP/C’lilerin bir yatağının etrafının tamamen kapalı olmasıydı. Nedir o dedim, orada bir kişi var ve tecritte dediler. O kadının kız kardeşi de oradaymış ve onunla da görüştürmüyorlarmış. Korkunç gelmişti bana, siyah beyaz bir dünyaları vardı. Kız da çok direngen biriymiş, daha sonra şizofren oldu, suçu da hizip yaratmakmış. Gittiğimde böyle bir ortam vardı. Arkadaşlar benimle konuştular, neler yaşadınız, neler oldu falan...” (Canda)

“İlk girdiğim zaman, böyle şey gibi, yüksek yüksek duvarların olduğu, kendini bir kuyuya atılmış gibi hissediyorsun, etrafında hiçbir şey görmüyorsun ve gökyüzü, o da sana çok böyle şey geliyor, uzak geliyor. Kendimi kuyuya atılmış gibi hissediyordum, ilk hissettiğim o.” (Zerya)

“İlk girdiğimde tanıdık yüzlerle karşılaştım. Bayağı bir sıcak karşıladılar. Gözaltından sonra orası bana çok iyi bir yer gibi gelmişti. Ama sabah gözlerimi hapishanede açtığımda bayağı bir tuhaf hissetmiştim. Sanki başkasının başına gelmiş de ben üzüliyorumuşum gibi çok tuhaf bir duyguydu.” (Neriman)

“Biz böyle küçük bir odada kaldık. Zaten iki ranza vardı, ikişer ikişer yatıyorduk. Diğer tarafta da adliler vardı. Oraya gittiğimde çok inanılmaz dar bir alandı, orada adli tutuklular vardı, eroininden yakalananlar, cinayetten gelenler vesaire... Oradaki hikâyeleri dinlediğim zaman inanılmaz derecede etkilenmiştim. Çok farklı hikâyeleri vardı. Bir gardiyan vardı, bize çok kötü davranıyordu, ama başka biri de çok iyiydi. O iyi olan bize anlattı, orada gerillada kalmış ve tutuklanmış bir kadın olduğunu söyledi. Bu örgütten ayrılmış. Gardiyan diyordu, bu kız sürekli sinir krizleri geçiriyor, sürekli bağırıp çağırıyor. Bu hikâye beni çok etkilemişti. Acaba bu kadın ne yaşamış olabilir diyordum. Hani ihanetçi diyebilirsin, ayrılmış diyebilirsin, ama bu kadın geçmişte ne yaşamıştı, neden bu hale gelmişti, bu kadın beni çok

etkilemişti. O zaman hapisten biraz ürkmüştüm, çok farklı insanlar vardı. Hem ürkmüştüm hem de biraz cazibesi olan bir yer gibi de geldi. Çünkü dışarıda olsaydım diyordum bu kadar farklı insanı, hikâyeyi bilmezdim. Bir küçük bir çocuk vardı, hiçbir suçu yoktu, sadece annesi orada olduğu için o da oradaydı...” (Selma)

“İlk girme anım biraz sorunluydu, çünkü bütün gün mahkemede tutulmuştuk ve bütün gün çay içmiştik. Ben tuvalete gitmek istiyordum, ama bir türlü götürmediler, hapishanede götürürüz demiştiler. Buca’ya geldik, burada da götürmediler, sonra Uşak’a götürdüler ve bütün bu yol boyunca tuvalete götürmediler. Tek başıma götürülüyordum. İlk hapse girdiğimde bana terörist koğuşuna mı gideceksin diye sordular, hemen evet dedim, şaşırdılar, çünkü normalde benim siyasilerin koğuşu demem gerekiyordu, ama terörist diye tekrarladılar ve ben de yine evet dedim, gönderdiler. Hemen tuvalete gittim. İşte ondan sonra evet, hapisteyim dedim. İlk dikkatimi çeken koğuşun üzerinde teröristler koğuşu diye yazıyordu, böyle kalanların fotoğrafları vardı. Bir de hep filmlerde izlemiştim, demir kapılar, ağır kapılar, anahtarlar, malta falan olurdu. Ama benim gittiğim yerde öyle bir şey yoktu, bir koridordan geçtik ve tahta bir kapıyı açtılar ve beni içeri bıraktılar. Buna çok şaşırmıştım. Hemen içeridekiler geldiler, hangi yapıdan, hangi örgüttensin diye sormaya başladılar. İçlerinde biri beni televizyonda görmüş hemen çekti beni ve aa bu bizden dedi. Gece saat birdeydi, mutfığa götürdüler, yemek falan yedim, konuştuk...” (Hacer)

“İlk olarak Bayrampaşa Hapishanesine götürdüler. 93 Aralık’tı. Hapishane nedir ne değildir hiçbir şey bilmiyoruz. Ama Gurbeteli vardı, onun daha önce de deneyimi vardı, gider gitmez hakimiyeti eline almış ve oraya bir çeki düzen vermişti. Biz gittiğimizde de hemen şunu şöyle yapın, bunu böyle yapın dedi, bu bizi çok rahatlattı. Sonra bizi kadınların bulunduğu C Blok’a aldılar, kadınların koğuşuna aldılar. Hiç unutmam, içeri girdiğimde karşıda Abdullah Öcalan’ın resmi, ARGK ve ERNK’nin³¹ bayrakları... Yani böyle kocaman, boydan boya... Koğuşun içinde... Bunu gördüğümde bir şok da burada yaşadım. Hem beni ürktümüş hem de şaşırtmıştı. Çünkü orada çok örgütsel bir şeyin içine girdiğimi fark etmiştim. Daha önce hep kendimiz yapıyorduk, orada ise bir sistemin içine dahil oluyorduk. Bir de arkadaşların hapishanede bu kadar etkin olması beni şaşırtmıştı. Diğer sol örgütler de öyle çok etkindi. Çok ayrı bir dünyaya, apayrı bir dünyaya gelmişim gibi hissettirdi. Bana hem çok güven verdi, hem de beni çok ürküttü. İçeri girdiğimde her şey takır takır işliyor. Ama aynı zamanda oradakiler

³¹ ARGK (Artêşa Rizgariya Gelê Kurdistan – Kürdistan Halk Kurtuluş Ordusu), PKK örgütünün 1984’ten sonra ilan edilen silahlı kanadıdır. ERNK (Eniya Rizgariya Netewa Kurdistan – Kürdistan Ulusal Kurtuluş Cephesi) ise PKK örgütünün 1985’te ilan edilen cephe kanadıdır (Karayılan 2014).

çok da temkinliyidiler. Bu kişi ajan olabilir, işbirliği yapmış olabilir gibi temkinliyidiler. Önce sosyal ilişkilere sonra da sorgu ifadesi geldikten sonra siyasi ilişkilere alıyorlardı. Sonra oradaki hiyerarşiyi gördüm. Komün var, ondan bir arkadaş sorumlu, yazı kurulu var, şu var bu var. Kadınların kendi yönetimi vardı, koğuş sorumluları vardı, kadın yönetiminden biri de hapishane genel yönetiminde yer alıyordu. Orada hemen ilk olarak yönetimi fark ediyorsun, yönetim işleyişinin olduğunu fark ediyorsun. İlk olarak hapiste seninle konuşuluyor, kimsin, nerelisin, neden alındın gibi sorular soruluyor. Hapishanede daha önceden tanıdığım kişiler vardı, onlar hemen yanıma geldi, onlar beni rahatlattı. Bir de o kadar kadını bir arada görmek de beni şaşırttı. İlk gün böyleydi. Bir de stresten dolayı mide ağrım vardı. Bu dokuz buçuk yıl sürdü ve hapisten çıktığım gün bitti, hala da ağrımıyor. Bu da çok enteresan bir şey...” (Hale)

2.3. İktidarın Cinsiyetçi Yüzü

Görüşme yapılan kadınlar yaşadıkları bazı olaylar, edindikleri bazı izlenimler ya da karşılaştıkları bazı uygulamalarla iktidarın hapisteki çıplak ve aynı zamanda cinsiyetçi yüzüyle karşılaştıklarını anlatmıştır. Hapishanenin kendi hayatlarına etkisini değerlendirirken bazı kadınlar aynı zamanda hapiste kadın ve erkek olmak arasındaki farka da değinmiştir.

“Mikro düzeydeki iktidarı gördüm. Yani makro düzeyde iktidarla sistemde karşılaşsınız, ama mikro düzeydeki iktidarla burada karşılaşsınız. İnsan hayatının detayları üzerinde nasıl hükmedilir diye hareket eder, temel varoluşsal gerekçeler üzerinden hareket eden bir iktidar gerçekliği var. Eğer bunu içselleştirirseniz çok fazla daralırsınız. Mesela kapının hiç açılmama ihtimali mevcut, bunu kafanızda oluşturursanız, buna izin verirsiniz, bu gerçekten mümkün... Ya da dışarıya bağlarınıza, bakış açınıza bağlı olarak, ne bileyim basit temel ihtiyaçlarınızın başkasına bağlı olma hali ve bunun insan hayatındaki önemini görürdüm... Bu önem üzerinden yürüten bir yer hapishane. Benzer şeyin devlet dairelerinde olduğunu da düşünüyorum. İnsanların sistemin içine girdiklerinde karşı karşıya kaldıkları o anda önemler değişiyor. İnsan siyasi olayları tartışırken farklıdır, ama sistemin içine girip yaşamaya başladığı zaman önemli olanlar değişiyor. Mesela sabun önemli bir şeydi. Adlilerde bu çok yaşanırdı, mesela sabun alacak paraları olmadığında biz vermek istiyorduk ve buna izin vermediklerini biliyorum. İşte o temel ihtiyaç yoksa önemli oluyor. Ya da renkli bir kazak önemlidir. Çünkü renk yok... Böyle düşün işte... Önem sıralamanız kesinlikle değişiyor, ama fark etmiyorsunuz. İçeri girdiğinizde bu kendiliğinden, yavaş yavaş oluşan bir şey... Şimdi kadın olmanız sizi biraz daha şey yapıyor, tehlikeye açık hale getiriyor.

Sistemin çok eril bir sistem olması... Hapishane eril bir yerdir, kapıdan içeri girenler erkektir, mesela siz bir erkek iç çamaşırlarımı arayamaz kavgasını yapmak zorundasınız. Sistemin mantığı erkek bir mantıktır. Yani mesela müdürümüz şey diyebiliyordu, siz bize emanetsiniz. Yaw ben değilim emanet memanet... Hani ben sizi korurum, kollarım mantığının ötesinde kadın olmak... Mesela şey duygusu çok yaygındı, yahu kadın başına bunlar burada ne arıyor? Bu aslında temel bir bakış açısının getirdiği bir kadın olmak durumuyla ilgili... Sistemin kadın olarak görme halinden kaynaklı... Hani sistemde kadın olmak hep yoksul olmaktır ya, kadın hapishaneleri de öyledir. Mesela erkek hapishanelerindeki kantinlerde olan şeyler hiçbir zaman kadın hapishanelerinin kantinlerinde olmazdı. Nereden biliyorum, çünkü Silivri'ye götürdüler, oradaki kantinde yok yok... Bizim hapishane kantininde bunlar yoktu. Dedim ki lan kadınlar yoksul, yani genel anlamıyla yoksul! Siz böyle olmaması için mücadele ediyorsunuz ama karşı taraf sizi böyle görüyor ve siz de ister istemez bir tutum almak zorunda kalıyorsunuz. Yani sistem içeride de son derece eril.” (Nesibe)

“Hapiste şöyle bir şey var, her gün bir gündür, bir gün her gündür aslında. Öyle bir durum söz konusu... Müthiş bir izolasyon durumu var. Mesela bir revire çıkacaksın, dışarıdan bir elbise alacaksın ya da dışarıya bir şey göndereceksin ya da hemen her şey için bir dilekçe zorunluluğu vardı, her şeyin bir dilekçeye bağlı olması aslında oradaki tecridi anlatıyordu. En mutlu olduğum anlar tahliyelerin olduğu anlardı, çünkü buradan çıkılabileceğine inanmaya başladım. Yani hapishanenin bir adım ötesi ölüm, benim için böyleydi, sanki bir tabutun içindesin, odalar da dört altı metre kare, müthiş bir izolasyon, toplumla ve çevrenle bütün bağların kopuyor.” (Zerya)

“Çok ciddiyetsiz bir müdürümüz vardı, adam zaten bizi iktidar ya da güç olarak da görmüyordu. Bunlar zaten namussuz tipler diye yaklaşıyordu. Mahkemelere gidiş gelişler de korkunçtu, askerler bize kötü davranıyorlardı. Mesela savunma verdiğim duruşmada beni kırk derece sıcaklığın altında ringde tutmuşlardı ve bütün havalandırmayı kapatmışlardı. Feci halde terlemiştim ve bayılacak gibiydim. Hep böyle oluyordu.” (Hacer)

“Hapishaneye gittiğimiz zaman temsiliyet erkekler tarafından yapılıyordu. Aslında böylece oradaki hapishane yönetimi de seni görmüyor, asıl güç olarak, muhatap aldığı, sorunları çözeceği mekanizma olarak erkekleri görüyor. Kadınları erkek gücünün yanında bir ekleme olarak görüyor, senin temsil gücünü kabul etmiyor, zaten seni çok orada saymıyor, kadın olarak toplumsal bakış açısı neyse ona göre bakıyorlar, farklı bakmıyorlar. Toplumsal cinsiyet bakış açısı iktidar için de değişmiyor. Hatta senin zayıf olduğunu düşünüp biraz daha

farklı da davranabiliyordu. Mesela erkeklerin birçok şeyini reddedebiliyorlarken seni daha zayıf gördükleri için sana karşı daha esnek davranabiliyorlardı. Biz de buna karşı bir süre sonra kadın temsiliyetinin de olmasını istedik ve bir arkadaş da genel temsilci oldu. Buna karşı hapishane müdürü, savcısı çok şaşırmışlardı, hani buna ne gerek var gibi bir yaklaşım göstermişlerdi. Ama zaman içinde bunu kabul etmek zorunda kaldılar ve hatta buna çok daha fazla saygı gösterdiler. Bu nedenle galiba ilk eşbaşkanlık bizde oldu, öyle tahmin ediyorum.”
(Hale)

“Hapishane bir kere çok özel kurulmuş bir sistem, gerçekten iktidarın geliştirildiği, derinleştirildiği mekânlar. Arkadaşlara şey diyorum, terbiye olacağımız mekânlar, bizi terbiye etmek için yapmışlar. Çok ayrı bir mimarisi var her şeyden önce. Mesela koğuştaki tipiydi 1990’larda, koğuştan odalara geçmişler. Kadın F tipi sadece Sincan Cezaevi’nde var, başka da yok.³² Sincan’da ise kendi içinde odalar var. Bakırköy’de de oda sistemiydi. Odalar tek kişilikmiş, sonra sayı artınca ikişer, üçer kişilik hale getirmişler. İşte bir yatak, masa falan, bitiyor. Benzer bir mimari Silivri’de de vardı. Bu özel bir oluşum. İlk olarak petek sayısını fark ettim, mesela üst katta daha çok ısınma olurdu, alt katta ise daha soğuk olurdu. Böyle özel bir mimariye sahiptir. Yine 12 kişilik yapılmış mesela koğuştaki, biz 24 kişi kalıyorduk. Hatta biz ilk gittiğimiz gece sayımız 32’ye kadar çıktı. Çift çift birlikte yattığımız oldu. Bu mimari yapı, bu olanlar çok özel bir politikanın sonucudur. Mesela havalandırma çok küçük ve 24 kişi orada volta atmak istiyor, bu mümkün değil. Havalandırmaya 24 kişi aynı anda çıktığında zaten hareket edecek yer kalmıyordu. Son dönemlerde çiçeklerimize de el koymaya başladılar, daha önce çiçek yetiştirebiliyorduk. Özel politikalar uygulanıyordu. Mesela her şey dilekçeyle oluyordu. Kantin ihtiyaçları için, revir için, mektup için, neredeyse her şey için dilekçe yazman gerekiyordu. Zaten dilekçelere zamanında cevap gelmez, seni sürekli oyalarlar. O arada kalp krizi geçersen de dilekçene geç cevap verirler. Mesela kantinden bir şey istediğinde dilekçe yazman gerekiyordu, haftada bir zaten kantin ihtiyaçlarını karşılayabiliyorsun. Zaten senin istediğini değil, onlar artık ne varsa onu verirler, yani onlar istediklerini yapmaya çalışırlar. Bir de zaten çok pahalı, dışarıda beş liraysa içerde on liraya satarlar. Bu sistemle sürekli seni oyalarlar, senin sürekli onlarla tartışmanı istiyorlar, sinir harbi yürütüyorlar. Mesela yemek veriyorlardı. Gereksiz yemekleri gereğinden fazla verirlerdi, ama balık verdikleri gün hep eksik verirlerdi, mesela 24 kişiye yirmi balık

³² Bu görüşmeden sonra 2016 sonbaharında Kürt hareketinden tutuklanan bazı kadınlar Kocaeli-Kandıra F Tipi hapishanesine de konulmaya başlandı.

verirlerdi. Böylece seni hep böyle şeylerle oyalamak, gündemini saptırmak istiyorlar, sinir harbi yürütülüyor.” (Nergis)

“Mesela revire götürdükleri bir arkadaşı boş yere, hiçbir şey yokken hücreye atmışlardı. Yani tek sıra halinde yürüyeceksin, askeri düzende diye... Dünyanın hiçbir yerinde olmayan bir şey Adana’da oluyordu. Kadın arkadaşı hücreye atmışlardı. Biz de protesto ettik, kapıları falan vurduk. Neden yaptınız diyoruz, arkadaşınız yanlış yaptı diyorlar. Sonra hepimizi toplu halde hücreye koydular. Kendi isteğimizle gittiğimiz için bir de altı ay boyunca kapalı görüş cezası verdiler.” (Handan)

“Düşman olgusunu orada çok net olarak gördüm. Şimdi böyle değerlendirmiyorum ama o zaman bu konuda netleşiyordum. Çünkü dışarıdaki sürece paralel olarak hapishane idaresinin tutumu da belirleniyordu, örgütlü ortama karşı tavır değişiyordu. Arama çok keyfi ve tahrik edici tarzda yapılıyordu. İnsanın çok zoruna gidiyordu. Bir turşu olayını hatırlıyorum mesela, böyle bir aptallık yok yani, o zaman hapishane idaresinin ne kadar boş bir yerden beslendiğini, garip bir temele dayandığını gördüm. Turşu yapmıştık, asker geldi aramaya, sürekli bir şeyler bulmuş edasıyla komutanım komutanım diye sesleniyorlardı, kantinden aldığımız malzemeleri bile böyle yapıyorlardı. Sonra turşu gözlerine çarptı, getirdiler, bu nedir dediler, turşu dedik, ne var bunun içinde dediler. Yani biz de dalga geçtik, biber, salatalık, lahana dedik. Dalga mı geçiyorsunuz dediler. Evet, dedik, çünkü turşunun içinde ne olur ki... Şimdi turşuyu nasıl yapacağız, kantinden aldığımız malzemelerden yapıyoruz. Yok dediler, bunu götürüp X-Ray cihazından geçireceğiz, sonra getireceğiz. Aldılar, hakikaten cihazdan geçirip geri getirdiler. Yani orada birçok şeyden dolayı gülüyorsun ya da sinirleniyorsun. Tavırları o zaman çok düşmanca gelmişti. İşte her şeyini didikleyen, kontrol eden... Bize otoriteyi hissettirmek istediler. Mesela yemekler de çok kısıtlıydı, hapishane sana ne veriyorsa onu yiyorsun, istediğin yemeği yemek gibi lüksün yok, kantinden bile kısıtlı şeyler yiyebiliyorsun. Bunu bile kısıtlıyorsun, bunu bile bir cezalandırmanın parçası haline getiriyor. Bu çok bilinçli bir şekilde sistem tarafından dizayn edildiğini görüyorsun.” (Güler)

2.4. Alternatif “İç Sistem”

Görüşülen kadınların tamamı hapishaneye girdiklerinde daha önce orada bulunan kadın mahkûmlar tarafından oluşturulmuş bir sistemle karşılaştıklarını söylemiştir. Bu sistem hapishanede devletin uygulamalarına karşı alternatif olma iddiasındadır. Kadınların

aktardıklarına göre, bu sistem bir arada bulunma, ideolojik ve politik kimliğin ve yapının korunması ve devlet aygıtına karşı mücadele etme kaygılarından kaynaklanmaktadır. Hapishanede oluşturulan bu sistem kadınlara özgü değildir. Benzer politik nedenlerden dolayı içeride olan erkek mahkûmların da aynı sistemi oluşturduğu aktarılmıştır. Ancak kadınların kurduğu sistem ayrıca kadın kimliğine ve gücüne dayandığı için farklılık taşımaktadır.

Kadınların verdiği bilgilere göre, “iç sistem”, günlük yaşamın planlanmasına, kadınlar arasındaki ilişki ve davranış kalıplarına, politik statülere, ideolojik söyleme, eğitim sistemine, hapishane görevlileriyle kurulan ilişkilere ve bütün bunların ifadesi olarak örgütsel bütünlüğe dayanmaktadır.

2.4.1. *Günün Planlanması*

Kadınların tamamı günün neredeyse her saatinin hapishanede planlı olduğunu aktarmıştır. Gün gönüllülük esasına dayanan sabah sporuyla başlamaktadır. Hapishane memurlarının (gardiyanların) sabah genellikle saat sekizde gerçekleştirdikleri mahkûm sayımının ardından kahvaltı yapılmakta, saat dokuz veya on ile on iki veya bir arasında herkesin dahil olduğu eğitimlere sıra gelmekte, öğlen yemeğinin ardından saat bir veya iki ile dört veya beş arasında yine eğitim yapılmakta, ondan sonra serbest zaman dilimi gelmekte ve bu sırada voleybol gibi spor etkinlikleri gerçekleştirilmekte, akşam haber bültenleri toplu izlenmekte, saat akşam dokuz ile on iki arasında isteyenler toplu eğitime isteyenler de kişisel eğitim / okumaya devam etmekte, saat on ikiden sonra ise uyku zamanı gelmektedir. Bazı hapishanelerde ufak farklılıklar olmakla birlikte, istisnasız tüm kadınların aktardıkları haftanın çoğu gününün genellikle bu şekilde planlandığını göstermektedir. Bazı günlerde ise bu planlama değişmektedir. Aile görüşlerinin olduğu, kantin ihtiyaçlarının karşılandığı veya revire çıkıldığı günlerde genellikle eğitim gibi programlar olmamaktadır.

Haftanın her gününün planlı oluşu sadece kadınlar tarafından sağlanmamaktadır. Aynı şekilde hapishane idaresi de çeşitli etkinlikleri belli günlerde yapmaktadır. Mahkûmların kantin ihtiyaçları haftanın bir gününde karşılanmakta, hasta mahkûmlar idarenin belirlediği günde revire çıkabilmekte, gönderilecek ve alınacak mektuplar belirlenen bir günde alınmakta ve verilmekte, aile ziyaretlerine haftanın bir gününde izin verilmekte, diğer koğuşlarda bulunan mahkûmlarla ortak sohbet veya spor etkinliklerine belirlenen bir günde

çıkılabilmektedir. Dolayısıyla mahkûmların günlerini planlarken hapishane idaresinin programını göz önünde bulundurdıkları anlaşılmaktadır.

Günlük hayatın planlanmasına “nöbet sistemi” de dahildir. Kadınlar, her gün bir ya da iki kişinin gündüz ve gece olmak üzere koğuşlarda dönüşümlü nöbet tuttuklarını aktarmıştır. Gündüz nöbetini tutanlar genellikle yemek saatlerini ve düzenini hazırlamakla, bulaşıkları yıkamakla ve koğuşun temizliğini yapmakla, gece nöbetini tutanlar ise hapishane idaresinin ani gece baskınlarına karşı koğuştakileri uyandırmak ve hazır duruma getirmekle, sabah kahvaltısını hazırlamakla görevlendirilmektedir. Bu arada Canda devletin mahkûmlar arasında “ajanlaştırma faaliyeti” yürüttüğünü, “düşürdüğü kişileri” bazen geceleri koğuştan çıkarıp bilgi aldığını, bu nedenle gece nöbetçilerinin bir de buna karşı tedbir amaçlı bulunduğunu eklemiştir.

2.4.2. “Kadro”, “Yurtsever”, “Bağımsız” ve “İtirafçı”

Kadınlar mahkûmların belirlediği “iç sisteme” dahil olmanın çeşitli biçimlerinin bulunduğunu dile getirmiştir. Bu sistemin örgütsel bir nitelikte olduğunu, bunun da belli ideolojik ve politik kabullerle şekillendiğini söyleyen kadınlar, hapisteki mahkûmların konumlarının ve sisteme dahil olmalarının da bu kabuller çerçevesinde belirlendiğini kaydetmiştir. Buna göre, mahkûmlar çeşitli politik statülere ayrıştırılmıştır. Kürt hareketinde aktif çalışan veya buna mensup olanlar “kadro”, Kürt hareketinin politik etkinliklerine katılan ve bunları destekleyen, ancak tüm zamanını Kürt hareketinin amaçları için harcamayanlar “yurtsever” kategorisinde değerlendirilmektedir. “Kadro” olanlar doğrudan bu sisteme dahil edilmekte ve sistemin gereklerini yerine getirmekle yükümlü kılınmakta iken, “yurtsever” olanlar ise sisteme dahil edilmekle birlikte aynı ağırlıkta yükümlülük üstlenmemekte ve sistemin işleyişi hakkında sınırlı oranda söz hakkına sahip olmaktadır. Örneğin “iç sistemin” yönetim şemasında genellikle “kadro” olanlar yer almaktayken, “yurtsever” olanlar için bu durum istisnadır. Bu arada görüşülen kadınlardan 10’u hapisteyken “kadro”, 10’u ise “yurtsever” statüsünde bulunduğunu söylemiştir. “Kadro” olanlardan 2’si daha sonra “bağımsız”, 1’i de “yurtsever” statüsünü tercih etmiştir.

“Kadro” olmak aynı zamanda Kürt hareketinin ideolojik ve politik ideallerinin benimsenmesini ve hayata geçirilmesini gerekli kılmaktadır. Perihan’ın sözleriyle “kadro olmak, bilinç, ilkeleri benimsemek ya da kendini adamakla alakalıdır. Bu tabi ki beklentiyi

farklı kılıyor. Birikim düzeyin, bilinç düzeyin, kattıkların daha farklıdır.” Aynı zorunluluk ya da beklentiler “yurtsever” olanlar için daha esnek düzeyde uygulanmaktadır. “Yurtsever” kategorisine girenler genellikle öğrenci, ev kadını ya da aktivist kimlikleriyle Kürt hareketiyle ilişkilendirilmiş kişilerden oluşmaktadır. “Kadro” olanlar ise geldikleri farklı toplumsal yapı ve aidiyetlere rağmen, bütün bu kimliklerinden soyunarak Kürt hareketinin ideolojik ve politik ideallerinin belirlediği yeni kimlik çatısı altında buluşmaktadır. Anlaşılabileceği üzere bu kategoriler politik ve kurgusaldır. Dolayısıyla kadın mahkûmların doğup büyüdüğü çevreden edindikleri toplumsal, etnik, dini ya da cinsiyet aidiyetleri, her ne kadar bir ölçüde geri plana itilmeye çalışılsa da, ortadan kaldırılamamaktadır. Özellikle bu aidiyetler ilişki biçimlerinde, davranış kalıplarında veya yaşam pratiklerinde bir şekilde kendisini hissettirmekte ve etkin olabilmektedir.

Bu arada kadınlar iki farklı kategoriden daha söz etmiştir. Buna göre, Kürt hareketine mensup veya ilişkili olup da gözaltına alındıktan sonra aleyhte ifade veren ve devlete bilgi sağlayan kişiler “itirafçı” olarak nitelendirilmektedir. Bunlardan bazıları polis ve savcılıkla işbirliği yapmalarına rağmen hapishaneye konulmuştur. Hapiste bu kişiler örgütlü kadınların bulunduğu koşullara alınmamakta, çoğu kez de zaten bu kişiler bu koşullara gitmeyi tercih etmemektedir. Kadınlar, “itirafçı” dedikleri kişilerle herhangi bir ilişkinin geliştirilmesinin bulundukları örgütlü yapılar tarafından kesinlikle yasaklandığını belirtmiştir. Öbür yandan “bağımsızlar” diye bir kategoriden söz edilmiştir. Daha önce Kürt hareketiyle hareket eden (hatta bazıları hapis hayatlarının bir döneminde de birlikte olmaya devam etmiştir), ancak hapis hayatında çeşitli nedenlerden dolayı Kürt hareketinden ayrılma kararı veren kişiler için “bağımsızlar” denildiği anlaşılmaktadır. Bu kişiler “itirafçılar” gibi devletle işbirliğine girmeyi kabul etmemiştir. Ne devlet ne Kürt hareketi diyen “bağımsızlar” bazı hapishanelerde belli bir sayıya ulaştıklarında ayrı koşullarda kalmaktadır; ancak birkaç kişi oldukları zaman hapishane idaresi tarafından kendilerine ayrı bir koğu tahsis edilmediği için Kürt hareketine mensup kadınlarla kalmaya devam etmektedir. “Bağımsızlar” örgütlü kadınların oluşturduğu sisteme dahil edilmez, zaten onlar da bunu istememektedir; sadece sohbet, yemek gibi günlük yaşam pratiklerinde ortaklaşmaktadır.

2.4.3. “İç Sistem”e Dahil Olmak

Görüşülen kadınlar, dışarıdayken “kadro” ya da “yurtsever” olmanın hapse girdikten hemen sonra “iç sisteme” dahil olmak için yeterli olmadığına da dikkat çekmiştir. Hapse giren herkesin öncelikle yeniden bir değerlendirmeye, hatta sorgulamaya tabi tutuldukları

söylenmiştir. İster “kadro” ister “yurtsever” olsun hapse giren kişiye öncelikle gözaltına neler yaşadığı ve nasıl bir tutum aldığı sorulmaktadır. Kişinin gözaltında karşılaştığı muamelenin iyi ya da kötü oluşu çok da öncelikli değildir; esasen kişinin nasıl bir tutumun sahibi olduğu ve nasıl bir ifade verdiği önem kazanmaktadır. Eğer bu kişi, bazı durumlarda işkenceden dolayı bile olsa, polise bilgi vermişse, kadınların aktardığı jargona göre “çözülmüşse”, bu kişinin aleyhine bir durum oluşturmaktadır. Bu kişi belli bir süre politik ilişkilerin dışında tutulmakta, daha sonra “özeleştirisi” alınmakta ve yaptığından dolayı pişman olup olmadığına ya da yaptığıının yanlışlığını kabul edip etmediğine bakılarak hakkında karar verilmektedir. Kendisinden istendiği gibi pişmanlığını dile getirenler genellikle sisteme dahil edilmekte, ancak bazı kadınların söylediğine göre bu pişmanlığı da çoğu kez işe yaramamakta, çünkü yaşadıkları daha sonraki politik süreçlerde zaman zaman karşısına çıkarılmaktadır. Bazı kadınların aktardığına göre, dışarıdan “kadro” statüsünde çalışırken tutuklananlara ayrıca bir erkekle duygusal veya cinsel ilişkilerinin olup olmadığı da sorulmaktadır. Eğer varsa benzer bir yaptırım sürecine dahil edilmektedir. Canda, Hacer ve Hale bu durumu bizzat yaşadıklarını söylemiştir.

Bütün bu hususlar, “iç sistemin” suç ve ceza mekaniğine, yargılama ve yaptırım uygulama gücüne sahip olduğunu göstermektedir.³³ Güler’in bu duruma karşı yorumu “hapis içinde hapis yaşatmak” şeklinde olmuştur. Hale de, “gözaltında tecavüze uğramış kadınların bile bazen neden tecavüze uğradın diye aşağılandığını, insan hayatının çoğu kez önemsenmediğini, demokrasiden yoksun bir durumun olduğunu” söylemiştir. Canda ve Nergis ise, 1990’lı yıllarda bazı hapishanelerde bu tür “dogmatik ve sekte yaklaşımının” görüldüğünü, ancak 2000’lerden sonra “çok daha anlayışlı, esnek ve demokratik anlayışların hâkim hale geldiğini” belirtmiştir. 1990’lı yıllarda hapse girmiş ve 2000’li yıllarda hapisten çıkmış üç kadın da benzer kıyaslamayı yapmıştır.

“Kadro” ile “yurtsever” kategorileri arasında keskin ayrımlar olmakla birlikte geçişler de yaşanmaktadır. Görüşülen kadınlardan bazıları bu konuyla ilgili bilgiler vermiştir. Bir kadronun yurtsever statüsüne geçişi çok kolay bir süreci ifade etmemekte; yadırganmayı ve belli yaptırımlarla karşılaşmayı, bazen de örgütlü yapıdan atılmayı göze almayı

³³ 1990’lı yılların hapishanelerinde oluşturulan “örgüt hukuku” çerçevesinde iç infazların, sorguların ve işkencelerin yaşandığı da ileri sürülmektedir. PKK üyesi olduğu gerekçesiyle 1990’ların neredeyse tamamında hapis yatan Aytekin Yılmaz’ın aktardığı şu veriler kayda değerdir: “1990’la 2000 yılları arası hapishanelerde Hayata Dönüş operasyonuna kadar olan sürede 28 siyasi mahpus devlet tarafından öldürülürken, aynı tarihlerde 1990-99 yılları arasında PKK, DHKP-C ve TİKKO’nun öldürdüğü siyasi mahpus, yani iç infaz sayısı 36.” (Özvarış 2014; Ayrıca Yılmaz 2014)

gerektirmektedir. Ancak bir yurtseverin kadro statüsüne geçişi memnuniyet verici bir gelişme olarak algılanmakta ve bu tür geçişler sürekli biçimde teşvik edilmektedir. Kadronun yurtsever olması statü ve kişilikte düşüş, yurtseverin kadro olması ise statü ve kişilikte yükselmek ve ödüllendirilmiş olmak demektir. Nitekim hapishanedeki örgütlü sistemin varlığının ve özellikle eğitim sisteminin önemli bir amacı yurtseverleri kadro yapmaktır.

2.4.4. “İç Sistem”in Hiyerarşisi

Kadınlar, esasen “kadro” ve “yurtsever” kategorilerine dayanan “iç sistemin” hiyerarşik bir işleyişe sahip olduğunu dile getirilmiştir. Sistem bir yönetim olgusuna ve çeşitli rol dağılımlarına sahiptir. Kadınların aktardığına göre, genellikle yönetim şeması koğuş temsilciliği, genel temsilcilik ve ortak yönetim birimlerinden oluşmaktadır. Bütün koğuşlarda en az iki kişiden oluşmak üzere bir yönetim vardır. Bu yönetimlerin sözcüsü konumunda olan kişi ise koğuş temsilcisidir. Bütün koğuşların yönetimleri ise ortak bir yönetime bağlıdır ve bu ortak yönetimin sözcüsü genel temsilcilik rolündedir. Genel temsilci, aynı zamanda hapishane idaresiyle örgütlü politik mahkûmlar adına görüşen, taleplerini ileten ve hatta belli ölçülerde pazarlık yapan kişi ya da kişilerdir. Kadınlar, erkek ve kadın mahkûmların bulunduğu karma hapishanelerde uzun yıllar genellikle genel temsilcinin erkeklerden seçildiğini, ancak 1995’ten itibaren kadınların da ortak olmaya başladığını aktarmıştır. Sadece kadın mahkûmların bulunduğu hapishanelerde ise, yer yer hapishane idaresinin küçümseyen ve dışlayan cinsiyetçi tutumlarına rağmen, kadın temsilciler bulunmaktadır.

Kadınlardan bazıları bu yönetim birimlerinin demokratik yöntemlerle mahkûmlar tarafından seçildiğini dile getirmişken, çoğunluğu “üst mercilerce” atandığını söylemiştir. “Üst merciler”den kastedilen ise, Kürt hareketinin üst yönetim organları olmuştur. Bu arada mahkûmlar sistemlerini oluşturmak ve hapishane yönetimi tarafından muhatap kabul edilmek için uzun yıllar boyunca çaba göstermiştir; hatta yer yer açlık grevleri gibi politik eylemlere başvurmuştur. Çoğu hapishanenin idaresi mahkûmların örgütlü yapısını fiili olarak kabul etmiş ve temsilciliklerini tanımıştır.

2.4.5. “Komün Hayatı”

Kadınlar, koğuşların günlük yaşam ve örgütsel işleyişinin düzenlenmesi için alt yönetim birimlerinin oluşturulduğunu da aktarmıştır. Haftalık kantin ihtiyaçlarının karşılanması, mahkûmların temel ihtiyaç maddelerinin temin edilmesi ve mahkûmların hesabına yatırılan paranın ihtiyaçlar için ortak kullanılması gibi işlerle ilgilenmek üzere her koğuşta bir “komün birimi” vardır. Kadınların tamamı “komün hayatı”ndan da söz etmiştir. Klasik sosyalist-komünist ideallere dayandığı anlaşılan “komün hayatı” ortak yaşam ve dayanışma ilişkilerini ifade etmektedir. Örneğin bir kadın “Birimizin hesabına yatan para hepimizindi, birimize gönderilen bir kitap koğuşun ortak malıydı, özel mülk anlayışı yoktu” diyerek “komün hayatı”nı açıklamıştır. Ayrıca eğitim planlamasını oluşturmak ve takip etmek için “eğitim birimi”; sağlık sorunlarını takip etmek ve revirle ilişkileri düzenlemek için “sağlık birimi”; mahkûmlara gelen mektupları kontrolden geçirmek ve dağıtmak için “mektup birimi”; kitapların listesini oluşturmak ve mahkûmlara dağıtmak için “kütüphane birimi”; makale veya edebi eserlerin yazımını teşvik etmek, kontrolden geçirmek veya dışarıda yayınlamak için “basın birimi” vardır. Kadınlar aynı zamanda hapishanede politik ve edebi eserlerini yayınladıkları aylık veya mevsimlik amatör dergi veya bülten hazırladıklarını da aktarmıştır.

2.4.6. “İç Sistem”in İlişki Kalıpları

Hiyerarşik yönetim olgusunu ve politik kategorileri içeren “iç sistemin” çeşitli davranış kalıplarını ve ilişki biçimlerini zorunlu kıldığı da anlaşılmaktadır. Kadınlar, Kürt hareketine özgü olan jargonun hapishanede de hâkim olduğunu söylemiştir. Örneğin “heval” (yoldaş) sözcüğünün kullanılması adeta bir zorunluluktur ve kullanmayanlar yadırganmaktadır. Kişisel ihtiraslar, tutumlar ve istekler genellikle törpülenmesi gereken davranış kalıpları olarak değerlendirilmiş, “ben” yerine “biz” duygusunun gelişmesine özellikle dikkat edilmiştir. Küfür, hakaret, kavga gibi davranışlar sert tepki ve hatta yaptırımlarla karşılanmaktadır. “Yoldaşlık ilişkilerini” önemseyen, dayanışmayı öne çıkaran, cins bilincini geliştiren ve geleneksel toplum alışkanlıklarını sorgulayan ilişki biçimleri ise benimsenmiştir. Bütün bunlar kadınların Kürt hareketinin sosyalist ideolojisinin gerekliliklerini yerine getirmek konusunda çaba gösterdiğini ortaya koymaktadır.

2.4.7. “Eylem” ve “Direniş”

“İç sistemin” önemli dayanaklarından biri de eylem biçimleri ve direniş söylemidir. Görüşülen kadınların tamamı, her şeyden önce içerde örgütlü bir sistem oluşturma ve bunda ısrar etmenin bizatihi bir direniş biçimi olduğunu söylemiştir. Örgütlü “iç sistem”, “devletin kimliksizleştirme, ıslah etme ve mücadeleden koparma” yaklaşımına karşı bir direniş stratejisi olmaktadır. Çünkü “iç sistem” çeşitli ideolojik söylem biçimleriyle içteki motivasyonu sağladığı gibi, “düşman” kategorisini de sürekli üretmekle karşıtlık üzerinden bir arada kalmanın ve örgütlü olmanın gerekliliğini vurgulamaktadır. Bu durumda “düşman” onları hapseden devlet olmakta ve devlet de hapishane mekânında görevli kişilerde vücut bulmaktadır. Devlet görevlileriyle hapishanede olmanın zorunlu kıldığı ilişkiler bu karşıtlık bilinci üzerinde kurulmakta ve bu ilişkilerde mahkûmlar kimliklerini kabul ettirmeye özen göstermektedir. Örneğin sabah ve akşam mahkûm sayımlarında adli mahkûmlar ayakta ve sıraya girerek askeri nizamda sayım verirken, diğer sol örgütlerde olduğu gibi Kürt hareketinden dolayı hapiste olan kadın ve erkek mahkûmlar bunu reddetmekte ve herhangi bir düzene girmeden oturdukları yerde sayım yaptırmaktadır.

Direniş enerjisini canlı tutmak için çeşitli eylem biçimlerine başvurulduğu da aktarılmıştır. Görüşülen kadınların aktardıklarından hareketle tespit edilen eylem biçimleri şunlardır: Sayım vermeme, kapılara vurma, slogan atma, açlık grevi, ölüm orucu, aile ve avukat görüşmelerine çıkmama... Bazı durumlarda yatakları ateşe vermek gibi daha radikal eylem tercihleri olduğu aktarılmışsa da görüşülen kadınlardan hiçbiri bu tür bir eyleme tanık olmadığını söylemiştir. Belirtilenler arasında açlık grevi ve ölüm orucunun en dramatik ve sert eylem biçimleri olduğu belirtilmiştir. Çünkü mahkûmlar bizzat bedenlerini bir direniş alanına çevirmekte ve bu durum ölüm dahil ciddi riskler barındırmaktadır. Bu arada görüşülen kadınların tamamı bu eylemlerden en az birine katıldığını belirtmiştir.

“İç sistemin” ya da bazı görüşmecilerin ifade ettiği biçimiyle “örgütlü yapının” motivasyonunu sağlayan unsurlar arasında çeşitli kutlama, anma ve eğlence etkinlikleri de yer almaktadır. Kadınlar, 21 Mart Newroz Bayramı, 8 Mart Dünya Kadınlar Günü, 1 Mayıs Dünya İşçi Bayramı gibi belli günleri düzenledikleri çeşitli etkinliklerle kutladıklarını anlatmıştır. Aynı şekilde Kürt hareketi açısından önemli sayılan günlerde kutlama veya anma etkinliklerinin gerçekleştirildiği belirtilmiştir. Ayrıca doğum günü kutlamaları, tiyatro gösterileri, şiir okumaları, kültürel yarışmalar da düzenlenmiştir. Bütün bu etkinliklere bakıldığında, hem örgütlü yapının moral ve motivasyonunun sağlanarak mahkûmiyetin travmatik duygusunun (ya da hapsedilme duygusunun) bertaraf edilmesinin ve böylece

dinamik kalmanın amaçlandığı söylenebilir. Belli günlerdeki kutlamaların da etnomilliyetçi, politik ve kadın kimliklerinin canlı tutulması açısından önemli görüldüğü anlaşılmaktadır.

2.4.8. Dışarıyla Bağlantılar

İçerde kurulan sistemin dışarıyla bağlantıları hakkında da görüşülen kadınlar bilgi vermiştir. Dışarıdaki gündelik yaşam ve politik gelişmeler hakkında bilgi almanın ve dışarıyla bağları korumanın çeşitli yolları bulunmaktadır. Bu yollardan biri aile ve akraba ziyaretleridir; avukat görüşmeleri, radyo-TV-gazete takibi ve mektuplaşmalar da diğer yollar arasında yer almaktadır. Özellikle Kürt hareketine yakınlığıyla bilinen gazeteler düzenli olarak takip edilmekte; bazı kadınların aktardığına göre, zaman zaman gazetelerde yer alan yazılar ve haberler toplu halde okunmakta ve üzerinde tartışılmaktadır.

Görüşülen kadınların tamamı “iç sistemi” gerekli ve yararlı gördüğünü, hapiste bir arada durabildikleri sürece var olabildiklerini ve kimliklerini koruyabildiklerini söylemiştir. Bununla birlikte bugün dönüp hapisane deneyimlerini yorumladıklarında ise genellikle eleştirel yaklaşıtları da görülmektedir. Özellikle aşırı hiyerarşik bir yapının söz konusu olduğu, böylece iktidar olgusuna karşı mücadele edilirken yeniden iktidarın üretildiği eleştirisi öne çıkmıştır.

2.5. Eğitim Sistemi

Görüşülen kadınlar hapisane deneyimlerinin önemli bir parçası olarak eğitim konusunu gündeme getirmiştir. Eğitimler, kadınların Kürt hareketiyle birlikte kurguladıkları kimliklerinin oluşum sürecinin bir gereği olmaktadır. Görüşülen kadınların eğitim süreçlerinin yoğunluğu ve farklı alanlarda olmasına dair anlattıkları bunu ortaya koymaktadır. Kadınların anlattıklarından hareketle eğitim sistemi çeşitli başlıklardan oluşmaktadır.

Birincisi, Kürt hareketinin ideolojik formasyonuna uygun eğitimlerdir. Bu eğitimlerde çoğunlukla Kürt hareketinin yazılı ideolojik materyalleri esas alınmıştır. Bu materyaller büyük oranda Abdullah Öcalan’ın yazdığı kitaplardan ve yaptığı konuşmalardan oluşmaktadır. 1990’lı yıllarda hapisane deneyimi yaşamış görüşmeci kadınlar, Öcalan’ın eğitim kamplarında yaptığı konuşmaların, onların ifadesiyle “çözümlemelerin” temel eğitim

materyali olduğunu vurgulamıştır. 2000'den sonra hapis deneyimi yaşamış kadınlar ise, Öcalan'ın İmralı Adası'nda savunma adıyla yazdığı kitapların esas kaynaklar olduğunu, bunlara ek olarak başka yazarların kitaplarının da okunup tartışıldığını belirtmiştir. Kürt hareketinin tarihi, örgütlenme modeli ve ilkeleri, ideolojik ve politik görüşleri, stratejileri, amaçları vesaire hakkında Öcalan'ın ve Kürt hareketinin diğer önde gelen isimlerinin görüşleri okunmakta ve bunların benimsenmesi üzerine tartışmalar yürütülmektedir. Bu eğitimlerle örgüt bilincinin gelişmesi, pekiştirilmesi ya da canlı tutulması amaçlanmaktadır. Buna paralel olarak Kürtlerin tarihi, düşünce tarihi, siyasal tarih ve güncel politik gelişmeler hakkında da eğitimler yapılmaktadır.

İkincisi, kadın kimliği konusundaki eğitimlerdir. 1990'lı yılların hapis hane deneyimine sahip kadınlar, bu konudaki eğitimlerin uzun süre ayrı bir başlık olarak değil, genel örgüt eğitimleri kapsamında olduğu bilgisini paylaşmıştır. 1995'ten itibaren kadın konusunun ayrı bir başlık halini almaya, 2000'lerden sonra ise temel bir başlık olmaya başladığı kaydedilmiştir. 1990'lı yıllarda kadın eğitimlerinin tek referansı da Abdullah Öcalan'dır. Naciye farklı feminist yazarların kitaplarının okunduğunu söylemişse de, diğer görüşmeciler bunu teyit etmemiştir. 2000'lerden sonraki kadın eğitimlerinin yine belirleyici referansı Öcalan'dır. Buna ek olarak kadınların tamamı çeşitli feminist yazarların kitaplarının okunduğunu da söylemiştir. Aktarılanlardan hareketle, bu eğitimlerin temel konularını Kürt hareketinin kadın söylemi, Kürt kadın hareketinin gelişim süreci ve örgütlenme biçimi, feminist akımlar ve hareketler, kadın tarihi, kadının toplumdaki yeri ve toplumsal cinsiyet rolleri, kadın ve aile, kadın ve siyaset gibi başlıklar oluşturmaktadır. 2010'dan sonra hapis deneyimi yaşamış olan Nergis, kadın eğitimlerinde "jineoloji" başlığının son yıllarda önemli bir başlık oluşturduğunu aktarmıştır. Jineoloji, Abdullah Öcalan'ın (2012) İmralı Adası'nda yazdığı son kitabında dile getirdiği bir kavramdır. Öcalan feminist yaklaşımları yetersiz bulduğunu, feminizm sözcüğü yerine kadın özgürlüğü konusunda daha kapsamlı bir içerik taşıdığını savunduğu bu kavramı tercih ettiğini yazmıştır. Anlaşılabileceği üzere, kadın eğitimleriyle Kürt hareketinin ideolojik yaklaşıma uygun olarak kadın bilincinin gelişmesi, geleneksel ataerkil düzenin ve toplumsal cinsiyet rollerinin sorgulanması ve böylece yeni bir kadın kimliğinin inşası hedeflenmektedir.

Görüşmeci kadınlardan bazılarının aktardığına göre, eğitim sisteminin bir diğer başlığını da dil oluşturmaktadır. Özellikle 2010'dan sonra hapis deneyimi yaşamış kadınlar, Kürtçe okuma ve yazma konusunda sistemli eğitimler yapıldığını söylemiştir. Kürt dilini Kürt kimliğinin temel unsuru olarak etnomilliyetçi süreçlerde konumlandıran görüşlerin

hapishanedeki kadınlar tarafından da kabul edildiği anlaşılmaktadır.³⁴ Dil eğitimiyle etnomilliyetçi kimliğin inşasının ve pekiştirilmesinin hedeflendiği söylenebilir.

Görüşmeci kadınların tamamı “iç sisteme” dâhil olanlar açısından örgüt ve cinsiyet eğitimlerinin zorunlu, dil eğitimlerinin ise gönüllü olduğunu kaydetmişlerdir. Ayrıca dil eğitimlerine ayrılan süre diğer eğitim sürelerine göre daha kısadır. Bu da Kürt hareketinin kimlik inşa tercihinde önceliğinin anlaşılması açısından dikkate değerdir. Özellikle 2000 sonrası hapishanelerinde üç kimlik inşa sürecinin bir arada olduğu görülmekle birlikte, politik-ideolojik ve cinsiyet kimliklerinin daha ön planda tutulduğu, etnomilliyetçi kimliğin ise daha geriden geldiği anlaşılmaktadır.

Eğitimlerin yapılma biçimi de zamanla değişmiştir. 2010'lara kadar genellikle “eğitim birimi”nde görevlendirilen kişiler ile yönetici konumunda olanların eğitim konularını anlattığı, diğerlerinin ise dinleyici konumunda oldukları belirtilmiştir. Ancak 2010'dan sonra buna ek olarak başkaları da sorumluluk almaya başlamıştır. Anlatıcı ve dinleyici sistemi korunmakla birlikte seminer ve tartışma ortamları da oluşturulmuştur.

Hapiste kalmış kadınların eğitim deneyimleri sadece bunlara dayanmamaktadır; kadınlar aynı zamanda kişisel olarak kendilerini eğittiklerini de söylemiştir. Hemen hemen bütün kadınlar çok sık kitap okuduğunu, bazıları İngilizce öğrenmek için çalıştığını, bazıları kırsal kesimden gelen kadınların okuma yazma öğrendiklerini, bazıları edebi metinler yazdığını aktarmıştır. Zeliha hapishaneye girdiğinde okuma yazmayı ve Türkçeyi bilmediğini ve hiçbir zaman da öğrenmediğini söylerken, Müfide ve Kadriye ise hapishanede Türkçe okuma yazmayı öğrendiklerini aktarmıştır.

Görüşmeci kadınlardan bazıları, 2000'den sonra eğitim konusunda devletin sağladığı olanaklardan faydalandıklarını da anlatmıştır. Çini sanatı, bağlama, el sanatları gibi alanlarda hapishane idaresinin açtığı atölyelere katılan kadınlar olmuştur. Ayrıca okula kaydını yaptırdığını ve hapisteyken sınavlara çalıştığını söyleyen kadınlar da olmuştur. Ancak bazı görüşmeci kadınlar devletin sağladığı olanakların ve okul tercihinin rehabilitasyon ve ıslah

³⁴ Nuri Fırat (2015), özellikle 2000'li yıllardan itibaren Kürt hareketine mensup erkek ve kadın mahkûmların hem söylem hem de aktivizm düzeyinde Kürt dilini etnomilliyetçi kimliklerinin önemli bir parçası olarak değerlendirmeye başladığını yazmaktadır.

amaçlı olduğu için kesinlikle karşı çıktıklarını söylemiştir. Bu da kadınların bulundukları hapishaneye göre tutumun değiştiğini göstermektedir.

Hapishanede gördükleri eğitimin, özellikle de kadın konulu eğitimlerin hayatlarında önemli değişiklikler meydana getirdiği konusunda bütün kadınlar hemfikir olmuştur. Örneğin Selma hapisteki kadın eğitimleri de dahil Kürt hareketinin kadınların hayatlarında yarattığı değişimi “devrim niteliğinde” değerlendirmiştir. Sadece iki kadın hayatlarına yaptığı önemli katkıları belirtmenin yanı sıra eleştirilerde de bulunmuştur.

Güler eğitim sisteminin sadece örgüt ve Öcalan’ın materyallerine dayandığını, eğitimlerde her şeyin Kürt hareketiyle başlatıldığını, kadın fetişizminin yaşandığını, başka kaynaklara müsamaha gösterilmediğini, eğitimlerin büyük oranda benimseme ve biat etme üzerine kurgulandığını, sorgulama ve tartışma fırsatının çoğu kez verilmediğini, sorgulayanların kolaylıkla art niyetli ve Kürt hareketi karşıtı ilan edilebildiğini savunmuştur. Eleştiri ve özeleştirme konularının eğitimlerin temel başlıklarından olduğunu söyleyen Hale ise, sık sık kadınların onlarca kişi önünde eleştiri adı altında aşağılandığını, özeleştiriyi de kendisini aşağılamasının istendiğini, böylece kişide bireyselliğin ve özgüvenin kırıldığını, kişiye ait özel dünyanın ve mahremiyetin ortadan kaldırıldığını, kişiliksizliğin “örgüt kişiliği” olarak dayatılabildiğini belirtmiştir. Bu arada Güler ve Hale, kadın eğitimlerinde kadın özgürlüğünün kadınların cinsiyetsizleştirilmesi³⁵ şeklinde algılandığını, özellikle kadın ve erkekler arasındaki duygusal ilişkilere fazlasıyla odaklanıldığını, oysa kadın özgürlüğü meselesinin bunların dışında çok daha farklı ele alınması gerektiğini dile getirmiştir. Güler ve Hale bu sert eleştirilerini hapishanedeyken de dile getirdiklerini ve “iç sistem”den ayrılarak “bağımsız” durmayı tercih ettiklerini de söylemiştir.

Diğer kadınların eleştirileri ise, daha çok kaynağın referans alınabileceği, sorgulama yöntemlerinin daha çok geliştirilebileceği, dogmatik ve kalıpcı davranışlardan uzaklaşılabilmesi gibi hususlarda olmuştur. Bazı kadınlar bu tür eleştirilerin hapishanede de sık sık yapılabildiğini ve dikkate alındığını kaydetmiştir. Ayrıca kadınlardan bazıları hapishanede kadın-erkek arasındaki cinsel ve duygusal ilişkilerin gündem olduğunu ve bunun yasak kabul edildiğini dile getirmiştir. Bir kısmı ise kadın-erkek ilişkilerinin 1990’lı yıllara

³⁵ Handan Çağlayan (2014) da Kürt hareketinin kadın özgürlüğü projesinin aslında cinsiyetsizleştirme özelliğini taşıdığını söylemektedir. Kürt hareketinin “özgür kadın” simgesi olarak “tanrıça” figürünü kullandığına dikkat çeken Çağlayan, kadınlara özgürlüğün şartı olarak cinsel tercihlerinden arınmalarının şart koşulduğunu ileri sürmüştür.

nazaran daha rahat tartışılabilirdiğini, ancak nihayetinde bu tür bir ilişkinin kabul görmediğini, aşılması için çaba harcandığını belirtmiştir. Bu arada Canda ve Hale 1990'lı yılların hapishanelerinde “eğitim birim” olarak görevlendirilen kişilerin koğuşlarda kimin ne kitap okuması gerektiğine dair “okuma listesi” oluşturduğunu, bu listenin “örgütün ideolojisine uygun kitaplardan oluştuğunu”, bazı kitapların müstehcen bulunduğu için ya yasaklandığını ya da ilgili sayfalarının koparıldıktan sonra okumak için verildiğini de anlatmıştır.

Görüşmeci kadınların dile getirdiği bir diğer husus da kadınların eğitim düzeylerinin farklılığına ilişkindir. Bazı kadınların üniversite veya lise okuduğu, bazılarının ilkokul mezunu olduğu, bazılarının da okuma yazma bilmediği bir ortam söz konusudur. Dolayısıyla kadınların okuduklarını anlama, yorumlama ve kavrama düzeyleri farklıdır. Kadınlardan bazıları, özellikle de tutukevlerinde bu tür farklılıklara dikkat edildiğini söylemiştir. Çünkü tutukevleri daha karma bir yapıya sahiptir; buralarda hapse giriş ve çıkışlar sıkla yaşanmaktadır. Hüküm evlerinde ise daha steril bir ortamın varlığına dikkat çekilmiştir; buralarda kalanların belli bir hapis deneyimi ve dolayısıyla eğitim birikimi olduğu kaydedilmiştir. Eğitimli-eğitimsiz, genç-yaşlı gibi ayrımlardan hareketle eğitimlerin içerik ve biçimlerinin değiştiği anlatılmıştır. Eğitim seviyesi düşük olanlar daha çok genel ve başlangıç niteliğindeki eğitimlere tabi tutulurken, diğerleri daha ideolojik ve kapsamlı okumalara ve tartışmalara dahil edilmiştir. Okuma yazma bilmeyen yaşlı kadınlar ise eğitimlerden muaf tutulabilmiştir. Zeliha eğitimlere katılmak yerine hapisteki arkadaşları için patik ve çorap örmüştür. Dolayısıyla hapis deneyimi yaşamış herkesin eğitimlerde kazandıkları birikim aynı seviyede olmamıştır; ancak hemen hemen bütün kadınlar hayatlarını etkileyecek düzeyde bir şeyler kazandıklarını da eklemiştir.

2.6. “Kadın Kadına Yaşam”

Hapis deneyimi yaşamış kadınlar genellikle erkek hapishane görevlileri (gardiyan, jandarma, müdür vesaire) dışında erkeklerle temaslarının oldukça sınırlı olduğunu ve “kadın kadına bir yaşam” sürdüklerini anlatmıştır. Haftalık kapalı ve aylık açık görüş günlerinde ziyarete gelen akraba erkekler ile yer yer erkek avukatlarla da temas kurulabilmiştir. Ayrıca benzer politik davalardan dolayı hapiste bulunan kadın ve erkek mahkûmların 1990'lı yıllarda görüşmelerine de izin verilmiştir. Bu durum, kadın ve erkek koğuşlarının bulunduğu karma hapishanelerde ve haftada birkaç saatliğine mümkün olabilmiştir. Bu temaslar haricinde kadınların hapishane dünyasında erkekler fiziki olarak yer bulmamıştır.

Görüşülen kadınlardan bazıları “kadın kadına yaşamın”, özellikle kadın konulu eğitimlerin de etkisiyle cinsiyet kimliğini ve bilincini geliştirdiğini ve kadın dayanışmasını güçlendirdiğini; bazıları ise, bu durumun aksine kadınları toplumsal gerçeklerden uzaklaştırıp yabancılaştırdığını ya da kadın ve erkek olmanın çok da fark etmediğini, nihayetinde iktidar ilişkilerinin sürekli üretildiğini söylemiştir. Bazı kadınlar ise bu durumun hem avantajlı hem de dezavantajlı olduğunu söylemiştir. Kadınların bu konudaki görüşleri farklı olmuştur.

“Bence hapishane iktidar alanıdır, bence çok bağımsız bir yer olmuyor. Belki erkek kadar sert değil, ama kendi sertliğinde bir iktidar alanı olduğunu düşünüyorum. Yani yönetimin olduğu bir yerde kesinlikle bir iktidar ilişkisinin olduğunu düşünüyorum. Bu kadınlar için de geçerlidir. Eğer bir yönetim varsa, bunun kurduğu ilişki ağları varsa bir iktidar var. Bu hapishanede de olabilecek bir şey. Dışarıda iktidar ilişkileri genişleyebiliyor, ama orada o kadar sıkı ve sınırlı ve dar bir alanda oluyor, bu dar alan olduğu için iktidar ilişkilerini daha çok hissedebiliyorsun.” (Selma)

“Korkunç güzel bir deneyimdi. Mesela şeyi çok net gözlemleyebiliyorum, erkeklerle aynı hapishanede yatan, erkek ve kadın koğuşları olan hapislerde yatanlarla, sadece kadınların olduğu hapislerde kalanlar arasında ciddi farklar vardı. Mesela bize birkaç kişi gelmişti, erkeklerin olduğu hapislerden, oradaki erkek koğuşunun başındaki erkek sorumlu ne demişse o olmuş. Kadın ne yaşamış, ne yapıyor, adamın umurunda değilmiş, çünkü o kendisini deneyimli ve sorumlu görüyormuş. Ama bizde kadın kadınydık. Yani deneyimli erkek arkadaş fenomeni bizim orada çöküyordu. Mesela bazı kadınlar vardı, kessen bile erkeklerin bulunduğu hapishanelere gitmek istemiyorlardı. Bu çok önemli bir deneyim. Bütün düzenini, iktidarını, çözümlerini her neyse artık sadece kadın kadına çözmenin getirdiği bir deneyim vardı.” (Hacer)

“Biz 2000’e, 19 Aralık operasyonuna kadar aslında karma bir hapishanedeydik. Yani erkeklerle iletişim kurabiliyorduk. Ondan sonra kadın hapishanesine konulduk. Kadınlarla olmak... Zaten hayat kadınlarla geçiyordu. Biz sadece eğitim amaçlı ya da Newroz ve benzeri kutlamalar nedeniyle erkeklerin koğuşuna gidiyorduk. Onun dışında çok şey değildi, bir arada yaşamıyorduk, zaten koğuşlar ayrıydı. Bir de zaten idarenin izniyle gidip gelebiliyorduk. Onun dışında kadınlarla bir arada yaşıyorduk. Karma hapishanenin şöyle bir avantajı vardı, karşı cinsten insanları görüp sürekli konuşabiliyorsun, insanların hayal güçleri de buna göre değişiyor ya da geliyordu. Çanakkale, Bayrampaşa ve bir de daha sonra Ümraniye

cezaevleri karma özelliklere sahipti.³⁶ Bir araya gelebiliyorsun, birlikte tartışma, sohbet olanağımız oluyordu. Yani uzun yıllar bir araya gelebildiğimiz için bir yabancılaşma durumu olmuyordu. Rahat konuşma olanakları da olunca karşı cinse olan açlık da gidermiş oluyor ve iki cins birbirini daha iyi tanımış oluyor. Birbirini hiç görememenin getireceği dezavantajlar aşınmış oluyor. Onun dışında kadın kadına yaşamının da çok sıkıntıları oluyor. Yani takıntıları, kafaya taktıkları vesaire konularında yaşadıkları farklı oluyor. Mesela biz bir kıskançlık yaşadığımızda bunu daha açıktan yaşayabiliyoruz, duygular daha açıktan yaşanabiliyor.” (Hale)

“Kadınların bir arada yaşaması zaten başlı başına bir çözümlemeydi. Her an kadınların sorunları üzerine odaklanıyor. Kendini görüyorsun, çevrendeki kadınları görüyorsun. Bu başlı başına bir eğitim alanı zaten... Ben ayrıca hiyerarşinin hiçbir zaman güçlendirici bir etkisi olduğunu düşünmüyorum. İktidar olgusu gerçekten gereksiz, çok daha güçlendirici bir ortam lazım, daha yatay ve birbirini anlayan bir ortam... Denendi ve oldu da, örnekleri de var. Ben nasıl rahat olabiliyordum, umursamıyordum çünkü, kafamda hiyerarşiyi yerleştirmiyordum, bitirmiştım, evet, olması gerekenleri yapıyordum, ama hiyerarşiyi bitirmiştım. Belli standartlara ve kurallara uyarım, o kadar, kafamı da buna uyduramazsınız, beynimi esir alamazsınız. Çünkü devrimciliğin ve hareketin bu olmadığını biliyorum. Çok daha ağırına şahit olduk tabi. Bu hiyerarşi durumu sınırlandırılmışlığın içinde sınırlandırılmışlık yaratıyor. Bence kadın ile erkek hiyerarşisi arasında hiçbir fark yok, çünkü o kadın erkeksi bir biçimde o hiyerarşiyi ve kariyerizmi hayata geçirmeye çalışıyor. Yani kadın kadına yaşamak, evet, hepsi senin gibi düşünmüyor, bu yüzden istediğin dönüşüm olmuyor, yani bazıları olmuyor. Kadınların temelleri de belirleyicidir. Altyapısı olmayan, temelsiz olan bir politikleşme bazen tehlikeli oluyor. Tabi ki kadın kadına olmanın avantajları da oluyordu, erkeklerin olduğu ortama göre kadın kadına olmak daha güçlendiriciydi, kadınlar daha güçlüydü diye düşünüyorum. Birbirini anlamak en azından kadın olmaktan kaynaklı bir yerden sonra illa ki daha rahat oluyor. Tamamen katı yaklaşamayabiliyor. Erkek yönetimlerine göre daha esnek olabiliyor. Yaşam esnekliği belli noktalarda olabiliyor. Ayrıca birbirlerine kenetlenme daha çok olabiliyor. Çünkü biz erkek egemen sisteme karşı da kenetleniyoruz, bu bilinçle hareket ediyoruz. Eksiklikleri olmakla birlikte sonuçta bu bilinç var. En erkeksi

³⁶ Burada bahsedilen hapisaneler 1990'lı yıllara aittir. Bayrampaşa Cezaevi 2000'den sonra kapatıldı, karma hapisanelerde kadınlarla erkeklerin görüşülmesine 2000'den sonra izin verilmemeye başlandı.

davranan kadında bile en azından kadın olarak kenetlenme, kadın bilinciyle kenetlenmeliyiz bilinci vardı. Bu daha farklı oluyor.” (Perihan)

“Cezaevlerinde kadın, yani Sivas cezaevi belki de dünya tarihinde bir ilktir. Böyle bir şey düşünmüşler, kadınları bir araya getirelim, tecrit içinde bir tecrit uygulayalım, yani kadın ve erkeği ayıralım, aslında kadınlardaki kimi gerilikleri tahrik mi etmek istediler kadınların birbirini kırmamasını mı istediler artık, bizler bunun çözümlemesini çok yapmıştık da... Aslında tecrit ederek kadını yalnızlaştırma ve kadını kendi cinsi içinde böyle adlandırmak doğru olur mu bilmiyorum, güvensiz hale getirmek... Yani sistemin bakışı budur ya, kadın zayıftır, bir düzeyleri yoktur tarzında bir yaklaşım vardır, bununla kadını yalnızlaştırma, zayıflatıp güvensizleştirme bunun için de Sivas cezaevini pilot bölge olarak başlatıldı. Bundan başka da yapılmadı galiba, sadece kadınların bulunduğu bir cezaevi, yani siyasi tutsaklar olarak bir iç görüşün vesaire olmadığı bir durum yaratıldı. Çok da kalabalıktı. Dört yüze yakın kadın vardı galiba. Beş altı kadın koğuşu vardı, her birinde elli kadın vardı. Ama o sistemin beklentisi boşa çıktı. O beklenti de klasik bir kadın bakışı olduğu içindi. Kadın önce orada kendini sevmeyi öğrendi. Kendini bilmeyi öğrendi. Kendi cinsiyle barışmayı öğrendi. Kendi cinsinin değerini öğrendi. Kadınlar birlikte çok daha güzel şeyler yaratabileceklerini gördü.” (Naciye)

“Kadın kadına kurulan sistemin olumlu veya olumsuz etkileri oluyor. Avantajlarından bahsedeyim. Öncelikle rahatsın, bu durumun yarattığı bir rahatlık var. Konforlu bir alan... Kendini fiziksel olarak da ruhsal olarak da rahat hissettiğin bir alan... Mesela benim kişisel olarak sürekli almak zorunda hissettiğim bir gardım vardır, orada bu gardı olmak zorunda hissetmedim. İkincisi tartışırken rahatsın. Çünkü kadınlar tartışırken daha insaflılar. Dezavantajlarına gelince; sürekli tartıştığın konunun toplumdan kopuk yanı, ki bu topluma erkekler de dahil, sende aslında ayakları yere basmayan, sürekli fikriyatta kalan, sanal bir durum oluşuyor. Mesela biz ısrarla pratik alana getirmeye çalışıyorduk. Çünkü insan evladı varoluşsal biçimi toplumsallıktır, toplum olarak yaşıyor. Bu toplumsal sözleşme hâkim bir sisteme dayanıyor; eril bir sisteme... Şimdi bunu değiştireceğiz, ama erkeklerden bağımsız değil, erkeklerin de değişmesi lazım. Dolayısıyla temassız olmaz. Politik olarak kadın hareketi evet, özne olmalı, evet kararlarını verebilmeli, karar mekanizmalarına erkekleri bulaştırmamalı. Ama toplumsal alanda kurum ve kuruluş normlarıyla toplumun değişmesini sağlayacak araçlar yaratmalı. Bunu sürekli fikri düzeyde tutarsan, sürekli kadınların bir aradılığı düzeyinde tutarsan, bana göre sanal kalacak, ayakları yere basmayacak, toplumsal sorunlara çözüm olmayacak.” (Pervin)

“Kadın cezaevinde kalmak aslında daha bir kadınlaşma durumunu yaratıyor. Çünkü orada estetik olarak çöktüm mü, daha da mı çirkinleşiyorum, ne oluyor bana falan gibisinden aslında kendini görme durumun oluyor. Kendine bir bakım çekme, vücutuna yönelme durumu falan oluyor. Sonuçta sen oradasın, bir yıl, iki yıl, üç yıl... Şimdi bunun yarattığı bir durum var ve sen çıktığında bıraktığın yerde devam edeceksin. Burada bedenle kurduğun bir ilişki de var. Bedenin daha iyi görünmesi, daha sağlıklı olması için aslında hep kendinle uğraşma gibi bir şey oluyor. Belki bu hapishanenin getirdiği bir şey, kendinle meşgul olma durumu... Tabi okuyorduk, düşünsel olarak tamam, kendini çözümlemeye başlıyorsun. Ama bir de bedenle kurduğun bir ilişki var orada. Bunu anlatmaya çalışıyorum. Mesela içeride bir pantolon ve t-shirt ile yetinen birisi mahkemeye çıkacağı zaman daha bakımlı ve daha şık görünmeye özen gösterirdi, karşı tarafın ilgisini çekmeye çalışmak, daha iyi görünmek gibi şeyler oluyordu. Mesela bir de bedensel uğraş, bastırılmış bazı şeylerden de kaynaklanıyordu. Bu hapishanelerde çok konuşulmuyordu ama vardı. Bu çok dışarıya da yansımıyordu, bunu erkeklerde de gördüğümüz bir şeydi, böyle bedene yönelik çaba vardı, kendini karşı tarafa beğendirme şeyi vardı, çünkü yalnız kalıyordu.” (Zerya)

2.7. Aile İle Kurulan Bağ

Hapis deneyimi yaşamış kadınların tamamı Kürt hareketiyle tanıştıktan sonra aile bağlarının değiştiğini belirtmiştir. Hapisten önce Kürt hareketinin aktif mensubu olanlar, özellikle illegal yapıları tercih edenler aile bağlarının tamamen koptuğunu dile getirmiştir. Aynı şekilde aile bağlarını bilinçli olarak kopardıklarını, çünkü aileyi mücadeleleri önünde engel gördüklerini söylemişlerdir. “Yurtsever” düzeyde Kürt hareketiyle ilişkilenenler de sınırlansa da aile bağlarının devam ettiğini belirtmiştir. Hapis dönemiyle birlikte ise aile ile ilişkileri başka bir aşamaya geçmiştir.

Görüşme yapılan kadınların tamamı ailelerinin hapis döneminde kendileriyle yeniden bağ kurduğunu, kendilerini sahiplendiğini ve kendilerinin de bu bağın yeniden kurulmasını istediklerini anlatmıştır. Buna karşın bazı kadınlar, aileyle yeniden kurulan bağlar konusunda kendilerini “şanslı” bulduklarını da kaydetmiştir. Çünkü birlikte hapis yattıkları bazı arkadaşlarını örnek vermişler ve bunların ailelerinin kızlarını reddettiklerini, bir kere bile olsun ziyaretlerine gelmediklerini aktarmışlardır.

Hapiste kurulan bağlar hem mahkûmlar hem de aileler için farklı ve yeni etkileşimler ortaya çıkarmıştır. Bazı aileler için kızlarının tutuklanmış olması dramatik etkiler yaratırken; bazıları için, özellikle illegal yapılara dahil olduğu için ölme ihtimali bulunan kızlarının tutuklanması iç rahatlatıcı bir gelişme olabilmektedir. Ailelerin diğer mahkûmları ve onların yakınlarını görmesi ve bunlarla etkileşime girmeleri ise zaman zaman farklı dayanışma ilişkilerini ortaya çıkarmıştır. Görüşmeciler kadınların anlattıklarından hareketle, hapis döneminde ailelerin ve mahkûmların birbirlerine bakış açılarının değiştiği söylenebilir.

“Ailemi daha da politikleştirdi. Hapse gelip gidince diğer arkadaşların ailelerinin hikâyeleriyle birebir teması oldu, bu anlamda tek olmadığını hissetti ve belirgin politik tutum açığa çıktı. Hani hapse gelince ağlıyordu, yani endişesi şuydu, siz burada kilitlisiniz, herhangi bir saldırı olduğunda kendinizi savunamazsınız, sizi katlederler, böyle bir korkusu vardı. Ama sen neden hapse girdin, hayatını mahvettin gibi bir şeyi yoktu. Bu endişesinden dolayı diğer ailelerle bir arada durma eğilimi gelişti. Bu politikleşme durumuydu ve bence olumlu bir gelişmeydi.” (Pervin)

“Cezaevine girdiğimde geldiler. Bir avukat tutmuşlardı. Ceza aldığımı gizlemişlerdi annemden, abim yanlışlıkla bir gün ağzından kaçırıyor on beş yıl yatacak diye. Kadın şok oluyor. Bir süre gelmedi sonra, meğer felç geçirmiş bu haberi duyduğunda. Soruyordum falan söylemiyorlardı, gelemedi falan diyorlardı. Sonradan söylediler. Sonra hep geldiler gittiler annemle babam. Yaşlandılar öyle. İkisi de ben çıktıktan sonra vefat etti.” (Naciye)

“Sahiplendiler. Gözaltında kıyafet falan getirdiler, para falan bıraktılar. İlginç olan şey şu, hep gelip gittiler, sahiplendiler, ama hiç sormadılar, ne içerideyken ne çıktıktan sonra, sen bunca sene neredeydin, ne yaptın, hiçbir şey sormadılar... Bende kısmen tabi ki o şey oluyor, bir de bir bağımlılık değil, saygı gelişti. Aslında senin duruşunla alakalı açıkçası... Benim eskisi gibi olmayacağımı, eskisi gibi devam etmeyeceğimi çok net anladılar. Ama onlar da bir denge sağlamak istediler. Yani benim ailemin oraya gelmesi bile büyük aşamaydı, beni reddetmemiş olmaları... Eskisi gibi küfür etmiyorlardı, en azından bana saygı duyuyorlardı. Yine benim etkimle de olsa ailemin yarısı HDP'ye oy verir düzeye geldi. Artık tamamen terörist gözüyle de bakmıyorlar. Ama bu hareketi destekliyor anlamına mı geliyor, değil. En azından daha insani yönden bakmaya başladılar, tamamen devlet ağzıyla konuşmamaya başlamaları benim açımdan büyük bir kazanım.” (Perihan)

“Ailem benim arkamdaki dağdı. Avukat falan tutmuşlardı, bir şeyler yapmışlardı. Annem hemen bir şeyler hazırlamıştı. Tabi dünyası yıkılmıştı da... Annemin söylediği ilk şey,

o zaman niye bu kadar kendini yiyip bitirdin okumak için, madem derdin buydu, gitseydin, kim seni tutmuştu, niye bu kadar kendini ve bizi harap ettin demişti. Tabi eniştemin durumu, ablamın sonra Avrupa'ya gitmesi, benim durumum annemi çok yıprattı. Tabi bir de annemin geçmişi var, anne tarafından dört dayısı Şeyh Said İsyanında öldürülmüş falan. Hep diyordu ki ben sana bunu yaptım, sana bunları anlatmasaydım bu halde olmazdın. Mesela bizden küçükler bu hikâyeleri hiç bilmiyorlardı, çünkü annem artık anlatmıyordu, annem kendisi de söylüyordu, artık anlatmayacağım. Küçük kız kardeşim de [dağa] gittikten sonra annem tamamen bitti, bütün dünya çocuklarımın üzerine mi kaldı diyordu... Mesela bir kadın arkadaş da vardı, ailesi müthiş sahip çıkıyordu, annesi ve babası, ama amcası mesela şey demiş, sakın siyasi nedenlerden dolayı içerde olduğunu söyleme, namus meselesinden dolayı içerde olduğunu söyle... Böyleleri de vardı... Sahiplenmeme meselesi vardır. Ama erkeklerde farklı oluyor, yani davasına inanmasalar bile, yani hatalı davrandığı düşünülse bile yine de erkeğe sahip çıkılıyor, çünkü geri döner. Ama kadın dönse ne olur, atsan atılmaz, satsan satılmaz hikâyesi... Yani kadınların hapiste ziyaret edilmemesi ya yoksulluktan dolayıdır ya da dediğim gibi kadına bakışla ilgilidir, yani kadın dönse ne olur diye düşünenlerden dolayı... Ama politik olanlardan, hareketi tanıyanlar açısından kadınlık ve erkeklik fark etmiyor. Mesela sonradan öğrendim, bizimkiler yememişler içmemişler her şeylerini bana yatırmışlar. Zaten politik aileydi benimkisi... Zaten Kürtlükten dolayı nelerin kaybedildiğini bize sözlü anlamda sürekli anlatan annemdi, bunların farkında ve bilincinde olan bir aileydi. Ama annem benim yüzümden açlık grevine girdi, benden kaynaklı bir politik eyleme katıldı. Belki ben olmasam yine legal partiye gidip gelecek, Newroz'a katılacak, eylemlere dahil olacaktı. Ama özelde Adalet Bakanlığı'nın önüne gidip eyleme girdi, açlık grevine girdi, kızımı göstermeseniz kendimi yakarım diyen biri, bu cesareti gösteren biri haline geliyor. Yani güçleniyor, evden çıkmamış bir kadın birden bire Almanya, Güney Kürdistan ve Türkiye arasında mekik dokuyan bir kadın oluyor. Okuma yazma bilmeyen bir kadındı, ama benim şiirlerimi okumak için okuma ve yazmaya başladı. Bizden kaynaklı bir üst aşama yaşadı. Benim yaklaşımım ise daha normal karşıladığım bir şeydi. Yani tutuklanmamı Türkiye'nin demokratikleşmesi için bir bedel olarak gördüm, bu işi yaptıysam bunun bedeli budur demiştim. Aynı şekilde aileme de böyle bakıyordum, hapishaneye gelmeleri ve maddi manevi desteklerini de bu şekilde normal görüyorum. Sürekli göç halini yaşayan bir aileymiş ve ben bunu normal bir bedel olarak görüyorum, bu yüzden katlanıyorsun bu duruma. Ama çıktıktan sonra farklı görüyorsun..."

(Canda)

"Mesela bazı arkadaşlar on on beş yıl belki hiç aileyle görüşmemiş. Hapishaneye girdikten sonra mesela aileye daha çok bağımlı hale geliyorlardı. Biri vardı, ailesi onu zorla

evlendirmeye kalkışmış, o da harekete katılmış, sonra o hapishaneye girince tekrar bağ kurmuş. Bu sefer de aileye hem maddi hem de manevi çok bağımlı bir hal aldı. İki üç arkadaş böyleydi. Bu aslında yıllardır kişinin kendisini kandırmasıdır, başka bir şey değildir. Ya da aileye ulaşamadığı için reddetmiş gibi görünüyor, ama aslında reddetmemiş. Tabi kişi için aile en kutsal kurumdur. Mesela ben en zor kaldığım durumlarda aileme başvururum. Tabi bu insanların durumunu ben şöyle değerlendiriyorum, vardığım sonuç, reddetmiş gibi görünüyorlar, aslında reddetmemişler. Reddetmek de doğru değil zaten, bağımlı hale gelmek de doğru değil, yani bağlı olmak ayrıdır bağımlılık ayrıdır. Ben de aileme bağılıyım, tabi her insanın aile bağları güçlü olmalı, ama bağımlılık başka bir şey... Bir de bazı aileler de bulmuşken çocuklarını kaybetmemek için bağ kuruyor. Ben aileler için değişim yarattığını, politikleşme yarattığını hiç görmedim. Bence daha çok yozlaştırıyor ilişkiler... Evet, eskiden aileler hapishane üzerinden politikleşiyordu. İşte mesela bizim aile böyleydi, biz küçükken ailem hapishaneye ziyaretlere gidiyordu, dört beş saatlik görüşler oluyordu, ortak etkinlikler oluyordu, ortak konuşmalar falan oluyordu, bu yüzden etkileniyordu. Ama son süreçte böyle bir şey yok. Herkes geliyor kendi ailesiyle görüşebiliyor. Yani benim gördüğüm politikleştirmiyordu. Yani gidip çocuğumu göreyim, bir an önce cezası bitsin ve tekrar gelsin bizimle kalsın diye geliyorlar çoğu. Mesela birçoğu hapisten çıktıktan sonra hiçbir şey olmamış gibi hemen ailenin yanına gittiler, evlendiler ya da ailenin desteğiyle Avrupa'ya gittiler. Bu da demek ki aileden kopmamıştır. Yani radikal bir karar alarak mücadeleye gitmiştir, yıllarca kalmıştır, ama farkında olmadan özümsememiştir, bunu gösteriyor.” (Handan)

“Zaten hiç anneme, aileme söylemeden çıkmıştım. Çok öyle aileyi önemseyen biri değildim. Aile olmasa da kendini idame ettirebilirsin diyordum. Ama orada [hapiste] özellikle annemin ve ailemin biraz önemini hissettim. Gidip gelmesi... Belki daha önce bende hissettirmediydi... Yani değerli gibi hissettirdi... Bir de geldiğinde bana şöyle bir şey demişti annem, iyi ki hapse girmişsin de dağa gitmemişsin. Zaten bir ablam da oradaydı [dağdaydı]. Aslında diğer arkadaşlar için de böyleydi. Benim kaldığım hapishanedeki kadınlar genelde gerilladan olanlardı. Bir süre dağda kalmışlar ve sonra tutuklanmışlar. Aileler çocuklarının ölmemiş olmasını, içerde olsalar da iyi olmasını iyi görüyorlardı. Bence aynı şey hapisteki kadınlar için de geçerliydi. Onlar da aileleriyle buluşmaktan memnundular.” (Selma)

“Babam başlarda çok tepkiliydi, sekiz ay boyunca görüşe gelmedi, sadece annem ve kardeşim geldi. Mesela annem ilk geldiğinde sadece bana ağlıyordu, sonradan bütün arkadaşlara ağlamaya başladı, hepsini gidip öpmeye, onlar için dualar etmeye başladı. Artık

benimle onların arasında bir fark koymamaya başladı. Kardeşlerim de öyle... Mesela kardeşlerimi ben bu süreçte kazandım, onlar gelip gittikçe politikleştiler. Babam da bir süre sonra dayanamadı ve gelip gitmeye başladı. Başlarda küsmüştü, öğretmenlik yapsaydın şeyindeydi, hala da öyle, bir yara olarak kaldı. Sonra geldi. İlk başlarda aileyi kazanma derdine giriyorsun ve bazen kaba yaklaşımlarınız olabiliyor, mesela ben sürekli politik konuşmalar yapıyordum. Baktım böyle ilişki kurulmuyor. Sonra dedim ki onları da dinlemeliyim, onların da sorunları var. Sonraki görüşlerde bu daha da oturdu. Yani hayatlarına bir şekilde dahil olmaya çalıştım. Ama içeriye dair hiçbir şey anlatmadım, olumsuz olarak hiçbir şey anlatmadım. Mesela ben anneme falan sizi özledim demiyordum, çünkü annem duygusaldı ve hemen demek ki içeride kötü şeyler yaşıyor duygusuna kapılıyordu.” (Nergis)

2.8. Hapishane Yaşamının Zorlukları

Görüşülen kadınların tamamı hapishanenin bir iktidar alanı olarak yarattığı sınırlamaların, zorlukların ve cezalandırma biçimlerinin farkındadır. Ayrıca kadın olarak hapishanede iktidar uygulamalarına maruz kalmanın daha katmerli zorluklar ortaya çıkardığını da dile getirmektedirler. Hapishanenin dayanılır, katlanılabilir hale getirilmesinin veya her şeye rağmen burada kimliğini, fiziki-ruhsal ve politik varlığını koruyarak yaşamı yaşanılır kılmanın yollarını da aramışlardır. Kadınların hapishanede kurdukları “iç sistem” tam da bu nedenledir. Bununla birlikte kadınların bütün sorunları ortadan kalkmamıştır. İstisnasız bütün kadınlar “iç sistem”in gerekli olduğunu ve hayatlarına önemli katkılar yaptığını dile getirmiştir; ama “iç sistem”den kaynaklanan ya da bu sistem içinde yaşarken karşılaştıkları sorunlara da dikkat çekmiştir.

Kadınlardan bazıları hapishanede akıp giden hayatın içinde ve kurdukları sistem dolayısıyla karşılaştıkları sorunları kişisel nedenlerle açıklama eğiliminde olmuştur; bazıları ise bizzat kurdukları sistemin ve esas aldıkları politik-ideolojik düşünce biçiminin yol açtığı yapısal nedenlere dikkat çekmiştir. Örneğin Hale ve Güler Kürt hareketinin kendi içinde demokrasi anlayışına sahip olmadığını, bunun hapishanedeki örgütlü yapıya da etki ettiğini dile getirmiş ve Kürt hareketini bu yapısal sorundan dolayı eleştirmiştir.

Kadınların hapishanede yaşadıklarını dile getirdikleri sorunlar ise çeşitlidir. Görüşülen kadınların aktardıklarına göre, sorunlar çeşitli başlıklar altında toparlanabilir. Bunlardan biri

kadınların kişisel özelliklerinden kaynaklanan sorunlardır. Kişisel alışkanlıklar, istekler ve anlaşmazlıkların yol açtığı sorunların yanı sıra kadınların yaşları, geldikleri aile yapıları, sahip oldukları inanç biçimleri, eğitim düzeyleri vesaire de sorunlara neden olmuştur. Hapishane gençlerle yaşlıların, tekstil atölyesinde çalışanla avukat ya da gazetecinin, siyasetçiyle dağda kalmış gerillaların, anneyle bekâr olanın, uzun süredir hapiste olanla yeni gelenin ya da tutuklu ile hükümlünün, “kadro” statüsünde olanla “yurtsever” statüsünde olanın, yöneticiyle yönetilenin, sevgilisi olanla olmayanın, çocuğu olanla olmayanın ve benzeri farklı kişilerin bulunduğu bir yerdir. Bütün bu farklılıkların uyumlu olması elbette beklenemez; kaçınılmaz uyuşmazlıklar, gerilimler ve çatışmalar ortaya çıkmaktadır. Ayrıca yaşanan sorunlardan bazıları bizzat hapishane mekânında türerken, bazıları dışarıdaki hayatın uzantısı olarak bir bakıma içeriye taşınmıştır. Bu arada kadınlar arasındaki farklılıkların iktidar ilişkilerinin yeniden üretim alanı olarak işlevsel hale gelmesi de dikkat çekilen bir başka husus olmuştur.

“Yaşamın bütün her yeri iktidar ilişkileriyle dolu olduğu için, böyle dar alanda iktidar ilişkisini daha fazla görürsün ve burada nasıl kullandığın önemli, belki çok hissettirebilirsin, belki az hissettirebilirsin. Ama hapishanede çok hissettiriliyor, özellikle yönetimle taban arasında daha çok hissediliyordu. Yönetim orada daha özerk bir konumdaydı. Mesela yönetimdekiler bazı şeyleri yapmıyordu. Diyelim ki, günlük iş listesi yapılıyordu, ama yönetim burada yer almazdı. Bu kişi de olmalıydı, ama o yoktu. Ya da bazen o kişi eğitime girmiyordu, oturup televizyon izleyebiliyordu. İşte bu insanda şey yaratıyordu, bu bir iktidar ilişkisidir. O yönetim olduğu için böyleydi. Ben o zaman bu olmamalı diyordum, kafamda oluşturduğum şey bu değildi. Mesela içerde bir kadın vardı, onu dışlıyorlardı, belki örgüte gelmiyordur, belki duygusal bir ilişkisi vardı, belki de çelişkileri vardı ya da her neyse, ama onu dışlıyorlardı, bu bir iktidar ilişkisiydi ve bence hapis içinde hapis yaratmaktı. Bence bu olmamalıydı.” (Selma)

“Bazıları vardı, onunla örgüt ilişkisi kesilirdi, ama konuşmak, ortak yaşamı sürdürmek konusunda sorun çıkarılmazdı, belli koşullarda bazı şeyler paylaşılmazdı. Onun dışında öyle çok bir şey görmedim. Başka koşullarda iç tartışmalar olduğunu biliyorum, hatta bazıları bu tartışmaların sonucunda koğuş değiştirdiler de. Bir de mesela problemleriyle gelenler vardı, dışarıdaki politik ya da ailevi problemler içeriye yansıtılıyordu. Yani mesela dışarıdaki politik klikler, çekişmeler ya da tarafgirlikler içeriye de yansıtıldı, gruplaşmalar oluyordu. Buna karşın içeridekiler daha toleranslıydılar, esnek yaklaşıyorlardı. Aslında içerdekiler çoğunlukla ilgileri olmadıkları sorunlarla yüz yüze kalıyorlardı.” (Nesibe)

“Bir şekilde hayat devam etti. Bunun haricinde çok yararlı tartışmalar olabilirken, çok yıpratıcı tartışmalar da olabiliyordu. Ya da aslında hiç olmaması gereken, daracık çok ciddi hiyerarşik iktidar savaşları, çıkar çatışmaları, bunlara da şahit olabiliyorsun. Tabi bunlar seni en çok yıpratın şeyler, hapiste seni en çok yıpratın şeyler nedir dersen, duvarlar derim, ama bunu göze alarak geliyorsun, bu yüzden duvarlardan ziyade senin birlikte yaşamak zorunda olduğun insanlar tarafından yaratılan duvar çok daha belirleyici olabiliyor.” (Perihan)

“Belli çelişkiler oluyordu, farklı cezaevlerinden gelen kadınlar da oluyordu, karma ortamlarda da birbiriyle çelişkileri olan kadınlar oluyordu. Kadınların bireysel kişilik özelliklerinden kaynaklanan sorunlardı bunlar. Günlük yaşamdan tutalım yönetimdeki arkadaşla olan çelişkisine kadar bazı görevleri ortaklaşa birlikte yapma, bir bulaşığı bir temizliğine kadar... Bunların tümü bireysel özelliklerden kaynaklıdır. Kimi insanlar daha fedakâr ve sorumluluk sahibiydi, kimisi daha pasifti, başkalarının emeği üzerinden yaşamayı isteyen kimi kişilik özellikleri... Çatışmalar oluyordu, sistem içinde olduğu gibi... Biz içerdeki kadınlar da sistemin üzerimizde yarattığı etkileri daha tam atamamıştık. Zaten bunu yapabilmiş olsak bağımsızlığımızı kazanmış olurduk.” (Naciye)

“Mesela koğuşta üç gazeteci, iki avukat vardı; daha önce gerilla olan, çatışmada yaralanmış, hapse girmiş iki üç kişi vardı. Gençlik hareketinden olup çeşitli eylem iddialarıyla tutuklananlar vardı. Dolayısıyla her birinin şeyi ayrıydı. Biraz daha alt okumalara girersen üniversite mezunları da, lise mezunları da vardı; hiç okuma yazma bilmeyen de vardı. Genç de vardı, altmış yaşındaki bir anne de vardı. Durumu iyi olan, orta sınıfa tekabül eden arkadaşlar da vardı, ama tekstilde çalışıp ailesini geçindirmek zorunda olan ve kendisi tutuklu olduğu için de ailesinin maddi imkânı da olmayan ve onun hesabına para yatıramayacak kadar yoksul arkadaşlar da vardı. Bileşen tam böyleydi. Sınıfsal olarak, sosyal olarak, yaş olarak farklılıkları olan bir bileşimdi. Mesela bir avukat arkadaşla okuma yazma bilmeyen bir arkadaş aynı odada kalıyordu. Böylece o avukat arkadaş o arkadaşla okuma yazma öğretiyordu. Sorunlarla baş etmenin bir yöntemi mesela buydu...” (Pervin)

“Mesela daha çok hapiste kalmış eski arkadaşlarla sorunlarımız oluyordu. Çünkü onların oturmuş bir düzenleri var, alışkanlıkları oluşmuş. Benim gibi kişiler ise hazır ortama dahil oluyor. Biz onlardan öğreniyoruz, onlardan nasıl bir örgütsel ortama dahil olduğumuzu, nasıl davranmamız gerektiğini öğreniyoruz. Mesela onlardan en fazla hissettiğimiz şey onların kendilerini ev sahibi olarak görmeleri. Bu kötü bir psikoloji... Onlar artık kendilerini daimi

olarak hissediyorlar. Ama sonradan gidenlerde de evet onları ev sahibi olarak görmek, kendisini geçici bir misafir olarak görmek var. Bu doğal olarak ilişkilere de yansıyor. Mesela bazıları çok derinliklidirler, kendilerini çok geliştirmişler, ama bazılarında yirmi yıl kalmışsın ve geldiğin düzey bu mu dediğim de oldu. Bu arkadaşların çoğu 1990'lı yıllarda yakalanmış ve o dönemin mücadele ve parti yöntemlerini çok esas alıyorlar. Ne kadar değiştik ve dönüştük deseler de bu çok belirgin. O Marksist-Leninist parti yaklaşımlarını esas almaları söz konusu. Ama 1990'lardan sonra örgütlenme biçimimiz, paradigmamız, yaklaşımlarımız, ilişkilerimiz değişti. İşte bu yüzden onların yaklaşımları daha sekte ve kaba durabiliyor ve çok kazanımcı olmayabiliyor. Bir de buraya gelen her arkadaşı PKK'li olarak görüyorlardı, yok hayır her gelen öyle değildi. Ama onlar öyle değerlendiriyorlardı, buraya gelmişlerse PKK'lidir diyorlardı. Bu konudaki farklılıkları algılamada sorun yaşıyorlardı. Yani herkese gerilla muamelesi yapmak yanlış ve bu olabiliyordu. 2000'li katılımlılarla 1990'lı katılımlar arasında bu yönlü çatışmalar oluyordu.” (Nergis)

“Özellikle de anneler kendi sokağının dışına çıkmayan kadınlarımız, annelerimiz... Bir ara yirmi kişi falan oldular, sadece anneler... Tamam, anneler siyasi dil olarak siyasetle buluşmuşlar, ama sosyolojik olarak, kültürel anlamda bir yapıları yoktu. Yani güncel siyaset hakkında yorum yapabiliyorlardı, fakat Kürt kişiliğini ya da kırk yıl önceki yapılarını hala savunuyorlardı, hala o feodal zihniyeti savunuyorlardı. Hala erkeğin daha önde olması gerektiğini, kadının erkeğin işine fazla karışmaması gerektiğini söylüyorlardı. Ya da kendi aralarında ayrışmalar yaşıyorlardı. İkiye üçe bölünüyorlardı. Kızıyorlardı birbirlerine... Tabi ki zorlayan yönleri çok oldu. Kadın kadına da olsun sonuçta politik bir ortamdı, aynı zamanda yine kişiye değineceğim, bu toplumdaki gelen bireylerle kalıyorsun. Şöyle diyeyim, ilk başta orada hapisaneyeye girmeyene kadar, bütün aileyi ve bütün Kürtleri kendim gibi görüyordum ya da bütün kadınları ve bütün insanları... Oraya gittikten sonra Kürt gerçekliğini, ne kadar dinin etkisinde kaldığını, ne kadar feodal olduğunu, ne kadar ezildiğini, ne kadar aşamadığı sorunları olduğunu, hepsiyle karşılaştım. Kürt gerçekliğini orada çözdim diyebilirim. Kendi toplumumu orada tanıdım.” (Handan)

“Sabah sporu, ben bundan çok zorlanıyordum, çünkü çok derin uyuyordum ve sabah sporundan nefret ediyordum. Bir de fareler... Yani bir de insanın yirmi dört saatini güç gösterisi üzerine kurması zor, sen yapmıyorsun ama politik statün ve karşı karşıya olduğun iktidar bunu zorunlu kılıyor. Çok saçma sapan ve basit şeyler üzerinden sürekli güç gösterisi yapılıyordu. Gardiyanlar da biz de yapıyorduk. Şimdi bunu yapmayalım diyemiyorsun da, çünkü bu karşılıklı bir şey...” (Hacer)

Kadınların kurdukları yaşamda karşılaştıklarını belirttikleri bir diğer sorun alanı ise gelenekselliğin yeniden üretimiyle ilgili olmuştur. Kürt hareketinden önce veya Kürt hareketine dahil olduktan sonra ve hapishane hayatlarında kadın kimliği ve toplumsal cinsiyet rolleri hakkında bilinçlenmiş ve kadın özgürlüğü için mücadele etmek üzere yola koyulmuş, sıkı eğitim programları uygulamış kadınlar, buna rağmen hapishanede geleneksel kadınlık anlayışlarıyla karşılaştıklarını dile getirmiştir. Bazen karma hapishanelerde erkek mahkûmların kadınlara gelenekselliği dayattığı dile getirilirken, bazen söylemiyle çelişmek pahasına Kürt hareketinin pratikte gelenekselliği teşvik ettiği anlatılmıştır. Bazen de kadınların bizzat kendilerinin geleneksel rollere bürünmeyi tercih ettiği ya da gerekli gördüğü kaydedilmiştir. Bazı kadınlar 1990'lı yılların hapishanelerinde gelenekselliğin daha yaygın üretildiğine ve 2000'li yıllarda bunun aşıldığına dikkat çekerken, bazıları hala devam ettiğini belirtmiştir.

“Kadınlar arasında iktidar çekişmesi oluyordu, Bakırköy’de bunu çok yaşadık. Ümraniye’den gelen kadınlar mesela bizi çizgi dışı ilan etmişlerdi, idareyle bizim değil kendilerinin temsilci olarak görüşmesi gerektiğini dayattılar. Neden etek giyiyorsunuz, neden terlik giyiyorsunuz gibi dayatmalarda bulundular. Hareket de bizi çizgi dışı ilan etmişti. Şimdi en çok zoruma giden şey buydu, yani kadın kadına karşı karşıya gelmek... Bence bu iktidar kavgasıydı. Mesela erkeklerden bu kadınlara mektup gönderiyorlardı ve bunları yönlendiriyordu. Yani erkek mantalitesinin dışına çıkmayan bir durum vardı. Bu en önemli sorundu bence... Yani burada kadın aklıyla değil, kendi akıllarıyla değil, erkek aklıyla düşünme durumu söz konusuydu. Bu hapishane hayatım boyunca en zorlandığım durum ve zamandı. Yani nasıl kendi aklıyla değil de erkeklerin aklıyla hareket ediyorlardı? Bu çok zoruma gidiyorlardı.

“Mesela bir kadın arkadaş vardı. Tecavüze uğramıştı. Yıllarca buna vebalı muamelesi yapıldı. Sanki kendi isteğiyle yapmış. Ama o gözaltında yaşamıştı, beş kişinin tecavüzüne uğramıştı, buna destek vermek, bunu iyileştirmek, bunun durumunu özgün şekilde ele almak yerine, hep dışlayan, aşağılayan bir tutum söz konusuydu. Bu klasik toplumda olan tutumlarla benziyordu. Yani bizim de bilinç altımızda böyle kodlanmış demek ki...

“Mesela şunun analizini çok yapıyorduk, kadının toplumdaki, ailesindeki yeri nedir, bunu nasıl değiştireceğiz, aileyi nasıl geliştireceğiz. Bunu teorik olarak çok konuşuyorduk. Ama pratik olarak bir kadına o kadınlığın getirdiği problemler temelinde yaklaşıyorduk. Yani onu bir kadın olarak görüp onun kadının arka planını da görüp o kadına özgün bir

yaklaşım geliştirmiyorduk. Bence cinsiyet temelli yaklaşmak gerekiyordu. Biraz feminist bir bakış açısı lazımdı. Hiç feminist bakış açısı olmadı. Ben de uzun yıllar sonra fark ettim. Ben de uzun yıllar feminist değilim diyordum, ama şimdi feminizmi önemişiyorum, feministim. Senin kadınlık durumunla ilgili daha iyi bir yaklaşım yoktu. Orada sen kadın olmuşsun, olmamışsın, işin o tarafla hiç ilgili değillerdi. Seni kadın olarak görmüyor yani, hani insan olarak mı görüyor, o da değil... Yani bir yandan kadınları tanrıçalaştırırken, göklere çıkarırken öbür yandan duygusal ilişki yaşadılar diye kadınları idam ettirmek, kadın çözümlemeleri adı altında kadınları yerle bir etmek, bunun izah edilir bir yanı yok bence... Kadın özgür değil, erkek de özgür değil. Bize hep biat etme kültürü aşılandı. Yanlışlar hep bizimdi, doğrular partinindi. Bu anlayışla parti içi demokrasi yok sayıldı, biz de buna karşı çıktık, ama o zaman çok güçlü ve bilinçli de değildik, ama parti içi demokrasi yoktu. Bize biat etme kültürü dayatıldı. Böyle yaparsan istediğin kadar çözümleme yaz, yap. Kadının gücünü, iradesini yok sayacaksın, ortadan kaldıracaksın, biat etmeye zorlayacaksın, sonra da kadını özgürleştirdim diyeceksin. Bu boş ve şekilsel bir şeydir. Çok yaygın bir söz vardı, yanlışın militanı olmak diye... Bu olur mu? Bir partide demokrasi yoksa kadın özgürlüğü de yoktur.” (Hale)

“Mesela bir örnek vereyim. Bir gün Femen grubu İstanbul’a gelmişti ve çıplak eylem yapmıştı. Ben de bunun üzerine kışkırtıcı bir şekilde radikal genç bir arkadaşına bir soru sordum. Bu arkadaş kendisini kadro olarak tanımlıyordu ve feminist olduğunu söylüyordu. Geleneksel kadın söylemlerine ve politikalarına karşıydı. Eğitimlerde de bayağı ateşli savunuyordu. Dedim ki, şimdi diyelim ki Kürt politik mahkûmların serbest bırakılması için Taksim’de bin Kürt kadınının göğüslerini açması gerekiyor, böyle bir eylem yapmaları gerekiyor; sen katılır mısın böyle bir eyleme. Durdu ve bana şöyle dedi, böyle bir eylem olmaz! Dedim ki, velev ki oldu, sen katılır mısın, katılmaz mısın? Biraz düşündü, hareketimizin böyle bir eylem biçimi olamaz. Neden dedim. Dedi ki, çünkü toplumsal hassasiyetleri dikkate alır bizim hareket. Dedim ki, toplumsal hassasiyet dediğin nedir, toplumsal hassasiyet dediğin şey kadınların görülmemesi gereken uzuvlarının görünmesi midir, bunun üzerinde hassasiyet mi oluşuyor, bu da eşittir namus olgusu değil mi, kadın özgürlüğünü savunan bir hareket bunu mu savunacak? Dedim ki, benim bildiğim bu kadar özgürlükçü olan bir hareketin felsefesine göre böyle bir eylem olmalı, yapılabilir. Ama senin dediğine bakılırsa söylemde özgürlükçü, pratikte sınırlayıcıdır dedim. O yine bizim hareket yapmaz dedi. Ama yapanlar var dedim, şimdi bunlar namussuzlar mı? Tekrar söyledim peki sen yapar mısın, yapmaz mısın? Yapmam dedi, ama yapanlar olursa da sesimi çıkarmam. Birçok arkadaşına sordum, en son anneye geldim, ona sordum, bazıları yaparım dedi bazıları yapmam dedi, sen ne diyorsun dedim. En

özgürlükçü yanıtı o verdi; tartışmadan, ama koymadan yanıt verdi, açarım göğsümü dedi. Şimdi bu anne kapalı biri, çarşafli biri ve amasız evet yaparım diyen biri. Diğeri kadro olan ve feminist olduğunu söyleyen kişi...

“Şimdi kadın hareketi her şeye rağmen ciddi bir alan açtı, önemli bir mesafe aldı; ama tabi bulunduğu toplum ve politik ortam dolayısıyla dikkat çektiğim bu gerilimli durumu da yaşıyor. Çünkü bu hareket çok sade bir hareket değil, çeşitli bileşimlere dayanıyor; dayandığı toplumun geleneksel kodları da var ve bunları dikkate almak zorunda hissediyor. Böyle bir eylemi düşündüğünde tabi ki toplumu dikkate alır; büyük oranda Müslüman olan bir topluma sesleniyor ve bu tür eylemin avantaj mı dezavantaj mı getireceğini hesaplar, tartışır. Bir de bu tartışmaya erkek dahil olursa kendi zihni yapısını da katar ve tabi ki zor bir tartışma ve karar süreci olur. Ama ben bu gerilimlerin süreceğini ve kadın özgürlüğü konusunda daha çok alan açılmaya devam edileceğini de düşünüyorum.” (Pervin)

“Mesela bir kadın arkadaş vardı, biraz çıtı pıtı biriydi, yurtseverdi ve biraz daha rahat biriydi. Giyimi de öyleydi. Bir gün kapıda ekmek alıyor gardiyanlardan ve biraz kısa bir kazak giymişti, o sırada bizim genel hapishane temsilcisi oradan geçerken bunu fark etti, öyle bir bakış attı ki, hepimiz rahatsızlık duyduğunu anladık. Aradan bir süre geçti, baktık gardiyanlar üç dört tane uzun kazak getirdiler, bunu temsilciniz gönderdi, bir kadın arkadaşınızın kazağı yokmuş dediler. Evet, genel temsilciden bahsediyorum, kadının giyimine müdahale etti. İşte o zaman kimse kısa kollu giymiyordu, salaş giyiyordu herkes, hatları belli etmeyen giysiler... Tabi erkekler de böyleydi...

“Bir ara çok gerici bir temsilcimiz vardı. Daha sonra bizden ayrıldı, itirafçı oldu, iki eşliydi zaten. Mesela bunun yaptıkları vardı, mesela bir gün bulaşık yıkayan bir kadın arkadaş kollarını sıvamıştı ve bu adam müdahale etmişti, işte ateşle barut yan yanayız dikkat et manasında bir müdahaleydi. Bu mantık biraz da babamın, dedemin geleneksel mantığıydı. Bu bir anlayış bir şekilde varlığını sürdürüyordu.

“İşte kadınların erkekleri tahrik ettiği ileri sürülebiliyordu. Ama Sivas’a gittim, orada da kadınlar uzun kolluydu, dedim ki yahu burada erkekler de yok. Düşün bir gün kız kardeşim görüşe gelmişti, saçları açıktı, ona hemen saçlarını bağla demiştim. Bu nasıl bir şeyse artık, bizde vardı; içimizdeki tartışmaların yarattığı bir kültürel ortam, içselleştiriyoruz yani... Demiştım ya, ben çok rahat biriydim, çatır çatır tartışırdım, isyankârdım, ama annem bile benim bu halime şaşırmıştı, hatta bu halimi özlemeye başlamıştı. Mesela iç görüşlerde asla konuşmamaya başladım, sesli gülmemeye, çok muhatap olmamaya başladım. Beni ve ailemi

de tanıyan bir arkadaş, seni de aileni de tanıyorum, senin bu kadar sessiz kalman bana çok tuhaf geliyor, neden bu kadar içine kapanık hale geldin demişti. Sonra bir arkadaş vardı, cin gibi biriydi, M. adında biri, bir gün beni eleştirmişti, arkadaş sessiz kalarak kendini gizemli kılmaya çalışıyor, ilgi toplamaya çalışıyor demişti. Çok şaşırmıştım, yani ne yapsan suç oluyor demiştim. Yani böyle bir kadına dönüşmüştüm. Yani bir ara kendimi o kadar şey hissettim ki, yürürken acaba kalçalarım sallanıyor mu diye içimden kendimden şüpheleniyordum, diyordum ki kimse benden tahrik olmasın da devrimden uzaklaşmasın, bunu istiyordum; kamburum çıkmıştı, bu hale gelmiştik.

“Şimdi çok farklı kültür, inanç ve kesimlerden kişiler hapishanelere geliyordu. Hapishanelerde bunların ortalaması esas alınıyordu aslında, buna halk gerçeği diyorduk, buna göre davranışlarımızı düzenliyorduk, esas sebep buydu. İşte PKK halk gerçeği saygısı gereği kadın erkek ilişkilerini de, örneğin dine yaklaşımı da düzenliyordu, PKK buna çok dikkat ediyordu, bu yüzden halk arasında destek buluyordu. Bunu anlıyorum, neden böyle yapıldığını anlıyorum. Ama bu ciddi bir çelişki tabi, bunu yaşayan birisiyim. Ailede böyle hüt hüt davranan biriyken oraya gelirken bu durumu anlayabiliyorsun. Evet, tahrik unsuru, zayıflık noktası falan... Tabi 2000’lerden itibaren biz bu konuları daha rahat tartışmaya başladık ve aşıldı. Çünkü bu dönemde aslında biz birey olmayı tartıştık.” (Canda)

Kadınların aktardıklarından hareketle, hapishanede inşa edilmeye çalışılan kadın kimliği ve kadınlık bilinci doğal ve kendiliğinden bir sürecin değil, aksine gerilimli-çatışmalı unsurların etki ettiği bir sürecin ürünü olarak ortaya çıkmaktadır. Bu da birbirinden farklı çok sayıda faktörün etki ettiği hayatın normal akışına bakıldığında gayet normal karşılanabilir bir durumdur. Bununla birlikte bu gerilimli süreçler içinde kadınların önemli mesafeler kat ettikleri de görülmektedir. Her şeyden önce tam da dile getirilen sorun alanları hapisteki kadınların mücadele gerekçelerinden biri haline gelmiştir. Kürt hareketinde sayıları arttıkça kadınların özgün örgütlenme biçimleriyle, eğitim sistemleriyle, sorgulayıcı tutumlarıyla zaman içinde Kürt hareketinin söylem ve pratiklerinin değişmesine, hatta ilişkili oldukları toplumsal yapıların dönüşmesine etki yaptıkları anlaşılmaktadır. Handan Çağlayan’ın (2014) dikkat çektiği üzere, kadınlar sadece değişen kişiler olmamış, aynı zamanda değiştiren öznelere haline gelmiştir.

2.9. Hapis Deneyiminin Kazandırdıkları

Hapis hayatı yaşamış olmak elbette kötüdür. Bir insanın hayatının bir bölümünü dört duvar arasında, sürekli denetim ve kontrol altında geçirmesi tahayyülü zor sorunlara neden olmaktadır. Bu genel doğru çerçevesinde ele alındığında kuşkusuz hapishanenin insanın hayatına olumlu katkılarını dile getirmek güç ve sorunlu olmaktadır. Ancak hapishanenin zorluklarına rağmen içerideki insanın varlığını ve aidiyet biçimlerini koruma çabası da önemli sonuçlar ortaya çıkarmaktadır. Bu çalışmada konu edinen Kürt hareketine mensup kadınların hapishane deneyimi de bunu göstermektedir. Kadınlar, bizzat var olma çabalarıyla hayatlarına olumlu etki eden faktörleri yaratabilmiştir. Nitekim hapishane dönemiyle ilgili diğer başlıklar altında aktarılan veri ve görüşler de hapishane döneminin kadınlar açısından olumlu etkilerine işaret etmektedir.

Bu arada Hale ve Güler, Kürt hareketine mensup hapisteki kadınlarla yaşadıkları düşünsel ve örgütsel sorunlar nedeniyle bir süre sonra bu yapıdan ayrıldıklarını dile getirmişlerse de yaşadıklarının tamamını olumsuzluk çerçevesinde değerlendirmemiştir. Naciye ise, yaşadığı on yıllık hapis deneyiminin kadınlık bilinci, etnik kimliği ve politik gelişimi üzerinde ciddi katkılar yaptığını belirtmekle birlikte, aynı zamanda bu süreyi hayatının “çalınmış, boşa geçirilmiş, kayıp” bir dilimi olarak değerlendiren tek kişi olmuştur.

“Mesela bir Sakine Ana vardı, o Türkçe gazete okumalarına da katılıyordu, ama Kürtçe dinlemek de istiyordu, mesela ben onun yanına gider uzun süre ona Azadiya Welat gazetesini okurdum, böylece onun sayesinde Kürtçemi de geliştirdim. Kürtçeyi biliyordum, azıcık okuma yazmam da vardı, yarım kalmıştı Kürtçe öğrenimim, Sakine Anaya okuyordum, böylece tamamlıyordum.” (Zozan)

“İdeolojik olarak feminist kökenlerim ne zaman atıldı dersin, bu bir aylık yaptırım sürecinde oldu. Müthiş bir okuma süreciydi. Kadınlarla ilgili bütün kitapları okudum.” (Hacer)

“Öncelikle kadın kadına düşman edilmiş. Bunu ilk hapishanede fark ettim. İlk defa bu kadar kadınla bir yaşamı paylaştım ve bana cins bilincini kazandırdı. Ve ben hapishanede kendimi tanıdım. Bir kadın olarak kadınlığın ne kadar kutsal ne kadar güzel bir şey olduğunu fark ettim.” (Neriman)

“Hapishanenin hayatıma kattıkları aldıklarından daha çok... Dışarıda hiç bu kadar insanla olmamıştım. Hepsinin bir yaşanmışlığı vardı, bu senin hayatta kaptığın roller çok daha farklı, hepsi de muazzam bir hikâyeye ve role sahipti. Bir sürü kitap okuyabilirsin, bir sürü yeri dolaşabilirsin, hani derler ya çok okuyan mı çok gören mi iyi bilir... Bence dışarıda olursan bu kadar çok insanı ne bulabilirsin, ne de onlarla tanışabilirsin. Onlarla olmak sana çok şey katıyor. Hem sende iç dünyana bakış yaratıyor. Yani kendini onlarda da görebiliyorsun, onlarda da kendini görebiliyorsun. Ayrıca mesela ilk gittiğimde seri biçimde kitaplar okudum. Birkaç feminist yazardı, ama hatırlamıyorum. Buradan başladık okumaya. Genelde bunları okuyup tartışıyorduk. Benim için çok iyi oldu. Daha önce böyle bir çalışma alanım, okuma alanım yoktu ve bunları okuyunca bazı şeyleri o okumalardan yola çıkarak sorgulamaya başladım. Aile içindeki rolümü, annemi, annemin üzerimdeki etkisi, babanın etkisi, toplumun sana dayattıkları... Asıl o cinsel kimliğini... Mesela ben sürekli çatıştım, onunla barışık değildim. Yavaş yavaş bunun bilincine vardım. Bunu hissettim. Bir iç hesaplaşmaya gidiyorsun, hem kendi içinde hem de toplumun kadın olarak sana biçtiği rol var, bunlarla hesaplaşıyorsun.” (Selma)

“O eğitimler seni ayakta tutuyor. Her şeyden önce bir uğraş... Açıkçası orada [hapishanede] bir şeyleri bilmenin, okumanın gerekliliğinin bilincine vardım. Sana bir şeyler dayatmıyor, öğretiyor. Diyor ki, sen bir şeyler yapabilmek için, katkı yapabilmek için okumak durumundasın, başka bir seçeneğin yok. Evet, oradaki eğitimlerin nitelikli bir yönü olduğu gerçek... Ama sonrasında bilince çıkardığın bazı olumsuzluklar da oluyor, eğitimi veren kişinin durumuna, eğitimin tarzına ilişkin eleştirilerim de sonrasında oldu. Eleştirdiğime göre bir şeyler katmış da diyebilirim.” (Güler)

“Kendi açımdan dışarıdayken de kadın eğitimi alıyordum, bir bakış açım da vardı, ama hapiste daha çok geliştiğini düşünüyorum. Bir sürü hikâyeye dinledim, farklı hayatlar vardı, adli mahkûmları bile dinleyebildiğim için çok şey edindim. Ayrıca kendimle, arkadaşlarımla yüzleştim. Mesela kıskançlık, dedikodu, çekememizlik, bunlar da oluyordu. Gerçeklikte bunlar oluyor. Hani biz idealize ediyoruz ya, ama gerçeklik biraz daha değişik. İşte bunlarla yüzleşıyorsun.” (Nergis)

“Kadın söylemi kesinlikle beni etkiledi. Kadın konusunda yoğunlaştığım zamanlar çok oldu. Ama yine de feodal alışkanlıklar ve tutumlar zaman zaman irite edici olmaya devam etti, ama sonra bu kadın söyleminin özgürleştirici olduğunu fark ettikçe bu tutumlar benim için detay olmaya başladı. Feodal yapı, erkeğin baskın olduğu ve kadının söz sahibi olmadığı yapı

konusunda önemli açılımlar yaptığımı düşünüyorum. Ama bu tek başına hareketin etkisi de değil, ailemin daha özgürlükçü olmasının da etkisi vardı, ama hareketin kadını özgürleştirme açısından benim için sıçrama noktası oldu. Yani hareket sayesinde bir tık daha ileri gidebildiğimi düşünüyorum. Mesela illa bir erkekle yaşama ihtiyacı duymuyorum, aşk konusunda da öyle, reddettiğim için demiyorum, ama olsa da olur olmasa da olur, yani illa bir zorunluluk gibi değil, bir kadın bu olmadan da tek başına yaşayabilir ve bir şeyler yapabilir. Kendi ayakları üzerinde durabilir, Kürt hareketi bunu bana öğretti, yani mücadele edebileceğimi ve bir şeyleri başarabileceğimi öğretti bana. Bu yüzden Kürt hareketiyle geçirdiğim zamanı, hapiste geçirdiğim zaman da dahil kayıp bir zaman olarak değerlendirmiyorum, beni ben eden, var eden bir süreç olarak değerlendiriyorum.” (Perihan)

2.10. “Çıkarsam” Hayalleri Ve Çıkış Zamanı

Görüşülen kadınlar hapiste olmalarının dışarıya dair hayallerini engellemediğini söylemiştir. Aksine hapis hayatı aynı zamanda dışarıya ilişkin özlem ve hayal dünyasıdır. Görüşülen kadınlar her mahkûmun “bir gün dışarı çıkarsam” diye başlayan cümleleri mutlaka kurduğunu ve kafasında yapacaklar listesi oluşturduğunu belirtmiştir. Ancak bu hayallere ya da planlananlara ulaşmak bazen beklenmedik biçimde erken olabilirken, bazen de uzun süreli alabilmektedir. Bazen de dışarı çıkıldığında hapiste düşlenen veya planlananların büyük bir kısmı farklı nedenlerden dolayı yapılmamaktadır. Bunlarla birlikte dikkat çekici olan şey, uzun süreli kalmış olanların dışarıya dair çoğu kez boşluk hali hissettiklerini, hiçbir şeyi düşünüp tasarlayamadıklarını söylemeleri olmuştur.

Görüşülen kadınlardan 9’u kendilerine verilen cezanın bitmesiyle dışarı çıkabilmiştir; onlar için dışarıya çıkmak beklenen bir durum haline gelmiştir. Diğer kadınlar ise yargılamaları daha devam ederken tahliye edilmiştir ve onlardan sadece 3’ü tahliye beklemedikleri bir anda dışarı çıkmıştır. Kadınların uzun veya kısa süreli içeride kalmaları özlem ve hayallerini değişik biçimlerde etkilemiştir. Bazıları içinse dışarı çıkmak bir bilinmeze adım atmak anlamına gelmiştir.

“En çok... Yürüyebilmek, hava alabilmek, uzağı görebilmek, özlediğim şeyler bunlardı. Tabi aileni de özliyorsun, arkadaşlarını da özliyorsun, yani arkadaşların ve ailen...” (Zerya)

“Mesela herkeste şey vardı, çıkınca adalara gidilir, Kürdistan’a gidilir, şuraya gidilir, buraya gidilir, hep gezme hep bir yerleri görme... Ben hepsini yaptım. Hep beraber yapılacak şeyler konuşulur aslında... Bir de çıkmak istiyorsun ama bir şeyler korkutuyor seni. Bir kere tekrar tutuklama korkusu seni korkutuyor. Çıkmasam mı diye bile düşünüyorsun. Ama bu dönemselsel bir şeydi. Bazen başka hayaller de kuruyordum. Korkuyordum da. Bir kere toplumla bir daha bir araya gelmek bile ürkütebiliyordu. Adapte olamıyorsun çünkü. Psikolojik anlamda bir şeyleri başaramamak, yenik düşeceğini hissetmek, bunlara benzer şeyler çok korkutucuydu. Aslında hapse girerken bir şeyleri kaybediyorsun. Bir dönem görüştüğün bir sürü insanı kaybediyorsun, iletişimin kopuyor falan... Bir de ne olacağım korkusu var. Bazı süreçlerde çıkar çıkmaz çalışmalara yeniden katılmayı düşünmedim, ama bazen düşündüm, acaba başarabilecek miyim, ayakta durabilecek miyim gibi düşünüyordum. Sistemde, toplumda nasıl yer alacağım, nasıl yapacağım, bu bir boşluk hissi de yaratıyor. Aslında hapisane seni topluma yabancılaştırıyor. Bir de mesela ben içerideyken çocukları çok özledim, çıkar çıkarmaz bir sürü çocuk göreceğim diyordum. Bir de mesela konserleri falan özliyorsun. Çıkar çıkmaz konserlere gittim. Piknik falan da çok özliyorsun ya da ne bileyim bir sürü şey...” (Güler)

“Ben en az 12 yıl kalacağımı sanıyordum, avukat da öyle diyordu, bu yüzden sürpriz oldu. Bu yüzden dışarıya çıkacağım, şunu yapacağım diye bir planım, hayalim yoktu.” (Hacer)

“Şu klişe durum var ya, hapse giren herkes orada öleceğini sanır. Bende de bu vardı, dışarıyı çok hayal edemiyordum. Yani kısa süre kalanların psikolojisi nasıl olur, bilmiyorum, ama uzun süreli kalanlar için durum böyledir. Hapisten çıkışım çok trajik gelmişti bana. Çünkü inanamamıştım. Biliyorsundur belki, ilk iki gün uyuyamıyorsun. Hiçbir şey olmuyordu, çünkü eskiye dair hiçbir şey olmuyordu. Yani on yaşındaki çocuk yirmi yayında, annem ile babam yaşlanmış, öyle kafamda çok bir şey kuramadım. Korku değil, boşluk. Kalbim, kafam, zihnim boş. Hiçbir şeyi tasarlamadım, düşünmedim. Sadece okumayı çok istemiştim. Okul affı çıkmıştı ve evet çıktığımda yapacağım bir şey var demiştim, bu beni çok motive etmişti, hapiste zaten başvurmuştum, bana da bu hakkımın saklı olduğu ve çıktığımda kullanabileceğim söylenmişti. Bu beni çok motive etmişti. Ailem, hayat, ekonomik hayat, sosyal hayat nasıl olacak, bu konuda hep boşluktu.” (Hale)

“7 Haziran [2015 genel seçimleri] sonrasını yaşadık, öncesi ve sonrası çok farklıydı, hayallerim de buna göre çok değişti. Bir anda her şey çok bambaşka oldu. 7 Haziran öncesinde çıksaydım çok daha keyifli bir zaman beni bekliyor olacağına inanıyordum. Ama 7 Haziran

sonrasında zor bir sürecin beni beklediğini, kolay olmayacağını, dışarıdaki çalışma biçiminin çok değiştiğini, çalışma ortamlarının çok değiştiğini, hareketin stratejisi ile politikalarının çok değiştiğini düşünüyordum. Kolay değil, zor bir sürecin beni beklediğini düşünüyordum. Ayak uydurabilir miyim kaygısı gelişti. Beş yıllık bir süreç yaşadım hapiste, uzun kalanlar için kısa ama bazıları için de uzun bir süreç, Türkiye’de olup bitenler çerçevesinde bakarsan aslında çok uzun bir süreç... Bu arada birçok şey yaşandı. Ben bunların hepsinin dışında kaldım, hapisteydim. Yabancılaşma çekiyordum, ayak uydurabilir miyim kaygısı vardı. Çoğu çalışma arkadaşım yoktu, ya tutuklanmışlar, ya çıkış yapmışlar ya da başka bir şey... Yeni çalışma arkadaşlarım yeni simalar olacak ve bunun kaygısını son dönemlerde özellikle yaşadım. Bu yüzden hayal kuramadım. Ama çıkınca en istediğim şey uzun uzun yürümekti, bir yere çarpmadan uzun yürümek. Bunu da yaptım. Tabi hapishanedeki duyguyla olmadı, biraz daha değişik bir duyguydu bu.” (Nergis)

“Etkin devrimcilik yapmayacağım, bir yetki almayacağım, yapabileceğim kadarıyla yapacağım demiştim. Hiyerarşik yapılara dahil olmadan pratik çalışmalarda yapabildiğim kadarıyla yapacağım diyordum, istediğim gibi yaşamak istiyordum. İkinci aldığım karar seçme hakkımı sonuna kadar kullanacağım. İnsanlarla ilgili seçme hakkımı sonuna kadar kullanacağım, istedikleri kadar ahkâm kessinler, çok mükemmel devrimciyim desin ya da öyle görünsün, benim için iyi bir insan değilse benim onunla iletişimim olmayacak, böyle bir zorunluluk halinde de hissetmeyeceğim.” (Perihan)

“Önceleri çok bekliyordum, çıkmadım, hüküm aldım. Oturdum yerime. Ama gelişmeleri takip ediyordum. Ankara’ya gittiğimde milletvekilleri falan da vardı orada. Onlar da diyordu sistem şeye evriliyor, yani belli şeyler olacak. Barış süreci noktasında. Avukatlar gelip gidiyordu. Ulucanlar [Cezaevi] benim için çok farklı bir zaman dilimiydi, yani o iki yıl. Leyla Zanalılarla kaldım. Diğer milletvekilleri, rahmetli Orhan Doğan falan. Rahatsız arkadaşlar da gelip gidiyordu oraya, hareketli bir alandı. Dışarının siyasal atmosferini çok yakından takip etme fırsatı oldu. [Hapisteki milletvekilleri] süreci daha erken yakalamışlardı. Direkt İmralı [Abdullah Öcalan] ile de şeyleri vardı. Haberler geliyordu, avukatlar geliyordu. Öyle takip etme şansımız oluyordu. DEP’li milletvekillerinin yeniden yargılanması falan, sürecin farklı bir şeye evrildiğini görüyordum ve ona hazırlıklıydım aslında. Oradan döndüğümde, anayasa değişikliği falan aslında daha önce Ecevit’in yaptığı bir hamle vardı. Rahşan Ecevit affı... Aslında o bize yönelikti, o bastırıldı sistem tarafından. Yardım yataklıklar ve adliler bırakıldı bir tek. Yani sonrasında da görüyorduk hatta ben açık görüşe çıkmıştık arkadaşlarla işte ben demiştim fotoğraflarınızı çekin bunlar son fotoğraflar. Aslında

cezaevinde affi konuşmak yasaktı bizde. Biz af istemeyiz, yani bizler affedilecek bir şey yapmamışız ki... Yani yasak dediğim izin verilmezdi, konuşulmazdı. Konuştuğunda özeleştirini vermek zorundaydın. Konuşmuştuk, gelmiştim Ankara'dan da, özeleştirimizi de veriyorduk, ama aralarda konuşuyorduk bunu. Çıkacağız, ne yapacağız. Nereye gideceğiz. Kim kimi nasıl göreceğiz... Tabi o zaman cep telefonundan habersizdik. Biz girdiğimizde yoktu. Böylesi şeyler oluyordu. Çıkma heyecanı başlamıştı o süreçte. Şeye başladık hatta, bir ara işte bizler çıkacağız, içerde çok uzun süre kalmışız, hareketli olmamız lazım, dışardaki atmosfere ayak uydurabilmemiz lazım, ne yapalım, bir kaç grup sabah sporları yapıyorduk. Sporu arttırdık, neler yapacağımızı da konuşuyorduk. Üniversite vesaire yani kim nereye gidecek, ne yapacak, hangi alanda yer alacak, ben çıktığımda işte kültür alanında mı çalışayım, siyasi partiye mi gideyim, kadın çalışması mı yapalım, acaba nasıl olur, insanların yani bunun gibi şeyleri vardı. Demokratik alanda siyasal partiyi düşünüyordum. Bu alanda güzel şeyler yapabileceğime inanıyordum. Bir de zaten hareket içinde sistemi demoktarikleştirme, sistem içinde bunu yapma arayışı vardı. Ben de kendimi bu alana hazırlıyordum.” (Naciye)

“Mesela sinemaya gitmeyi özledim. Bir film listesini hazırlayıp hapishane yönetimine verdik, film kanalı vardı, bu listedekileri yayınlayabilirsiniz demiştik. Hatta alın denetleyin, inceleyin öyle yayınlayın dememize rağmen hiçbiri yayınlamadılar. Bu yüzden sinemaya gitmeyi özledim. Onun dışında sağlıklı yemek yemeyi özledim. Mesela annemin kuru fasulyesini özledim. Kuru fasulyeyi çok severim, ama orada nefret ettim. Açık alanı özledim. Daha uzak mesafeyi görmeyi özledim. Bunlar yani...” (Pervin)

Hapisten çıkma anı geldiğinde, kadınları dışarıda karşılayanlar ile kadınların o anda yaşadıkları duygular da değişik olmuştur. Görüşülen kadınlardan 16'sı ailelerinin, 1'i daha önce birlikte çalıştığı siyasi partideki arkadaşlarının, 2'si ise hem ailelerinin hem de çalışma arkadaşlarının kendilerini hapishane kapısında karşıladığını söylemiştir. Bir kadını ise, ailesi Avrupa'da olduğu için karşılayan kimse olmamıştır. Kadınlar genellikle hapisten çıktıklarında geride bıraktıklarının hüznünü yaşamıştır; buruk bir sevinçle dışarı çıkmıştır.

“Mahkemeye gitmedik. Pazartesi günüydü, kantin günüydü, o gün kendimize Türk kahvesi yapıyorduk, o sırada kahve içip ben Murathan Mungan'ın yazısını gazeteden okuyordum. O gün hatta bizi zorla sürükleyip mahkemeye götürmelerini bekliyordum. Ama gelmemişlerdi. Bu yüzden radyoyu açıp neler olup bittiğini dinlemek istedim. Haber saatinde radyoyu açtım, kahveyi içiyordum ve bir yandan da kaşlarımı almaya başladım. Haberde bizim davadan söz edildi. Bizim katılmadığımızı söyledi ve üç kişinin tahliyesine karar

verildiğini bildirdi. Benim de adım vardı. Birden koğuştta çığlık koptu. Ben de elimdeki aynayla cımbızı düşürdüm. Bir anda odama bütün arkadaşlar doldu. Herkes gözün aydın falan filan diyor, ama ben şok içindeydim. O sırada yirmi yıldır hapiste olan bir arkadaş içeri girdi, onu gördüm ve ben ağlamaya başladım. Ona karşı açıkçası mahcup oldum. O yirmi yıldır burada ve ben iki buçuk yılda çıkıyorum. O her geleni yolcu ediyor ve orada kalmaya devam edecek. O da benim neden ağladığımı anladı ve gelip öyle yapma dedi, her özgürlük değerlidir dedi. Daha sonra gelip aldılar ve çıktım.” (Pervin)

“Tahliye olduğuma çok sevinemedim, çünkü yeğenim kalmıştı. Bizim aile de çok sevinemedi, mutlu olsunlar mı, üzülsünler mi, iki arada kalmışlardı. Annem keşke yeğenin çıksaydı da sen çıkmasaydın demişti, ben de öyle demiştim. Annem ile ben çok üzümüştük. Sonra da yeğenimin görüşüne gittim.” (Zozan)

“Hapiste geride kimse kalmadığı için rahattım, çünkü hepsi çıkmıştı. Arkada kimseyi bırakmamanın rahatlığı da vardı. Sadece ilk dışarı attığım adımı hiç unutamıyorum, dizlerimin titrediğini, bağlarının çözüldüğünü hatırlıyorum. Sanki yürüyemedim. Annem ile babam dışarıda çiçekle beni bekliyorlardı. Rüzgâr vardı, rüzgârdan gözlerimden yaş aktı, gerçekten ağlamadım, annem görmesin yanlış anlar diye, hala da rüzgâra karşı alerjim vardır. Beni kalabalık bir grup karşıladı. Akrabalarımın çoğu gelmişti. Benden önce çıkanların hepsi de gelmişlerdi. Ailemden önce onlar bana sarılmışlardı, ben de espriyle çekilseniz de daha yeni ayrılmıştık, görmediğim aileme sarılayım diye. Ama arkadaşlarımı gördüğüme çok mutlu oldum.” (Hale)

“Ailem, annem, babam almaya gelmişlerdi... İlk yaptığım şey koşmak oldu. Kalabalık koğuşlarda kalıyorduk ve yürümek fîrar etmekten daha zordu. Ama aslında sevinemiyorsun. Çünkü her şey böyle böyle üstüne geliyor, bir de içeride kalanlar. Bir süre odamdan çıkmak istemiyordum, çünkü o kadar çok insan içeride kalanlar vardı ki...” (Zerya)

“En kötü hissettiğim zaman budur, çünkü ben çıktım, diğerleri kaldı. Bu öyle duygusallıkla ilgili bir durum değil. Asıl hayatıma müdahale yapıldığını hissettiğim zaman bu zamandı. Ben de siyaset yaptım, içeride kalanlar da... Ama ben çıktım, onlar kaldı.” (Nesibe)

“Mutlulukla mutsuzluğu aynı anda yaşadım diyebilirim. İçerde birilerini bırakmış olmanın hüznü, ama özgürlüğe kavuşmanın sevinci...” (Neriman)

3. HAPİSHANEDEN SONRA

Uzun ya da kısa süreli hapis yaşamından sonra dışarıya adım atmak elbette görüşülen bütün kadınlar için mutluluk verici olmuştur. Her şeyden önce dört duvarla örülü ve sınırlı hareket imkânlarını barındıran bir mekândan daha geniş hareket edebilecekleri ve yapmak istedikleri şeylerle ilgili daha çok alternatifte sahip olabilecekleri bir yaşama adım atmışlardır. Bununla birlikte bazı kadınlar için, kendilerinin de ifade ettikleri biçimiyle, dışarı çıkmak filmin mutlu sonla bittiği anlamına da gelmemiştir.

Kadınlardan bazıları hapisten sonra daha önceki yaşamlarına kaldıkları yerden devam etmiştir. Ama elbette bu, hiçbir değişikliğe uğramadan bekleyen bir yaşama dahil olmak anlamına gelmemektedir. Hapiste kaldıkları zaman, sadece kendileri için değil, koparıldıkları dışarıdaki yaşam için de birçok değişikliğe yol açmıştır. Bazıları ise birçok zorluğa göğüs gererek yaşamı yeniden kurmuştur. Ayrıca ister kaldıkları yerden devam etsinler ister yeniden kursunlar hapisten sonraki yaşamın kendine özgü yanları bulunmaktadır.

Öncelikle kadınlar artık “hapis çıkışlı” kimliğine sahiptir ve bu kimlik, isteseler de istemeseler de yaşamlarına etki etmiştir. Mahkûm damgasını taşımayı ifade eden bu kimlik, kadınların hapisten sonraki yaşamlarına dair aldıkları kararlara göre bazen avantajlı ama çoğunlukla dezavantajlı durumda olmayı ifade etmektedir. Avantajlı durum, daha sonra da değinileceği üzere, genellikle Kürt hareketiyle yola devam eden kadınlar için söz konusu olmuştur. Kadınların iş, politika, eğitim, ev, toplum vesaire ilişkilerinde “hapis çıkışlı” olmanın etkisi olmuştur ve bu etki genellikle olumsuzlukları barındırmaktadır. En önemlisi de, Sema Suruç’un (2013) da işaret ettiği gibi, erkek egemen toplumda kadın olarak var olmanın zorlukları bakiyken, “hapis çıkışlı” damgasını yemiş kadın olarak yaşama tutunmak ise katlanarak artan zorluklarla baş etmek demektir.

Zorlukların yanı sıra hapis deneyiminden sonra kadınların yaşama dair bakış açıları da değişmiştir. Hapiste eğitimler vesaire yoluyla daha belirgin hale getirdikleri ideolojik-politik iddialarını hapis sonrası yaşamlarında kararlı biçimde sürdürmeyi tercih edenler olmuştur ve bu kadınlar, daha hırslı, öfkeli ve kararlı görünmektedir. Bazı kadınlar ise hapiste yaptıkları muhasebelerin ardından dışarıda yaşama başka iddialarla dahil olmayı tercih

etmiştir. Bazıları da ideolojik-politik iddialarını sahiplenmeye devam etse de yeni yaşamda daha esnek davranma yoluna gitmiştir.

Nihayetinde, kadınların dışarı karşılaştıkları yaşam, hapisteyken düşledikleri veya kurguladıkları “sanal yaşam”dan çok farklı gerçekleri barındıran bir yaşamdır. “Hapishane yaşamına”na ve “dışarıdaki yaşama”a farklı iktidar ilişkileri, tahakküm biçimleri ve farklı aktörler damga vurmaktadır. Hapishanelerde geliştirilen, sürdürülen, alışılan ilişki yapıları, dışarıya çıkıldığında yeniden değerlendirilmeyi ve hatta yeniden kurgulanmayı gerektirmektedir. Bu durum tüm mahkûmlar için geçerli olduğu gibi politik mahkûmlar açısından da geçerlidir. İçeride geliştirilen politik örgütlenme biçimleri, ilişki ağları, politik jargon, dayanışma ilişkileri, eylem formları, toplumsal bağlılıklar dışarıya çıktığında geçerliliğini yitirebilir. Dolayısıyla dışarıdaki hayata uyum sağlamak mahkûmlar için önemli bir sorun alanı haline gelmektedir. Bu konuda da erkek ve kadın mahkûmlar açısından farklılıklar var. Öncelikle, kadınların yaşamı hapishanede erkeklerle bir arada sürmemekteydi. Dışarı çıktıklarında ise kadınlar, erkeklerin de olduğu ataerkil bir dünyaya yeniden dahil olmak için mücadele etmektedir. Ayrıca kadınlar, dışarıda, hapishanede olduğundan çok daha fazla sayıda ve çoğul aktörler ve yapılarla ilişkiye geçmektedir. Eşitsiz ilişkilere dayanan çok sayıda ataerkil yapının varlığı, en başta gelen sorun alanını oluşturmaktadır. Kamusal ve özel alanın aile, siyasi yapılar, iş hayatı, devlet aygıtı gibi yapıları kadınlar için erkeklere göre özgül ve cinsiyetçi engeller içermektedir. Hapishaneden çıkan kadınlar, başta kendi aileleri tarafından olmak üzere geleneksel rollere yeniden ve sürekli olarak davet edilmektedir. Politik Kürt kadınların hapishane süreçlerinden sonra dışarıyla ilişkileri genel olarak bu çerçevede ele alınabilir.

3.1. İlk Şoklar

Görüşülen kadınların tamamı hapis yaşamında edindikleri alışkanlıklar ve davranış biçimleri nedeniyle dışarıya çıktıklarında zorlandıklarını dile getirmiştir. Dışarıdaki yaşamla belli ölçülerde bağlarını korumaya çalışmışlarsa da hapisteki kadınlar, nihayetinde izole bir yaşam sürmüştür. Dışarıdaki değişim ve dönüşümün aynı derecede hapisteki hayata etki etmesi söz konusu değildir. Hapiste kurgulanan hayat belli rutinlere dayanmaktadır ve bunu belirleyen dinamikler farklıdır. Dışarıda akıp giden hayat ise bambaşka dinamiklerce şekillendirilmektedir. 1990’lı yıllarda hapse girmiş kadınlar 2000’li yıllarda çıktıklarında örneğin cep telefonlarıyla karşılaşmıştır; bu teknolojik gelişme onların dışında tutuldukları

zaman diliminde olup bitmiş ve ancak hapisten çıktıklarında bununla gecikmeli şekilde karşılaşabilmişlerdir. Ya da on yıl kaldıktan sonra hapisten çıkan bir kadın geride çocukken bıraktığı kişinin genç halini görmektedir. Dolayısıyla dışarıdaki yaşama uyum sağlamak hapisten çıkan kadınlar için bir süre alabilmiştir. Hapiste kalınan sürenin uzun veya kısa olması uyum sorunlarının az veya çok olmasına ya da uyumun kısa veya uzun sürede sağlanmasına etki etmiştir. Bununla birlikte genellikle kısa süreli kalanlar ciddi uyum sorunları yaşamadıklarını dile getirmiştir.

“İlk günün sabahını söyleyeyim, üçte uyudum, normalde sekiz dokuzda kalkarım, ama kalktığımda nerede olduğumu tam kavrayamadım, aman Allah’ım sayım gelmiş diyerek yataktan fırladım, sonra teyzemlerde olduğumu fark ettim. Sonra gazeteye gittim ve saat tam on ikide radyoyu açsanıza bir haberleri dinleyeyim dedim, hapis alışkanlığı işte, benimle dalga geçtiler, zaten gazetesin, ne radyosu ne haberi... Yani öyle ciddi bir adaptasyon sorunu yoktu, ama ilk birkaç gün alışkanlıklardan kaynaklanan bazı şeyler oldu.” (Pervin)

“Tabi ciddi uyumsuzluk sorunu yaşıyorsun. Kendi yaşadığım şeylerden örnek vereyim, ilk başlarda sadece yürüyeyim diyordum, arabaya bile binmek istemiyordum. Çünkü içerde adımların hep duvarlara çarpıyordu, yürümek istiyordum. İnsanların konuşmaları çok bambaşka, onu algılamaya çalışıyordum. İnsanların kurduğu cümleleri bile algılamakta zorlanıyordum. Ciddi zorlanmalar oluyor tabi... Ben mesela bunu daha oturtamamışım. Ki ben çok uzun da kalmadım, düşün on beş yirmi yıl kalanlar var.” (Perihan)

“İnsanlar konuşurken küfürlü konuşmaları bana tuhaf geliyordu. Mesela birisi kafamı siktiler demişti. Ohaaa! Bana çok dehşet gelmişti. Bizim en kötü küfrümüz alçak demekti. Bu cinsiyetçi küfürler bana dehşet gelmişti. Mesela yemek yiyemiyordum, altmış kilodan elli iki kiloya düşmüştüm. Buna şaka diyordum, bu hayat şaka diyordum. İşte Avrupa’dan bir uçak dolusu insan geldi, kurbanlar kesildi, memleketten de otobüs otobüs insanlar geldi. Çok büyük ilgi vardı, aslında bundan dolayı sudan çıkmış balık gibiydim, adım atamıyordum. Hapisteyken çok hamarat bir kadındım, ama çay döker hale gelmiştim, içimde hep şaka diyordum.” (Canda)

“İki sene içinde her şey değişmişti, bir kardeşim yurt dışına çıkıp müzisyen olmuştu, diğeri ayrılıp arkadaşıyla yaşamaya başlamıştı, aile küçülmüştü. Abilerimin çocukları olmuştu. Okuldaki arkadaşlarımın çoğu mezun olmuştu. Görüştüğüm insanlar artık çok daha az. Yaşam bir bütün değişmiş gibi geliyordu. Buna nasıl uyum sağlayacağım, nereden başlayacağım vesaire... Yani çok başarılı olduğum bir noktada bırakmışım ve şimdi yeter ki

bitsin noktasında devam ediyordum. Çok başarılı olduğum okulu çıktuktan sonra yeter ki bitsin diye okuyordum.” (Zerya)

“Şaşırdığım çok şey oldu. Mesela minibüs şoförüne yıllarca beni müsait yere indir diyemiyordum. Evimiz çok merkezi yerdeydi, insanlar inince ben de iniyordum. Çıktıktan sonra yüksek sesle bağırıyordum, bu yüzden de söyleyemiyordum. Şimdi rahatım, bağırıyorum, söylüyorum. Ama o zaman imkânı yoktu, insanların arasında özgüvenin olmuyordu, sudan çıkmış balık gibiydim. Çok acemiydik. Bir de düşünsene 93 ile 2003 arasında çok şey değişmişti. Bir kere teknolojik açıdan bile çok şey değişmişti. Yani mesela internet diye bir şey bilmiyorduk, cep telefonları... Ankesörlü telefonlar kalkmış, jetonlu işler değişmiş mesela... Aile falan her şey bıraktığım gibi değildi. Bir de kullandığımız dil çok farklı, bu dile adapte olmak sorundu bir kere, iletişimde çok çok zorlandım. Hani diliniz değişiyor, ses tonunuz değişiyor, gırtlaktan konuşuyorsunuz, niye böyle oluyor bilmiyorum, dışarı çıkınca da bana ses tonun, dilin çok kabalaşmış, değişmiş demişlerdi. Yabancı insanlarla konuşmazdım, iletişim kurmazdım, adres sormazdım, minibüsçüye beni buraya indir diyemiyordum. Tek başıma çok kayboldum, bir kere oturup ağlamıştım, basit bir yerde adresimi bulamamıştım. Mesela dış sorunum vardı, her defasında eniştem beni götürüyordu, doktor benim durumumu biliyordu, bir keresinde doktor artık tek başına gel demişti, ben de ben bulamam demiştim. Sonra tek gitmeye başladım, ama her keresinde kayboldum. Kendimi bağımlı hissediyordum, tek başıma hareket edemiyordum, bir şey yapamıyordum. Anneme, babama, ablama, teyzeme hep benimle gelin diyordum, mutlaka birisine bağımlı oluyordum. Birkaç ay böyle devam etti.” (Hale)

3.2. Politik Tercihler

Görüşülen kadınların hapis sonrası politik bakış açılarına ve aktivitelerine ilişkin anlattıkları diğer birçok şey gibi farklı olmuştur. Kürt hareketiyle yola devam edenler veya sınırlı düzeyde ilişkilerini koruyanlar olduğu gibi Kürt hareketinden tamamen ayrılanlar da söz konusudur. Bu politik tercihleri belirleyen faktörler de elbette farklıdır.

Kadınlardan 9’u, görüşme yapıldığı sırada, uğruna hapse düştükleri Kürt hareketiyle yola devam ettiklerini ve böylece zaten benimsedikleri ideolojik-politik bakış açısını koruduklarını dile getirmiştir. Bu kadınlar, hapse düşmelerine yol açan nedenin kendilerinin mücadele gerekçesini oluşturan Kürt meselesi olduğunu, bu meselenin hala çözümsüz biçimde

ortada durduğunu, dolayısıyla söylem ve politikalarını doğru buldukları Kürt hareketiyle aralarına mesafe koymalarını gerektirecek bir durumun olmadığını dile getirmiştir. En önemlisi de bu kadınların tamamının Kürt hareketini zaten haklı ve doğru bulmasıdır.

Hapisten daha bilinçlenerek ve tecrübe kazanarak çıktıklarını, Kürt hareketine bu birikimle katkı yapmaya devam ettiklerini söyleyen kadınların politik pozisyonları ise farklıdır. Kürt hareketiyle devam eden 9 kadından 3'ü "annelik" kimlikleriyle daha önceden kurdukları politik bağları devam ettirmektedir. Bulundukları illerde Kürt hareketiyle ilişkili politik yapıların basın açıklamaları ve mahalle çalışmaları gibi eylem ve etkinliklerine katılmayı sürdüren "anneler", ataerkinin özel formundan kamusal forma dönüşen bu kimlikleriyle aynı zamanda Barış Anneleri İnisiyatifi içinde de yer almaktadır. Diğer 3 kadın da daha önceki "yurtseverlik" pozisyonlarını koruduklarını anlatmıştır. Buna göre, zamanlarının bir kısmını Kürt hareketinin politik eylem ve etkinlikleri için ayırmaktadırlar. 3 kadın ise "kadro" olarak Kürt hareketiyle yola devam ettiklerini belirtmiştir. Bunlardan biri hapisten önce ve hapiste zaten Kürt hareketinin "kadrosu" konumundayken ve sonrasında da böyle devam ederken, diğer ikisi hapisten önce "yurtsever" olan konumlarını hapiste ve sonrasında "kadro" statüsüne taşımıştır. Bu durum, hapishane deneyiminin dışarıdaki yaşamın iki farklı aşaması arasında oynadığı belirleyici rolü ortaya koymasından dikkate değerdir.

Görüşülen kadınlardan 11'i ise Kürt hareketiyle yola devam etmemeyi tercih etmiş ya da kendilerine rağmen ilişkileri kesilmiştir. Bu kadınlardan 3'ü hapisten önce ve hapiste "yurtsever" olan konumlarını hapisten sonra terk etmeyi tercih etmiştir. Birisi hapisten çıktıktan sonra bir süre Kürt hareketinin politik etkinliklerine katılmaya devam etmiş, daha sonra ilişkilerini kesmiştir. Diğer ikisi ise çıkar çıkmaz, Elvan'ın sözleriyle "köşelerine çekilmişlerdir." Zamanlarının bir kısmını da artık Kürt hareketinin politik eylem ve aktiviteleri için harcamayan bu kadınlar, politik riskleri almak yerine yaşamlarını kişisel istek ve ihtiyaçları doğrultusunda yeniden kurgulamıştır. Ancak Kürt hareketiyle sempaticanlık bağlarını da korumuşlardır; örneğin seçim dönemlerinde Kürt hareketini temsil eden partiye oy vermeye devam etmişlerdir.

Kürt hareketiyle devam etmeyen diğer 8 kadın ise hapisten önce ve hapiste "kadro" olan konumlarını hapisten sonra bırakmıştır. Bunlardan üçü daha hapisteyken Kürt hareketiyle aralarına mesafe koymaya başladıklarını, dışarı çıktıktan sonra da politik tercihlerinin buna göre şekillendiğini söylemiştir. Güler, Kürt hareketinin "insanları aynılaştıran, askerileştiren çok militarist" ve "kadın özgürlüğü iddiasıyla yola çıkmasına rağmen kadınlara sürekli

müdahale eden dogmatik” bir tarza sahip olduğu için ayrılmayı tercih ettiğini söylemiştir. Hale, ayrılma gerekçesini büyük oranda Kürt hareketinin etnomilliyetçi iddialarını terk etmiş olmasına ya da Kürtlüğü yeterince savunmamasına dayandırmaktadır. Ayrıca Güler ve Hale Kürt hareketinin kendi içinde demokratik bir anlayışa sahip olmadığına hemfikirler. Perihan, ayrılma gerekçesini “Kürt hareketine de sirayet etmiş olan iktidarcı ve hiyerarşik ilişkilerle” açıklamaktadır. Dört kadın ise, hapisten çıktıktan sonra bir süre Kürt hareketiyle “kadro” konumları çerçevesinde ilişkilerini sürdürdüklerini, daha sonra ayrılmak zorunda kaldıklarını dile getirmiştir. Naciye, Kürt hareketiyle devam etmek istediği halde, evlendiği için Kürt hareketinin ideolojik tercihlerine ters düştüğü gerekçesiyle ilişkilerinin kesildiğini anlatmıştır. Canda, kendisine rağmen, legal siyasi faaliyetlerde ve okul okumakta ısrar ettiği ve böylece tüm zamanını ayırmadığı gerekçesiyle ilişkilerinin koparıldığını aktarmıştır. Duygu hem evlendiği hem de okul okuduğu için dışlandığını söylemiştir. Güngör, hem evlendiği hem de Kürt hareketini fazlasıyla dogmatik bulduğu için araya mesafe koyma gereği duymuştur. Neriman’ın hapisten sonra Kürt hareketine mesafeli durması ise biraz daha farklı olmuştur. Neriman, şartlı tahliye ile hapisten çıktığını, infazının yanmaması için politik aktivitelerden zorunlu olarak uzak durduğunu ve bu nedenle “çok can yakıcı” bulsa da Kürt hareketiyle arasına mesafe koyduğunu anlatmıştır.

Bu arada Kürt hareketi tarafından “kadro” olmaktan doğan yükümlülüklerini yerine getirmedikleri ve aykırı davrandıkları gerekçesiyle Naciye ve Canda dışlanırken, Güngör ve Perihan için aynı derecede tepki verilmemiştir. Çünkü Güngör ve Perihan, “kadro” konumundan sempatizan düzeyine geçtiklerini ve sınırlı da olsa Kürt hareketinin politik eylem ve etkinliklerine dahil olduklarını söylemiştir. Naciye ve Canda’ya gösterilen tepkiyle kendisine gösterilen tepkinin farklı olmasını Perihan, etnik kimliğiyle açıklamaktadır. Türk olduğu için kendisine karşı tepkinin çok yumuşak olduğunu savunan Perihan, muhtemelen Kürt olsaydı tercihi nedeniyle dışlanacağını dile getirmektedir. Canda, Duygu ve Naciye ise, evliliği tercih etmelerinin dışlanmalarında özellikle belirleyici olduğunu düşünmektedir.

Kürt hareketiyle istedikleri ya da dışlandıkları için yola devam etmeyen kadınların tamamı Hale’nin sözleriyle “politik ruhlarını” koruduklarını dile getirmiştir. Anlattıklarından hareketle, politik aktivizm düzeyleri eskisine göre çok daha düşük düzeydedir; ancak politik duyarlılıkları devam etmektedir. Örneğin Kürt hareketine muhalif konumda bulunduklarını söyleyen Hale ve Güler dahil bağları kopan bütün kadınlar seçimlerde Kürt hareketini temsil eden partiye oy vereceklerini söylemiştir. Bununla birlikte Duygu, Güngör, Canda ve Hale

Kürt hareketiyle bağlantılı olmasa da politik faaliyetler yürüten kurumlarla çalışmaya devam etmektedir.

3.3. Aileyle Buluşma

Görüşülen kadınlar hapisten çıktıktan sonra ilk olarak ailelerinin yanına gittiklerini söylemiştir. Görüşmecilerden bazıları hapse girmeden önce aile bağlarını tamamen koparmıştı, bazıları ise aile ilişkilerini politik aktivitelerine göre düzenlemişti. Hapis döneminde aile bağları ya yeniden kurulmuş ya da zaten var olan ilişkiler sürdürülmüştü. Hapisten sonra ise yeniden aile ortamına giden kadınlar için yeni ve farklı bir durum söz konusu olmuştur.

Görüşülen kadınların tamamı aileleri tarafından sahiplendiklerini aktarmıştır. Aile fertleri için kızlarının, annelerinin veya eşlerinin hapis yatmış olması bir sorun olarak görülmemiş, aksine politik bir davanın parçası oldukları için gurur vesilesi olmuştur. Ancak bu durum, hapisten sonra ailenin hapis çıkışlı kadınlardan herhangi bir beklentilerinin olmadığı, politik davalarına devam etmeleri için şartsız destek verdiği anlamına da gelmemektedir. Çoğu aile, kadınların verdiği bedeli yeterli görmüş, politik mücadelelerini daha az riskli alanlarda yürütmeleri ve yeni bir hayat kurmaları (örneğin evlenmeleri) için kadınlara telkinde bulunmuştur. Telkinlerin bir kısmının kadınların benzer hapis deneyimi yaşayabilecekleri korkusundan ileri gelen korumacı çerçevede olduğu görülmektedir. Ancak telkinlerin esas barındırdığı mesaj, kadınların, hapis dönemi dahil olmak üzere, Kürt hareketiyle ilişkili oldukları süre boyunca sorguladıkları geleneksel ilişkilere aile tarafından yeniden davet edilmesidir. Görüşmeci kadınlardan hiçbiri, yer yer ısrarlı biçimde yapılırsa bile, bu davet konusunda ailelerinin baskısı veya zorlamasıyla karşılaşmamıştır.

Hapisten çıkan kadınlar açısından bakıldığında ise, aileyle yeniden buluşmak hapisten sonraki tercihleri veya kararları üzerinde etkide bulunduğu görülmektedir. Hapisten önce aileye karşı daha reddedici bir tavır takınabilen kadınlar, hapisten sonra karar alırlarken, özellikle hapis süresince ailelerinin kendileri için yaptıklarını göz önünde bulundurma gereği duymuştur. Kadınlardan bazıları bu durumun “minnet borcu”ndan kaynaklandığını ifade etmiştir. Kürt hareketiyle devam kararı alanlar örneğin hapisten önceki dönemde yapmadıkları bir şeyi yapma gereği duymuş, oturup aileleriyle konuşma ve mümkünse onların da razı olabilecekleri bir çerçevede kararlarını verme gereği duymuştur. Bazıları ailenin gözü önünde

bulunmak ve böylece aileyi rahatlatmak için daha risksiz legal politik faaliyetleri tercih etmiştir. Kürt hareketiyle devam etmeyenlerden bazıları ailenin telkinlerine de uyarak evlenmiş ve böylece aile bağlarını daha da güçlendirmiştir. Bazıları herhangi bir iş bularak ya da okul okuyarak aile bağlarını önceleyen ve politik aktiviteleri geri plana iten uğraşları tercih etmiştir.

İster Kürt hareketiyle devam etsinler ister etmesinler görüşmeci kadınların tamamı aileleriyle ilişkilerinin devam ettiğini dile getirmiştir. Kürt hareketiyle devam edenlerin ilişkileri daha sınırlı iken, etmeyenlerin ilişkileri daha iç içe haldedir. Bununla birlikte görüşmeci kadınların anlattıklarından hareketle, bu ilişkilerin niteliği hiçbir zaman Kürt hareketiyle ilişkilendenmeden önceki ve hapisteki dönemlerle aynı olmamıştır. Hapis sonrasında aileyle yeniden kurulan ilişkiler, tamamen kopmak veya reddetmek düzeyinde olmamıştır, ama tamamen gelenekselliğe dönüş çerçevesinde de değerlendirilemez; daha dengeli ve çoğunlukla karşılıklı birbirini gözetken bir şekilde sürmüştür.

Elbette buraya kadarki anlatılar ve tespitler, görüşmeci kadınların durumlarına dairdir. Çünkü bütün bu örneklerin haricinde bambaşka tepkilerle karşılaşan veya tepkiler gösteren kadınların olduğu da anlaşılmaktadır. Kendileri yaşamamışlarsa da görüşmecilerden bazıları, aileleri tarafından hapiste olduğu gibi sonrasında da reddedilen kadın arkadaşları olduğunu anlatmıştır. Bazı kadınlar da, ya tamamen gelenekselliğe teslim olmak ya da aileleriyle ilişkilerini koparmak zorunda kalmıştır. Bazı kadınların tutumları ise gelenekselliğin bizzat reddi çerçevesinde olmuştur.

Kadriye hapse girmiş çocuklu bir annenin çıktıktan sonra eşi tarafından eve alınmadığını ve çocuklarıyla görüştürülmediğini anlatmıştır. Güler tanıdığı bir arkadaşının hapisten sonra Kürt hareketi tarafından dışlandığı, ekonomik olarak geçinecek imkânlar bulamadığı ve ayakta kalma koşullarını sağlayamadığı için ailesinin isteğini yerine getirmek zorunda kaldığını ve istemediği bir evlilik yaptığını aktarmıştır. Hale iki arkadaşının hapisten sonra “şaşırtıcı şekilde” geleneksel ev kadınlığı rollerine büründüğünü, “eşlerinin izni olmadan bir şey yapmamaya dikkat ettiklerini” ve bu yüzden de ilişkilerinin koptuğunu söylemiştir. Nergis birlikte hapis yattığı iki evli kadının dışarı çıktıktan sonra “klasik kocalık dayatmalarında bulundukları için” eşleriyle sorunlar yaşamaya başladıklarını, kadınların bu gelenekselliği kabul etmediklerini ve bu nedenle boşanıp politik hareket içinde aktif hale geldiklerini anlatmıştır. Handan, Güler ve Nergis hapisten çıkan çok sayıda genç kadının aileleri istememelerine rağmen dağa gitmeyi tercih ettiklerini ve böylece hapisteyken

edindikleri kararlılıkla geleneksel aile bağlarını tamamen kopardıklarını belirtmiştir. Canda Kürt hareketiyle bağlarını kestikleri için ya ailenin isteklerine boyun eğmek ya da başka bir yol bulmak zorunda kalan çok sayıda arkadaşı olduğunu, nihayetinde bu arkadaşlarının Türkiye’de başka bir yol bulamadıkları ve “aileye de teslim olmak istemedikleri” için Avrupa ülkelerine gittiklerini söylemiştir.

Bütün bu örnekler görüşmecilerin hikâyeleriyle birlikte ele alındığında, hapisten sonra aileyle yeniden kurulan ilişkilerin kişinin geçmiş deneyimine, politik tercihine, kişisel tutumuna ve yeniden yaşamı kurma alternatiflerine veya imkânlarına göre değişkenlik arz ettiği söylenebilir.

3.4. Yeniden Yaşamı Kurmak

Hapisten sonra yaşamı yeniden kurmak kadınların tercihlerine göre zorluklar veya kolaylıklar içermektedir. Kürt hareketiyle yola devam edenler açısından yaşamın yeniden kurulması devam etmeyenlerle aynı anlamları taşımamaktadır. Dolayısıyla birbirinden birçok açıdan farklılaşan yaşam arayışları ve kurguları söz konusudur. Öte yandan bizzat kadın olmaktan kaynaklı ve üstelik hapisten çıkmış kadın olarak (özellikle de Kürt hareketiyle devam etmeyen kadınlar için) yeniden yaşamı kurmanın zorlukları ise erkeklere göre çok daha ağırdır. Görüşülen kadınlardan bazıları bu nedenle sık sık şu örneği vermiştir: Bir erkek hapisten sonra mahkûm kimliğinden veya sicilinden dolayı hiçbir yerde iş imkânı bulamazsa bile gidip bir inşaatta çalışabilmekte ve yaşamını bir şekilde sürdürebilmektedir; ancak bu durum kadınlar için geçerli değildir ve kadının ayakları üzerinde durabilmesi çok daha zordur. Aynı şey “hapis çıkışlı” bir kadının sosyal çevre edinebilmesi, okula devam edebilmesi veya aile ilişkilerini istekleri doğrultusunda şekillendirebilmesi için de geçerlidir.

Kürt hareketiyle aktif olarak ya da “kadro” rolüyle yola devam eden kadınlar için yaşamı yeniden kurmak daha çok politik minvalde algılanmaktadır. Nergis, hapisten sonraki zamanının tamamını Kürt hareketinin eylem ve etkinlikleri çerçevesinde kurguladığını söylemiştir. Kürt hareketinin değişen söylemlerine, politikalarına ve mücadele yöntemlerine uyum sağlamak, bu evrende yeni ilişki ağlarını kurmak ve bunlar dahilinde ileriye yol almak Nergis için yeni yaşamı kurmak anlamına gelmektedir. Yeni yaşamı kurmanın zorlukları da bu çerçevede ortaya çıkmaktadır. Muhalif kimlikleri dolayısıyla devletle karşı karşıya gelmek, en başta gelen zorluk alanını oluşturmaktadır. Aynı durum Handan ve Zozan için de geçerlidir.

Bu üç kadın, günlük yaşamlarını idame etmelerine olanak sağlayan ekonomik ihtiyaçlarının ise Kürt hareketi tarafından zaten karşılandığını, bu nedenle ayrıca bir iş arayışlarının olmadığını dile getirmiştir. Üçünün sosyal ilişki ağları da Kürt hareketinin üyeleri ve toplumsal tabanı çerçevesinde olmuştur.

Kürt hareketiyle “yurtsever” rolüyle yola devam eden kadınlar için yeniden yaşamı kurmak, politik olduğu kadar sosyal minvaldedir. Kendilerini “yurtsever” kategorisinde değerlendiren 5 kadın zamanlarının bir kısmını Kürt hareketinin eylem ve etkinliklerine katılmak, esas önemli kısmını ise yaşamlarını sürdürmek için harcadıklarını aktarmıştır. Bu kadınların Kürt hareketiyle ilişkileri gönüllülük esasına dayandığı için herhangi bir ekonomik karşılığı bulunmamaktadır. Aynı şekilde bu kadınların sosyal ve ailevi olarak sürdürmeleri gereken bir yaşamları vardır. Müfide, Zeliha ve Kadriye çocuk sahibi yaşlı kadınlardır. Hapisten sonra ailelerine dönmüşlerdir ve kamusal alana taşıdıkları annelik rollerini özel alanda, yani evlerinde de sürdürmek durumunda kalmışlardır. Anneler için yaşamı yeniden kurmak, çocuklarıyla yeniden ilgilenmek, ev işlerini yeniden yapmak ve hatta aileye ekonomik katkıda bulunmak demektir. Müfide hapisteyken “perişan duruma düşen” çocuklarının ihtiyaçlarıyla uzun süre ilgilenmek zorunda kaldığını söylemiştir. Kadriye, dışarı çıktıktan sonra ev kirasını ödeyebilmek ve geçimini sağlayabilmek için çorap örüp satmaya devam etmiştir. Zeliha hem hapisteki hasta oğlunun ihtiyaçlarını karşılayabilmek hem de ev ekonomisine katkıda bulunabilmek için çapa ve benzeri tarım işlerinde çalışmıştır. Pervin ve Nesibe ise hapisten önceki mesleklerini sürdürmüştür. Ancak ikisi de bu mesleklerini yeniden icra edebilmek için yeni başlangıçlar yapmak zorunda kalmıştır. Çünkü icra ettikleri meslek sadece Kürt hareketinin ilgi alanına giren toplumsal kesime yönelik değildir. Bu yüzden ikisi de yeni ilişki ağları kurmak, yeni yatırımlar yapmak ve kendilerine yeniden alan açmak için uğraşmıştır. Bu beş kadından farklı olarak Selma “yurtsever” statüsünü de koruyarak Kürt hareketiyle ilişkili kurumlarda tam zamanlı çalışmayı tercih etmiş ve ekonomik ihtiyaçlarını buradan karşılamıştır.

Yeni yaşamı kurma çabalarına bakıldığında “kadro” olanlar ile Selma gibi “yurtsever” statülerini koruyarak Kürt hareketiyle tam zamanlı ilişkilenenler için avantajlar dezavantajlardan daha fazladır. “Yurtsever” statüsündeki diğer kadınlar içinse durum tersini ifade etmektedir. Kürt hareketiyle yola devam etmeyenler açısından ise yeni yaşamı kurmak, neredeyse tamamen dezavantajlı durumlarla mücadele etmektir. Çünkü onların “kadrolar” veya bir kısım “yurtseverler” gibi hapisten çıktıktan sonra doğrudan dahil olabilecekleri verili

alanları sınırlıdır. Hatta Naciye'ye göre onlar “sıfır noktasında da değiller, eksilerden başlayıp sıfır noktasına gelme çabasını verenlerdir.”

Kürt hareketiyle yola devam etmeyen veya ilişkileri koparılıp dışlananlar hapisten sonraki yaşamlarına öncelikle önemli karar anlarından sonra başlamaktadır. Aldıkları kararlar ve aynı zamanda ailelerinin haklarında aldığı kararlar yaşamlarını nasıl kurduklarını belirlemiştir. Aileleriyle nasıl bir ilişkileri olacağına, ekonomik olarak nasıl bir iş yapacaklarına, evlenip evlenmeyeceklerine, okuyup okumayacaklarına, yurtdışına çıkıp çıkmayacaklarına, başka politik yapılarla veya sivil toplum kuruluşlarıyla ilişkilenecek ilişkilenmeyeceklerine ve benzerlerine dair kararlar, yaşamlarının seyrinde önemli olmuştur.

Naciye, Hacer, Duygu, Güngör ve Canda hapisten çıktıktan sonra bir süre Kürt hareketiyle yola devam etmiştir. Bu süre içinde yeniden yaşamı kurma çabaları “kadro” veya “yurtsever” olanlarıinkiyle benzeşmektedir. Kürt hareketiyle ilişkileri koptuktan sonra ise yaşam onlar için çok farklı bir hal almıştır. Zerya, Elvan, Hale, Güler, Neriman ve Perihan için ise hapisten çıktıktan itibaren bu farklı hal geçerli olmaya başlamıştır.

Bu arada bu çalışmada elde edilen veriler, hapis döneminde olduğu gibi hapisten sonra da politik ve adli kimliklere sahip olmanın kadınların deneyimlerini farklılaştırdığını ortaya koymaktadır. Toplumun bir kesimi ve devlet nazarında her iki kesime “suçlu” gözüyle bakılmaya devam edilse de, özellikle Kürt hareketinin hitap ettiği toplumsal kesimin nazarında, görüşülen kadınların da işaret ettiği gibi, politik kadın mahkûmların “suçluluk” hali “kahramanlık” olarak algılanabilmekte ve bu zeminde özellikle Kürt hareketiyle yola devam eden kadınların dışarıdaki yaşama dahil olmaları birçok açıdan avantajlı bir halde olabilmektedir. Bu önemli farkla birlikte, özellikle hapisten sonra Kürt hareketiyle devam etmeyen politik kadın mahkûmlar, karşılaştıkları birçok sorun dolayısıyla adli mahkûmlarla benzer durumlar yaşayabilmektedir. Sema Suruç'un (2013:2018), görüşme yaptığı adli mahkûmların tahliye sonrasındaki durumları hakkında belirttiği şu hususların, bu çalışma kapsamında görüşülen kadınların aktardıklarıyla benzerlikler taşıması bakımından dikkate değerdir: “Kadınların tahliye sonrasında karşılaştıklarını düşündükleri en önemli güçlükler, geçim sıkıntısı, kalacak yer, uyum sorunu, iş ve çalışma sorunları ve ailevi sorunlardır. Kadın hükümlüler toplumsal yaşama dahil olurken uyum sorunu yaşayacağını, ekonomik sorunlar yaşayacağını, dışlanma ve damgalama gibi toplumun önyargısı ile karşılaştıklarını ve aile çevresinin kendilerini kabullenmeyeceğini düşünmektedir.”

3.4.1. Sosyal Bağlar

Kürt hareketiyle ayrı düşen 11 kadın için yeniden yaşamı kurmanın bir adımı yeni sosyal çevre edinmek olmuştur. Bu kadınların tamamı aileleriyle birlikte kalmıştır ve ailelerinden önemli destek gördüklerini söylemiştir. Ancak ne kadınlar yıllar önce aileden kopan eski kadınlardır, ne de aileler kadınların bıraktığı gibi kalmıştır. Öncelikle kadınların bu ortama uyum sağlamaları gerekmiştir. Öte yandan bu kadınların arkadaş, dost ve sosyal çevreleri ayrıldıkları güne kadar büyük oranda Kürt hareketiyle ilişkili toplumsal alanda olmuştur ve Kürt hareketiyle aralarına mesafenin girmesi bu çevrenin de artık olmaması anlamına gelmiştir. Hatta Hale, Selma, Perihan, Güler, Zerya, Hacer ve Elvan kendi istekleriyle bu çevreden uzak durmayı tercih ettiklerini dile getirmişlerdir. Bununla birlikte Kürt hareketinin etkili olduğu çevrede ayrılan kadınların varlık göstermelerine müsamaha göstermediğini de eklemişlerdir. Nihayetinde bu kadınlar Kürt hareketiyle ilişkilerinde politik olduğu kadar sosyal bir izolasyonu da yaşamıştır. Ayrıca bu kadınlar hapiste kaldıkları dönemdeki ve Kürt hareketiyle ilişkilenden veya hapse düşmeden önceki sosyal çevrelerini de büyük oranda kaybetmiştir veya bu sosyo-kültürel çevre önemli değişimler geçirmiştir. Dolayısıyla bu kadınlar için hapisten sonra yeni bir sosyal çevre ihtiyacı doğmuştur.

Görüşülen kadınlar, politik ve kültürel alışkanlıkları nedeniyle yeni bir sosyal çevreye dahil olmalarının veya bir arkadaşlık ortamı kurmalarının çok da kolay olmadığını dile getirmiştir. Hapisten sonra üniversiteye devam eden Hale, Zerya, Duygu ve Canda, her şeyden önce jenerasyon farkından dolayı sınıf arkadaşlarıyla ilişki kurmakta zorlandıklarını söylemiştir. Aynı zamanda yaşamın başka birçok alanında karşılarına çıkan mahkûm kimlikleri de önemli zorluklara yol açmıştır. Bu kadınların sahip oldukları politik jargon ve davranış kalıpları da bir diğer zorluğu oluşturmuştur. Benzer durum bu kadınların iş çevrelerinde de yaşanmıştır. Neticede bu kadınlar ya mümkün olduğunca (ve elbette çoğu kez kimliklerini gizleyerek veya geçmişlerinden söz etmeyerek) asgari ortak paydalarda buluşabildikleri kişilerle sınırlı bir sosyal çevre oluşturmuştur (örneğin Hale, Neriman, Güler, Elvan) ya da uyum sorunlarıyla baş edemedikleri için çoğu kez yalnız kalmıştır (örneğin Canda, Zerya).

3.4.2. Ekonomik Şartlar

Yeniden yaşamı kurma çabasında kadınların karşısına çıkan önemli zorluklardan biri de ekonomik şartlardır. Kürt hareketiyle ilişkilerini sürdürenler ekonomik ihtiyaçlarını buradan temin ederken, ayrı düşenler ya bir iş bulmak ya da ailelerinden destek almak zorunda kalmıştır. Kürt hareketinden ayrılanların tamamı hapisten çıktıktan hemen sonra ailelerinin şartsız ekonomik desteğini bulduklarını söylemiştir. Canda, Zerya, Duygu ve Elvan ailelerinin desteğini yıllarca aldıklarını, bu sayede okul okuma fırsatları olduğunu dile getirmiştir. Hale, Hacer, Neriman, Güler, Güngör, Perihan ve Naciye bir iş buluncaya kadar ailelerinin desteğini almışlardır. Perihan hariç diğer kadınlar için iş bulmak ise kolay olmamıştır. Çünkü bu kadınların mahkûm, üstelik “terörist” damgasını taşıyan bir sicilleri bulunmaktadır ve birçok açıdan yeterli görüldükleri halde sadece bu yüzden defalarca başvurdukları yerlerden geri çevrilmişlerdir. Perihan ise sahip olduğu mesleği Türkiye’de icra edenlerin az bulunmasından dolayı şanslı olduğunu, bu nedenle hapisten çıkar çıkmaz başvurduğu özel sektörden, hapis deneyimini aktarmasına rağmen, hemen olumlu yanıt aldığını belirtmiştir.

Perihan istisna iken, diğer kadınların ekonomik olarak ayakta durabilmeleri yine aile ve yakın çevre ilişkilerine bağlı olmuştur. Canda üniversiteden dereceyle mezun olup yüksek lisans yapmasına rağmen, ne akademi dünyasında ne de başka bir yerde kendisine yer bulabilmiştir. Zerya da üniversiteyi bitirmesine rağmen iş bulamadığını aktarmıştır. Zerya ve Canda’nın ekonomik olarak aileye bağımlılıkları devam etmiştir. Hale, Neriman ve Güler birçok yerden geri çevrildikten sonra aile fertleri vasıtasıyla “geçmişlerini sorun etmeyen yerlerde” iş bulabilmiştir. Naciye ise, benzer bir yolla bulmasına rağmen işini geçmişinden dolayı her an kaybetme tedirginliğini yaşadığını söylemiştir. Güngör, Hacer ve Elvan, benzer dünya görüşünü paylaştıkları sivil toplum kuruluşlarında çalışarak ekonomik ihtiyaçlarını karşılamaktadır.

Sadece Kürt hareketinden ayrılanlar değil, görüşülen bütün kadınlar, mahkûm geçmişi bulunan erkeklerin bile iş bulmak konusunda ciddi zorluklar yaşadığı bir ortamda hapis deneyimi olan kadınların iş bulmasının neredeyse imkânsız istemekle eşdeğer olduğunu dile getirmiştir. Kadınlar, geleneksel toplumsal algının zaten kadına ev içi çalışma rolünü verdiği ve normal şartlarda bile kadınların iş bulmak konusunda ciddi zorluklarla karşılaştıkları hususunda hemfikir olmuştur. Dolayısıyla görüşmeciler, hapisten sonra kadınların ailelerine bağımlı hale gelmelerinin ve bazen de geleneksel ilişki ve dayatmalara boyun eğmelerinin en önemli nedenlerinden biri olarak ekonomik bağımlılığa işaret etmiştir. Buna rağmen

hikâyelerinde de anlaşıldığı üzere, görüşülen kadınların çoğunluğu yeniden kurmaya çalıştığı yaşamında kendi ayakları üzerinde durabilmek için büyük çaba harcamış ve sonuç da almıştır.

3.4.3. *Okul Okumak*

Hapisten çıktıktan sonra bazı kadınlar için yeniden yaşamı kurmanın bir yolu okul okumak olmuştur. Naciye, Hale, Güler, Zerya, Neriman, Duygu ve Elvan Kürt hareketiyle ilişkilendikleri sırada terk ettikleri okullarına hapisten sonra devam etmiştir. Güler liseden mezun olduktan sonra üniversiteyi de bitirmiştir. Naciye yarıda kalan yüksek lisans eğitimini baştan, Zerya, Neriman, Elvan ve Hale ise üniversite eğitimlerini kaldığı yerden alarak tamamlamıştır. Selma, Canda, Duygu ve Perihan üniversite sınavlarına girmiş ve kazandıkları bölümlerden mezun olmuştur. Perihan, Naciye, Duygu ve Canda aynı zamanda yüksek lisans eğitimlerini tamamlamıştır.

Okul hayatı bu kadınlardan bazıları için kolay olmamıştır. Özellikle yarıda kalan eğitimlerini tamamlamak için okula başvurduklarında engellerle karşılaşmışlardır. Hale ve Naciye hükümlü olarak hapisten çıktıkları için okul yönetimi tarafından kabul edilmemiş, bu yüzden mahkeme kararı alarak eğitimlerini tamamlamak zorunda kalmıştır. Duygu, Perihan ve Canda yüksek lisans eğitimlerini tamamlamalarına karşılık üniversitede öğretim üyeliğine kabul edilmemiştir. Zerya, Naciye ve Güler üniversite mezunu olsalar da mesleklerini icra edemediklerini söylemiştir.

3.4.4. *Evlilik*

Kürt hareketinden ayrılan kadınların hapisten sonra kurmaya çalıştıkları yaşamlarında evlilik konusu da yer almıştır. Zaten evli olanlar hariç, görüşülen diğer kadınların tamamı hapisten sonra ailelerinin kendileri için evliliği gündeme getirdiğini aktarmıştır.

Kürt hareketiyle “kadro” olarak yola devam edenler, evlilik karşıtı duruşlarını korumuştur; kendilerinin de aktardığı üzere zaten Kürt hareketiyle devam etmenin önemli şartlarından biri de bu duruşa sahip olmaktır. Kürt hareketiyle “yurtsever” statüsüyle ilişkilenen kadınlar da, “kadrolar” gibi bir zorunluluğa sahip olmadıklarını söylemekle

birlikte, benzer bir duruşu tercih ettiklerini dile getirmiştir. Bu iki kategoridekiler için evlilik gelenekselliğe dönüştür ve yeniden kurdukları yaşamlarında buna yer yoktur.

Kürt hareketinden ayrılan kadınların evlilik konusundaki tercihleri farklı olmuştur. Perihan, Hacer, Neriman ve Güler, evliliğe karşı olmadıklarını, ancak Kürt hareketinin savunduğu görüşleri doğru bulduklarını da belirtmiştir. Zerya ve Elvan ise aksi görüşte bulunmuştur. Bu kadınlar hapisten sonra evlenmemiş ve yakın gelecekte de evlilik planı bildirmemiştir. Canda, Naciye, Duygu, Güngör ve Hale ise hapisten sonra evlenmiştir; Duygu hariç diğer dördünün çocukları bulunmaktadır. Bu kadınlar, “kadro” olarak Kürt hareketinde yer aldıkları uzun yıllar boyunca evliliği, Kürt hareketinin söylemine de uygun olarak, geleneksellik ve dolayısıyla kadının özgürlüğünü engelleyen bir durum olarak değerlendirmiştir. Bundan dolayı, Kürt hareketinden sonra evliliği tercih etmeleri bu kadınlar açısından gelenekselliğe dönüş olarak değerlendirilebilir. Ancak hiçbiri bu görüşte değildir.

Bu beş kadına göre, evliliğe toptan karşı çıkmak ve her şekliyle geleneksellik çerçevesinde değerlendirmek yanlıştır ve kendileri de daha önceki politik yaşamlarında bu yanlıgyı yaşamışlardır. Evliliğe biçilen anlamların ve eşlerin tutumlarının gelenekselliğin ölçütünü belirlediğini savunan bu kadınlar, yaptıkları evliliklerde kadın-erkek eşitliğine önem verdiklerini ve dolayısıyla kadın özgürlüğü konusundaki iddialarından geriye düşmediklerini vurgulamıştır. Canda, Güngör ve Naciye, evliliklerinin bu şekilde olmasında benzer politik mücadele geçmişine sahip erkeklerle evlenmelerine bağlamaktadır ve mücadele arkadaşları dışındaki herhangi biriyle yapılan evliliklerin ciddi gerilimlere yol açtığını ileri sürmektedir. Hale ve Duygu ise aksi görüşü dile getirmiştir. Hale ve Duygu hiçbir politik deneyimi olmayan kişilerle evlenmiştir. Bu tür bir evliliği özellikle tercih ettiğini vurgulayan Hale’ye göre, benzer politik deneyime sahip kişilerle evlenmek, özellikle hapis deneyimi yaşamış kişilerin evlilikleri, bizzat bu deneyimlerin biriktirdiği travmalar ve alışkanlıklar nedeniyle tüketici olabilmektedir. Bununla birlikte Hale ve Duygu, evlendikleri kişilerin geleneksel toplumsal cinsiyet rolleri konusundaki alışkanları nedeniyle zorluklar çıkardıklarını, bunların aşılması için önemli çaba harcadıklarını ve eşlerini kadın hakları ve özgürlüğü konusunda önemli oranda değiştirmeyi başardıklarını söylemiştir. Selma benzer bir iddiada bulunmamışsa da evliliğini geleneksellik veya gericilik çerçevesinde değerlendirmekten yana olmamıştır. Bu arada Hale ve Duygu hapis deneyimi yaşamış bazı kadın arkadaşlarının benzer evliliklerinin başarısızlıkla sonuçlandığına da dikkat çekmiştir.

3.4.5. Psikolojik Etkenler

Kadınlar dışarıya çıktıktan sonra yeniden yaşamı kurarlarken psikolojik etkenlerle de baş etmek zorunda kalmıştır. Hapiste kalmış olmak ya da gözaltı ve hapis dönemlerinde olumsuzluklar veya travmatik durumlarla karşılaşmış olmak kadınların sonraki yaşamlarına da etki etmiştir. Görüşülen kadınların tamamı hapisten sonra bu tür olumsuzluklar hakkında kimseyle konuşmadıklarını, kimsenin de kendilerini dinlemeye çalışmadığını söylemiştir. Ayrıca hapisten sonra rehabilitasyon ihtiyacını karşılayacak herhangi bir mekanizma da kadınların yaşamlarında yer almamıştır.

Öte yandan özellikle Kürt hareketiyle yola devam etmeyen veya dışlanan kadınlar açısından yeni bir duygusal ve psikolojik zorlanma evresinin başladığı görülmektedir. Yeniden yaşamı kurarken karşılaştıkları bütün zorluklar psikolojik ve duygusal yıpranmaların nedeni olarak sıralanmıştır. Bununla birlikte bazı kadınlar Kürt hareketiyle birlikte geçirdikleri dönemden sonra yaşadıklarını sitemkâr biçimde değersizlik duygusuyla açıklamıştır. Canda, Güler, Duygu, Naciye ve Hale, ömürlerinin en verimli gençlik dönemini vermelerine ve ciddi bir bedel ödemelerine rağmen hapisten çıktıktan sonra Kürt hareketinden bekledikleri karşılığı bulamadıklarını anlatmıştır. Hale Kürt hareketi tarafından “yok sayıldıklarını” söylemiştir. Fransız Devrimi’nde giyotine gönderilen devrimcilere atfedilen “Devrim Satürn gibi çocuklarını yiyor” sözünü hatırlatan Canda’ya göre onlar “kusmuk gibi dışarı atılmışlardır.” Güler, hem devletin hem de Kürt hareketinin dışlayıcı yaklaşımları dolayısıyla “iki taraflı sabıkalı” duruma düştüklerini ve “hayatın dışına atılarak tüketildiklerini” belirtmiştir. Hatta Güler ve Hale, farklı yaşam tercihlerinden dolayı Kürt hareketine mensup kişilerin “mahalle baskısı” ve benzeri yaşamlarını zorlaştıracak uygulamaları ile karşılaştıklarını da aktarmıştır.

Sadece Kürt hareketinden dolayı değil, toplumsal yaklaşımlar nedeniyle de değersizlik duygusunun yaşandığı görülmektedir. Canda, Neriman, Hale, Perihan, Naciye ve Güler Kürt hareketiyle oldukları zamanlarda toplum için büyük idealler peşinde koştuklarını ve bedel ödediklerini, ancak bunun toplumda karşılıksız olduğunu gördüklerini söylemiştir. Özellikle iş ve çalışma ortamlarında duygusal kırılmalar yaşanmıştır. Güler, düne kadar “devrimci kimliğinden dolayı saygı duyulan”, “toplumu değiştirme iddiasında olan”, “toplumu birçok nedenden dolayı geri gören ve değiştirip dönüştürmeye çalışan” kendisinin Kürt hareketinden ayrıldıktan sonra “değiştirme iddiasında olduğu toplumun sıradan bir ferdi haline geldiğini” ve bu durumun kendisini uzun süre zorladığını belirtmiştir. Hale, hapiste kadın kadına geçirilen bir dönemden ve kadın özgürlüğüyle ilgili bilinçlenmeden sonra yeniden ataerkil düzenin kurallarının geçerli olduğu toplumla karşılaşmanın ve bazı durumlarda (örneğin iki

arkadaşının ailelerinin dayattığı evliliği kabullenmeleri durumunda olduğu gibi) buna boyun eğmek zorunda kalmanın “intihara sürükleyecek denli zorlayıcı” olduğunu dile getirmiştir. Neriman, Kürt hareketindeyken “yüksek ideallere sahip olduğunu”, ancak ayrıldıktan sonra “patrondan emir alır hale geldiğini” ve bu durumun “duygusal sarsıntılara yol açtığını” kaydetmiştir. Perihan bu durumu, “kutsal ve değerli bir amaç için mücadele ederken ve kendini dev aynasında görerek yaptıklarına büyük anlamlar biçerken, birden toplumsal gerçeklerin duvarlarına toslayıp sıradanlığı tatmak ve bunu uzun süre hazmedememek” biçiminde değerlendirmiştir.

Bu arada bu tür duygusal ve psikolojik gerilimleri yaşayan kadınların hiçbiri, Kürt hareketiyle geçirdikleri dönemi pişmanlık çerçevesinde değerlendirmemiştir; ancak anlattıklarında sitem ve yer yer suçlama hissedilmiştir. Hatta Canda’ya göre, “bütün bu yaşananlardan dolayı Kürt hareketi bir gün gelip kendilerinden özür dileyecektir.” Bununla birlikte Naciye hapiste kaldığı süreyi “çalınmış, kayıp” zaman olarak da değerlendirmiştir.

3.5. Dışarıya Taşınan Hapis

Kadınlar dışarı çıktıktan sonra hapsin etkilerinden tamamen kurtulamamıştır. Yeniden yaşamlarını kurmaya çalışırken karşılaştıkları zorlukların tamamı kadınlar açısından bir bakıma hapsin dışarıdaki etkileri veya hapis yatmanın sonuçları olarak değerlendirilebilir ve bu, dışarıya taşınan hapis yaşamı veya süreci anlamına gelmektedir. Bununla birlikte dışarıya çıktıklarında mahkûm kimlikleri dolayısıyla karşılaşmaktan kurtulamadıkları bazı başka durumlar da olmuştur. Bu durumlara devletin tutumları, Kürt hareketiyle devam edip etmeme kararları veya toplumun olumlu-olumsuz anlamda kişiye yüklediği anlamlar yol açabilmektedir.

3.5.1. Devletin Gözetimi

Görüşülen kadınların tamamı dışarı çıktıklarında devletin takibinden, gözetiminden veya suçlayıcı yaklaşımlarından kurtulamadıklarını dile getirmiştir. Bu durum kadınlardan bazıları tarafından “cezalandırma sürecinin devam ettirilmesi” olarak değerlendirilmiştir. Nitekim bu çalışma için görüşme yapıldıktan yaklaşık on gün sonra Handan, yönetici

konumunda bulunduğu siyasi partiye yönelik polis operasyonunda yeniden gözaltına alınmış ve tutuklanmıştır.

“Tabi devletin gözü sürekli üstündedir. Ne kadar siyasi bir partinin faaliyetini yürütsen de sen onların gözünde teröristsin. Mesela 2011’de altı ay olmuştu dışarı çıkmıştım, KCK operasyonları vardı, ben burada da yargılandım. Şey diyorlar işte, KCK senin atamanı yapmış, seni direkt farklı bir yerle bağlantını kuruyor. Bakış açıları böyle... En ufak bir şeyde hemen ifadene başvuruyorlar.” (Handan)

“Telefonlarımın dinlendiğini düşünüyorum. Şimdi mesela ben memleketime gitmek istiyorum, yol kontrollerinde herkesin kimlikleri alınıp bakılıyor, benimkine sıra gelince iki kere kontrol ediliyor, beni arabadan aşağı indiriyorlar, acaba bir durumu var mı gibisinden bakılıyor. Mesela pasaportumun süresi bitmişti ve emniyete gitmiştim. Girişte sorun yoktu, ama pasaportu alınca bayağı kabarık bir dosyanız varmış, neden pasaport alıyorsun deniliyor. Yani senin niye bu pasaportu aldığını biliyoruz diyorlar. Yani yasal olarak vermek zorundalar, ama kendilerini de hatırlatıyorlar, işte gözümüz üstünde diyerek tacizini sürdürüyor. Mesela ben HDP ilçe aktivistiyim, eylemde polisle karşı karşıya geldiğimizde bana parmak salladıklarını biliyorum, işte seni biliyoruz diyerek bunu yaptıklarını biliyorum.” (Pervin)

“Devletin sistemin sana bakışı sabit. Her ne kadar kendince tırnak içinde bir af çıkarmış, entegre etmeye çalışıyor gibi görünse de seni sistemin içine almak için yolunu açıyormuş gibi görünse de bunlar hikâye. Ben bunu KCK davaları sürecinde gördüm. Ben o zaman kadın meclisi çalışmalarında yer alıyordum. Hamile olduğum için kurtardım galiba. Yoksa benim de ismim geçiyormuş. Eşim alındı. Dosyasında benimle yaptığı bir konuşma vardı. O konuşma normal bir konuşmaydı işte neredesin, buradayım vesaire gibi bir konuşmaydı. Bu konuşma şey diye kaydedilmiş orada, bir vatan haini, devlete ihanetten yargılanmış bir terörist ile şu konuşmayı yapmıştır. Dehşete kapıldım. Bir fırsat bulduğunda benim kafamı uçuracak yani. Bu son çatışmalı süreçlerde de öyle. Kimi saldırılar oluyor ya hani, [HDP’nin] ilçe binalarına saldırılar oldu, bizim mahallede de öyleydi, Kürtlerin evlerine falan da saldırdılar. Camları falan indirdiler. Kapımızın önünden geçiyorlardı bu faşist gruplar, seçim dönemi hani biraz gergindi ya, evde iki çocuğum da var, her an bizim camlara saldırı olacak diye bekliyordum. Yani bu var sistem için, hiçbir zaman unutmuyor, sen istediğin kadar entegre olmaya çalış, hala bir kin var sana karşı.” (Naciye)

“Cezalandırmanın devam etmesi olarak da değerlendirilebilir, o kişiler olağan şüpheli olarak kalmaya devam ediyorlar nihayetinde. Bu durumu devletin kendini

meşrulaştırma yöntemi olarak da değerlendirebilirsiniz. Sistem bireyi takip etme gerekçelerini, bir, toplumu suçludan korumaya, iki, kişiyi hayata adapte etmeye çalışmak olarak ileri sürer, ama bence böyle değil, yani bu sonuç üretmiyor. Ben çıktıktan sonra devletin hayatını normale soktuğu bir bireyi bilmiyorum. Ayrıca bu tür şeyler toplumda da karşılık buluyor, toplum size bedel ödetmeye devam ediyor. İşte suçu kim işler, ben değil o derler, bu ötekileştirme biçimidir.” (Nesibe)

“Ben çıktıktan sonra ikinci gün eve geldiler, sordular. Dedim ki, ben şu partinin resmi üyesiyim. Ne yapmayı düşünüyorsun dediler, aynı devam ediyorum dedim. Yani bana sordular. Mesela beni şey yapıyorlardı, mesela bir basın açıklamasına katıldığım için hemen ifadeye çağırıyorlar. Geçen sene biz barış için beyaz tülbent eylemi yapmıştık, beni çağırdılar, sen niye o pankartın önünde durmuşsun. Beni ifadeye çağırdılar, gittim. Böyle yapıyorlar. Hatta bir sefer hiçbir yerde yer almamıştım, basın açıklamasına katıldım, sonra birden biri karşıma çıktı, kimliğini ver dedi, sen kimsin dedim, kimliğini ver dedi, verdim. Ya neden böyle yapıyorsunuz, her gün bu şeyleri yapıyorum dedim. Baktım biri güldü, he he ablayı tanıyoruz, her gün karışımızdadır dedi.” (Kadriye)

3.5.2. Toplumsal Gözetim

Hapisten çıkmış olmak devlet ve toplum nezdinde genellikle olumsuz algı ve davranışlarla karşılaşmak anlamına gelmiştir. Mahkûm damgası, görüşülen kadınların da ifade ettiği şekliyle, hapis yatmış kişilere suçlu veya suç işleme potansiyeli taşıyanlar gözüyle bakma sonucunu doğurabilmektedir. Bu olumsuz durumun aksine hapis yatmak, Kürt hareketi ve hitap ettiği kitle nezdinde bambaşka anlam yüklemelerine de yol açabilmiştir.

Görüşülen kadınlar, politik kadın ve erkek mahkûmların Kürt hareketi ve kitlesi nezdinde bir statüye sahip olduklarını dile getirmiştir. Bu statü, kişiye yönelik beklentileri ve yeni rol yüklenimlerini ifade etmektedir. Kadınlar, hapis yatmış olmanın Kürt hareketi ve kitlesi nezdinde saygınlık çerçevesinde değerlendirildiğini, hatta hapis yatmış kişilerin kutsal dava uğruna bedel ödemiş kahramanlar muamelesi gördüğünü, tam da bu nedenle hapisten sonra bu kişilerden beklentilerin oluştuğunu aktarmıştır. Kişilerin hapis yattıkları sürede bilgi ve birikimlerini arttırdığı, politik tecrübelerini güçlendirdiği düşünüldükçe, dışarıya çıktıklarında politik mücadeleye dahil olmaları ve tecrübelerini aktarmaları istenmektedir. “Hapis çıkışlı” statüsü verilen kişilerin kesintisiz mücadeleye devam etmeleri beklenmektedir.

Dolayısıyla Kürt hareketiyle devam etmek veya etmemek ya da beklentilere cevap vermek veya vermemek kişilere yönelik muameleyi de belirlemektedir. Bu durumda devam edenler sahiplenilmektedirler; etmeyenlere ise, görüşülen kadınların ifade ettiği biçimiyle, suçlayıcı bir içerikte olan “oturanlar” damgası yapıştırılmakta ve bunlar dışlanmaktadır. Kadınlardan bazıları beklentilerin yarattığı durumu haklı bulup ona göre davranılması gerektiğini savunurken, bazıları buna karşı çıkmıştır. Öte yandan bu statü, Kürt hareketiyle devam edenler açısından erkek ve kadın arasında pek farklı sonuçlar üretmezken, ayrılanlar için farklılıklar yarattığı kaydedilmiştir. Yeniden yaşamı kurmakla ilgili başlıkta da dikkat çekildiği üzere Kürt hareketiyle devam etmeyen ve üstelik “oturanlar” olarak dışlanan kadınlar erkeklere göre daha dezavantajlı durumda olabilmektedir.

“Birisi hapisten çıktığında arkadaşlar hemen görüşürler, görüşünü alırlar, eğer bir rahatsızlığı ya da hastalığı varsa... Zaten süre de verirler. Mesela ben çıktıktan sonra dört beş ay yapmam gerekenler var, işte onu hal ederim, sonra gelirim dedim. Kişinin durumu önemli burada... Yani kişi daha önce harekette aktifse bir umut ve beklenti yaratıyor, daha fazla bir şey yapması isteniyor. Bence bu yaşamı kolaylaştırıyor. Mesela kişi hapisteyken çıkınca bunu şunu yapacağım diyor, bu kolaylaştırıyor. Ama bazıları aileyle karşılaştınca kararsızlaşıyor. Bir sürü kaygı başlıyor. Böyle olunca bir sürü gerekçe buluyor kendisine... Yani kişi kararını verirse hiç sorun olmaz... Yani hapishanede kaldığım için bulunduğum çevrede dışlanmadım, aksine takdir edildim, hapishanede yaşadığım şeylerden dolayı... Çıktıktan sonra siyasi hareket içinde aktif biçimde yer aldım. Bu takdir edildi.” (Handan)

“Ben hapisten çıktıktan sonra politikaya devam etmeyenleri ya da çocukları var diye geri duranları kabul etmiyorum, onlar korkaklar, bu davayı sürdürmeliyiz, ben o insanlara karşıyım. Herkes kuvvetine göre bir şey yapabilir, oturmak ise yok, kabul etmiyorum. Mesela önceki [ilçe başkanı kadın] geldi koltukta oturdu ve evlendi, ama ben karşıyım, bilseydim başkanlığa izin vermezdim. Yok, evlenmesinler.” (Müfide)

“Hapisten sonra Kürt hareketine gitmeyenler aforoz edilir, evinde oturmuş olarak değerlendirilir. Yani bu hiçbir alanda hiçbir şey yapmayacağın anlamına gelir, ne kültürel, ne siyasi, ne sosyal alanda... Bir takım kurumlarla, Kürt hareketiyle ilişkili kurumlarla bağlarının koparılması anlamına gelir. Aslında toplumdan da dışlanırsın. Zaten dahil olduğun toplum direkt böyle bir toplumsa yaşam alanı da kolay kolay bulamazsın. Bir kere sen oturan, kopan biri olarak değerlendirilirsin. Bu hareketin içindeki en ağır statülerden birisi oturan biri demektir. Bu bir sonraki adım için çok kötü şeyler yapabilecek biri demektir. Senin

hakkında her türlü kötü şey söylenir. Bu bir suç olarak değerlendirilir. Hakikaten tecrübe ettiğim gibi yaptıkları en iyi şeylerden biri kara propaganda. Aslında sen herkesin hedefi haline geliyorsun. Bir anda kendini herkesle mücadele içinde buluyorsun. Bir yandan bu söylentileri engellemeye çalışıyorsun, bir yandan hayatını sürdürmeye çalışıyorsun, bir yönüyle ailenin de bu konuda risk alma durumu var. Ailenin de bir takım söylentilerle karşı karşıya gelmesi söz konusu oluyor. Seni hiç tanımayan bir sürü kişi sırf adını duyduğu için hemen hı şu şeyi yapan kişi değil mi diyebiliyorlar.” (Güler)

“Babamın doksan yüz yaşlarında bir amcası vardı. Hani benim oralarda bir hikâyem var, kahramanım onlar için, tabi bir statü sahibi olmuşum. Mesela sigara ısmarlıyorlar, hayır içmiyorum diyorum, bu yaşlı amcam ısrarla iç diyor. Normalde kadınlar için bu mümkün değil, kadın sigara içemez diyorlar, içse de erkeklerin yanında içemez, saygısızlık olarak görülüyor. Ama işte benim için saygı olarak görüyorlar ve ısrar ediyorlar. Hatta yanıma gelip bana sen kadın mısın, erkek misin belli değil, nerede memelerin demişti. Anne demiştin, amca sapık mı ne... Amcandır, yaşlıdır, bir şey olmaz demişti. Yani bende de kadınlığa dair hiçbir emare yok, yani orada cinsiyetsiz bir varlık olarak görülüyorum. Yani Ramazan ayında çıkmışım, oruç tutmuyorum, bir şeyhin evine gitmişim. Yani Ramazan’da şeyhin evinde yemek yiyeceksin! Ama bana sürekli yemek gelip gidiyor, o kadar ilgi var ki... Annem dedi ki, Şeyh bazıları diyor ki Canda niye oruç tutmuyor falan. Şeyh dedi ki, ben fetva verdim, Canda zaten on yıl diyetini ödemiş, oruç tutmayabilir, kimse Canda’ya karışmasın... Yani böylece şeyhten de fetvamızı almış olduk! Rahattım yani... Ama diğer yandan kadınlar habire hizmet ediyorlar, toplumsal cinsiyet rollerini yerine getiriyorlar, ben niye bu kadar mücadele ettim, bunu değiştirmek için, ama kadınlar rollerine devam ediyorlar... Bir de Kürt hareketi açısından bakıldığında bu statü nasıl oluyor, bunu da görüyorsun. Ben çıktığım dönemde [2004] hapisten çıkanlardan yaka silkeleniyordu. Bizden önce epey bir tahliyeler yaşanmış, demek ki hapisten çıkanlara o kadar büyük misyon biçilmiş ki... Ama gariplerim de bu misyonu yerine getirememişler... Şimdi tamam, bunlar rehabilitasyon sürecini bile yaşamamışlar. Tamam, her şeye bir bedel diye katlanıyoruz da, yani herkesin bir sorunu var, yani bir sürece ihtiyaçları var. Özellikle yirmi yıl hapiste kalanlar, önce bir kahraman, bütün yetkiler, konumlar bunlara verilmiş. Ama onlar da Allah’ın kulu... Ne yapacaklar ki... Herhalde yeterince biçilen rollerini oynayamadıkları için yaka silkinmeye başlanmış. Bir de engelleyici bazı tarafları var. Zaten hareketin maddi bir desteği falan olmadı, olmazdı da. Mesela burada okulda başarı bursu var, onu hak etmeme rağmen bana vermediler, gerekçesini de işte senin gibi birisini bu hareket bırakmaz ve kesin seni destekliyorlar. Yok diyorum, böyle bir şey yok. Ama inanmıyorlar, böyle bir de tuhaf engelleyici tarafları var.” (Canda)

“Sana yüklenen bir misyon var, rol veriliyor, yani sana rağmen bir statü biçiliyor. Senin neler yaşadığından habersiz aslında bu yapılıyor. Şimdi bu olumsuz sonuçlar açığa çıkarabilir. Yani seni yönetici yapıyorlar mesela, ama hapis hayatı değişti, dışarıdaki değişik, bu çatışmalara ve hayal kırıklıklarına yol açabilir. Hapisten çıktıktan sonra statü yüklemeyi kesinlikle doğru bulmuyorum. Sonuçta ne olursa olsun o hapis yatmış ve o kişi her şeyden zaten kısıtlanmış. Herhalde bu göz ardı ediliyor ve bu tahribat yaratıyor. Bu yükümlülükten ziyade bir baskı oluyor.” (Selma)

“Kürt hareketinde çok kişi hapse girdi, çıktı. Bu ciddi bir sayı, hatta Kürt hareketinde az kişi hapse girmemiş durumda. Bu ciddi bir sorun oluşturuyor, geride kalan çocuklar, dağılan hayatlar, ekonomik zorluklar falan oluşuyor. Bunlara bakacak bir mekanizma oluşturulmalı, vardı ama bence çok aşıldı, çünkü girip çıkan çok oldu. Bir de ikinci bir grup var, bunlar belli bir misyonla hapse girmiş ve çıkmış kişilerdir, bunlarla ciddi bir tartışma yapılmalı, bunların çıktıktan sonra ne yapacakları konusunda ciddi tartışmalar yürütülmeli ve belli bir hareket marjı tanınmalı diye düşünüyorum. Buna göre de bu gruptakiler sonuçlara katlanmalılar. Hani çıkışlar çok romantik oluyorlar, hani şu özgürlük şeyiyle çıkıyorlar ya, bu ilk etapta yaşadıklarını atlattıktan sonra, yani hayatı gördüklerinden sonra oturup bunlarla konuşulmalı, bunların bir karar vermesi gerekiyor. Ama bu yatışma sürecini nasıl yaşayacakları, nasıl atlatacakları çok önemlidir. Aileye döndüklerinde ciddi problemler yaşıyorlar, kurumlara döndüklerinde kurumların beklentileri var. Şimdi benim adımın yarattığı bir beklenti var ve bunu ben yarattım. Böyle biri olarak buraya geldiğimde insanların en basit taleplerini geri çevirmeyi kendime yediremiyorum. Başkasının parayla yapacağı bir şeyi yapamam. Çünkü bu insanın size geliş sebebi maddi şeyden çok daha öte bir şeydir, bir dosta danışmak gibidir, siz de bir dost gibi davranmak zorundasınız. Halk geliyor, bunca yıl yatmış, bunca eğitim görmüş, şunu bunu yapmış biri olarak sizi görüyor, siz istesenez istemezseniz de bu beklenti oluşuyor. Bence hareketin bu kadrolarının durumunu tartışması, hatta eleştirmesi gerektiğini düşünüyorum. Şimdi sen bu kadar yattın, bu kadar bedel ödedin denilmemeli, bunlardan beklenti olmamalı, yani kişisel olarak yattı, politika bunların üzerinde yürütülmemeli. Bu konuda tartışma olmalı.” (Nesibe)

“Şimdi şöyle bakılıyor tabi, bunca mücadele verdi, dönüp dolaşıp geldiği yer evlenmek, evinde oturmak oldu. Senin dönüp geldiğin yeri aynı yer olarak görebiliyorlar, en çok da toplum böyle görüyor. Mesela düşün diyorlar, on sene hapiste kalmış, örgüt kadrosu olmuş, o kadar şeyi yaşamış, ama bugün geldiği yere bak, evlenmiş... Bazı patavatsızlar bu durumu daha çok hissettiriyorlar. Ben birkaç kez karşılaştım. Sana teslimiyetçi gözüyle de

belki bakıyorlar. Ama bu durumu çok az insan açıkça ifade edebiliyor. Ama genelde böyle bir atmosfer olduğunu hissedebiliyorsun. Hapisten çıkmanın, örgüt kadrosu olmanın hepsinin bir karşılığı var. Senden beklenti... Bir de olaya sosyolojik bakmak lazım. Tamam, bir karşılığı var ama toplum bu karşılığı oluştururken nasıl bir tutuma sahip? Bu olması gereken bir şey mi, olmaması gereken bir şey mi? Şimdi evrensel ilkelere göre düşünüldüğünde, insani meselelere vurulduğu zaman aslında toplum orada çok yanlış düşünüyor, çok yanlış konumlanıyor o kişi karşısında. Ama şeyde düşünüldüğünde, daha örgüt içinden bakıldığında bazen olumlayabiliyoruz. İşte bize biçilen bir misyon var, biz bunun dışına çıktık, insanlar bunu kabullenemiyor. İçten bakıldığında bu olumlanabilir, ama genel bakıldığında aslında bu olumlanacak bir mesele değil. Buna farklı bakmak gerekiyor. Bir insan bir örgüte katılmayı tercih etmişse çıkmayı da tercih etmelidir. Buna saygı duymak lazım. Ama nedir, işte örgüt mantığıyla bakıldığında çıkamazsın meselesi var.” (Hale)

“Harekette de, toplumda da bir beklenti oluşturuyor. Yurtsever çevrede beklentiler oluşuyor. Mesela ben darbeden [15 Temmuz 2016’daki darbe girişiminden] sonra durağa yürüyorum, daha on beş gün olmuş çıkmışım, böyle kahve var, kahvenin önünde yaşlı yurtseverler var. Hele gel buraya dedi bir yaşlı, hele anlat şimdi ne olacak. Dedim ben daha yeni çıktım, ne bileyim sen anlat. Mesela böyle siz iyi bilirsiniz gibi yaklaşıyor. Böyle şeyler oluşabiliyor. Bu durumda sen de diyorsun ki benim cevap olmam lazım. Yurtsever ya da kadro durumuna göre farklı yaklaşıyor. Şimdi kadrosun, belli iddiayla hapiste kalmışsın, sana bu bir külfet yüklüyor. Çıktıktan sonra doğal olarak bu iddiaya göre hareket senden beklenti içerisine giriyor. Mesela diyor ki, gelecek şurada çalışacak ya da şöyle yapacak. Ama gelmiyorsun ya da başka hayatlar seçiyorsun. Doğal olarak bir tepki geliyor, bir tavır oluşuyor.” (Nergis)

3.5.3. Hapisten Kalan Bağlar

Görüşülen kadınlar, hapisten çıktıktan sonra geride kalanların veya hapishanenin hem kendilerinin hem de Kürt hareketinin gündeminde nasıl yer tuttuğunu değerlendirmiştir. Kadınlar, ciddi bir orana tekabül etmesine rağmen Kürt hareketiyle ilişkili hapisteki nüfusun Kürt hareketinin veya bağlantılı kurumların gündeminde öncelikli biçimde yer almadığı konusunda hemfikir görünmektedir. Bazıları Kürt hareketinin hapistekileri tali gördüğünü, bazıları ise yeterli düzeyde önemsemediğini dile getirmiştir. Aynı şekilde Kürt hareketinin

hapisten çıkan kişilerle ilgili dikkate değer faaliyetlerinin olmadığı konusunda da kadınlar benzer görüşleri dile getirmiştir.

Hapisten çıktıktan sonra hapishanede kalanlarla ilişkilerinin devam edip etmediği konusunda ise kadınların yanıtları farklı olmuştur. Pervin, Güngör, Nesibe, Hacer, Kadriye, Perihan, Zeliha, Neriman ve Müfide, mektuplaşmak veya kitap ve benzeri ihtiyaçları karşılamak suretiyle hapistekilerle ilişkilerini sürdürmeye çalıştıklarını dile getirmiştir. Selma, Hale ve Güler çıktıktan sonra bir daha hatırlamak istemedikleri ve samimi arkadaşları da içerde kalmadığı için tüm bağlarını koparmıştır. Zozan, Handan, Naciye, Nergis, Canda, Zerya, Duygu ve Elvan ise hayatın hengamesi ve yoğunluğu içinde zamanla ilişkilerinin koptuğunu belirtmiştir.

Dışarıya çıkan hapishane arkadaşlarıyla görüşüp görüşmedikleri konusunda da kadınların farklı yanıtları olmuştur. Perihan, Neriman, Hale, Canda, Pervin, Nesibe, Hacer, Duygu ve Güler kendilerine yakın buldukları hapishane arkadaşlarıyla görüşmeye devam etmiş, yakın bulmadıklarıyla da ilişkilerini koparmıştır. Zozan, Handan, Nergis, Müfide, Kadriye, Selma ve Zeliha ise genellikle Kürt hareketiyle yola devam eden arkadaşlarıyla mümkün olduğunca görüşmektedir. Kürt hareketiyle devam edenler genellikle etmeyenlerle ilişkilerini kesmiş veya sınırlandırmış görünmektedir. Aynı durum devam etmeyenler için de geçerlidir. Pervin, Güngör, Selma, Perihan, Kadriye ve Hacer ise bazen bu ayrımı dikkate almadıklarını söylemiştir.

SONUÇ

Milliyetçilik, etnisite, hapishane ve gündelik hayat kavramları literatürde öteden beri önemli bir yer tutmuştur. Bu kavramların her biri farklı içerikleri dolayısıyla çeşitli kuramsal yaklaşımların konusu olmuştur. Bununla birlikte bu kavramların bir arada kullanılması ancak gerekli kesişimler söz konusu olduğunda mümkün olmuştur. Feminist literatür tarandığında ise, bütün bu kavramların esasında ortak bir paydaya sahip oldukları görülebilmektedir. Buna göre, bu kavramlar toplumsal cinsiyet rollerini yeniden ürettikleri ve dolayısıyla eril iktidar söylemi çerçevesinde işlevsel oldukları için ortak paydaya sahiptir.

Kürt hareketiyle ilişkili kadınların hapishane ve sonrası deneyimlerini konu edinen tez çalışmasında ortaya çıkan sonuçlar, çoğunlukla “cinsiyet körü” olarak kabul edilmelerine veya toplumsal cinsiyet rollerini yeniden üretme kapasiteleri görmezden gelinmesine karşın bu kavramların, feminist literatürün ileri sürdüğü şekliyle, ortak paydaya sahip olduklarını bir kez daha ortaya koymuştur. Tez kapsamında görüşülen kadınların deneyimleri bütün bu kavramların ihtiva ettiği anlamlar çerçevesinde örülmüştür. Kadınların deneyimleri, Kürt hareketinin toplumsal cinsiyet rollerini yeniden üreten etno-milliyetçi söyleminden etkilendiği ve bu söylemi değişime zorlayacak biçimde etkilediği kadar, iktidar mekânı olan hapishanenin toplumsal cinsiyet rolleri çerçevesinde ortaya çıkan pratiklerinden de etkilenmiştir. Bu iki olgunun yanı sıra gündelik hayatın eril karakteri de kadınların deneyimlerini etkilemeye devam etmiştir. Dolayısıyla Kürt hareketiyle ilişkili kadınların hapishane ve sonrası deneyimini şekillendiren toplumsal, siyasal, ekonomik, sınıfsal, inançsal, eğitsel, etnik vesaire faktörler, etno-milliyetçilik, hapishane ve gündelik hayat kavramlarının toplumsal cinsiyet rollerini yeniden üretme kapasiteleri nedeniyle bir arada değerlendirilmesini mümkün ve gerekli kılmıştır. Nitekim kadınların deneyimleri bu kesişimlerin bir ürünü olarak ortaya çıkmaktadır. Tez çalışması, bu özelliğinden dolayı literatürde önemli olduğu düşünülen bir eksikliği tamamladığı iddiasındadır.

Erkek egemen sistemde, kadınların toplumsal konumları erkeklerle ilişkileri üzerinden tanımlanmaktadır. Toplumsal cinsiyet rolleri ile hem kamusal hem özel alanlarda gündelik

hayatın pratikleri çerçevesinde somutlaşan bu durum, kadınları eşit bireyler olarak tanımlamanın önündeki en büyük engeldir. Dünyanın birçok ülkesinde olduğu gibi Türkiye’de de kadın erkek eşitliği konusunda önemli adımlar atılmış, yasal düzenlemeler bile yapılmıştır. Ancak gündelik hayat pratikleri (örneğin aile kurumunun hala kutsal sayılması ve kadının ev içi rolüyle konumlandırılması ya da çalışma hayatında kadınların hala erkek nüfusa göre azınlıkta olması) veya politik tutumlar (örneğin seçme ve seçilme hakkı eşitliği yasal güvencede olmasına rağmen politik organizasyonların büyük oranda erkeklerin kontrolünde olması ya da en azından toplumun yarısı kadınlardan oluşmasına rağmen kadın milletvekili sayısının erkeklere göre azınlıkta olması) çoğu kez yasalarda belirtilenin aksinİ işaret etmektedir. Eşit bireyler olarak konumlandırılmama hali kadınlar açısından sistematik ve zincirleme hak ihlalleri anlamına gelmektedir. Elbette bu durumda en başta gelen insan hakkı ihlali bizatihi eşit birey muamelesi görmemektir.

Tez çalışması kapsamında görüşülen kadınların tamamının hikâyelerini bir bakıma hak ihlali hikâyesi olarak kurguladığı söylenebilir. Kürt hareketiyle tanışmadan önce, tanıştıktan sonra, hapis döneminde ve hapisten sonra kadınların yaşamlarında, sürekli karşısında mücadele etmek zorunda kaldıkları eşitsizlikler, dışlayıcı uygulamalar, hak gaspları, saldırılar ve baskılar söz konusu olmuştur. Dolayısıyla görüşülen kadınlar, sürekli olarak yeniden toplumsal cinsiyet rollerinin üretilip dayatıldığı erkek egemen toplumla karşı karşıya bulunduklarının ve bunun sistematik insan hakları ihlalleri silsilesi anlamına geldiğinin farkındadır. Nitekim anlatılan hikâyelere bakıldığında rahatlıkla çok sayıda hak ihlali tespit edilebilmektedir. Kadınların Kürt hareketinden önceki yaşamlarında ailenin erkek bireyleriyle eşit tutulmamaları, baba ya da egemen erkek figürünün sürekli gözetimi ve baskısı altında bulunmaları, eril toplumsal yargılara göre yetiştirilmeleri, etnik kimliklerinin gereğini yerine getirememeleri ve bundan dolayı devletin baskısıyla karşılaşmaları, eğitim haklarının engellenmesi veya fırsat eşitliğinin tanınmaması, giyim ve kuşamlarına müdahale edilebilmesi yaşanan hak ihlallerinden sadece bazılarıdır. Bu ihlallerin çoğunluğu elbette kadın olmalarından kaynaklanmakta ve bu da eşit bireyler olarak konumlandırılmadıklarını bir kez daha göstermektedir. Bu nedenle tez çalışmasının sonuç kısmında, kadınların hapisane ve sonrasında karşılaştıklarını söyledikleri insan hakları ihlallerine, araştırmanın sonucunda elde edilen bulgular olarak ayrıca yer vermekte yarar vardır.

Görüşülen kadınların aktardıklarından hareketle, hapisane ve sonrasında karşılaşılan insan hakları ihlallerinin etnik, cinsiyetçi ve politik mahiyetleri ön plana çıkmaktadır.

Özellikle hapishane dönemi uygulamaları bunu daha ağır ve belirgin biçimde ortaya koymaktadır.

Görüşülen kadınların çoğunluğu, her ne sebeple alınmış olurlarsa olsunlar, gözüaltına alınmış ve hapse konulmuş olmalarının bizatihi etnik kimliklerine yönelik bir ayrımcılık ve hak ihlali olduğunu dile getirmiştir. Kürt hareketinin illegal ve şiddeti esas alan yapılarına dahil oldukları için tutuklananlar bile, Kürt etnik kimliklerinden ve Kürtlerin haklarını savunduklarından dolayı hapse konulduklarını savunmuştur. Kadınlar ayrıca başta gözüaltı süreçlerinde olmak üzere hapis döneminde karşılaştıkları birçok muamelenin cinsiyetçi niteliğini özellikle vurgulamıştır.

Kadınların gözüaltında karşılaştıklarını dile getirdikleri insan hakları ihlalleri şu şekilde sıralanabilir:

- Fiziki ve sözlü tacize maruz kalmak, tecavüzle tehdit edilmek...
- Kadın olmaktan dolayı cinsiyetçi küfür ve hakaretlere maruz kalmak...
- Etnik kimliklerine yönelik küfür ve hakaretlere maruz kalmak...
- İnanç kimliklerinden dolayı küfür ve hakaretlere maruz kalmak... (Kadınlardan bazıları “Ermenisiz” ya da “Ermeni döller” denilerek hem etnik hem de dini açıdan aşağılandıklarını dile getirmiştir. Ancak bu durum, başka bir etnik kimliğin de ayrımcılık ve hakaret konusu edildiğini göstermektedir.)
- Politik kimliklerinden dolayı aşağılanmak ve hakaretlere maruz kalmak... (Kadınlardan bazıları Kürt hareketinin lideri ile mensuplarına ve politik düşüncelerine yönelik küfürlerle karşılaştığını dile getirmiştir.)
- Psikolojik baskıya maruz kalmak...
- Falaka, kaba dayak, darp gibi fiziki işkenceye maruz kalmak... (Kadınlardan biri doktor raporu aldığını ve işkenceyi ispatladığını söylemiştir. İşkenceye maruz kaldığını söyleyen diğer kadınlar ise dava açtıklarını ancak herhangi bir sonuç elde edemediklerini belirtmiştir.)
- Uzun gözüaltı sürelerinin olması... (1990’lı yıllarda gözüaltına alınan kadınlar bu duruma dikkat çekmiştir.)
- Baskı altında ifadelerinin alınması ve zorla imzalanması... (1990’lı yıllarda gözüaltına alınan kadınlar bunu dillendirmiştir.)³⁷

- Kadınların hapis döneminde karşılaştıklarını söyledikleri hak ihlalleri ise şöyle sıralanabilir:
- Hapse konulmak suretiyle kısıtlanmak, hak ve özgürlüklerden yoksun bırakılmak...
- Politik düşüncelerinden dolayı ayrımcılığa maruz kalmak...
- İdeolojik, etnik ve kadın kimliklerine uygun yaşam tercihlerine yönelik baskının olması...
- İfade ve düşünce özgürlüklerinin kısıtlanması veya yok sayılması...
- İdeolojik-politik düşüncelerine uygun kitap ve benzeri materyallerin kısıtlanması veya güvenlik gerekçesiyle yasaklanarak verilmemesi...
- Kürtçe kitap, dergi, gazete ve mektupların “dilın anlaşılınması”³⁸ veya güvenlik gerekçesiyle verilmemesi ya da geciktirilmesi, bazen de mahkûmdan tercüme parasının istenmesi...
- Aile ve telefon görüşmelerinde Kürtçe konuşmanın yasaklanması³⁹...
- Uzun tutukluluk sürelerinin olması...
- Zorunlu sevk ve sürgünler yaşamak...
- Disiplin cezaları almak...
- Çıplak aramaya maruz kalmak...
- Disiplin cezalarından dolayı tek kişilik hücrelerde tutulmak, iletişim (mektup ve telefon) ile aile görüş haklarından yoksun bırakılmak...
- Erkek gardiyan ve jandarma tarafından koğuşlara ani baskınların yapılması, kadınların mahremiyetinin ihlal edilmesi...
- Kadın mahkûmların erkek gardiyanlar tarafından gözetilmesi, taciz edilmesi...
- Sağlık imkânlarından yoksun bırakılmak, ağır sağlık problemlerinin tedavisinin geciktirilmesi veya yaptırılmaması, tıbbi imkânların yetersiz olması...
- Jandarma ve gardiyanların gözetiminde doktor muayenesinin yapılması, doktor-hasta mahremiyetinin ihlal edilmesi, tedavi sırasında kelepçelerin çıkarılmaması...
- Kantin ve yaşamsal ihtiyaçların zamanında ve yeterli düzeyde karşılanmaması...

³⁷ Kadınların iddialarını destekleyen veriler çeşitli dönemlerde yayınlanan insan hakları kuruluşlarının raporlarında da görülebilir (İHD 2016). Bu arada gözetiminde taciz ve tecavüz konusunda görüşülen kadınların dile getirdikleri Eren Keskin ve Leman Yurtsever’in (2006) bu konuyla ilgili çalışmalarını haklı çıkardığı gibi aslında meselenin ne kadar vahim boyutlarda ve bu uygulamalara maruz kalan kadınların sayısının da bilinenden fazla olduğunu bir kez daha göstermiştir. Çünkü görüşülen kadınlar ilk kez bu çalışma için yaşadıklarını dile getirdiklerini söylemiştir.

³⁸ Kürt dilinin “anlaşılmayan dil” olarak devlet kurumları nezdinde değerlendirilmesine ilişkin çok sayıda örnek vaka söz konusudur. Özellikle 2009’dan sonra başlayan “KCK Davaları” sırasında mahkemeler Kürtçe savunma yapan sanıkların konuşmalarını “anlaşılmayan dilde konuştu” şeklinde zabıtlara geçirmiştir (Fırat 2015).

³⁹ Bu uygulama 2010’dan sonra yürürlükten kaldırılmıştır, ancak benzer şikâyetler devam etmiştir (Fırat 2015).

- Kadınlara özgü yaşamsal ihtiyaçların karşılanmasında yetersiz ve ilgisiz davranılması...
- Hapishane idaresi ile görevlilerinin kadınları “korunması gereken emanetler” olarak değerlendirmesi ve iradelerini tanımaması...
- Yemek ihtiyacının yeterli düzeyde sağlanmaması, besin değeri düşük ve hijyenik olmayan yemeklerin verilmesi, kişinin günlük istihkakının tam olarak karşılanmaması...
- Sıcak su ve ısınma gibi ihtiyaçların yeterli düzeyde karşılanmaması...
- Kapasiteden fazla kişinin koğuşlara konulması, yatak sayısının yetersiz olması...
- Ring aracıyla mahkeme, hastane veya başka hapishaneye sevk sırasında hakaret ve kötü muamele edilmesi...
- Aile görüşlerinde mahkûm yakınlarına yönelik fiziki taciz ve kötü muamelenin yapılması⁴⁰...

Görüşülen kadınların hapisten sonra karşılaştıklarını dile getirdikleri insan hakları ihlalleri ise, doğrudan devletle ilgili olduğu gibi Kürt hareketinden ve toplumsal cinsiyet rollerinin dayatıldığı aile ve toplumsal çevreden de kaynaklanmıştır. Kadınlar devletten kaynaklı hak ihlallerini daha çok mahkûm kimliklerinin ve geçmişlerinin sonucu olarak yaşamıştır. Kürt hareketinden kaynaklandığını söyledikleri ihlallere ise politik tercihlerinden dolayı maruz kalan kadınlar, gündelik hayat pratiklerinin de toplumsal cinsiyet rollerini sürekli ürettiği için ayrımcılığa ve ihlallere yol açtığını belirtmiştir. Öte yandan Kürt hareketiyle yola devam edenler genellikle devlet kaynaklı hak ihlallerini dile getirmişken, yola devam etmeyenler ise hem devlet hem Kürt hareketi hem de aile ve toplum kaynaklı hak ihlalleriyle karşılaşmıştır.

Kadınların hapisten sonra karşılaştıklarını söyledikleri ayrımcı uygulamalar ve hak ihlalleri şöyle sıralanabilir:

- Devletin sürekli gözetimi altında olmak, polis takibine ve sık sık kimlik sorgusuna maruz kalmak...
- Kendilerinin ve aile bireylerinin hapis geçmişinden ve politik tercihlerinden dolayı polis veya başka devlet görevlilerince sık sık kontrol edilmesi, rahatsız edilmeleri...

⁴⁰ Kadınların hapishane dönemiyle ilgili dile getirdikleri insan hakları ihlalleri insan hakları kuruluşları, siyasi partiler ve avukatların hazırladıkları raporlarda yer alan verilerle örtüşmektedir (İHD 2016; Molu 2016; Demir 2016).

- Politik olayların ardından ilk olarak hapisten çıkanların evlerine gidilmesi, ifadelerine başvurulması ve olağan şüpheli muamelesi yapılması...
- Kimlik sorgusu veya benzer durumlarda devlet görevlilerince hapis geçmişlerinin hatırlatılması, bulundukları ortamlarda teşhir edilmeleri...
- Hapis yatmış kişilerin benzer politik görüşlerde olmadıkları toplumsal çevrelerde devlet görevlilerinin hapis geçmişlerini ve politik tercihlerini teşhir ederek hedef haline getirmesi...
- Yasal olarak beş yıldan sonra adli sicilleri silinmesine rağmen herhangi bir kimlik sorgusu veya benzeri durumda sicillerinin yasal olmayan biçimlerde karşılarına konulması...
- Sicilleri silinse bile kamu kuruluşlarında yer almalarının geçmişleri ve politik tercihleri dolayısıyla engellenmesi...
- Okul başvurularının sicillerinden dolayı geri çevrilmesi, eğitim haklarının engellenmesi...
- İş başvurularında sicillerinin karşılarına çıkarılarak çalışma haklarının engellenmesi...
- Yargılandıkları davalar sürmesine rağmen masumiyet karinesinin dikkate alınmayarak hükümlü, suçlu, vatan haini veya terörist muamelesinin yapılması...
- Beraat ettikleri ve hatta bu nedenle devletten tazminat aldıkları halde yargılandıkları dava ve yattıkları hapis nedeniyle devlet görevlileri ve kendileriyle aynı politik düşüncelere sahip olmayan çevrelerde suçlu ve terörist muamelesi görmeleri...
- Bazı durumlarda yargılandıkları dava devam ettiği için tahliye olsalar bile seyahat özgürlüklerinin güvenlik gerekçesiyle kısıtlanması, pasaportlarına el konulması...
- Devletin yarattığı algı nedeniyle özel sektörde sicilleri ve politik kimliklerinden dolayı iş imkânı bulamamaları...
- Kadın, üstelik hapis yatmış kadın oldukları için iş bulamamaları, kendilerine iş verilmemesi...
- Kadın olarak hapis yattıkları için geleneksel toplumsal yargı ve suçlamalara maruz kalmaları, bazen bu durumun namussuzluk olarak değerlendirilmesi ve ayrımcılığa maruz kalmaları...
- Ailelerin evlilik gibi geleneksel dayatmalarda bulunması...
- Aile ve toplumsal çevrenin kadın olarak yaptıklarını yadırgaması; dışlayıcı ve suçlayıcı, bazen de kısıtlayıcı muamelelerde bulunması...

- Ekonomik zorlukların veya ihtiyaçların aile bireyleri, özellikle de erkek bireyler tarafından bir baskı ve boyun eğdirme aracı olarak kullanılması...
- Kürt hareketi ve mensuplarının hapisten sonra farklı bir yaşam tercihi yapanlara yönelik dışlayıcı ve suçlayıcı ve hatta zaman zaman hedef gösterici muamele ve baskılarda bulunması...
- Kürt hareketi ve mensuplarının yollarını ayıranların ifade ve düşünce özgürlüklerini kısıtlaması ve engellemesi, farklı politik tercihlerine karşı tahammülsüz davranması...
- Kürt hareketi ve mensuplarının yollarını ayıranlara yönelik mahalle baskısı uygulaması ve yaşam alanlarını daraltması, yer yer iş bulma ve sosyal çevre oluşturma imkânlarını kısıtlaması veya engellemesi...

Dikkat çekilen ihlaller de göstermektedir ki, kadınların deneyimleri avantajlar kadar dezavantajları da beraberinde getirmiştir. Kadın kimliği ve bilinci konusunda kendilerini güçlenmiş ve yaşamın zorluklarıyla baş etmek konusunda daha iradeli hale gelmiş kabul etseler de bu durum kadınların yaşamlarının tamamen olumlu yönde seyrettiği anlamına gelmemektedir. Kadınların özellikle hapisten sonraki yaşamları ciddi zorluklar içermekte ve kadınlar için çetin mücadele vermeleri gereken bir safha olmaktadır. Kadınlardan bazıları nihayetinde ayakları üzerinde durabilirken, bazıları aynı derecede güçlü duramamakta veya savrulabilmektedir. Tam da bu noktada kadınlar hem edindikleri kimlikleri koruyabilmek hem de zorluklarla baş edebilmek için hapisten sonraki dönemde kendi çabalarının yetersizliğine ve devletin, Kürt hareketinin, kadın örgüt ve kurumlarının, sivil toplum kuruluşlarının veya akademi dünyasının yapması gerekenlere dikkat çekmiştir.

Görüşülen kadınların çoğunluğu, hapisten sonra devletin kadınlar için yapabilecekleri konusunda şüphe ve güvensizliklerini dile getirmiştir. Çünkü onlara göre, devlet zaten onları hapsederek ve çıktıktan sonra da sicilleri marifetiyle damgalamaya devam ederek yaşamlarını zorlaştıran mekanizma konumdadır. Bununla birlikte kadınlar, devletin bu rolünü terk ederek kadınların hapisten sonraki yaşamlarını kolaylaştırmasını da istemiştir. Kadınların esas olarak sivil toplum kuruluşlarından, Kürt hareketinden ve kadın örgütleriyle kurumlarından beklentileri olmuştur. Yapılması gerekenlerle ilgili kadınların dile getirdikleri şöyle sıralanabilir:

- Devletin mahkûmların işe istihdamı konusunda daha teşvik edici davranması ve yasal veya fiili engelleri ortadan kaldırması...

- Eski hükümlüleri “yeniden topluma kazandırmak” amacıyla 24/03/2004 sayılı Resmi Gazetede yayımlanan Özürlü, Eski Hükümlü ve Terör Mağduru İstihdamı Hakkında Yönetmeliğin, 2005’te çıkarılan 5402 sayılı Denetimli Serbestlik Yardım Merkezleri ile Koruma Kurulu Kanunu kapsamında kurulan Koruma Yardım Kurullarının işlevli hale getirilmesi ve “terör” suçu kapsamında hüküm giymiş olanlara da olanakların tanınması⁴¹...
- Yasal açıdan zorunlu olan 50’den fazla kişi çalıştırılan kamu kuruluşlarında yüzde 2 oranında mahkûmların istihdam edilmesine ilişkin kotanın yükseltilmesi ve “terör” hükümlülerini de kapsamı...
- 2008’de özel sektör için eski mahkûm çalıştırma zorunluluğunu kaldıran yasanın gözden geçirilmesi (Mengi 2014), bu zorunluluğun belli kotalarla yeniden getirilmesi, mahkûmları yaşamın dışına itebilecek uygulamaların kaldırılması⁴²...
- Devletin mahkûmlara yönelik olağan şüpheli bakışını terk etmesi; “terörist”, “vatan haini” veya “suçlu” muamelesi yapmaması...
- Mahkûmlara yönelik devlet takibi, tacizi veya gözetimine son verilmesi...
- Sicil kayıtlarının yaşamın her alanında veya kamu kurum ve kuruluşlarıyla karşılaşıldığı her zamanda mahkûmların karşısına çıkarılmaması...
- Hapisten çıkanların hem dışarıdaki yaşama entegrasyonları hem de yaşamlarını idame ettirebilmeleri için iş ve eğitim olanaklarının devlet eliyle sağlanması...
- Sivil toplum kuruluşlarının devletin yapmaya yanaşmadığı veya zorlayıcı pratiklerle ortaya çıktığı aşamalarda devreye girmesi ve devleti adım atmaya zorlaması...
- Sivil toplum kuruluşlarının hapisten çıkanlara yönelik iş ve eğitim olanaklarını sağlayabilecek çalışmalar yapması...
- Sivil toplum kuruluşlarının hapisten çıkanlara psikolojik destek sunacak ve dışarıdaki yaşama entegrasyonu sağlayabilecek merkezler kurması...
- Sivil toplum kuruluşlarının mahkûmların hapisten çıktıktan sonra sağlık ihtiyaçlarını karşılayabilecek olanaklar sunması ve mekanizmalar oluşturmaları...

⁴¹ Bu kuruluşların amacı “yeniden suç işlemenin önlenmesi ve suçtan zarar görenlerin zararının telafi edilmesi” olarak tarif edilmektedir. 2006-Nisan 2011 arasındaki verilere göre “Türkiye genelinde Koruma Kurullarına başvuran eski hükümlü sayısı 12.630 iken, yardım yapılan ve işe yerleştirilenlerin sayısı 3.056.” (Mengi 2014) Bu veriler, ilgili resmi kurumların ve yasal düzenlemelerin yetersizliğini ortaya koyduğu gibi özellikle “terör” hükümlülerini kapsamaması nedeniyle dikkat çekicidir.

⁴² “Cezaevlerindeki mahpusların yaşamlarını iyileştirmek ile çıkanlara yardımcı olmak amacıyla kurulan Mahsus Mahal Derneği Başkanı Aytekin Yılmaz, hapishaneden çıkan 18-20 yaş arası gençlerin yüzde 68’inin suç işleyerek hapse geri döndüğünü söylüyor.” (Mengi 2014). Sema Suruç’un (2013) ve Ezgi Duman’ın (2016) adli kadın mahkûmlarla ilgili çalışmaları da benzer saptamalarda bulunmaktadır. Bu veriler özellikle başka yaşam şansının tanınmaması veya dışlayıcı durumlarda ortaya çıkabilecek sonuçlar hakkında dikkate değerdir.

- Sivil toplum kuruluşlarının bünyesinde hapisten çıktıktan sonra ailelerinin sahip çıkmadığı veya ailelerinin olanakları yetersiz olan mahkûmlara ekonomik destek ve barınma imkânları sunacak çalışmaların yapılması...
- Kürt hareketinin hapishaneleri ve hapishanedekileri sadece politik açıdan değil, yaşamsal ihtiyaçların karşılanması için de öncelikli gündemi haline getirmesi...
- Devlet ve sivil toplum kuruluşlarından beklenen çalışmaların benzerinin ve hatta daha fazlasının Kürt hareketi tarafından etkili olduğu bölgelerde yapılması...
- Kürt hareketinin hapisten sonra kendisiyle yola devam etmeyenlere yönelik dışlayıcı tutum ve uygulamalardan vazgeçmesi; bu kişileri de kapsayacak politik, ekonomik, kültürel ve sosyal imkânlar oluşturması...
- Kadın örgüt ve kuruluşlarının kadın mahkûmları gündemlerine almaları; devlet, Kürt hareketi ve sivil toplum kuruluşlarından beklenen faaliyetlerin benzerlerini sadece kadın mahkûmlar için yapmaları...
- Hapisten çıkan kadın ve erkek mahkûmların bir sendika kurmaları, bu sendika aracılığıyla taleplerini gündeme getirmeleri ve dayanışma ağları oluşturmaları; bunun için sivil toplum kuruluşlarının destek sunmaları⁴³...

⁴³ Nergis bu önerisini Metin Yeğin'e (2014) dayandırmıştır. Yeğin, şunları yazmaktadır: "Uruguay'daydım. Eski politik mahkûmlar sendikası başkanıyla görüşüyordum. On yıldan fazla kalmıştı cezaevinde. Sendikayı anlatıyordu. O zaman 5 milyonluk ülkede 15.000 eski politik mahkûm vardı. Şimdi sendikanın 13.500 üyesi vardı. Tutsak, cezaevinden çıkınca, o zaman altı ay kadar kendi sendikasıdan maaş alıyordu. Kimseye muhtaç olmuyordu. (...) Sendika ayrıca sadece bununla yetinmiyordu. Üyeleri arasında takas-dayanışma vardı. Mesela bir ailenin damı mı akıyor, sendikayı arıyordu. Sendikadan bu işi yapan iki eski politik mahkûm gidip, onu tamir ediyordu. Karşılığında para ödenmiyordu. Kredi yazılıyordu onlara. Onlar süt mü alacak, sendikanın üyesi eski politik mahkûmun köyündeki çiftlikten geliyordu. Aldıkları krediyle ödüyorlardı ya da çocukları İngilizce ders mi alacak, sendikayı arıyorlardı..."

EK GÖRÜŞÜLEN KADINLARA İLİŞKİN BİLGİ

Perihan: 38 yaşında, bekâr, Türk-Alevi, Hemşire, Lisans eğitimine devam ediyor. Lise yıllarında sol ideoloji dolayısıyla Kürt hareketiyle ilişkilendi. Yaptığı okuma ve araştırmalarla Kürt hareketini tanıdı. “Kadro” statüsünde illegal faaliyetler yürüttü, iki defa gözaltına alınıp iki defa tutuklandı. Toplam 5 yıl 2 ay hapis yattı. Üç farklı hapisanede kaldı. Hapishaneye ilk girdiğinde 23 yaşındaydı. Hapishaneden sonra aktif olarak Kürt hareketiyle devam etmedi, sınırlı ilişkisini ise sürdürüyor. Ailesi Kürt hareketine yakın değil.

Nergis: 33 yaşında, bekâr, anne Türk baba Kürt, Sunni. Üniversite mezunu. Üniversitede Kürt hareketiyle ilişkilendi. Yaptığı okuma ve araştırmalarla Kürt hareketini tanıdı. Etnik kimlik, sol ideoloji ve kadın mücadelesi Kürt hareketine katılmasında etkili oldu. “Kadro” statüsünde illegal faaliyetler yürüttü. İki defa gözaltına alındı, bir kez tutuklandı, 5 yıl hapis yattı. 28 yaşında hapishaneye girdi. Hapishanede olduğu dönemde ailesinin Kürt hareketine sempatisi oluştu. Hapishaneden sonra Kürt hareketiyle devam etti.

Hale: 43 yaşında. Kürt, Sünni. Üniversitedeyken etnik kimliğinden dolayı Kürt hareketiyle ilişkilendi. Aile bireyleri ve yakın çevresinin etkisiyle Kürt hareketine katıldı. “Kadro” statüsünde illegal faaliyetler yürüttü. Bir kere gözaltına alındı, bir kere de tutuklandı. Hapishaneye girdiğinde 17 yaşındaydı. 10 yıl hapis yattı. Daha çıkmadan arasına mesafe koyduğu Kürt hareketiyle hapishaneden sonra ilişkilerini kesti, yarım kalan lisans eğitimini tamamladı, evlendi, iki çocuğu var, sivil toplum kuruluşlarında çalışıyor. Ailesinin geçmişten beri Kürt hareketleriyle yakın ilişkileri vardır.

Naciye: 48 yaşında. Kürt Alevi, Kürt hareketine katılmadan önce evlendi ve boşandı. Yaptığı okuma ve araştırmalarla Kürt hareketini tanıdı. Üniversiteden mezun olduktan sonra etnik kimlik, kadın mücadelesi, Alevilik inancı ve ortamın samimiyeti gerekçeleriyle önce Kürt hareketinin legal daha sonra da illegal alanlarında “kadro” statüsünde faaliyet yürüttü. Bir kere gözaltına alındı, bir kere tutuklandı. 27 yaşında hapishaneye girdi, 10 yıl kaldı. Hapisten sonra bir süre “kadro” statüsünde Kürt hareketiyle devam etti, daha sonra “yurtsever” statüsünde daha sınırlı düzeyde ilişkilerini sürdürdü. Evlendi, iki çocuğu var. Yüksek lisans eğitimini tamamladı. Özel sektörde çalışıyor. Ailesinin Kürt hareketine sempatisi 1990’lı yıllardan beri devam ediyor.

Selma: 36 yaşında, Kürt Sünni, bekâr. Aile bireylerinin ve yakın çevresinin etkisiyle Kürt hareketini tanıdı. Liseden mezun olduktan sonra, etnik kimlik ve kadın mücadelesi nedeniyle Kürt hareketiyle ilişkilendi. Illegal faaliyetlere dahil olmak isterken tutuklandı. 18 yaşında hapishaneye girdi. Bir yıl tutuklu kaldı. Hapishaneden sonra “yurtsever” statüsünde Kürt hareketinin legal siyasi faaliyetlerine devam etti. Üniversite okudu. Ailesinin 1990’lardan beri Kürt hareketine sempatisi var.

Güler: 27 yaşında, Kürt Sünni, bekâr. Aile bireyleri ve yakın çevresiyle Kürt hareketini tanıdı. Lisedeyken etnik kimlik gerekçesiyle Kürt hareketine katıldı. “Kadro” statüsünde legal siyasi faaliyetler yürüttü. Üç kez gözaltına alındı, iki kez tutuklandı. İlk hapishaneye girdiğinde 16 yaşındaydı. Toplam 3,5 yıl hapis yattı. Hapishaneden sonra Kürt hareketiyle ilişkilerini kesti, üniversite okudu, özel sektörde çalışıyor. Hapishanedeysen ailesinin Kürt hareketine sempatisi oluştu.

Duygu: 40 yaşında, annesi Türk babası Kürt, Sünni. Yakın çevresi ve yaptığı okumaların etkisiyle Kürt hareketini tanıdı. Kadın mücadelesi, sol ideoloji ve ortamın samimiyeti gerekçeleriyle liseden mezun olduktan sonra Kürt hareketine katıldı. “Kadro” statüsünde illegal faaliyetler yürüttü. 27 yaşında tutuklandı. Hapishanede 5 yıl kaldı. Çıktıktan sonra Kürt hareketiyle devam etmedi, üniversite

okudu, evlendi, sivil toplum kuruluşunda çalışıyor. Hapisteyken ailesinin Kürt hareketine sempatisi oluştu.

Zozan: 26 yaşında, Kürt Sünni, bekâr, yüksekokul mezunu. Aile bireyleri ve yakın çevresinin etkisiyle Kürt hareketini tanıdı. Etnik kimliği ve kadın mücadelesi tercihinde etkili oldu. Kürt hareketine yakın basın kurumlarında çalıştı. Hapishaneye 24 yaşında girdi, 9 ay kaldı. Hapishaneden sonra aynı kurumlarda gazeteciliğe devam etti. Ailesinin Kürt hareketine sempatisi 1980'lerden beri var.

Zerya: 31 yaşında, Kürt Sünni, bekâr. Aile bireylerinin etkisi ve yaptığı okumalarla Kürt hareketini tanıdı. Etnik kimlik ve kadın mücadelesi Kürt hareketiyle ilişkilmesinde etkili oldu. Kısa süreliğine Kürt hareketine yakın basın kurumlarında ve yasal siyasi partide çalıştı. Üniversitedeyken tutuklandı. Hapishaneye girdiğinde 28 yaşındaydı, 2 yıl tutuklu kaldı. Hapishaneden sonra Kürt hareketiyle ilişkilerini kesti, yarım kalan lisans eğitimini tamamladı, işsiz.

Müfide: 65 yaşında, Kürt Sünni, 12 çocuk annesi, hiç okula gitmedi, okuma yazması yok. Aile bireylerinin etkisiyle Kürt hareketini tanıdı. Etnik kimlik tercihinde etkili oldu. "Yurtsever" statüsünde legal faaliyetler yürüttü. Üç kez gözaltına alındı, bir kere tutuklandı. 46 yaşındayken girdiği hapishanede 1 yıl 18 gün kaldı. Hapishaneden sonra Kürt hareketiyle ilişkileri devam ediyor.

Elvan: 28 yaşında, Türk Sünni, bekâr. Yaptığı okuma ve araştırmalarla Kürt hareketini tanıdı. Kadın mücadelesi gerekçesiyle sempati duyduğu Kürt hareketinin legal siyasi alanlarında çalıştı. Üniversitedeyken tutuklandı, 2 yıl hapishanede kaldı. Hapishaneden sonra Kürt hareketiyle ilişkilerini kesti, yarım kalan lisans eğitimini tamamladı, avukat, sivil toplum kuruluşunda çalışıyor.

Kadriye: 65 yaşında, Kürt Alevi, boşandı, bir çocuğu var. Okula okumadı. 1970'li yıllardan itibaren aile bireyleri ve yakın çevresi sayesinde Kürt hareketini tanıdı, etnik kimlik ve sosyalizm mücadelesi gerekçeleriyle Kürt hareketine sempati duydu. "Yurtsever" statüsünde legal siyasi çalışmalarda yer aldı. 9 kez gözaltına alındı, 3 kez tutuklandı. İlk tutuklandığında 31, son tutuklandığında ise 55 yaşındaydı. Toplam 3,5 yıl hapis yattı. Hapishanede okuma yazmayı öğrendi. Hapishaneden sonra Kürt hareketiyle ilişkileri devam ediyor.

Handan: 40 yaşında, Kürt Sünni, bekâr, ortaokul mezunu. Aile bireyleri ve yakın çevresinin etkisiyle Kürt hareketini tanıdı. Etnik kimlik gerekçesiyle Kürt hareketine katıldı. "Kadro" statüsünde legal siyasi faaliyetler yürüttü. 27 yaşında hapishaneye girdi, 5 yıl kaldı. Hapishaneden sonra Kürt hareketiyle devam ediyor. Ailesinin Kürt hareketine sempatisi 1990'lı yıllardan beri var.

Zeliha: 72 yaşında, Kürt Sünni, evli, 8 çocuğu var. Hiç okula gitmedi. Aile bireylerinin ve çevrenin etkisiyle Kürt hareketini tanıdı. Etnik kimlik gerekçesiyle Kürt hareketiyle ilişkilendi. "Yurtsever" statüsünde legal siyasi faaliyetler yürüttü. Üç kez gözaltına alındı, 2 kez tutuklandı. Toplam 4 yıl hapis yattı. En son hapishaneye girdiğinde 64 yaşındaydı. Hapishaneden sonra Kürt hareketiyle devam ediyor. Ailesinin Kürt hareketine sempatisi 1990'lı yıllardan beri var.

Canda: 39 yaşında, Kürt Sünni. Ortaokuldayken aile bireyleri ve yakın çevresinin etkisiyle Kürt hareketini tanıdı. Etnik kimlik ve kadın mücadelesi gerekçesiyle Kürt hareketine katıldı. "Kadro" statüsünde illegal faaliyetler yürüttü. 18 yaşındayken hapishaneye girdi, 10 yıl kaldı. Hapishaneden sonra bir süre Kürt hareketiyle devam etti, daha sonra ilişkilerini kesti, lisans ve lisansüstü eğitimlerini tamamladı, evlendi, bir çocuğu var. İşsiz. Ailesinin Kürt hareketine sempatisi 1970'lerden beri var.

Hacer: 39 yaşında, Kürt Alevi, bekâr. Aile bireyleri ve yakın çevre sayesinde Kürt hareketini tanıdı. Etnik kimlik, Alevi inancı, sol ideoloji ve ortamın samimiyeti gerekçeleriyle Kürt hareketiyle ilişkilendi. "Yurtsever" statüsünde legal siyasi faaliyetler yürüttü. 3 kez gözaltına alındı, bir kez tutuklandı. 9 ay hapis yattı. Tutuklandığında 23 yaşındaydı. Hapishaneden sonra Kürt hareketiyle ilişkisini kesti. Sivil toplum kuruluşunda çalışıyor. Ailesinin Kürt hareketine sempatisi 1980'lerden beri var.

Neriman: 27 yaşında, Kürt Sünni, bekâr, yüksekokul mezunu. Aile bireyleri ve yakın çevrenin etkisiyle Kürt hareketini tanıdı. Etnik kimlik gerekçesiyle Kürt hareketine katıldı. “Yurtsever” statüsünde legal siyasi faaliyetler yürüttü. 2 kez gözaltına alındı, 2 kez tutuklandı. Toplam 2,5 yıl hapis yattı. İlkinde 20, ikincisinde 21 yaşında tutuklandı. Hapishaneden sonra Kürt hareketiyle “yurtsever” statüsünde ilişkilerini sınırlı düzeyde sürdürüyor. Ailesinin Kürt hareketine sempatisi 1990’lı yıllardan beri var.

Nesibe: 50 yaşında, Kürt Alevi, boşandı, üniversite mezunu, avukat. Etnik kimliği nedeniyle sempati duyduğu Kürt hareketini üniversite yıllarından beri tanıyor. Avukatlık mesleği nedeniyle Kürt hareketiyle ilişkilidir. Tutuklandığında 46 yaşındaydı, 2,5 yıl hapis yattı. Hapishaneden sonra Kürt hareketiyle mesleği gereği ilişkilerini sürdürüyor.

Pervin: 39 yaşında, Kürt Alevi, üniversite mezunu. Aile bireyleri ve yakın çevrenin etkisiyle Kürt hareketini tanıdı. Etnik kimlik, Alevi inancı ve sol ideoloji gerekçeleriyle Kürt hareketiyle ilişkilendi. Kürt hareketine yakın basın kurumlarında çalıştı. 3 kez gözaltına alındı, 1 kez tutuklandı. Tutuklandığında 35 yaşındaydı. 2,5 yıl hapis yattı. Hapishaneden sonra gazeteciliğe devam ediyor.

Güngör: 47 yaşında, Türk Sünni, üniversite mezunu. Sol hareketlere mensup olduğu gerekçesiyle tutuklandı. Kürt hareketiyle teması hapishanede başladı ve burada “yurtsever” statüsünde ilişkilendi. Kürt hareketini tercihinde sol ideoloji ve kadın mücadelesi etkili oldu. 10 yıl hapis yattı. Çıktıktan sonra “yurtsever” statüsünde Kürt hareketiyle ilişkisini sürdürdü, sivil toplum kuruluşlarında çalışıyor, evli ve bir çocuk annesi.

KAYNAKÇA

Kitap

- Agamben, Giorgio (2013). **Kutsal İnsan / Egemen İktidar ve Çıplak Hayat**. İstanbul: Ayrıntı Yayınları
- Akbaş, Meral (2011). **Mamak Kitabı / “Biz Bir Orduya Kafa Tuttuk Arkadaş”**. Ankara: Ayizi Kitap
- Akın, Gülazer (2016). **Cinsiyetçiliğin Yaratımı – Çalınan Özgürlük**. Diyarbakır: Aram Yayınları
- Akkaya, A. Hamdi, Jongerden, Joost (2012). **PKK Üzerine Yazılar**. İstanbul: Vate Yayınları
- Algan, Ayşegül (Yay. Haz.) (2016). **Türkiye’de Mahpus Olmak**. İstanbul: TCPS Kitaplığı
- Altınay, Ayşe Gül (der.) (2011). **Vatan Millet Kadınlar**. İstanbul: İletişim Yayınları
- Anderson, Benedict (2014). **Hayali Cemaatler / Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması**. İstanbul: Metis Yayınları
- Anter, Musa (2010). **Hatıralarım I- II**. Diyarbakır: Aram Yayınları
- Arrighi, Giovanni, Hopkins, Terence K., Wallerstein, Immanuel (2004). **Sistem Karşıtı Hareketler**. İstanbul: Metis Yayınları
- Aslan, Şükrü (der.) (2011). **Herkesin Bildiği Sır: Dersim**. İstanbul: İletişim Yayınları
- Balibar, Etienne, Wallerstein, Immanuel (2007). **İrk Ulus Sınıf**. İstanbul: Metis Yayınları
- Barth, Fredrick (2001). **Kürdistan’da Toplumsal Örgütlenmenin İlkeleri**. İstanbul: Avesta Yayınları
- Bayrak, Mehmet (2002). **Kürt Kadını**. Ankara: Öz-Ge Yayınları
- Bayrak, Mehmet (2009). **Kürtlere Vurulan Kelepçe Şark Islahat Planı**. Ankara: Öz-Ge Yayınları
- Berktaş, Nevin (2011). **İnancın Sınandığı Zor Mekânlar: Hücreler / Dava Dosyası**. İstanbul: Belge Yayınları

- Berktaş, Fatmagül (2015). **Tarihin Cinsiyeti**. İstanbul: Metis Yayınları
- Beşikçi, İsmail (1991). **Kürtlerin Mecburi İskânı**. Ankara: Yurt Yayınları
- Beşikçi, İsmail (2009). **Resmi Tarih Tartışmaları – 6**. İstanbul: Özgür Üniversite Yayınları
- Bora, Tanıl (2017). **Cereyanlar / Türkiye’de Siyasî İdeolojiler**. İstanbul: İletişim Yayınları
- Bourdieu, Pierre (2014). **Eril Tahakküm**. İstanbul: Bağlam Yayıncılık
- Bruinessen, Martin van (2011). **Ağa, Şeyh, Devlet**. İstanbul: İletişim Yayınları
- Buldan, Nejdett (2004). **PKK’de Kadın Olmak**. İstanbul: Doz Yayınları
- Can, Barış (2015). **Türkiye’de Siyasi Mahkûmların Kapatılması ve F Tipi Cezaevleri**. İstanbul: Öteki Yayınevi
- Cansız, Sakine (Sara) (2014). **Hep Kavgaydı Yaşamım – 1-2**. Diyarbakır: Aram Yayınları
- Celil, Celîle (2014). **1880 Kürt Ayaklanması / Şeyh Ubeydullah Nehri**. İstanbul: Avesta Yayınları
- Chirgu, Dr. Bletch (2008). **Kürt Sorunu-Kökleri ve Nedenleri**. İstanbul: Avesta Yayınları.
- Cockburn, Cynthia (2004). **Mesafeyi Aşmak / Barış Mücadelesinde Kadınlar**. İstanbul: İletişim Yayınları
- Connell, R. W. (1998). **Toplumsal Cinsiyet ve İktidar / Toplum, Kişi ve Cinsel Politika**. İstanbul: Ayrıntı Yayınları
- Connor, Walker (1999). **Etnonationalism – The Quest for Understanding**. New Jersey: Princeton University Publishing
- Çağlayan, Handan (2014). **Analar, Yoldaşlar, Tanrıçalar / Kürt Hareketinde Kadınlar ve Kadın Kimliğinin Oluşumu**. İstanbul: İletişim Yayınları
- Çağlayan, Handan (2013). **Kürt Kadınların Penceresinden**. İstanbul: İletişim Yayınları
- Demir, Eyüp (2005). **Yasal Kürtler**. İstanbul: Tevî Yayınları
- Demir, Eyüp (2009). **Öteki Kürtler, Bir Geleneğin Anatomisi ve 2009 Mart Seçimleri**. Ankara: Orion Kitabevi.

- Demir, Melike Gül (2015). **1980'lerden 2000'lere Siyasal Kürt Kadının İnşası**. İstanbul: Belge Yayınları
- Dersimi, Nuri (1997). **Kürdistan Tarihinde Dersim**. İstanbul: Doz Yayınları
- Dicle, Hatip (2009). **Yargılananlar Yargılıyor**. Diyarbakır: Aram yayınları
- Diken, Şeyhmus, Baysal, Nurcan (2015). **Kürdistan'da Sivil Toplum**. İstanbul: İletişim Yayınları
- Duman, Ezgi (2016). **Türkiye'de Kadın Mahpus Olmak**. İstanbul: TCPS Kitaplığı
- Dut Ağacı Kolektifi (2013). **Öykülerle 12 Eylül**. İstanbul: Dut Ağacı Kolektifi Yayınları
- Edmonds, C. J. (2003). **Kürtler, Türkler ve Araplar**. İstanbul: Avesta Yayınları
- Erbay, Vecdi (der.) (2004). **Şiir Görülmüştür**. İstanbul: Aram Yayınları
- Erbay, Vecdi (der.) (2012). **İnatçı Bir Bahar**. İstanbul: Ayrıntı Yayınları
- Ersanlı, Büşra, Göksu, Günay, Uçarlar, Nesrin (2012). **Türkiye Siyasetinde Kürtler**. İstanbul: İletişim Yayınları
- Ersanlı, Büşra (2014). **Bulut Falı**. İstanbul: Can Yayınları
- Federici, Silvia (2014). **Caliban ve Cadı / Kadınlar, Beden ve İlkel Birikim**. İstanbul: Otonom Yayınları
- Fenton, Steve (2001). **Etnisite**. Ankara: Phoneix Yayınları
- Fırat, Nuri (2010). **Kürtler Aslında Yoklar!** Diyarbakır: Med Yayınları
- Fırat, Nuri (2015). **Politikanın Kürtçesi**. İstanbul: Everest Yayınları
- Fırat, Nuri (2015a). **Aşiret ve İsyan / Batı'nın Kürt Algısı**. İstanbul: Avesta Yayınları
- Foucault, Michel (2005). **Entelektüelin Siyasi İşlevi**. İstanbul: Ayrıntı Yayınları
- Foucault, Michel (2015). **Hapishanenin Doğuşu**. Ankara: İmge Yayınları
- Foucault, Michel (2015a) **Deliliğin Tarihi**. Ankara: İmge Yayınları
- Foucault, Michel (2015b). **Büyük Kapatılma**. İstanbul: Ayrıntı Yayınları

Gellner, Ernest (2013). **Uluslar ve Ulusçuluk**. İstanbul: Hil Yayınları

Hardt, Michael, Negri Antonio (2004). **Çokluk**. İstanbul: Ayrıntı Yayınları

Hassanpour, Amir (2005). **Kürdistan'da Milliyetçilik ve Dil**. İstanbul: Avesta Yayınları

Hobsbawm, Eric J. (2014). **Milletler ve Milliyetçilik / Program, Mit, Gerçeklik**. İstanbul: Ayrıntı Yayınları

Işık, Ayhan, Bilmez, Bülent, Önen, Ronay, Baykuşak, Tahir (der.) (2015). **90'larda Kürtler ve Kürdistan**. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları

İzady, Mehrdad R. (2007). **Kürtler**. İstanbul: Doz Yayınları

İba, Şaban (2008). **Sevr'den Lozan'a Kürt Sorunu ve Kemalist Hareket**. İstanbul: Özgür Üniversite Yayınları

İba, Şaban (2010) **1925 Kürt İsyanı ve Kemalist İktidar**. İstanbul: Özgür Üniversite Yayınları

Jwaideh, Wadie (1999). **Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi Kökenleri ve Gelişimi**. İstanbul: İletişim Yayınları

Karayılan, Murat (2014). **Bir Savaşın Anatomisi / Kürdistan'da Askeri Çizgi**. Diyarbakır: Aram Yayınları

Keskin, Eren, Yurtsever, Leman (Yay. Haz.) (2006). **Hepsi Gerçek / Devlet Kaynaklı Cinsel Şiddet**. İstanbul: Punto Yayınları

Krulich, Helene (2012). **Kürt Ülkesinde Avrupalı Bir Kadın**. İstanbul: Avesta Yayınları

Kurt, Mehmet (2015). **Din, Şiddet ve Aidiyet – Türkiye'de Hizbullah**. İstanbul: İletişim Yayınları

Kutlay, Naci (2011). **21. Yüzyıla Girerken Kürtler**. İstanbul: Peri Yayınları

Lütfi (Ahmet Ramiz) (2004). **Emir Bedirhan**. İstanbul: bgst Yayınları

McDowall, David (2004). **Modern Kürt Tarihi**. İstanbul: Doruk Yayınları

Middle East Watch (2003). **Irak'ta Soykırım / Kürtlere Karşı Yürütülen Enfal Askeri Harekâtı**. İstanbul: Avesta Yayınları

Mojab, Shahrzad (der.) (2013). **Devletsiz Ulusun Kadınları / Kürt Kadını Üzerine Araştırmalar**. İstanbul: Avesta Yayınları

Mojab, Shahrzad, Abdo, Nahla ile (der.) (2006). **Namus Adına Şiddet / Kuramsal ve Siyasal Yaklaşımlar**. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları

Nuri Paşa, İhsan (1992). **Ağrı Dağı İsyanı**. İstanbul: Med Yayınları

O'Hearn, Denis (2014). **Yarım Kalmış Bir Şarkı / Bobby Sands, IRA ve Açlık Grevi**. İstanbul: Yordam Yayınları

Okan, Nimet (2016). **Canların Cinsiyeti / Alevilik ve Kadın**. İstanbul: İletişim Yayınları

Olson, Robert (1992). **Kürt Milliyetçiliğinin Kaynakları ve Şeyh Said İsyanı**. Ankara: Öz-Ge Yayınları

Öcalan, Abdullah (1982). **Kürdistan'da Zorun Rolü**. Köln: Weşanên Serxwebûn

Öcalan, Abdullah (1993). **Kürdistan Devriminin Yolu (Manifesto)**. Köln: Weşanên Serxwebûn

Öcalan, Abdullah (1994). **PKK'de Gelişme Sorunları ve Görevlerimiz**. Köln: Weşanên Serxwebûn

Öcalan, Abdullah (1999). **Kürt Aşkı**. İstanbul: Aram Yayınları

Öcalan, Abdullah (2000). **Nasıl Yaşamalı I-II**. İstanbul: Mem Yayınları

Öcalan, Abdullah (2012). **Kürdistan Devrim Manifestosu**. Diyarbakır: Ararat Yayınları

Özbek, Meral (der.) (2004). **Kamusal Alan**. İstanbul: Hil Yayınları

Özer, Ahmet (2010). **Kürtler ve Türkler**. İstanbul: Hemen Kitap

Özoğlu, Hakan (2005). **Osmanlı Devleti ve Kürt Milliyetçiliği**. İstanbul: Kitap Yayınevi

PKK (1984). **Partiya Karkerên Kurdistan (PKK) Kuruluş Bildirisi**. Köln: Weşanên Serxwebûn

Smith, Anthony (2002). **Ulusların Etnik Kökeni**. Ankara: Dost Yayınları

Soane, E. B. (2007). **Mezopotamya ve Kürdistan'a Gizli Yolculuk**. İstanbul: Avesta Yayınları

Şentürk, Burcu (2012). **İki Tarafta Evlat Acısı**. İstanbul: İletişim Yayınları

- Tan, Altan (2011). **Kürt Sorunu**. İstanbul: Timaş Yayınları
- Taştekin, Fehim (2016). **Suriye / Yıkıl Git, Diren Kal!** İstanbul: İletişim Yayınları
- Temel, Celal (2015). **1984'ten Önceki 25 Yılda Kürtlerin Silahsız Mücadelesi**. İstanbul: İsmail Beşikçi Vakfı Yayınları
- Torun, A. Arzu, Kurt, Muhabbet (2013). **İçimizdeki Bahar**. İstanbul: Ceylan Yayınları
- Umut, Tayhan (2003). **Tufanda 33 Gün**. İstanbul: Aram Yayınları
- Uşak, Hasan (2004). **Kürdistan'da Milliyetçilik ve Aşiretçilik**. İstanbul: Aram Yayınları
- Vali, Abbas (der.) (2005). **Kürt Milliyetçiliğinin Kökenleri**. İstanbul: Avesta Yayınları
- Yalçın-Heckmann, Lale (2002). **Kürtlerde Aşiret ve Akrabalık İlişkileri**. İstanbul: İletişim Yayınları
- Yayman, Hüseyin (2011). **Türkiye'nin Kürt Sorunu Hafızası**. İstanbul: Doğan Yayınları
- Yeğen, Mesut (2011). **Devlet Söyleminde Kürt Sorunu**. İstanbul: İletişim Yayınları
- Yetkin, Fevzi, Tanboğa, Mehmet (2011). **Dörtlerin Gecesi**. Diyarbakır: Aram Yayınları
- Yılmaz, Ali (2013). **Kara Arşiv 12 Eylül Cezaevleri**. İstanbul: Metis Yayınları
- Yılmaz, Aytekin (2014). **Yoldaşını Öldürmek**. İstanbul: İletişim Yayınları
- Yuval-Davis, Nira (2010). **Cinsiyet ve Millet**. İstanbul: İletişim Yayınları
- Xanî, Ehmedê (2013). **Mem û Zîn**. İstanbul: Avesta Yayınları

Makale – Haber

- aa (2016). Cumhurbaşkanı Erdoğan: Tüm Terör Örgütlerine Karşı Milli Bir Seferberlik İlan Ediyorum. <http://aa.com.tr/tr/gunun-basliklari/cumhurbaskani-erdogan-tum-teror-orgutlerine-karsi-milli-bir-seferberlik-ilan-ediyorum/706134>

Abdulla-Begikani, Nazand (2002). Kürtlerde Kahraman Savaşçı Kadın Tipleri. Mehmet Bayrak, **Kürt Kadını** içinde. Ankara: Öz-Ge Yayınları

Agamben, Giorgio (2014). Kamp Nedir? İstanbul: **Teorik Bakış**. Sayı: 4

Akkaya, A. Hamdi (2014). Ulusal Kurtuluş, Ayaklanma ve Sınırların Ötesi: 1970'lerden 1990'lara Kürt Hareketi'nin Değişim Dinamikleri. İstanbul: **Toplum ve Kuram**. Sayı: 9

Alakom, Rohat (2013). Yirmin Yızyılın Başlarında İstanbul'daki Kürt Kadınları. Shahrzad Mojab (der.), **Devletsiz Ulusun Kadınları** içinde. İstanbul: Avesta Yayınları

Alpkaya, Gökçen (1995). "Kayıp"lar Sorunu ve Türkiye. Ankara: **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**. Cilt: 50, No: 3-4

Aretxaga, Begona (2013). Kuzey İrlanda'da Etnik Şiddet Bağlamında Sembolik Çoklu Belirlenim ve Toplumsal Cinsiyet. İstanbul: **Toplum ve Kuram**. Sayı: 8

Aşan, Esra, Kutluata, Zeynep (2012). Türkiye'de Cezaevleri ve Kadın Tutukluluğu Üzerine Ümit Efe İle Söyleşi. <http://eski.bgst.org/keab/ue20121114.asp>

Bozarslan, Hamit (2005). Türkiye'de Kürt Milliyetçiliği: Zımnı Sözleşmeden İsyana (1919-1925). Abbas Vali, **Kürt Milliyetçiliğinin Kökenleri** içinde. İstanbul: Avesta Yayınları

Bruinessen, Martin van (2013). Adile Hanım'dan Leyla Zana'ya: Kürt Tarihinde Siyasi Liderler Olarak Kadınlar. Shahrzad Mojab (der.), **Devletsiz Ulusun Kadınları** içinde. İstanbul: Avesta Yayınları

Can, Başak (2014). Barış Anneleri. İstanbul: **Toplum ve Kuram**. Sayı: 9

Cumhuriyet (2016). Bakan Bozdağ Rakamı Değiştirdi: İşte Tahliye Olacak Mahkûm Sayısı. http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/turkiye/585680/Bakan_Bozdag_rakami_degistirdi_iste_tahliye_olacak_mahkum_sayisi.html

Çiçek, Cuma (2015). Di Salên 1990'î de Siyasete Kurd a Legal: Derfet, Sînor û Wenda. Işık ve diğerleri (der.), **1990'larda Kürtler ve Kürdistan** içinde. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları

Davis, Angela (2012). Toplumsal Cinsiyet Cezaevi Sistemini Nasıl Yapılandırır? İstanbul: **Kültür ve Siyasette Feminist Yaklaşımlar**. Sayı: 18

Demir, Arzu (2016). 90'ların İşkence Yöntemi Falaka Cezaevine Geri Döndü.

<https://anfturkce.net/guncel/90-larin-iskence-yontemi-falaka-cezaevine-geri-dondu>

dihaber (2016). Tuğluk: HDP Siyaset Dışına İtiliyor.

<http://dihaber.org/search/content/view/3306?page=1&key=a81eeaf9a0815534f883850caaf4c8e3>

dihaber (2016a). Bir Yılda 5 Bin 530 Tutuklama.

<http://dihaber.org/components/672601876/content/view/1056>

Duman, Ezgi (2016a). Türkiye’de Kadın Mahpuslar. Ayşegül Algan (Yay. Haz.), **Türkiye’de Mahpus Olmak** içinde. İstanbul: TCPS Kitaplığı

Eren, Mustafa (2016). Türkiye Hapishanelerinin Tarihsel Çerçevesi ve Mevcut Durumu. Ayşegül Algan (Yay. Haz.), **Türkiye’de Mahpus Olmak** içinde. İstanbul: TCPS Kitaplığı

Fırat, Derya (2014). Kapatılma Mekânlarına Bakmanın Kavramsal Araçları: Total Kurum, Disipliner Kurum ve Kamp. İstanbul: **Teorik Bakış**. Sayı: 4

Fırat, Nuri (2012). Kürt Edebiyatı Üzerine Bir Deneme: Politika Edebiyat mı, Politikanın Edebiyatı mı? Vecdî Erbay (der.), **İnatçı Bir Bahar** içinde. İstanbul: Ayrıntı Yayınları

Fırat, Nuri (2012a). Bir Gazetecinin ‘Tesadüf’ Sonucu Ölümü. **Özgür Gündem**, 01.02. 2012

Fuccaro, Nelida (2005). Manda Yönetimi Suriyesi’nde Kürtler ve Kürt Milliyetçiliği: Siyaset, Kültür ve Kimlik. Abbas Vali (der.), **Kürt Milliyetçiliğinin Kökenleri** içinde. İstanbul: Avesta Yayınları

Galletti, Mirella (2013). Kürt Toplumunda Kadının Rolü Üzerine Batılı Tasvirler. Shahrzad Mojab (der.), **Devletsiz Ulusun Kadınları** içinde. İstanbul: Avesta Yayınları

Goffman, Erving (2014). Total Kurumların Özellikleri. İstanbul: **Teorik Bakış**. Sayı: 4

Halavut, Hazal (2013). Gözaltında Tecavüz: Devletin Arzusu, Hazzın İktidarı ve Dilin Sınırları. İstanbul: **Toplum ve Kuram**. Sayı: 8

Hassanpour, Amir (2005a). Kürt Kimliğinin İnşası: Yirminci Yüzyıl Öncesi Tarihsel ve Edebi Kaynaklar. Abbas Vali (der.), **Kürt Milliyetçiliğinin Kökenleri** içinde. İstanbul: Avesta Yayınları

Hassanpour, Amir (2013). Kürt Dilinde Ataerkilliğin (Yeniden) Üretilmesi. Shahrzad Mojab, **Devletsiz Ulusun Kadınları** içinde. İstanbul: Avesta Yayınları

Işık, Tarık (2012). KCK Bilançosu. <http://www.radikal.com.tr/turkiye/kck-bilancosu-1096191/>

Jongerden, Joost (2015). Türkiye Kürdistanı'nda Köye Dönüş ve Zorunlu Göç Üzerine Yeni Perspektifler. İstanbul: **Toplum ve Kuram**. Sayı: 10

Kınacı, Görkem (2016). Kadın Tutuklunun Yaşamına Son Verdiği İddia Edildi. <https://www.evrensel.net/haber/295092/operasyonlara-karsi-kendini-yakti>

Kolektif (2013). "Neoliberal Dönemde Cezalandırıcı Devlet, Kürt Meselesi ve Cezaevleri". İstanbul: **Toplum ve Kuram**. Sayı: 8

Mengi, Zeynep (2014). Eski Mahkûma İş Yok. <http://www.hurriyet.com.tr/eski-mahkuma-is-yok-26255379>

Molu, Benan (2016). OHAL ile Cezaevlerinde Hak İhlalleri Arttı. <http://bianet.org/biamag/insan-haklari/177729-ohal-ile-cezaevlerinde-hak-ihlalleri-artti>

Nagel, Joane (2011). Erkeklik ve Milliyetçilik: Ulusun İnşasında Toplumsal Cinsiyet ve Cinsellik. Ayşe Gül Altınay (der.), **Vatan Millet Kadınlar** içinde. İstanbul: İletişim Yayınları

Öz, Sibel (2015). 90 Kuşağının Saçakaltı: Hapishaneler. Işık ve diğerleri (der.), **90'larda Kürtler ve Kürdistan** içinde. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları

Özvarış, Hazal (2014). PKK, DHKP-C, TİKKO: Yoldaşlarını Nasıl Öldürdüler? <http://t24.com.tr/haber/pkk-dhkp-c-tikko-yoldaslarini-nasil-oldurduler,267458>

Saigol, Rubina (2011). Militarizasyon, Ulus ve Toplumsal Cinsiyet: Şiddetli Çatışma Alanları Olarak Kadın Bedenleri. Ayşegül Altınay (der.), **Vatan Millet Kadınlar** içinde. İstanbul: İletişim Yayınları

Sarioğlu, Bülent (2016). Cezaevleri Müdürü Meclis'e Cezaevlerini Anlattı: İçeride Kendini Kesip Yiyen Var. <http://www.hurriyet.com.tr/cezaevleri-muduru-meclise-cezaevlerini-anlattici-iceride-kendini-kesip-yiyen-var-40249160>

Selek, Pınar (2004). Hapishanede Bir Kadın Koşuşu ve Kamusalılık. Meral Özbek (der.), **Kamusal Alan** içinde. İstanbul: Hil Yayınları

Şardan, Tolga (2012). 28 Yılın Acı Bilançosu: 35 Bin 300 Kişi Terör Kurbanı Oldu. <http://www.milliyet.com.tr/28-yilin-aci-bilancosu-35-bin-300-kisi-teror-kurbani-oldu-siyaset-1581690/>

Tekin, Deniz (2016). Adalet Bakanlığından Tutuklulara Cevap: Sabredin 182 Yeni Cezaevi Yapıyoruz. <http://www.diclehaber.com.tr/news/content/view/529540?from=2975960978>

Topaloğlu, Hande, Muti, Öndercan (2014). 12 Eylül Hapishanelerinde Gündelik Hayat: Hayatta Kalmanın ve Direnmenin Yolları. İstanbul: **Teorik Bakış**. Sayı: 4

Üstündağ, Nazan (2013). “Diyarbakır Cezaevi Gerçeği ile Yüzleşme” Üzerine. İstanbul: **Toplum ve Kuram**. Sayı: 8

Vali, Abbas (2004). Milliyetçilik ve Kürt Tarih Yazımı. İstanbul: **Vesta**. Sayı: 5

Yalçın-Heckmann, Lale, Gelder, Pauline Van (2011). ‘90’larda Türkiye’de Siyasal Söylemin Dönüşümü Çerçevesinde Kürt Kadınlarının İmajı: Bazı Eleştirel Değerlendirmeler. Ayşe Gül Altınay (der.), **Vatan Millet Kadınlar** içinde. İstanbul: İletişim Yayınları

Yeğin, Metin (2014). Politik Mahkûmlar Sendikası. <http://www.ozgur-gundem.com/yazi/97203/politik-mahkumlar-sendikasi>

Zeydanlıoğlu, Welat (2013). Diyarbakır Askeri Cezaevi’nde İşkence ve Türkleştirme. İstanbul: **Toplum ve Kuram**. Sayı: 8

Walby, Sylvia (2011). Kadın ve Ulus. Ayşe Gül Altınay (der.), **Vatan Millet Kadınlar** içinde. İstanbul: İletişim Yayınları

Wikipedia (2015). Kayıplar. https://tr.wikipedia.org/wiki/T%C3%BCrkiye-PKK_%C3%A7at%C4%B1%C5%9Fmas%C4%B1#cite_note-101

Proje-Tez

Aslan, Şükrü (Proje Yürütücüsü), Arpacı, Murat, Gürpınar, Öykü, Yardımcı, Sibel (Araştırmacılar) (2013). **Türkiye’nin Etnik Coğrafyası** (Proje Kodu: 2013-26). Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi / Bilimsel Araştırma Projeleri

Dursun, Habib (2013). **Jîn Dergisi’nde Kürt Milliyetçiliği**. Atılım Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı / Yüksek Lisans Tezi

Eren, Mustafa (2012). “İyileştirme” Kavramı Işığında Kimlik Mücadelesinin Sürdüğü Alan Olarak Hapishaneler. İstanbul Bilgi Üniversitesi / Kültürel İncelemeler / Yüksek Lisans Tezi

Kızılkaya, Berna (2014). **Açılımla Yaşamak: Geçmişten Bugüne Kürt Sorununun Çözümüne Dönük Devlet Politikalarının Kürtler İçin Anlamı**. Ankara Üniversitesi / Yüksek Lisans Tezi

Suruç, Sema (2013). **Kadın Hükümlüler: Cezaevi Yaşantısı ve Tahliye Sonrası Gereksinimler**. Hacettepe Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Hizmet Anabilim Dalı / Doktora Tezi

Rapor

Bozkurt, Hatice, Kaya, Özlem (2014). **“Fotoğrafi Kaldırmak” Eşi Zorla Kaybedilen Kadınların Deneyimleri**. İstanbul: Hafıza Merkezi Yayınları

Çandar, Cengiz (2011). **Dağdan İniş – PKK Nasıl Silah Bırakır? Kürt Sorunu’nun Şiddetten Arındırılması**. İstanbul: TESEV Yayınları

Göral, Özgür Sevgi, Işık, Ayhan, Kaya, Özlem (2014). **Konuşulmayan Gerçek: Zorla Kaybetmeler**. İstanbul: Hafıza Merkezi Yayınları

İHD (2016). **2016 Yılı İlk 9 Ay Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi Hak İhlalleri Raporu– 2016** <http://www.ihddiyarbakir.org/UserFiles/81577Ayr%C4%B1nt%C4%B1%C4%B1%20Veriler%20-2016%20Y%C4%B1%C4%B1%20%20C4%B0lk%209%20Ay%20C4%B0nsan%20Haklar%C4%B1%20C4%B0hlalleri%20Raporu.pdf>

Kurban, Dilek, Yeğen, Mesut (2012). **Adaletin Kıyısında – ‘Zorunlu’ Göç Sonrasında Devlet ve Kürtler / 5233 Sayılı Tazminat Yasası’nın Bir Değerlendirmesi – Van Örneği**. İstanbul: TESEV Yayınları

Kurt, Gülşah (2014). **Cezasızlık Sorunu: Soruşturma Süreci**. İstanbul: Hafıza Merkezi Yayınları

Meclis (1998). **Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da Boşaltılan Yerleşim Birimleri Nedeniyle Göç Eden Yurttaşlarımızın Sorunlarının Araştırılarak Alınması Gereken Tedbirlerin Tespit Edilmesi Amacıyla Kurulan Meclis Araştırması Komisyonu Raporu**. Ankara: Meclis Yayınları

Meclis (2013). **İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu Terör ve Şiddet Olayları Kapsamında Yaşam Hakkı İhlallerini İnceleme Raporu**. Ankara: Meclis Yayınları

TİHV (2000). **2000 Türkiye İnsan Hakları Raporu**. Ankara: TİHV Yayınları

ÖZGEÇMİŞ

1979 yılında K.Maraş'ın Elbistan ilçesinde doğdu. İlk orta ve lise eğitimini burada tamamladı. Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Kamu Yönetimi bölümünü 2014 yılında bitirdi. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Genel Sosyoloji ve Metodoloji Yüksek Lisans Programına 2015 yılında başladı. 2012 yılından bu yana Hakikat Adalet Hafıza Çalışmaları Derneği isimli sivil toplum kuruluşunda çalışmaktadır.

